

พระอภิธรรมปิฎก

เล่มที่ ๓

ธาตุกถา และ บุคคลบัญญัติ

ธาตุกถา^๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มัตติกา

๑. นยมัตติกา ๑๔ นัย

๑]	๑. สงฺคโห อสงฺคโห	ธรรมที่สงเคราะห์ได้
		ธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
	๒. สงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ	ธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
		ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ได้
	๓. สงฺคหิเตน สงฺคหิตํ	ธรรมที่สงเคราะห์ได้
		ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
	๔. สงฺคหิเตน สงฺคหิตํ	ธรรมที่สงเคราะห์ได้
		ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ได้
	๕. อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตํ	ธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
		ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
	๖. สมุပ္ปโยโค วิปฺปโยโค	ธรรมที่ประกอบได้
		ธรรมที่ประกอบไม่ได้

๗. สมุပ္ပยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ	ธรรมที่ประกอบไม่ได้
ด้วยธรรมที่ประกอบได้
๘. วิปฺปยุตฺเตน สมุပ္ပยุตฺตํ	ธรรมที่ประกอบได้
ด้วยธรรมที่ประกอบไม่ได้
๙. สมุပ္ပยุตฺเตน สมุပ္ပยุตฺตํ	ธรรมที่ประกอบได้
ด้วยธรรมที่ประกอบได้
๑๐. วิปฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํ	ธรรมที่ประกอบไม่ได้
ด้วยธรรมที่ประกอบไม่ได้
๑๑. สจฺจหิเตน สมุပ္ပยุตฺตํ
วิปฺปยุตฺตํ	ธรรมที่ประกอบได้
ธรรมที่สงเคราะห์ได้
๑๒. สมุပ္ပยุตฺเตน สจฺจหิตํ
อสมฺภวํ	ธรรมที่สงเคราะห์ได้
ธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยธรรมที่ประกอบได้
๑๓. อสมฺภวํหิเตน สมุပ္ပยุตฺตํ
วิปฺปยุตฺตํ	ธรรมที่ประกอบได้
ธรรมที่ประกอบไม่ได้
ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
๑๔. วิปฺปยุตฺเตน สจฺจหิตํ
อสมฺภวํ	ธรรมที่สงเคราะห์ได้
ธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยธรรมที่ประกอบไม่ได้

๒. อัปกันตรมาติกา ๑๒๕ บท

๑. ปณฺจกฺขนฺธา	จันท์ ๕
๒. ทวาทสยตนานิ	อายตนะ ๑๒
๓. อภฺจจารส ธาตุโย	ธาตุ ๑๘
๔. จตฺตาริ สจฺจานิ	สัจจะ ๔
๕. พาวีสตินฺทุรียานิ	อินทรีย์ ๒๒
๖. ปฏฺิจฺจสมุปฺปาโท	ปฏิจจสมุปบาท
๗. จตฺตาริ สติปฏฺุจฺจนา	สติปฏฺุจฺจ ๔
๘. จตฺตาริ สมฺมปฺปชานา	สัมมปฺปชาน ๔
๙. จตฺตาริ อิทฺธิปาทา	อิทธิบาท ๔
๑๐. จตฺตาริ ฌานานิ	ฌาน ๔
๑๑. จตฺตสฺส อปฺปมณฺเณโย	อัปมณฺเณ ๔
๑๒. ปฏฺุจฺจินฺทุรียานิ	อินทรีย์ ๕
๑๓. ปณฺจ พลาณี	พละ ๕
๑๔. สตฺต โปชณฺเณกา	โพชณฺเณ ๗
๑๕. อริโย อภฺจจฺจิกโก มคฺโค	อริยมรรคมืองค์ ๘
๑๖. ผสฺส	ผัสสะ
๑๗. เวทนา	เวทนา
๑๘. สณฺเณ	สณฺเณ
๑๙. เจตนา	เจตนา
๒๐. จิตฺตํ	จิต
๒๑. อธิโมกฺโข	อธิโมกข์
๒๒. มนสิกาโร	มนสิการ

๓. นยमुखมัตติกา ๔ นัย

๑. ตีหิ สขุคโห	การสงเคราะห์ได้ด้วยธรรม ๓
๒. ตีหิ อสขุคโห	การสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรม ๓
๓. จตุหิ สมุปโยโค	การประกอบได้ด้วยธรรม ๔
๔. จตุหิ วิปโยโค	การประกอบไม่ได้ด้วยธรรม ๔

๔. ลักษณะมัตติกา ๒ ลักษณะ

๑. สภาโคธธรรมที่มีส่วนเสมอกัน
๒. วิสภาคิ ธรรमที่มีส่วนไม่เสมอกัน

๕. พาหิรมัตติกา

ธัมมสังคณี แม้ทั้งหมด เป็นมัตติกาแห่งธาตุกถาแล.

จบมัตติกา

ปรหมัตถทีปนี

อรรถกถาปัญจปกรณ์

อรรถกถาธาตุกถาปกรณ์

อารัมภกถา

พระมหาवीรเจ้า ผู้ทรงชนะมาร ครั้นทรงแสดง
วิภังคปกรณ์ ด้วยวิภังค์ ๑๘ วิภังค์จบลงแล้ว เมื่อจะ
ทรงประกาศความต่างกันแห่งธาตุ จึงได้ตรัสธาตุกถา-
ปกรณ์ ไว้ในลำดับแห่งวิภังคปกรณ์นั้นนั้นแหละ
ข้าพเจ้า (พระพุทฺธโฆษาจารย์) จักแสดงเนื้อความแห่ง
ธาตุกถาปกรณ์นั้น ขอสาธุชนทั้งหลาย จงมีจิตตั้งมั่น
สดับพระธรรมเทอญ.

อรรถกถา มาตกา

นยมาตกา ๑๔ นัย

พระธรรมสังคหาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า ปกรณ์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ ๑๔ นัย ด้วยสามารถแห่งคำว่า " สงฺคโห อสงฺคโห " เป็นต้น คำนั้นแม้ทั้งหมดท่านตั้งไว้ ๒ อย่าง คือ โดยอุทเทศ และนิทเทศ. อุทเทศแห่งธรรมมีจันทร์ เป็นต้น ชื่อว่า มาตกา.

มาตกา^{นี้} พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ ๕ อย่าง คือ นยมาตกา อพฺภันตรมาตกา นยมุขมาตกา ลักษณะมาตกา และพาหิรมาตกา.

บรรดามาตกาเหล่านั้น มาตกาที่ทรงตั้งไว้ ๑๔ บท มีคำว่า " สงฺคโห อสงฺคโห ฯเป ฯ วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตํ อสงฺคหิตํ " ^{นี้} ชื่อว่า นยมาตกา. จริงอยู่ มาตกา^{นี้} พระองค์ตรัสเรียกว่า นยมาตกา ก็เพราะความที่มาตกา^{นี้} ทรงตั้งไว้เพื่อแสดงว่า " ธรรมทั้งหลายในธาตุกถาอันพระองค์ทรงจำแนกไว้แล้ว โดยนัยอันสงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้นนี้ " ดังนี้. นยมาตกา^{นี้} แม้จะเรียกว่า " มุลมาตกา " ก็ควร เพราะความเป็นมูลแห่งบททั้งหลายเหล่านั้น.

มาตกาที่ทรงตั้งไว้ ๑๒๕ บท ว่า " ปญฺจกฺขนฺธา ฯเป ฯ มนสิกาโร " ^{นี้} ชื่อว่า อพฺภันตรมาตกา.

จริงอยู่ มาตกา^{นี้} ท่านเรียกว่า อพฺภันตรมาตกา เพราะความที่มาตกา^{นี้} พระองค์ไม่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า " ธรรมสังคณี^{นี้} แม้ทั้งหมด เป็นมาตกาใน

ธาตุกถา " ดังนี้ แต่ทรงแสดงธรรมมีขั้นเป็นต้น ที่ควรจำแนกโดยนัยมี การสงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้นไว้โดยย่อ แล้วตั้งไว้ในภายในแห่งธาตุกถานั้น แหะละ. ข้อนี้ แม้จะกล่าวว่า " เป็นปถิณณกมัตติกา " ดังนี้ก็ได้ เพราะ ความที่บททั้งหลายมีขั้นเป็นต้นมิได้สงเคราะห์ไว้ในธัมมสังคณีมัตติกา.

มัตติกาที่ทรงตั้งไว้ด้วยบททั้งหลาย ๔ บท คือ " ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห, จตุหิ สัมปโยโค, จตุหิ วิปปโยโค " นี้ชื่อว่า นยมุขมัตติกา.

จริงอยู่ ธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้นี้พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบไว้ในธรรมทั้งหลายมีปัญจขั้นเป็นต้นแม้ทั้งปวง และในธรรมแห่งมัตติกาทั้งหลายมีกุสลตักะเป็นต้น ด้วยบทแห่งขั้น อายตนะ และธาตุทั้ง ๓ นั้นแหะละ. โดยทำนองเดียวกัน สัมปโยคะก็ดี วิปปโยคะก็ดี ก็ทรงประกอบไว้ด้วยรูปขั้นทั้ง ๔. บททั้ง ๔ เหล่านี้ ทรงเรียกวานยมุข- มัตติกา เพราะความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นธรรมที่ทรงตั้งไว้เพื่อแสดงถึงหัวข้อ แห่งนัยทั้งหลายมีธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้นเหล่านี้.

มัตติกาที่ทรงตั้งไว้ด้วยบททั้ง ๒ คือ " สภาคะและวิสสภาคะ " ชื่อว่า ลักขณมัตติกา. จริงอยู่ นัยแห่งธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบไว้ด้วยธรรมทั้งหลายอันมีลักษณะที่เสมอกัน นัยแห่งธรรมที่สง- เเคราะห์เข้ากันไม่ได้ ทรงประกอบไว้ด้วยธรรมทั้งหลายที่มีลักษณะไม่เสมอกัน นัยแห่งสัมปโยคะ และวิปปโยคะก็เหมือนกัน. ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส เรียกว่าลักขณมัตติกา เพราะความที่บทเหล่านั้นพระองค์ทรงตั้งไว้เพื่อแสดง ลักษณะแห่งธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งลักษณะที่เป็น สภาคะและวิสสภาคะ.

มาติกาที่ทรงย่อตั้งบทดิเก ๖๖ และบททุกะ ๒๐๐ ว่า " รัมมสังคณิ
แม่ทั้งหมดเป็นมาติกาในธาตุกถา " นี้ชื่อว่า พาหิรมาติกา.

จริงอยู่ มาติกา นี้ เรียกว่า " พาหิรมาติกา " ก็เพราะความที่ มาติกา
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสไว้ภายในธาตุกถาอย่างนี้ว่า " ปญจกญฺชา ฯลฯ
มนสิกาโร " ดังนี้ ทรงตั้งไว้ภายนอกจากมาติกาแห่งธาตุกถา อย่างนี้ว่า " รัมม-
สังคณิแม่ทั้งปวงเป็นมาติกา " ดังนี้.

บัณฑิต ทราบความที่ มาติกา เป็นภาวะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ ๕ อย่าง ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัณฑิต พึงทราบธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้
๔ อย่าง ในคำทั้งหลาย มีคำว่า " สงฺคโห อสงฺคโห " เป็นต้น ด้วยสามารถ
แห่งชาติ สัญชาติ กิริยา คณนสังคหะก่อน.

บรรดาสังคหะ. (คือธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้) เหล่านั้น การ
สงเคราะห์ที่กล่าวว่า " พวกกษัตริย์ทั้งปวงจงมา พวกพราหมณ์ทั้งปวง
พวกแพศย์ทั้งปวง พวกผู้บริสุทธิต่างปวงจงมา ดูก่อนวิสาขะผู้มีอายุ
ธรรมเหล่านี้ คือ สัมมาวาจาใด สัมมากัมมันตะใด สัมมาอาชีวะใด
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์เข้าในศีลขันธ " นี้ ชื่อว่า ชาติสังคหะ
(สงเคราะห์ที่เข้ากันได้โดยชาติ). เพราะว่าในอธิการนี้ ธรรมแม่ทั้งปวงถึงซึ่ง
การสงเคราะห์เป็นอันเดียวกันโดยชาติ รวากะในฐานะที่ท่านกล่าวแล้วว่า " ขน
ทั้งหลายผู้มีชาติเดียวกันจงมา " ดังนี้.

การสงเคราะห์ที่กล่าวว่า " ชาวโกศลทั้งปวงจงมา ชาวมคธทั้ง
ปวงจงมา ชาวอรุทกัจจกะทั้งปวงจงมา ดูก่อนวิสาขะผู้มีอายุ ธรรม
เหล่านี้ คือ สัมมาวายามะใด สัมมาสติใด สัมมาสมาธิใด พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์เข้าในสมาธิขันธ " นี้ ชื่อว่า สัญชาติสังคหะ

เข้าโดยสัญชาติ). จริงอยู่ ในที่นี้ คนทั้งหมดถึงแล้วซึ่งการสงเคราะห์เป็นอันเดียวกันโดยสถานที่แห่งความเกิด คือ โดยโอกาสที่อาศัยอยู่ ราวกะในที่อื่น ท่านกล่าวแล้วว่า " **คนทั้งหลายผู้เกี่ยวเนื่องกันโดยชาติ จงมา** " ดังนี้.

การสงเคราะห์ที่กล่าวว่า " **พวกทหารช้าง (นายควาญช้าง) จงมา พวกทหารม้าจงมา พวกทหารรถจงมา** **ดูก่อนวิสาขะผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้ คือ สัมมาทิฏฐิใด สัมมาสังกัปปะใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ไว้ในปัญญาคันธ "** นี้ ชื่อว่า **กิริยาสังคหะ** (คือ การสงเคราะห์เข้ากันได้โดยการกระทำ). เพราะคนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดถึงแล้วซึ่งการสงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันด้วยการกระทำของตน.

ถามว่า จักขวยตนะ ย่อมถึงซึ่งคณนา (คือ การนับ) ว่าเป็นคันธไหน ?

ตอบว่า จักขวยตนะ ย่อมถึงซึ่งการนับว่าเป็น รูปคันธ. การสงเคราะห์ที่กล่าวว่า " **ถ้าจักขวยตนะถึงซึ่งการนับว่าเป็นรูปคันธไซ้** **ดูก่อนผู้เจริญ ด้วยเหตุนี้ท่านพึงกล่าวว่าจักขวยตนะสงเคราะห์เข้าด้วยรูปคันธ "** นี้ ชื่อว่า **คณนสังคหะ** (คือ การสงเคราะห์เข้าโดยการนับ หรือเรียกว่า การนับสงเคราะห์). คณนสงเคราะห์นี้ ท่านประสงค์เอาในที่นี้. บัณฑิตพึงทราบธรรมที่นับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมนั้น. พึงทราบ บทว่า " **สกุคฺคิเตน อสกุคฺคิตํ** " เป็นต้น โดยการกำหนดซึ่งธรรมเหล่านั้น. พึงทราบสัมปโยคธรรม ด้วยสามารถแห่งความเป็น เอกุปปาตะ เอกนิโรธะ เอกวัตถุกะ เอการัมมณะ. พึงทราบวิปโยคะ โดยเป็นธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อสัมปโยคะนั้น. พึงทราบบทว่า " **สมุปยุตฺเตน วิปยุตฺตํ** " เป็นต้น

โดยการกำหนดซึ่งธรรมเหล่านั้น. ฟังทราบบทว่า " **สกุคฺคิเตน สมฺปยุตฺตํ
วิปฺปยุตฺตํ** " เป็นต้น โดยการกำหนดซึ่งธรรมที่เกี่ยวข้องกันทั้ง ๒ บท. ก็
คำว่า " **ปญฺจกฺขณฺธา** " เป็นต้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในชั้นวิภังค์
เป็นต้นนั้นแหละ. แต่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะ เป็นต้น ในที่นี้ฟังทราบที่ท่าน
กล่าวแล้ว โดยการเกิดขึ้นของสัพพจิตตสาธารณะ ตามที่กล่าวแล้วด้วยสามารถ
แห่งสันนิษฐานบท ดังนี้แล.

จบอรรถกถา มาติกา

๑. สังคหะสังคหปทนิทเทศ

อัปกันตรมาติกา

ชั้นปทนิทเทศ

[๒] รูปชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร? รูปชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๓] เวทนาชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? เวทนาชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๔] สัญญาชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สัญญาชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๕] สังขารชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สังขารชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๖] วิญญาณชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร? วิญญาณชั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๗] รูปขันธ์และเวทนาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? รูปขันธ์และเวทนาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๘] รูปขันธ์และสัญญาขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๙] รูปขันธ์และสังขารขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๐] รูปขันธ์และวิญญาณขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๓ ไม่มีอายุตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๑] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์ สงเคราะห์ได้ด้วย ขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์ สงเคราะห์ ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๒] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และสังขารขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๓] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์และวิญญาณขันธ์ ฯลฯ สงเคราะห์ ได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ

เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ ไม่มีอายตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๔] รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น และสังขารขั้น

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้นและสังขารขั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๕] รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น และวิญญาณขั้น

๑๑๑ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ ไม่มีอายตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๖] รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้นและ

วิญญาณขั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้นและวิญญาณขั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๗] ขั้น ๕ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

ขั้น ๕ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

อรรถกถาสังคหาสังคหปทนิเทศ

อรรถกถาขันธปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจะแสดงมาติกาตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ ด้วยสามารถแห่งปัญจันตเป็นต้น ประกอบกับบท นยมาติกาทั้งหลาย มีคำว่า "สจุโห อสจุโห" เป็นอาทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าเริ่มนิเทศสวาระโดยนัยเป็นต้นว่า "รูปกุขุโข กติหิ ขนุเชหิ" ดังนี้ บรรดาмаติกาเหล่านั้น เพราะนยมาติกา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ว่า "ติหิ สจุโห" (คือ การสงเคราะห์ด้วยธรรม ๓ คือ โดยขันธ อายตนะ และธาตุ) ติหิ อสจุโห (คือ การสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมทั้ง ๓) ด้วยนยมาติกาว่า "สจุโห อสจุโห" เป็นต้น ฉะนั้น เพื่อแสดงการนับสงเคราะห์รูปขันธเป็นต้น ท่านจึงยกบททั้ง ๓ คือ ขันธ อายตนะ และธาตุนั้นแหละขึ้นแสดงว่า "ธรรมเหล่านี้ นับสงเคราะห์ได้ด้วยขันธเท่าไร ได้ด้วยอายตนะเท่าไร ได้ด้วยธาตุเท่าไร" ดังนี้ บรรดาธรรมทั้งหลาย มีสัจจะ ๔ เป็นต้น แม้อย่างหนึ่งไม่เป็นปรมัตถะ (คือไม่เป็นอารมณ์ของปรมาส).

ก็ ลักษณะมาติกา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้อย่างนี้ว่า "สภาโค วิสภาโค" ดังนี้ ฉะนั้น ในการวิชันาปัญหานี้ จึงตรัสว่า "รูปขันธนับสงเคราะห์ได้ด้วยขันธหนึ่ง" เป็นต้น เพราะว่า ธรรมมีขันธเป็นต้นเหล่านี้เป็นสภาวะของลักษณะมาติกาเหล่านั้น บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า "เอเกน ขนุเชน" ได้แก่ (นับสงเคราะห์ได้) ด้วยรูปขันธเท่านั้น. จริงอยู่. รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมถึงการนับสงเคราะห์ว่าเป็นรูปอย่างเดียว เพราะความเป็นธรรมเสมอกับรูปขันธ. เพราะฉะนั้น รูปท่านจึงสงเคราะห์ด้วยรูปขันธนั้นแหละ

กำหนดเอาด้วยรูปชั้นนั้นแหละ. สองบทว่า "เอกาทสฺหิ อายตเนหิ" ได้
แก่ เว้นจากมนายตนะ. เพราะรูปชั้นนี้แม้ทั้งปวงเป็นอายตนะ ๑๐ และเป็น
ส่วนหนึ่งแห่งธัมมายตนะ ฉะนั้น รูปชั้นนั้น ท่านจึงนับเอาแล้ว กำหนด
แล้วด้วยอายตนะ ๑๑. สองบทว่า "เอกาทสฺหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุ ๑๑
เว้นจากวิญญาณธาตุ ๑. ด้วยว่า ชื่อว่ารูปที่มีได้นับเนื่องในธาตุเหล่านั้นย่อม
ไม่มี. ในนิทเทศแห่งอสังคหณัย ทรงทำคำถามโดยย่อไว้ว่า "กตฺติหิ อสงฺกหิตโต"
ดังนี้ แต่เพราะในการวิชันนาแห่งปัญญานั้น อรูปชั้น ๕ มนายตนะ ๑
วิญญาณธาตุ ๑ เป็นวิสภาคะของรูปชั้น ฉะนั้น จึงตรัสว่า "จตุหิ ขนฺธฺเหหิ"
เป็นต้น. บัณฑิตพึงทราบบท สงฺกโห อสงฺกโห ในบททั้งปวงโดยนัยนี้.

อนึ่ง ในคำว่า "รูปกุขฺโข กตฺติหิ ขนฺธฺเหหิ" เป็นต้น
ในชั้นนิทเทศนี้ ทรงแสดงคำปุจฉา ๕ และวิชันนา ๕ ในสังคหณัยอันเป็น
เอกมูลไว้โดยย่อก่อน. ในอสังคหณัย ก็แสดงคำปุจฉา ๕ และคำวิชันนา ๕
โดยย่อ. แม้ในมูลทั้งหลายมี ทุกมูล เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบคำปุจฉาและ
คำวิชันนาทั้งหลายโดยอุบายนี้. ก็ในนิทเทศนี้ ทรงแสดงทุกะติกะและจตุกกมูล
ไว้ในรูปิกขันธมูลนั้นแหละ. แต่ในปัญจกมูลทรงทำปุจฉาวิชันนาไว้ ๒ อย่าง
คือ โดยเภทะ (หมายถึงการแยก) อย่างนี้ว่า "รูปกุขฺโข จ ๑ เป ๑
วิญญาณกุขฺโข จ ๑" และโดย อเภทะ (คือ การไม่แยก) อย่างนี้ว่า
"ปญฺจกุขฺธา กตฺติหิ ขนฺธฺเหหิ" ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบนัยแห่งพระบาลีดัง
พรรณนามาจะนี้.

จบอรรถกถาขันธปทนิทเทศแห่งอัฏฐกันตรมัตติกา

อายตнопทนิเทศ

[๑๘] จักขวยตนะ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้

ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๙] โสตตยตนะ ฆานายตนะ จิวหายตนะ กายายตนะ

รูปายตนะ สัทททายตนะ คันธทายตนะ รสทายตนะ โผฏฐัพพายตนะ

๗๓๑ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๐] มนยตนะ ๗๓๑ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๒๑] ฐัมมยตนะ ๗๓๑ ยกเว้น นิพพาน โดยความเป็นขันธแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๒] จักขวยตนะและโสตตยตนะ ๗๓๑ สงเคราะห์ได้ด้วย

ขันธ ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๒๓] จักขวยตนะและฆานายตนะ จักขวยตนะและจิวหา-

ยตนะ จักขวยตนะและกายายตนะ จักขวยตนะและรูปายตนะ จัก-

ขวยตนะและสัทททายตนะ จักขวยตนะและคันธทายตนะ จักขวย-

ตนะและรสทายตนะ จักขวยตนะและโผฏฐัพพายตนะ ๗๓๑ สงเคราะห์

ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคน ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคน ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคน ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๒๔] จักขวยตนะและมโนมยตนะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๒ อายุคน ๒ ธาตุ ๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคน ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคน ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๒๕] จักขวยตนะและธัมมมยตนะ ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความ
เป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคน ๒ ธาตุ ๒, สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุคน ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคน ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๒๖] อายุคน ๑๒ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายุคน ธาตุ เท่าไร ?
อายุคน ๑๒ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๕ อายุคน ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคน ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายุคน ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

อรรถกถาอายตнопทนิทเทศเป็นต้น

ในนิทเทศทั้งหลาย มีอายตнопทนิทเทศเป็นต้น พึงทราบ
อายตнопทนิทเทศ ก่อน. คำว่า " จักขวยตน์ เอเกน ขนฺธเณ " ความว่า
จักขวยตนะ พึงทราบว่า นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูปขั้น ๑ ด้วยจักขวยตนะ ๑
ด้วยจักขุธาตุ ๑. แม้ในโสดาชตนะเป็นต้นก็พึงทราบการนับสงเคราะห์ได้ และ
สงเคราะห์ไม่ได้ โดยนัยนี้เทียว. แต่ในคำว่า " อสฺสขตํ ขนฺธโต รเปตฺวา "
นี้เพราะอสังขตะ คือ นิพพาน ชื่อว่า ธัมมมยตนะ ก็ธัมมมยตนะ คือ นิพพาน
นั้น ไม่ถึงซึ่งการนับสงเคราะห์ว่าเป็นขั้น ฉะนั้น จึงตรัสว่า " ขนฺธโต

รเบตฺวา " ยกเว้นโดยความเป็นขันธฺ ดังนี้. สองบทว่า " จตุหิ ขนฺธหิ " ได้แก่ (สงเคราะห์ได้) ด้วยขันธสี่คือ รูป เวทนา สัญญา และสังขารขันธ. เพราะว่า รัชมายตนะเว้นนิพพานแล้ว นับสงเคราะห์ได้ด้วยขันธทั้งหลาย มีรูปขันธเป็นต้น เหล่านี้. ส่วนอายตนะนั้น เว้นรัชมายตนะ และรัชมมธาตุแล้ว นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญูณขันธ อายตนะและธาตุที่เหลือ. ด้วยเหตุนั้น จึงตรัสไว้ว่า " รัชมายตนะ นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ (คือ วิญญูณขันธ) ด้วยอายตนะ ๑๑ (คือ โอปาริกายตนะ ๑๐ และมนายตนะ ๑) ด้วยธาตุ ๑๗ (คือ โอปาริกธาตุ ๑๐ และวิญญูณธาตุ ๗)" ดังนี้. ถิ่นยทั้งหลายที่มีรูปขันธเป็นมูลในหนหลัง จันใด พึงทราบนัยทั้งหลาย ที่มีจักขวายเป็นมูลแม่ในที่นี้ จันนั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงบาลีทุกะ (คือ เกทสุทธะ และเกทเอกมูลาที) พอควรแล้ว จึงทำคำปุจฉาวิสัชนาโดย อเกทะ ว่า " ทฺวาทสยตนานิ " ดังนี้ แม้ในธาตุนิเทศถิ่นยนี้แน่และ.

จบอรรถกถาอายตนปทนิเทศเป็นต้น

ธาตุนิเทศ

[๒๗] จักขุธาตุ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
จักขุธาตุ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๘] โสตธาตุ มานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ
สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ
โสตวิญญาณธาตุ มานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญ-
ญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๒๙] รัम्मธาตุ ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สง-
เคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๓๐] จักขุธาตุและโสตธาตุ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๑] จักขุธาตุและมานธาตุ จักขุธาตุและชิวหาธาตุ จักขุ-
ธาตุและกายธาตุ จักขุธาตุและรูปธาตุ จักขุธาตุและสัทธาธาตุ จักขุ-
ธาตุและคันธธาตุ จักขุธาตุและรสธาตุ จักขุธาตุและโผฏฐัพพธาตุ
ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๒] จักขุธาตุและจักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๒ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๓] จักขุธาตุและโสตวิญญาณธาตุ จักขุธาตุและมาน-
วิญญาณธาตุ จักขุธาตุและชิวหาวิญญาณธาตุ จักขุธาตุและกาย-
วิญญาณธาตุ จักขุธาตุและมโนธาตุ จักขุธาตุและมโนวิญญาณธาตุ

๗๑. สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๓๔] จักขุธาตุและธัมมธาตุ ๗๑. ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น ชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๓๕] ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ธาตุ ๑๘ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

สังขนิเทศ

[๓๖] ทุกขสัจ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ทุกขสัจ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่ สงเคราะห์ไม่ได้.

[๓๗] สมุทยสัจ มัคคสัจ ๗๑. สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๓๘] นิโรธสัจ ๗๑. ไม่มีชั้นอะไรที่สงเคราะห์ได้ สงเคราะห์ได้ ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๓๙] ทุกขสัจและสมุทยสัจ ๗๑. สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๐] **ทุกขสัจและมัลลสัจ** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๑] **ทุกขสัจและนิโรธสัจ** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๒] **ทุกขสัจ สมุทยสัจ และมัลลสัจ** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย ขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๓] **ทุกขสัจ สมุทยสัจ และนิโรธสัจ** ยกเว้นนิพพานโดย ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๔] **ทุกขสัจ สมุทยสัจ มัลลสัจ และนิโรธสัจ** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๘๕] **สัจจะ ๔** สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สัจจะ ๔ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มี ขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

อรรถกถาสัจจนิตเทศ

ใน สัจจนิตเทศ ทุกะติกะจตุกะะแม้งทั้งปวง ทรงแสดงไว้ชัดแล้วใน พระบาลี. แต่เพราะคำวิสัยนา แม้นในมัลลกะจะโนทุกะติกะทั้งหลายเช่นกับ สมทัยสังจะนันแหละ ฉะนั้นจึงตรัสมัลลกะจะนัน ในลำดับแห่งสมทัยสังจะ.

จบอรรถกถาสัจจนิตเทศ

อินทรีนิทเทศ

[๔๖] จักขุนทรีย์ สงเคราะห์ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ?

จักขุนทรีย์ สงเคราะห์ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
จันทร์ อายตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจันทร์ อายตนะ ๑๑
ธาตุ ๑๑).

[๔๗] โสติทริยฺ ภานินทริยฺ จิวหินทริยฺ กายินทริยฺ
อิตถินทริยฺ ปุริสินทริยฺ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
จันทร์ ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๔๘] มนินทริย์ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุชนะ ๑ ชาติ ๗.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุชนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น
๔ อายุชนะ ๑๑ ชาติ ๑๑.

[๔๕] จีวิตินทรีย์ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑

ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๓ อายุขณะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๐] สุนทรียะ ทุกขินทรียะ โสมนัสสินทรียะ โทมนัสสิน-
ทรียะ อุpekขินทรียะ สัทธินทรียะ วิริยินทรียะ สตินทรียะ สมาธิทรียะ
ปัญญินทรียะ อนัญญัตถัญญัสถามีตินทรียะ อัญญินทรียะ อัญญาตาวิน-
ทรียะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๑] จักขุนทรียะและโสติดินทรียะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายุขณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๕๒] จักขุนทรียะและมานินทรียะ จักขุนทรียะและชีวหินทรียะ
จักขุนทรียะและกายินทรียะ จักขุนทรียะละอิตถินทรียะ จักขุนทรียะ
และปฐินทรียะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔
อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๓] จักขุนทรียะและมณินทรียะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒
อายุขณะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๔] จักขุนทรียะและจีวิตินทรียะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒
อายุขณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๕] จักขุนทริยและสุจินทริย จักขุนทริยและทุกจินทริย
จักขุนทริยและโสมนัสสินทริย จักขุนทริยและโทมณัสสินทริย จัก-
ขุนทริยและอุเปกจินทริย จักขุนทริยและสัทธินทริย จักขุนทริและ
วิริยินทริย จักขุนทริยและสคินทริย จักขุนทริยและสมาชินทริย
จักขุนทริยและปัญญินทริย จักขุนทริยและอนัญญัตถัญญัสตามิิตินทริย
จักขุนทริยและอัญญินทริย จักขุนทริยและอัญญาตาวิินทริย ฯลฯ สง-
เคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ
ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๖] อินทริย ๒๒ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ?
อินทริย ๒๒ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๗ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๕
ธาตุ ๕.

อรรถกถาอินทริยนิเทศ

ใน นิเทศแห่งอินทริย คำว่า " ชีวิตินทริย ทวิหิ ขนุเชหิ "
ความว่า รูปชีวิตินทริยนับสงเคราะห์ได้ด้วยรูปขั้น อรูปชีวิตินทริยนับสงเคราะห์
ได้ด้วยสังขารขั้น. พึงทราบอินทริยที่เหลือโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วนั้น
แหละ. ส่วนการกำหนดพระบาลีในนิเทศนี้เช่นกับอายตตนิเทศ และธาตุ
นิเทศนั้นแล.

จบอรรถกถาอินทริยนิเทศ

ปัจจัยสมุปปาตนิทเทศ

[๕๗] อวิชา ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๘] สังขาร เพราะอวิชาเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๕๙] วิญญาณ เพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ
เท่าไร สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๖๐] นามรูป เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๖๑] สพายตนะ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๒ อายตนะ ๖ ธาตุ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖.

[๖๒] ผัสสะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนา เพราะผัสสะ
เป็นปัจจัย ตัณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทาน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
กัมมภพ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๖๓] อุปัตติภพ กามภพ สัญญาภพ ปัญจโวการภพ

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้นอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๖๔] รูปภพ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๕ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้นอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๗ ธาตุ ๑๐.

[๖๕] อรูปภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ จตุโวการภพ

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๖๖] อสัญญาภพ เอกโวการภพ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๖๗] ชาติ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒, ชรา ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒, มรณะ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๖๘] โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญฐาน

สัมมปปธาน ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

อิทธิบาทนิทเทศ

[๖๕] อิทธิบาท ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

ฌานนิทเทศ

[๗๐] ฌาน ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

อัปมัคฺชญาณิทเทศ เป็นต้น

[๗๑] อัปมัคฺชญา ๔ อินทรี ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ศัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกข์ มนสิการ ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๗๒] จิต ๗๗ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

พาหิรมาทิกา

ติกมัตติกานิทเทศ

[๗๓] กุศลธรรม อกุศลธรรม สงเคราะห์ได้ด้วยขั้นอายตนะ
ธาตุ เท่าไร ? กุศลธรรม อกุศลธรรม สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒
ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๗๔] อัพยาทธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุเท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๗๕] สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม
ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๗๖] อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๓ อายตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑.

[๗๗] วิปากธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒
ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๗๘] วิปากขัมมธรรม สังกิลิฏฐสังกิลิสิกขธรรม ฯลฯ สง-
เคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ
ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๗๙] เนววิปากนวิปากัมมธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๘๐] อุปาทินุปาทานิยธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้นอะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๘๑] อนุปาทินุปาทานิยธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๗ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้นอะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๕ ธาตุ ๑๐.

[๘๒] อนุปาทินานุปาทานิยธรรม อสังกิลิฐฐาสังกิลิทธิกรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๘๓] อสังกิลิฐฐาสังกิลิทธิกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๘๔] สวิตักกสวิจารธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๘๕] อวิตักกวิจามัตตธรรม ปิติสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๘๖] อวิตักกาวิจารธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น
แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๘๗] สุขสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ
๒ ชาติ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๕.

[๘๘] อูปเพกขาสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓
อายุขณะ ๒ ชาติ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สง-
เคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๑.

[๘๙] ทัสสนปหัตตัพพธรรม ภวานาปหัตตัพพธรรม ทัสสน-
ปหัตตัพพเหตุกธรรม ภวานาปหัตตัพพเหตุกธรรม อายคามิธรรม
อปยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม มหัคคตธรรม ฯลฯ
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ
ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๙๐] เนวทัสสนภวานาปหัตตัพพธรรม เนวทัสสนภวานา
ปหัตตัพพเหตุกธรรม เนวอายคามินาปยคามิธรรม เนวเสกขานา-
เสกขธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ
เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๙๑] ปริตตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒
ชาติ ๑๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ
ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๒] **อัปมาณธรรม ปณิตธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดย
ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐

[๕๓] **ปริตตารัมมณธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ
๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๔] **มหัคคตารัมมณธรรม อัปมาณารัมมณธรรม หิน
ธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยตธรรม มัคคารัมมณธรรม
มัลลเหตุกธรรม มัคคาธิปัตติธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ
๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๕] **มัชฌิมธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น
อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๖] **อนิยตธรรม** ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้

[๕๗] **อุปปันนธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ
ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๘] **อนุปปันนธรรม** ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ
๗ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ
ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๕ ธาตุ ๑๐.

[๕๕] อุปาทิธรรมชาติ ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๑

ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไรๆ
ที่ สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๐๐] อติตถธรรม อนาคตธรรม ปัจจุบันนธรรม อัชฌัตต

ธรรม อัชฌัตตพหิตถธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒

ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ
ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๐๑] พหิตถธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุขณะ ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๐๒] อติตถารัมมธรรม อนาคตารัมมธรรม ฯลฯ สงเคราะห์

ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๐๓] ปัจจุบันนารัมมธรรม อัชฌัตตารัมมธรรม

พหิตถารัมมธรรม อัชฌัตตพหิตถารัมมธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้

ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๑๐๔] สนิทสสนสัปปฏิมธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑

อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๐๕] อนิทสสนสัปปฏิมธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑

อายุขณะ ๕ ธาตุ ๕. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ?

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๓ ธาตุ ๕.

[๑๐๖] อนัตตสนาปปฏิมรรณ ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

ทุกมติกานิทเทศ

[๑๐๗] เหตุกรรม เหตุสเหตุกรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๐๘] นเหตุกรรม อเหตุกรรม เหตุวิปยุตตกรรม นเหตุ-อเหตุกรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๐๙] สเหตุกรรม เหตุสัมปยุตตกรรม สเหตุกนเหตุกรรม เหตุสัมปยุตตกนเหตุกรรม นเหตุสเหตุกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๑๐] อปปัจจยกรรม อสังขตกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๑๑] อปปัจจยกรรม อสังขตกรรม ฯลฯ ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ได้ สงเคราะห์ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗

[๑๑๒] สนิทสนธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ

๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๑๓] อนิสสนธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๑๔] สปปิณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑

ธาตุ ๑๐. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๑๕] อัปปิณธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้นอะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๑๑๖] รูปิธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ

๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๑๗] อรูปิธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๑๑๘] โลภิธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒

ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุอะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๑๕] โลกุตตรธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ
ชาติเท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๑๒๐] เกณจิวิญญูยธรรม เกณจินวิญญูยธรรม ฯลฯ ยก
เว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ
๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติเท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ชาติ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๑] อาสวธรรม อาสวสาสวธรรม อาสวาสวสัมปยุต-
ตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ
๑๑ ชาติ ๑๑.

[๑๒๒] โนอาสวธรรม อาสววิปยุตตธรรม ฯลฯ ยกเว้น
นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคน ๑๒ ชาติ
๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ
ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๓] สาสวธรรม สาสวโนอาสวธรรม อาสววิปยุตตสา-
สวธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ชาติ อะไร ๆ
ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๔] อนาสวธรรม อาสววิปยุตตอนาสวธรรม ฯลฯ ยก
เว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒.

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๒๕] **อาสวสัมปยุตตธรรม อาสวสัมปยุตตโนอาสวธรรม**

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๒๖] **สัณฺโณชนธรรม คันถธรรม โอมธรรม โยคธรรม**

นีวรณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาสปรามัญญธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๒๗] **โนปรามาสธรรม ปรามาสวิปยุตตธรรม** ฯลฯ ยก

เว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๘] **ปรามัญญธรรม ปรามัญญโนปรามาสธรรม ปรามาส-**

วิปยุตตปรามัญญธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๒๙] **อปรามัญญธรรม ปรามาสวิปยุตตธรรม อปรามัญญ-**

ธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๓๐] ปราสาทสัมปยุตตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔

อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๓๑] สारัมมณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ

๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๑๓๒] อนารัมมณธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๓๓] จิตตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ

๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๑๓๔] โนจิตตธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๓๕] เจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสัณฐธรรม

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๓๖] อุเจตสิกธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ ไม่มีอายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๓๗] จิตตวิปปยุตตธรรม จิตตวิสังสัจจธรรม ฯลฯ ยกเว้น
นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ
๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๓๘] จิตตสมุฏฐานธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุ-
คนะ ๖ ธาตุ ๖. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สง-
เคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๖ ธาตุ ๑๒.

[๑๓๙] โนจิตตสมุฏฐานธรรม โนจิตตสทญจธรรม โนจิตตา-
นุปริวัตติธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่า
ไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ ไม่มีอายุคนะ ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๔๐] จิตตสทญจธรรม จิตตานุปริวัตติธรรม ฯลฯ สงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๔๑] จิตตสังสัจจสมุฏฐานธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานสท-
ญจธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปริวัตติธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๔๒] โนจิตตสังสัจจสมุฏฐานธรรม โนจิตตสังสัจจสมุฏ-
ฐานสทญจธรรม โนจิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปริวัตติธรรม ฯลฯ ยกเว้น
นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๓ ไม่มีอายุคนะ ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๔๓] อัชฌัตติกกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ

๖ ธาตุ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖.

[๑๔๔] พาหิรกรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๑๒.

[๑๔๕] อุปาทากรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐

ธาตุ ๑๐. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๔๖] โนอุปาทากรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๓ ธาตุ ๙. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๙ ธาตุ ๙.

[๑๔๗] อุปาทินนกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ

๑๑ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๔๘] อนุอุปาทินนกรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้น

แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๓ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๕ ธาตุ ๑๐.

[๑๔๙] อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิลิสิกกรรม

กิเลสสังกิลิฐฐกรรม กิเลสสัมปยุตตกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑

อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๕๐] โนกิเลสธรรม อสังกิเลสธรรม กิเลสวิปยุตตธรรม
ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ
๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น
อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๕๑] สังกิเลสกรรม สังกิเลสนอกิเลสกรรม กิเลส-
วิปยุตตสังกิเลสกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น
อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๕๒] อสังกิเลสกรรม กิเลสวิปยุตตอสังกิเลสกรรม
ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ
๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๕๓] สังกิเลสกรรม กิเลสสัมปยุตตกรรม สังกิเลสโน-
กิเลสกรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสกรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๕๔] ทสสนปหัตถัพพธรรม ภาวนาปหัตถัพพธรรม ทสส-
นปหัตถัพพเหตุกกรรม ภาวนาปหัตถัพพเหตุกกรรม ฯลฯ สงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ
ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๕๕] นทสสนปหัตถัพพธรรม นภวานาปหัตถัพพธรรม

นทสสนปหัตถัพพเหตุกธรรม นภวานาปหัตถัพพเหตุกธรรม ฯลฯ

ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาติอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๕๖] สวิตักกธรรม สวิจารธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย ขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕.

[๑๕๗] อวิตักกธรรม อวิจารธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดย ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๑๕๘] สปปิตักกธรรม ปิติสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วย ขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๑๕๙] อัปปิตักกธรรม นปิติสหคตธรรม นสุขสหคตธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตนะ ชาติอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๖๐] สุขสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕.

[๑๖๑] อุปเพกขาสหคตธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓

อายตนะ ๒ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑.

[๑๖๒] นอุปเพกขาสหคตธรรม ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น

ขั้นแล้วสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย

ขั้นอายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๑๖๓] กามาวจรธรรม ปริยาป็นธรรม สุตตตรธรรม

ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น

อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๑๖๔] นกามาวจรธรรม อปริยาป็นธรรม อนุตตรธรรม

ฯลฯ ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ

๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์

ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๖๕] รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม นียยานิกรรม นียต-

ตรธรรม สรณธรรม ฯลฯ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ๒ ธาตุ ๒.

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑

อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๖๖] นรูปาวจรธรรม นอรูปาวจรธรรม อนียยานิกรรม

อนียตตรธรรม อรณธรรม สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร?

อรณธรรม ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕

อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร ?

ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

จบสังคหาสังคหปทนิเทศ

อรรถกถาปัจจุสมุปปาตนิทเทส

ใน ปัจจุสมุปปาตนิทเทส^๑ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรง เริ่มคำ
ปจฉาว่า " อวิชา กตฺถิ ขนฺธฺหิ " แต่ทรงแสดงคำวิสัยเช่นนี้เที่ยวว่า
" อวิชาปจฺญา สงฺขารา เอเคน ขนฺธฺน " เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า
" สงฺขารปจฺญา วิญฺญาณ " อธิบายว่า เมื่อปฏิสนธิเป็นไปแล้ว วิปากวิญฺญาณ
แม้ทั้งปวงก็เป็นไป. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " สตฺถฺหิ ธาตุหิ
สงฺกตฺหิ " แม้ในนามรูป ก็พึงทราบด้วยสามารถแห่งความเป็นไปของปฏิสนธิ
นั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้ พระองค์ทรงรวบรวมแม้ซึ่งสัททายตนะ แล้วแสดง
การนับสงเคราะห์ไว้ด้วยอายตนะ ๑๑ ในปัจจุสมุปปาตนิทเทสนี้.

พึงทราบชั้นภทฺทะ (คือ การแยกชั้น) ในธรรมทั้งหลาย มีผัสสะ
เป็นต้น. จจริงอยู่ ผัสสะ นับสงเคราะห์ได้ด้วยชั้นอย่างหนึ่ง เวทนาชั้นก็
นับสงเคราะห์ได้ด้วยชั้นอย่างหนึ่ง. สำหรับค้นหา อุปาทาน กรรมภพ นับ
สงเคราะห์ได้ด้วยสังขารชั้นเท่านั้น. อนึ่ง บทแห่งภพ ทรงจำแนก ๑๑ อย่าง
ด้วยสามารถแห่งกัมมภพเป็นต้นไว้ในนิทเทสนี้. บรรดาภพเหล่านั้น กรรมภพ
ทรงแสดงรวมกับภพเหล่านั้น เพราะความเป็นคำวิสัยเช่นกับผัสสะเป็นต้น.
อุปปีตติภพ กามภพ สัญญาภพ ปัญจโวการภพทั้งหลาย ทรงแสดงรวมกัน
เพราะความเป็นคำวิสัยเช่นกับเป็นของกันและกัน. แต่เพราะสภาวะธรรมอัน
กรรมเข้าไปยึดถือไว้โดยความเป็นผลเทียม ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
" เอกาทสหายตฺตเนหิ สตฺตรสฺสฺหิ ธาตุหิ " จจริงอยู่ สัททายตนะ อันกรรม

มิได้ยึดไว้โดยความเป็นผล (คือ มิใช่เป็นกัมมชรูป) สัตถายตนะนั้น พระองค์ จึงไม่ได้ทรงถือเอาในที่นี้.

ใน รูปภวนิทเทศ สองบทว่า " ปรุจฺจหิ อายตเนหิ " ได้แก่ ด้วยจัก ขวายตนะ โสตายตนะ มนายตนะ รูปลายตนะ และธัมมายตนะ.

สองบทว่า " อฏฺฐหิ ธาตุหิ " ได้แก่ ธาตุ ๘ คือจักขุธาตุ โสตธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ รูปธาตุ ธัมมธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณ-ธาตุ. ภพทั้ง ๓ แม้มีรูปภพเป็นต้น แสดงรวมกัน เพราะความเป็นคำวิธานา ทำนองเดียวกัน. อสัณฺณิภพ เอกโวการภพ ก็ฉนั้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า " ทฺวิหิ อายตเนหิ " ได้แก่ อายตนะ ๒ คือ รูปลายตนะและธัมมายตนะ. แม้ในธาตุทั้งหลาย ก็นัยนี้นั้นแหละ.

อนึ่งในนิเทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกรูปลายตนะขึ้นแสดง เพราะความที่รูปลายตนะแห่งพรหมนั้นเป็นอารมณ์แก่พรหมทั้งหลายที่เหลือผู้อยู่ ในพื้นพิภพเดียวกัน เพราะการเกิดขึ้นแห่งจักขุ.

คำว่า " ชาติ ทฺวิหิ ขนฺธฺเหหิ " ได้แก่ รูปชาติ นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูป ขันธ อรูปชาติ นับสงเคราะห์ได้ด้วยสังขารขันธ. แม้ในชราและมรณะ ก็นัยนี้. คำว่า " เอเกน ขนฺธฺเสน " แม้ในธรรมมีโสกะเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบขันธ ที่แปลกกันอย่างนี้ว่า

โสภทุกขโทมนัสสะ นับสงเคราะห์ได้ด้วยเวทนาขันธ

ปริเทวะ นับสงเคราะห์ได้ด้วยรูปขันธ

อุปายาสะเป็นต้น นับสงเคราะห์ได้ด้วยสังขารขันธ.

คำว่า " อิทุชิปาโท ทฺวิหิ ขนฺธฺเหหิ " เป็นต้น ได้แก่ นับสงเคราะห์ ได้ด้วยสังขารขันธ วิญญาณขันธ ด้วยมนายตนะ ธัมมายตนะ ด้วยธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ.

คำว่า " ฉานํ ทวีหิ ขนฺธเหติ " ได้แก่ ด้วยเวทนาคันธ และสังขาร
 คันธ. ธรรมทั้งหลายมี อัปมัญญา เป็นต้น อธิบายไว้รวมกัน เพราะ
 ความเป็นคำวิเศษนาทำนองเดียวกัน. แต่ จิต แม้ตั้งไว้ในลำดับแห่งเจตนา ก็
 ทรงแสดงในภายหลัง เพราะมีคำวิเศษนาไม่เหมือนกัน. บรรดาบททั้งหลายมี
 อัปมัญญา เป็นต้น เหล่านั้น คำว่า " เอเกน ขนฺธเณ " ได้แก่ เวทนานับ
 สงเคราะห์ได้ด้วยเวทนาคันธ สัญญานับสงเคราะห์ได้ด้วยสัญญาคันธ ธรรมที่
 เหลื่อนับสงเคราะห์ได้ด้วยสังขารคันธ ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบคันธที่แปลกกัน
 ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสังคหาสังคหบทในอัปกันตรมคคา
 อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดง พหิรมาติกา^๑ จึงเริ่มคำว่า " กุสลา
 ธมฺม " เป็นอาทิ. บรรดา มาติกาเหล่านั้น ในเวทนาติกะ^๒ คำว่า " ตีหิ ธาตุหิ "
 ได้แก่ ด้วยกายวิญญาณธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และธัมมธาตุ. คำว่า " สตฺตหิ
 ธาตุหิ " ได้แก่ ด้วยธาตุ ๗ คือ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆาน-
 วิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธัมมธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ. ใน
 วิปากติกะ^๓ คำว่า " อฏฺฐหิ ธาตุหิ " ได้แก่ ด้วยธาตุทั้ง ๗ เหล่านั้นนั้นแหละ
 กับด้วยกายวิญญาณธาตุ ๑. แต่วิปากธัมมธัมมา ถือเอารวมกัน เพราะคำวิเศษนา
 เช่นเดียวกันกับด้วยสังกิลิฏฐสังกิลิสะทั้งหลาย. ก็แลนิเทศเหล่านั้นแสดงไว้
 ฉันทใด ในบทติกะและทูกะทั้งปวง (ในพหิรมาติกา^๑) ก็ฉันทนั้น ก็ชื่อว่า บท
 ใดๆ เป็นคำวิเศษนาร่วมกับบทใด ๆ บทนั้น ๆ แม้ไม่เป็นไปตามลำดับ ท่าน
 ก็ถือนำคำวิเศษนาพร้อมกับด้วยบทนั้น ๆ. สังคหาสังคหณในที่นี้ พึงทราบ
 โดยทำนองที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสังคหาสังคหปทนิเทศ

๒. สังคหิตนอสังคหิตปทนิทเทส

[๑๖๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยจักขายตนะ ฯลฯ โผฏ-
ฐัพพายตนะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยจักขุธาตุ ฯลฯ โผฏฐัพพธาตุ
โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรม-
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เทาไร ? ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๖๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุ โสต-
วิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กานวิญญาณธาตุ
มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดย
อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔
อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๒.

[๑๖๙] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์
ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ โดย
ขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ฯลฯ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๗๐] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยอัสัญญาภพ เอกโวการ-
ภพ โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ
ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๙.

[๑๗๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยปริเทวะ และ สนิทสสน-
ถัปปฏิฆธรรม โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุ
สังคหะ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๗๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยอนัตตสนัปปิยธรรม โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๑๗๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยสนัตตสนัปปิยธรรม โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๗๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยสัปปิยธรรม อุปาทา-
ธรรม โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ
ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๗ อินทรีย์ ๗ อสัณฺญาภพ ๑ เอกโวการภพ ๑
ปริเทวะ ๑ สนัตตสนัปปิยธรรม ๑ สนัตตสนัปปิยธรรม ๑ อนัตตสนัปปิ-
ยธรรม ๑ สัปปิยธรรม ๑ อุปาทาธรรม ๑ (รวม ๔๒ บท) ด้วยประการฉะนี้.

จบสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส

อรรถกถาสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนก สังคหิเตน อสังคหิตบท พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงเริ่มคำว่า "จกฺขุวยตฺเตน" เป็นอาทิ. ในบทนี้ พึงทราบลักษณะ
ดังนี้ ถิ่นวาระนี้บทใด (หมายถึงรูป ๒๗ เว้นจักขุอายตนะ) นับสงเคราะห์ได้ด้วย
บทแห่งขันธ แต่นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยบทแห่งอายตนะและธาตุ หรือว่า
บทใด (วิญญาณธาตุ ๗ เว้นจักขุวิญญาณธาตุ) นับสงเคราะห์ได้ด้วยบทแห่ง

ขันธและอายตนะ แต่นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยบทแห่งธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงทำปุจฉาและวิสัชนาซึ่งบทอันสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธแห่งบทนั้น กับบท (ที่สงเคราะห์ไม่ได้) นั้น ย่อมไม่ประกอบในธรรมทั้งหลาย มีรูปขันธเป็น ดัน. เพราะว่า รูปขันธสงเคราะห์ได้ด้วยรูปขันธเท่านั้น แต่รูปขันธนั้น ชื่อ ว่านับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะและธาตุ ๑๑ ทั้งกึ่งก็ไม่มี เวทนาเทียวนับ สงเคราะห์ได้ด้วยเวทนาขันธเท่านั้น แม้เวทนาขันธนั้นชื่อนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยธัมมายตนะและธัมมธาตุทั้งหลาย ก็หาไม่. เมื่อไม่มี เพราะธรรม เหล่านี้สงเคราะห์ไม่ได้ดังนี้ บททั้งหลายเหล่านั้นนั้น และบทมีนนายตนะ ธัมมายตนะ เป็นต้น มีรูปอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงสงเคราะห์ไว้ในวาระนี้. แต่บทเหล่าใด ย่อมส่องถึงเอกเทศแห่งรูปอันไม่เจือด้วยรูป และซึ่งเอกเทศแห่งวิญญาณอันไม่เจือด้วยธรรมอื่น บทเหล่านั้น พระผู้มีพระ- ภาคว่าทรงสงเคราะห์ไว้ในนิเทศแห่งบทนี้. ในที่สุด ทรงแสดงธรรมเหล่านั้น ไว้ในอุทานคาถาอย่างนี้ว่า

"ทสยตนา สตุตฺตส ธาตุโย

สตุตฺติหุริยา อสฺสณฺณวโ เอกโวการวโ

ปริเทวโ สนิทฺสฺสนสฺสปฏิขัม

อนิทฺสฺสนํ ปุณฺเรว* สสฺสปฏิขัม อฺปฺปาทา".

แปลว่า นิเทศนี้มี ๔๒ บท คือ

โอฬาริกายตนะ ๑๐ บท

ธาตุ ๑๑ บท (เว้นธัมมธาตุ)

รูปอินทรี ๗ บท (คือ จักขุนทรีเป็นต้น จนถึงปฐินทรี เป็นที่สุด)

* บางแห่งเป็น ปุณฺเทว

อสังญีภพ ๑ บท

เอกโวการภพ ๑ บท

ปริเทวะ ๑ บท

นิทัสสนสัปปฏิมะ ๑ บท

อนิทัสสนสัปปฏิมะ ๑ บท

สนิทัสสนะ ๑ บท

สัปปฏิมะ ๑ บท

อุปาทาธรรม ๑ บท.

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ การนับสงเคราะห์ธรรมที่ไว้ และไม่
ได้ด้วยสามารถแห่งบทเหล่านั้นนั้นแหละ. ถ้าวัดด้วยอำนาจแห่งปัญญา ในวาระนี้
ทรงทำไว้ ๘ ปัญหา คือ

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมธรรม ๒๐ ด้วยสามารถแห่ง
อายตนะ (โอฬาริกายตนะ ๑๐) และธาตุ (โอฬาริกธาตุ ๑๐) ไว้ใน
คำวิธานทำนองเดียวกัน

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมวิญญาณธาตุ ๘.

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมอินทรีย์ ๘ (คือ มีจักขุน-
ทรีย์เป็นต้น)

ปัญหา ๑ ทำไว้เพราะรวบรวมภพทั้ง ๒ และ

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย ปริเทวบท และสนิทัสสนสัปปฏิมาบท.

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย อนิทัสสนสัปปฏิมาบท.

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย สนิทัสสนบททั้งหลาย.

ปัญหา ๑ ทำไว้ด้วย สัปปฏิมาบททั้งหลาย และอุปาทาธรรม
ทั้งหลาย.

บรรดาปัญหาเหล่านั้น พึงทราบการจำแนกชั้นเป็นต้น อย่างนี้ คือ

ในปัญหาที่ ๑ ก่อน. สองบทว่า " จตุหิ ขนุเรหิ " ได้แก่ สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยรูปชั้น ๔. สองบทว่า " ทวิหยาตเนหิ " ได้แก่ สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยมนายตนะ ๑ กับบรรดาจักขวยตนะเป็นต้นอย่างละหนึ่ง ๆ. สองบทว่า
" อฏฺฐหิ ธาตุหิ " ได้แก่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ธาตุ ๘ คือ ด้วยวิญญาณธาตุ ๗
กับบรรดาจักขุธาตุเป็นต้น อย่างละหนึ่ง ๆ ในนิเทศนี้พึงทราบนัยดังนี้ว่า จัก-
ขวยตนะสงเคราะห์โดยความเป็นชั้น เป็นรูปชั้นได้ เมื่อจักขวยตนะนั้น
สงเคราะห์ด้วยรูปชั้นแล้ว จักขวยตนะหนึ่งนั้นแหละก็สงเคราะห์ได้ด้วยการ
สงเคราะห์เป็นอายตนะ ส่วนอายตนะ ๑๐ ที่เหลือนับสงเคราะห์ไม่ได้. แม้
โดยการสงเคราะห์ด้วยธาตุ จักขุธาตุหนึ่งนั้นแหละนับสงเคราะห์ด้วยธาตุได้.
ธาตุ ๑๐ ที่เหลือนับสงเคราะห์ไม่ได้. เพราะเหตุนี้อายตนะ ๑๐ เหล่าใดนับ
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจักขวยตนะนั้น อายตนะเหล่านั้นไม่นับสงเคราะห์ด้วย
อายตนะ ๒ คือ จักขวยตนะ และมนายตนะ. ธาตุ ๑๐ แม้เหล่าใดนับ
สงเคราะห์เข้าไม่ได้ ธาตุเหล่านั้น ก็นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจักขุธาตุและ
วิญญาณธาตุ ๗ ดังนี้. แม้ในรูปายตนะเป็นต้นก็นัยนี้นั่นแหละ.

ในปัญหาที่ ๒ เพราะวิญญาณชั้น ทานสงเคราะห์ได้ด้วยวิญญาณ-
ธาตุอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณชั้นนั้น ชื่อว่าสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยมนายตนะ
ไม่มี ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า " อายตนสงฺคเหน สงฺคหิตา "
ดังนี้. ก็ในการวิสาขนาปัญหาที่ ๒ นี้ สองบทว่า " จตุหิ ขนุเรหิ " ได้แก่ ด้วย
ชั้น ๔ มีรูปเป็นต้น. สองบทว่า " เอกาทสหิ อายตเนหิ " ได้แก่ สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑๑ เว้นมนายตนะ. สองบทว่า " ทฺวาทสหิ ธาตุหิ " ได้แก่
ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑๒ ที่เหลือ โดยนำวิญญาณธาตุ ๖ ออกตามสมควร. เพราะว่า

จักขุวิญญาณธาตุ นับสงเคราะห์ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นแหละ ธาตุนอกนี้
สงเคราะห์ไม่ได้. แม้ในโสตวิญญาณธาตุเป็นต้น ก็เช่นนี้เหมือนกัน.

ในปัญหาที่ ๓ การวิชันนจักขุนทรีย์เป็นต้น เช่นเดียวกับจักขวายนตะ
เป็นต้นนั้นแหละ. แต่ในอิตถินทรีย์และปริสินทรีย์ ฟังทราบอายตนะ ๒ คือ
มนายตนะ* กับธัมมายตนะ และธาตุ ๘ คือ วิญญาณธาตุ ๗ กับธัมมธาตุ ๑
(นับสงเคราะห์เข้าด้วยอินทรีย์ทั้ง ๒ นี้ไม่ได้).

ในปัญหาที่ ๔ สองบทว่า "ติหายตเนหิ" ได้แก่ (นับสงเคราะห์
ไม่ได้) ด้วยรูปายตนะ ธัมมายตนะ มนายตนะ. เพราะว่า ในภพเหล่านั้น
นั้น ว่าโดยอำนาจแห่งรูปายตนะและธัมมายตนะ ได้อายตนะ ๒ เท่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๓ คือ ด้วยอายตนะ ๒ (คือ รูปายตนะ ธัมมา-
ยตนะ) เหล่านั้นนั้นแหละ และมนายตนะ ๑. สองบทว่า "นวหิ ธาตุหิ"
ได้แก่ ด้วยธาตุ ๕ คือวิญญาณธาตุ ๗ กับรูปธาตุ และธัมมธาตุ.

ในปัญหาที่ ๕ สองบทว่า "ทวิหายตเนหิ" หมายถึงอาบาทที่ ๑
(คือ ปรีเทวธรรม) ซึ่งนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยสัททายตนะ และมนายตนะ.
หมายถึงอาบาทที่ ๒ (คือ สนิทสสนสัปปฏิฆธรรม) ซึ่งนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วย
รูปายตนะ และมนายตนะ. แม้ธาตุทั้งหลาย ก็ฟังทราบว่า วิญญาณธาตุ ๗
กับอายตนะอย่างละ ๑ ในบรรดาอายตนะเหล่านั้นนั้นแหละ.

ในปัญหาที่ ๖ สองบทว่า "ทสหายตเนหิ" ได้แก่ อายตนะ ๑๐
เว้นรูปายตนะและธัมมายตนะ. สองบทว่า "โสฬสหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ธาตุ ๑๖
เว้นรูปธาตุ และธัมมธาตุ. ถามว่า ข้อนี้มีอธิบายอย่างไร ตอบว่า ก็เพราะ
โอฬาริกายตนะ ๕ ชื่อว่า อนิสสสนสัปปฏิฆธรรม เมื่ออายตนะเหล่านั้น

* คำว่า มนายตนะ ในอรรถกถาเห็นจะตกไป เพราะว่า ท่านกล่าวว่า อายตนะ ๒ (คือ
มนายตนะ และธัมมายตนะ) แต่ในอรรถกถานี้ กล่าวไว้แต่เพียง ธัมมายตนะเท่านั้น.

สงเคราะห์เข้าในรูปชั้นโดยชั้นสงเคราะห์แล้ว อายตนะเหล่านั้นนั้นแหละ ก็
สงเคราะห์ได้ด้วยอายตนะ แต่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปายตนะและธัมมายตนะ.
แม้ว่าโดยธาตุสงเคราะห์ โอปาริกธาตุ ๕ สงเคราะห์เข้ากันได้ แต่รูปธาตุและ
ธัมมธาตุ นับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ด้วยอายตนะนั้นนั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้
อันนับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะเหล่านั้น ส่วนอายตนะเหล่านั้น พึงทราบ
อายตนะ ๒ เหล่าไคว่ว่านับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑๐ คือ โอปาริกายตนะ
๕ และมนายตนะ ๑ เว้นรูปายตนะ และธัมมายตนะ. ธาตุทั้ง ๒ แม้เหล่าใด
ที่นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธาตุเหล่านั้น พึงทราบว่า นับสง-
เคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑๖ คือ โอปาริกธาตุ ๕ และวิญญูณธาตุ ๑๑ เว้นรูป
ธาตุและธัมมธาตุ.

ในปัญหาที่ ๗ สอนบทว่า " ทุวิหยตเนหิ " ได้แก่ ด้วยอายตนะ
๒ คือ รูปายตนะและมนายตนะ. สอนบทว่า " อฏฺฐหิ ธาตุหิ " ได้แก่
ด้วยธาตุ ๘ คือ ด้วยรูปธาตุ และวิญญูณธาตุ ๗.

ในปัญหาที่ ๘ สอนบทว่า " เอกาทสหายตเนหิ " หมายเอาสัป-
ปฏิสมุขธรรมทั้งหลายเว้นธัมมายตนะ และหมายเอาอุปาทาธรรมทั้งหลาย เว้น
โผฏฐัพพายตนะ. แม้ในธาตุทั้งหลาย ก็นับนี้นั้นแหละ. ก็การประกอบเนื้อ
ความในนิเทศแห่งบทนี้ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหน
หลังนั้นแล.

จบอรรถกถาสังคหิตนอสังคหิตบท

๓. อสังกhitenสังกhitปทนิทเทส

[๑๗๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเวทนาขันธ สัญญา-
ขันธ สังขารขันธ สมุทยสัง มัคคสัง โดยขันธสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้
โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ธาตุ เทาไร? ธรรมเหล่านั้นยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขันธแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๗๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยนิโรธสัง โดยขันธ-
สังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๗๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชีวิตินทรีย์ โดยขันธ-
สังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตนะสังคหะ ธาตุสงเคราะห์ ธรรมเหล่า
นั้นยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขันธแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ
๑ ธาตุ ๑.

[๑๗๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์
สุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุปกจินทรีย์
สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อัญญ-
ตัญญูสถามีดินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวิณทรีย์ อวิชา สังขาร
เพราะอวิชาเป็นปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนา
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย กัมมภพเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ

แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นยกเว้นนิพพาน โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๙๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย ชาติ ขรามณะ ฌาน โดยขั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๙๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อูปายาส สติปัญญา สัมมปธาน อัปปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อริโมกข์ มนสิการ เหตุธรรม เหตุสเหตุกธรรม เหตุเหตุสัมปยุตต-
ธรรม โดยขั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๙๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอัปปัจจยธรรม อสัง-
ขตธรรม โดยขั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๙๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอาสวธรรม อาสว-
สาสวธรรม อาสวอาสวสัมปยุตตธรรม โดยขั้นสังคหะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดย ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๘๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสัญญาชนธรรม กณธ-
ธรรม โสมชรรณ โยชรรณ นีวรณธรรม ปราสาทชรรณ ปราสาท-
ปราชญ์ชรรณ โดยชั้นรสังกะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตนสังกะ ธาตุ
สังกะ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๘๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเจตสิกธรรม จิตต-
สัมปยุตตธรรม จิตตสังสัจจธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานธรรม จิตต-
สังสัจจสมุฏฐานสหุชธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานานุปรินิพัตติธรรม
โดยชั้นรสังกะ แต่สงเคราะห์ได้ โดยอายตนสังกะ ธาตุสังกะ ธรรม
เหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๘๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจิตตสหุชธรรม จิตตา-
นุปรินิพัตติธรรม โดยชั้นรสังกะ แต่สงเคราะห์ได้โดยอายตนสังกะ
ธาตุสังกะ ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้นอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ได้ สงเคราะห์
ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๘๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลส-
ธรรม กิเลสสังกิลิสิกธรรม กิเลสสังกิลิฐธรรม กิเลสกิเลสสัมป-
ยุตตธรรม โดยชั้นรสังกะ แต่สงเคราะห์ได้โดยอายตนสังกะ ธาตุสังกะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรม
เหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

จบอสังกหิตนสังกหิตปทานิทเทศ

อรรถกถาสังคหิเตนสังคหิตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก อสังคหิเตน สังคหิตปท พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงเริ่มคำว่า "เวทนาภูษณฺชน" เป็นอาทิ. ในบทนี้ พึงทราบลักษณะ ดังนี้
ในวาระนี้ บทใดนับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้โดยขันธ แต่นับสงเคราะห์เข้ากัน
ได้โดยบทแห่งอายตนะและธาตุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาและ
วิสัชนา การนับสงเคราะห์ซึ่งบทนั้นโดยขันธเป็นต้น. ก็แต่ บท (อสังคหิเตน
สังคหิตะ) นั้น ย่อมไม่ประกอบในบททั้งหลายมีรูปขันธ วิญญาณขันธ และ
จักขายตนะเป็นต้น. เพราะว่า รูปขันธนับสงเคราะห์นามขันธ ๔ โดยขันธ
สงเคราะห์ไม่ได้. บรรดาธรรมเหล่านั้น แม้ธรรมหนึ่ง ชื่อว่า นับสงเคราะห์
ได้โดยอายตนะและธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ก็ย่อมไม่มี. เมื่อมีคำถามว่า เวทนา
เป็นต้น นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยธัมมายตนะ มิใช่หรือ. ตอบว่า เวทนา
เป็นต้นที่นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยธัมมายตนะ แต่ไม่ใช่ธัมมายตนะ คือ รูป
ขันธ. เพราะทรงจำแนกธัมมายตนะสักว่าเป็นสุขุมรูปโดยความเป็นรูปขันธ
ฉะนั้น ธรรมเหล่าใด ที่นับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยธัมมายตนะ ธรรมเหล่า
นั้น มิได้ชื่อว่า นับสงเคราะห์เข้าได้โดยรูปขันธ. ขันธ ๔ นอกนี้ก็สงเคราะห์
เข้ากันไม่ได้ แม้กับวิญญาณขันธ. บรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรมแม้หนึ่ง ชื่อ
ว่านับสงเคราะห์เข้ากันได้โดยอายตนะและธาตุเหล่านั้นก็ย่อมไม่มี. เพราะความ
ที่บทเหล่านี้ นับสงเคราะห์เข้ากันอย่างนี้ไม่มีอยู่ บททั้งหลาย นอกนี้ก็ดี จึง
นับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ในวาระนี้. ส่วนบทเหล่าใด ย่อมส่งถึงเอกเทศแห่ง
ธัมมายตนะอันไม่เจือด้วยวิญญาณหรือโอฬาริกรูป บทเหล่านั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงถือเอาในที่นี้. พึงทราบอุทานแห่งบทเหล่านั้น ดังนี้.

ตโย ขนฺธา ตธา สจฺจา อินฺทฺริยา ปน โสฬส
ปทานิ ปจฺจยาการเ จุฑฺทฐุปริ จุฑฺทส.
สมตฺตีส ปทา โหนฺติ โคจฺจนเกสฺส ทสฺสวถ
ทฺเว จฺวพฺพตฺรทฺฐา อฏฺฐ โหนฺติ มหฺนตฺรา.

แปลว่า ชั้นที่ ๓ (คือ เจตสิกชั้นที่ ๓) สัจจะ ๓ (คือ สมุทัย นิโรธ มรรค) อินทรีย์ ๑๖ (คือ เว้นประสาทอินทรีย์ ๕ และมนินทรีย์) ปิจจยาการ ๑๔ (คือ ปฏิจจสมุปบาท ๑๔ เว้นวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ อุปัตติภาวะ ปรีเทวะ) บทที่ต่อมาจากปิจจยาการอีก ๑๔ บท (คือ บทสติปัญฐานเป็นต้น เว้นอิทธิบาท) บททั้งหลาย ๓๐ บทที่อยู่ในโคจจนกะสิบ จูพันตฺรทฺฐะ ๒ บท (คือ อัปปิจจยบท และอสังขตบท) มหฺนตฺรทฺฐะ ๘ บท (รวม ๕๐ บท).

ก็บรรดาบทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปัญหาทั้งหมดไว้ ๑๒ บท โดยรวมบท ๖ บท ที่เป็นคำวิสัยเช่นเดียวกัน. บัณฑิตพึงทราบการจำแนก ชั้นในบทเหล่านั้นอย่างนี้. แต่ในอายตนะและธาตุทั้งหลาย มิได้มีความต่างกัน.

ในปัญหาที่ ๑ ก่อน. สอนบทว่า " ตีหิ ขนฺธเห " ได้แก่ (นับ สงเคราะห์ได้) ด้วยชั้นที่ ๓ คือ รูปชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น. ส่วน อายตนะและธาตุ พึงทราบการนับสงเคราะห์ได้ด้วยสามารถแห่งธัมมายตนะ และธัมมธาตุ. ในนิเทศนี้ พึงทราบนัยดังนี้ว่า นิพพาน สุขุมรูป สัญญา สังขารชั้น ไม่นับสงเคราะห์โดยชั้นสังคหะกับด้วยเวทนาชั้น แต่เป็นธรรม ที่นับสงเคราะห์ได้ด้วยอายตนะ (คือ ธัมมายตนะ) และธาตุ (คือ ธัมมธาตุ). บรรดาธรรมเหล่านั้น นิพพานไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นชั้น. ธรรมที่เหลือย่อม ถึงการสงเคราะห์ได้ ด้วยรูปชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น. แม้นิพพานก็ ย่อมถึงซึ่งการนับสงเคราะห์ว่าเป็นอายตนะและธาตุนั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า " อสงฺขตฺ ขนฺธโต จเปตฺวา ตีหิ ขนฺธเหติ
เอเคนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺกฺหิตา" ดังนี้. แต่ในฝ่ายสัญญาชั้น
ในที่นี้ นำสัญญาชั้นนี้ออกแล้ว พิจารณาว่าเป็นชั้น ๓ กับด้วยเวทนาชั้น.
ในสังขารชั้นเป็นต้น นำสังขารชั้นนี้ออกแล้ว พิจารณาว่าเป็นชั้น ๓ ด้วย
สามารถแห่งรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น.

ในปัญหาที่ ๒ สอนบทว่า " จตุหิ ขนฺธเหติ " ได้แก่ ชั้น ๔ เว้น
วิญญาณชั้น. ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น นับสงเคราะห์ด้วยนิโรธ โดยเป็นชั้น
สังคหะไม่ได้ แต่นับสงเคราะห์ได้ด้วยอายตนะและธาตุ.

ในปัญหาที่ ๓ คำว่า " ทฺวิหิ " ได้แก่ (นับสงเคราะห์ได้) ด้วย
ชั้น ๒ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น. เพราะว่า เวทนา สัญญา วิญญาณชั้น-
นับสงเคราะห์โดยเป็นชั้นสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปอินทรีย์และอรุปอินทรีย์. แต่
ในธรรมเหล่านั้น เวทนา สัญญา นับสงเคราะห์ได้โดยการสงเคราะห์เป็น
อายตนะและธาตุ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า " เวทนา ธฺมฺยา-
ขนฺธเหติ " บัณฑิตพิจารณา ความต่างกันแห่งชั้นในบททั้งปวง โดย
อุบายนี้.

ก็เบื้องหน้าแต่นี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวชื่อของชั้นทั้งหลายพอสมควรเท่า
นั้น.

ในปัญหาที่ ๔ สอนบทว่า " ตีหิ ขนฺธเหติ " ได้แก่ ในอิตถินทรีย์
และปริสินทรีย์ พิจารณาการนับสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ คือ เวทนา สัญญา
สังขารชั้น. ในหมวด ๕ แห่งเวทนา พิจารณา ด้วยรูป สัญญา สังขาร-
ชั้น. ในสัทธินทรีย์เป็นต้น มีผัสสะ เป็นที่สุด พิจารณาว่าสงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยรูป เวทนา สัญญาชั้น. พิจารณาในเวทนา เช่นกับเวทนาชั้นนั้นแหละ.
พิจารณาวินิจฉัยในตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะทั้งหลาย เช่นกับสังขารชั้น.

ในปัญหาที่ ๕ พึงทราบวินิจฉัย ในชาติขรามณะ เช่นกับชีวิติน-
ทรีย. เพราะนิพพาน สุขุมรูป สัญญา กับฉาน นับสงเคราะห์โดยเป็น
ชั้นสงเคราะห์ไม่ได้ แต่นับสงเคราะห์เข้าโดยเป็นอายตนะและธาตุได้ ฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาธรรมนั้น นับสงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ คือรูป
ชั้นและสัญญาชั้น.

ในปัญหาที่ ๖ พึงทราบวินิจฉัย ในหมวด ๓ แห่งโสกะเป็นต้นนับ
สงเคราะห์กับเวทนาชั้น พึงทราบในอุปายาสะเป็นต้น เช่นกับสังขารชั้น.
พึงทราบในเวทนาอีกเช่นกับเวทนาชั้น. พึงทราบในสัญญาเช่นกับสัญญา
ชั้น พึงทราบวินิจฉัยในเจตนาเป็นต้น เช่นกับสังขารชั้น.

แม้ **ในปัญหาที่ ๗** เป็นต้น ก็พึงทราบธรรมที่นับสงเคราะห์ได้ และ
ไม่ได้ โดยอุบายนี้ แล.

จบอรรถกถาสังคหิตปทนิทเทศ

๔. สังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

[๑๘๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วย สมุทยสัง มัคคสัง
โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ. ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยชั้นสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์
ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๑๘๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วย อิตตินทรีย ปุริสินทรีย
สุจินทรีย ทุกจินทรีย โสมนัสสินทรีย โทมนัสสินทรีย อุเปกจิน-

ทริย สัทธินทริย วิริยินทริย สตินทริย สมานินทริย ปญฺญินทริย
อนัญญัตถุญฺสสามิตินทริย อญฺญินทริย อญฺญาตาวินทริย อวิชา
สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย
ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรม-
ภพเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย โสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
สติปฏฺฐาน สัมมปฺปธาน อปฺปมฺญาณ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชนงค์
๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เจตน อธิโมกข์ มนสิการ เหตุธรรม
เหตุสเหตุกรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม อาสวกรรม สัลโลชนกรรม
คันถกรรม โอมกรรม โยคกรรม นีวณกรรม ปรามาสกรรม
อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิลิสิกกรรม กิเลสสังกิลิฐ-
กรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ อายุคน
ชาติ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายุคน ๑ ชาติ ๑.

จบสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

อรรถกถาสังคหิตนสังคหิตปทนิทเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก สังคหิตน สังคหิตบท พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
เริ่มคำว่า "สมุทฺยสจฺเจน" เป็นอาทิ. ในนิทเทศนั้น บทใด นับสงเคราะห์
ได้ด้วยสามารถแห่งขันธสงเคราะห์เป็นต้น โดยธรรมมีขันธเป็นต้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทำปุจฉา วิสัชนา ซึ่งการสงเคราะห์บทนั้นนั้นแหละ ด้วยขันธ

เป็นต้นอีก. บทนั้นแม้บทหนึ่ง มิได้ประกอบในบททั้งหลายที่ท่านถือเอาส่วน
ทั้งสี่ตั้งไว้ ในชั้น อายตนะและธาตุ. เพราะว่า บทอื่น ชื่อว่าสงเคราะห์
และด้วยสามารถแห่งชั้นเป็นต้น โดยบทแห่งชั้นเป็นต้นทั้งสิ้น มิได้มี.
บทใด รวมบทที่สงเคราะห์ได้แก่ตน มีอยู่ บทนั้นพึงถึงการนับสงเคราะห์ด้วย
สามารถแห่งชั้นเป็นต้น นั้นแหละอีก ฉะนั้น บททั้งหลายเช่นนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้ามิได้ทรงถือเอาในวาระนี้. ส่วนบทเหล่าใด ย่อมส่องถึงเอกเทศ
แห่งสังขารชั้นอื่นไม่ปนด้วยบทอื่น หรือย่อมส่องถึงเวทนาชั้น หรือสุขุมรูป
หรือเอกเทศแห่งสังขารอื่นไม่ปนด้วยบทอื่น บทเหล่านั้น พระองค์ทรงถือเอา
ในวาระนี้. พึงทราบอุทานแห่งบทเหล่านั้น ดังนี้

"เทว สจฺจา ปณฺณรสิทฺฐริยา เอกาทส ปฏิจฺจุปาทาห

อุทฺธํ ปน เอกาทส โคจฺจกปทเมตฺต ตีสฺวิธา".

แปลว่า สัจจะ ๒ (คือ สมุทยสัจจะ มัคคสัจจะ) อินทริย์ ๑๕
(คือ เว้นปสาทอินทริย์ ๕ จีวิตินทริย์ ๑ มนินทริย์ ๑) ปฏิจสมุปบาท ๑๑ บท
(คือ เว้นวิญญาน นามรูป สฬายตนะ เวทนา อุปปัตติภาวะ ชาติ ชรา มรณะ)
บทที่ต่อจากปฏิจสมุปบาทอีก ๑๑ บท (คือ สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน
อัปปมัญญา ปัญจอินทริย์ พละ โพชฌงค์ มัคคังคะ ศัสสะ เจตนา อธิโมกข์
มนสิการ) บทในโคจจกะ ๓๐ บท (รวม ๖๕ บท).

ก็ในนิเทศแห่งบทนี้ มี ๒ ปัญหาเท่านั้น. ในปัญหาเหล่านั้น บทใด
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นเพื่อปุจฉา บทนั้นนั่นแหละ นับสงเคราะห์ได้
ด้วยสามารถแห่งชั้นเป็นต้น ด้วยธรรมเหล่าใด ทรงหมายเอาธรรมเหล่านั้น
จึงตรัสคำว่า "เอเกน ขนฺุเชน" เป็นต้นไว้ในที่ทั้งปวง. ในปัญหานี้ พึง
ทราบนัย ดังนี้ว่า ก็สังขารทั้งหลายยกเว้นค้นหาแล้ว นับสงเคราะห์ได้ด้วย

ขันธสงเคราะห์เป็นต้นได้ด้วยสมุทัยสังกะ. ตัณหานัน्हละ ก็ยังสงเคราะห์เข้ากันได้กับด้วยธรรมเหล่านั้นได้อีก. ตัณหานัน्हจึงชื่อนับสงเคราะห์ได้ด้วยขันธสงเคราะห์เป็นต้น ด้วยสังขารทั้งหลายนั้น्हละอีก. ในบททั้งปวงกัณยัณัน्हหละ. แต่ในปุจฉาแห่งอุปธรรมทั้งหลายในที่นี้ ชื่อว่ามีขันธหนึ่ง คือสังขารขันธ หรือเวทนาขันธ. ในปุจฉาแห่งธรรม ชื่อว่ามีขันธหนึ่ง คือ รูปขันธ. ในปุจฉาแห่งบทปริเทวะ ชื่อว่ามีอายตนะหนึ่ง คือสัททายตนะ ชื่อว่ามีธาตุหนึ่ง คือสัททธาตุนั้น्हละ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในบทที่เหลือด้วยสามารถแห่งมัฆมายตนะและมัฆมธาตุ ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสังคหิตেনสังคหิตปทนิเทศ

๕. อสังคหิตเณอสังคหิตปทนิเทศ

[๑๘๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปขันธ โดยขันธสังกะหะ
อายตนะสังกะหะ ธาตุสังกะหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น
โดยขันธสังกะหะ. อายตนะสังกะหะ ธาตุสังกะหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ธาตุ เท้าไร ? ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๘๖] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเวทนาขันธ สัญญาขันธ
สังขารขันธ โดยขันธสังกะหะ อายตนะสังกะหะ ธาตุสังกะหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังกะหะ อายตนะสังกะหะ ธาตุสังกะหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๕๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญานขันธ มนายคณะ
จักขุวิญญานธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ มนินทรีย์ โดย
ขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ด้วยธรรม
เหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๑๕๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย จักขายคณะ ฯลฯ
โณภูมัพพายคณะ จักขุธาตุ ฯลฯ โณภูมัพพธาตุ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๕๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธัมมายคณะ ธัมมธาตุ
อิตถินทรีย์ ปุริสนิทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุ
สังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๑๕๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสมุทยสังจ มรรคสังจ
นิโรธสังจ โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑๗.

[๑๕๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจักขุนทรีย์ ฯลฯ
กายินทรีย์ โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๑๕๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์
โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุpekขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์
สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสสามิิตินทรีย์
อัญญินทรีย์ อัญญาตาวิินทรีย์ อวิชา สัังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย
โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๑๕๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญานเพราะสังขาร
เป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑.

[๑๕๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยนามรูปเพราะวิญญาน
เป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๗.

[๑๕๙] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสพายตนะเพราะนาม-
รูปเป็นปัจจัย โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ชาติสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑.

[๑๖๐] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยผัสสะเพราะสพายตนะ
เป็นปัจจัย เวทนาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ โดยขันธสังคหะ

อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๐๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรุणภาพ เนวสัญญานาสัญญภาพ จตุโวการภาพ อิทธิบาท โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๒๐๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอสังญภาพ เอกโวการภาพ ขาติ ขรา มรณะ โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๒๐๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยปริเทวะ โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘.

[๒๐๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปปธาน ฌาน อัปปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตณสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๒๐๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจิต โดยขันธสังคหะ
อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น
โดยขันธสังคหะ อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๒๐๖] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม
สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุข-
เวทนาสัมปยุตตธรรม วิปากธรรม วิปากธรรมมรรค อนุปาทินานู-
ปาทานิยธรรม สังกิเลฐฐาสังกิเลสิกธรรม อสังกิเลฐฐาสังกิเลสิกธรรม
สวิตักกสวچارธรรม อวิตักกสวچارมัตตธรรม ปิติดสาคตธรรม สุข-
สาคตธรรม อุปเพกขาสาคตธรรม ทัสสนปหาดัตถัพพธรรม ภาวนา-
ปหาดัตถัพพธรรม ทัสสนปหาดัตถัพพเหตุกรรม ภาวนาปหาดัตถัพพเหตุ-
กรรม อายคามีธรรม อปยคามีธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตธรรม อัปปมาณธรรม ปริตตารัมมณธรรม มหัคคตารัมม-
ณธรรม อัปปมาณารัมมณธรรม หีนธรรม ปณีตธรรม มิจฉัตต-
นียตธรรม สัมมัตตนียตธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกรรม
มัคคาธิปัตติกรรม อตีตารัมมณธรรม อนาคตารัมมณธรรม ปัจจุบัน-
นารัมมณธรรม อัชฉัตตารัมมณธรรม พหิทธารัมมณธรรม อัช-
ฉัตตพหิทธารัมมณธรรม โดยขันธสังคหะ อายตนะสังคหะ ธาตุสังคหะ
ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายตนะ-
สังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑
ธาตุ ๑๑.

[๒๐๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสนิทัสนัตถ์ปฏิม-
กรรม อนิทัสนัตถ์ปฏิมกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔
อายตนะ ๒ ชาติ ๘.

[๒๐๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเหตุกรรม เหตุสเหตุ-
กรรม เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒
อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๒๐๙] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสเหตุกรรม เหตุ-
สัมปยุตตกรรม สเหตุกนเหตุกรรม เหตุสัมปยุตตเหตุกรรม นเหตุ-
สเหตุกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๒๑๐] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอัปปัจจยกรรม อสัง-
ขตกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติ
สังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๒๑๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสนิทัสนกรรม สัป-
ปฏิมกรรม โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ชาติสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๘.

[๒๑๒] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปีธรรม โดยขันธ-
สังคหะ. อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตต ๑ ธาตุ ๑.

[๒๑๓] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรุปีธรรม โลกุตตร-
ธรรม โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตต ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๒๑๔] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอาสวธรรม อาสว-
ธาสวธรรม อาสวอสมัปปยุตตธรรม โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ
ธาตสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ
อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒
อายุตต ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๒๑๕] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอนาสวธรรม อาสว-
สมัปปยุตตธรรม อาสวสมัปปยุตตโนอาสวธรรม อาสววิปปยุตตอนาสว-
ธรรม โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตต ๑๑ ธาตุ ๑๐.

[๒๑๖] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสัญญาวิชฌณธรรม คันถ-
ธรรม โอนธรรม โยคธรรม นีวรณธรรม ปราสาทธรรม ปราสาท-
ปรัมัญญธรรม โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตตสังคหะ ธาตุสังคหะ
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายุตต ๑๐ ธาตุ ๑๑.

[๒๑๗] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอุปรัมภภูตธรรม ปรา-
มาสสัมปยุตตธรรม ปรามาสวิปยุตตอุปรัมภภูตธรรม สारम्मณธรรม
โดยขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๒๑๘] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอนารัมมณธรรม โน-
จิตตรกรรม จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังคหธรรม จิตตสมุฏฐานธรรม
จิตตสทกกรรม จิตตานุปริวัติกรรม พาหิรกรรม อุปาทากรรม โดย
ขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๗.

[๒๑๙] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจิตตกรรม โดยขันธ-
สังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑.

[๒๒๐] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยเจตสิกกรรม จิตต-
สัมปยุตตกรรม จิตตสังคหธรรม จิตตสังคหสมุฏฐานกรรม จิตต-
สังคหสมุฏฐานสทกกรรม จิตตสังคหสมุฏฐานานุปริวัติกรรม
โดยขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗.

[๒๒๑] ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอหัตตสิกกรรม โดย
ขันธสังคหะ อายุตสังคหะ ชาติสังคหะ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย

กรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตณสังคหะ ธาตุสังคหะ กรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๓ อายุตณะ ๑ ธาตุ ๑.

[๒๒๒] กรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอุปาทนกรรม กิเลส-
กรรม กิเลสสังกิลิสิกกรรม กิเลสสังกิลิฐกรรม กิเลสกิเลสสัมป-
ยุตตกรรม โดยขันธสังคหะ อายุตณสังคหะ ธาตุสังคหะ กรรมเหล่าใด
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น โดยขันธสังคหะ อายุตณสังคหะ ธาตุ-
สังคหะ กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๒ อายุตณะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๒๒๓] กรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอสังกิลิสิกกรรม
สังกิลิฐกรรม กิเลสสัมปยุตตกรรม สังกิลิฐโนกิเลสกรรม กิเลส-
สัมปยุตตโนกิเลสกรรม กิเลสวิปยุตตอสังกิลิสิกกรรม ทัสสน-
ปหัตัพพกรรม ภาวนาปหัตัพพกรรม ทัสสนปหัตัพพเหตุกรรม
ภาวนาปหัตัพพเหตุกรรม สวิตักกกรรม สวิจารณ์กรรม สปัปติก-
กรรม ปิติสหคตกรรม สุขสหคตกรรม อุปกขาสหคตกรรม น-
กามาวจรกรรม รูปาวจรกรรม อรูปาวจรกรรม อปริยาป็นนกรรม
นียยานิกกรรม นียตกรรม อนุตตรกรรม สรณกรรม โดยขันธสังคหะ
อายุตณสังคหะ ธาตุสังคหะ กรรมเหล่าใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น
โดยขันธสังคหะ อายุตณสังคหะ ธาตุสังคหะ กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่-
ได้ด้วยขันธ อายุตณะ ธาตุ เท่าไร ? กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขันธ ๑ อายุตณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

ข้อธรรมในอสังคหิเตนอสังคหิตบพ

รูป ัมมายนตะ ัมมชาตุ อิตถินทริยํ ปุริสินทริยํ ชีวิตินทริยํ
นามรูป ภพ ๒ ชาติ ชรา มรณะ รูป อนารัมมณธรรม โนจิตตะ
จิตตวิปปยุตตะ วิสังสัณฐะ สมุฏฐานะ สหภู อนุปริวัตติ พาหิระ
อุปาทา.

รวม ๒๒ นัย นี่เป็นนัยที่ให้ง่าย

จบอสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส

อรรถกถาอสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนก อสังคหิเตน อสังคหิตบพ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกุขนุเสน" เป็นอาทิ. ในนิทเทสแห่งบทนั้น บทใด
นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยสามารถแห่งขันธเป็นต้น ด้วยบทอันสงเคราะห์ไม่ได้
โดยขันธเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาวิสัชนา ซึ่งการสงเคราะห์
บทนั้นนั่นแหละ ด้วยขันธเป็นต้นอีก. บท (อสังคหิเตน อสังคหิตะ) นั้น
ย่อมไม่ประกอบในบททั้งหลาย มีทุกขสังขจะเป็นต้น อันเป็นไปด้วยขันธ ๕
และในบททั้งหลายอันมีอนิทัสสนาปปปฏิฆะเป็นต้น อันเป็นไปด้วยสุขุมรูป กับ
ด้วยวิญญาน. เพราะพระนิพพานไม่พึงสงเคราะห์เข้าเป็นขันธได้โดยบทเช่น
นั้น. ส่วนบทที่เหลือ ชื่อว่าเป็นธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยขันธเป็นต้น
ย่อมไม่มี ฉะนั้น บททั้งหลายอันมีรูปเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรง
ถือเอาในวาระนี้. ก็แต่ บทเหล่าใด ไม่แสดงวิญญานในขันธ ๕ โดยรวมกับ

สุขุมรูป บทเหล่านั้นพระองค์ทรงถือเอาในที่นี้. บัณฑิตพึงทราบอุทานแห่ง
บทเหล่านั้น ดังนี้.

"สพเพ ขนฺธา ตถายตน-	ธาตุโย สจฺจโต ตโย
อินฺทริยานิปี สพฺพานิ	เตวีสติ ปฏิจฺจโต.
ปรโต โสฬส ปทา	เตจตุตาฬีสกตฺติเก
โคจฺจเก สกตฺติ เทว จ	สจฺจต จฺจนฺตเร ปทา.
มหนฺตเร ปทา วุตฺตา	อฏฺฐารส ตโต ปริ
อฏฺฐารสว ฌาตพฺพา	เสสา อิธ น ภาสิตา".

แปลว่า ชั้นทั้งหมด อายตนะทั้งหมด ธาตุทั้งหมด สัจจะ ๓ (คือ
สมุทยสัจจะ นิโรธสัจจะ มัคคสัจจะ) อินทรีย์ทั้งหมด ปฏิจจสมุปบาท ๒๓
(เว้นอุปปัตติภาวะ กามภาวะ รูปภาวะ สัญญีภาวะ ปญฺจโวการภาวะ) ต่อจาก
ปฏิจจสมุปบาทอีก ๑๖ บท (คือ สติปัญฐานเป็นต้น จนถึงมนสิการเป็นที่สุด)
ในติกะ ๔๓ บท ในโคจฺจเก ๑๒ บท ในจุพันฺตรทฺกะ ๑๖ บท ในมหฺนฺตรทฺกะ
๑๘ บท ข้างหน้าอีก ๑๘ บท (คือ ปิฎฺฐิทฺกะ) รวมทั้งหมด ๒๕๑ บท
บทที่เหลือ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงแสดงไว้ในนิตเทสนี.

ก็ในนิตเทสนี ปัญหาแม่ทั้งหมดมี ๓๔ พร้อมกับบทที่ทรงรวบรวมไว้
ด้วยสามารถแห่งคำวิชันาทานองเดียวกัน. ในนิตเทสแห่งบทเหล่านั้น บทใด
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา บทนั้นนั่นแหละสงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยธรรมเหล่าใดมีชั้นเป็นต้น ทรงหมายเอาธรรมเหล่านั้น จึงตรัสว่า
"เอเกน ขนฺธฺเชน" เป็นอาทิ. ในข้อนี้ พึงทราบนัยดังนี้ว่า ชั้น ๔
นิพพาน ๑ นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปชั้น โดยชั้นสงเคราะห์ ยกเว้น
วิญญานแล้ว ธรรมที่เหลือนับสงเคราะห์ได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและ

ธาตุ เพราะฉะนั้น วิญญาณนั้นแหละ. ชื่อว่าสงเคราะห์เข้าไม่ได้ แม้โดยการ
สงเคราะห์ทั้ง ๓ มีขันธสงเคราะห์เป็นต้น. ขันธ ๔ ก็นับสงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยนิพพาน กับด้วยวิญญาณ โดยการสงเคราะห์เข้าเป็นขันธเป็นต้น. ธรรม
เหล่านั้นทั้งหมด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณนั้นแหละ โดยขันธสงเคราะห์
เป็นต้นอีก ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อนับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. อีกนัยหนึ่ง วิญญาณใดนั้นนั่นแหละ นับสงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยรูปขันธ โดยการสงเคราะห์ทั้ง ๓ มีขันธสงเคราะห์เป็นต้น รูปธรรม
เหล่านั้นเทียว ก็สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณธรรม แม้เหล่านั้น โดยการ
สงเคราะห์ทั้ง ๓. และรูปธรรมเหล่านั้น ก็นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วยวิญญาณ
โดยการสงเคราะห์ทั้ง ๓ อีก. ด้วยว่า วิญญาณ เมื่อว่าโดยขันธ เป็นวิญญาณ-
ขันธ ๑ เมื่อว่าโดยอายตนะ เป็นอายตนะ ๑ เมื่อว่าโดยธาตุ เป็นวิญญาณ
ธาตุ ๑ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า "เอเกน ขนฺนฺ" ^๑
เป็นอาทิ. โดยอุบายนี้ ในบททั้งปวง บทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้น
แสดงเพื่ออุปมา บทนั้นนั่นแหละ นับสงเคราะห์ไม่ได้ โดยธรรมเหล่าใดด้วย
สามารถแห่งขันธเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบขันธเป็นต้น ที่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
สามารถแห่งธรรมเหล่านั้น.

ในนิเทศนั้น **ปัญหาที่ ๒** พึงทราบด้วยสามารถแห่งรูป และ
วิญญาณก่อน เพราะว่า เวทนาเป็นต้น นับสงเคราะห์ไม่ด้วยรูปและ
วิญญาณนั้นแหละ โดยการสงเคราะห์เป็นขันธเป็นต้น. ด้วยว่า ขันธทั้ง ๒
เหล่านั้น เป็นอายตนะ ๑๑ เป็นธาตุ ๑๑.

ในปัญหาที่ ๓ วิญญาณ นับสงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยขั้น ๔ มีรูปขั้นเป็นต้น ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ ธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น.

ในปัญหาที่ ๔ พึงทราบธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น ในปัญหาทั้งปวงโดยนัยนี้ว่า จักขวยตนะ นับสงเคราะห์ไม่ได้ โดยขั้น ๔ มีเวทนาเป็นต้น. ในปริโยสานธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในอุทานคานานั้นแหละว่า "รูปี ฌมฺมายตฺนํ" เป็นอาทิ เป็นการแสดงย่อไว้โดยอาการอื่น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทศ

๖. สัมปโยควิปโยคปทนิทเทศ

[๒๒๔] รูปขั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น ๓ อายตนะ ๓ ธาตุที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง°.

[๒๒๕] เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๓ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย

๑. บางอย่าง หมายความว่า ธรรมที่นับเนื่องอยู่ในมัชฌายตนะและมัชฌมธาตุ ได้เฉพาะบางอย่าง คือไม่ได้ทั้งหมด.

ชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๒๖] วิญญาณชั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๒๗] จักขวยคนะ ฯลฯ โสณัฐพพายคนะ ประกอบได้ด้วย
ชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคนะ ธาตุ ที่ประกอบได้.
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔
อายุคนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๒๘] มนายนะ ประกอบได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๒๙] จักขุธาตุ ฯลฯ โสณัฐพพธาตุ ประกอบได้ด้วยชั้น
อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่
ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุคนะ ๑
ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๐] จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วย
ชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๑] สมุทยสัง มัคคสัง ประกอบได้ด้วยจันทร์ ๓ อายุตนะ ๑

ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยจันทร์ ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๒] นิโรธสัง จักขุนทรีย ฯลฯ กายินทรีย อิตถินทรีย

ปฐินทรีย ประกอบได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีจันทร์ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๓] มนินทรีย ประกอบได้ด้วยจันทร์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๔] สุนทรีย ทุกขินทรีย โสมนัสสินทรีย โสมนัส-

สินทรีย ประกอบได้ด้วยจันทร์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๕] อุเปกขินทรีย ประกอบได้ด้วยจันทร์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๖

และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยจันทร์ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๖] สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์

ปัญญินทรีย์ อนุญัตถัญญัสสามินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตา-

วินทรีย์ สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ

๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๗] วิญญาณเพราะสังขารเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓

อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๘] ผัสสะเพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น

๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๓๙] เวทนาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓

อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๐] ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหา

เป็นปัจจัย กัมมภพเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ประกอบได้ด้วยขั้น ๓

อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๑] รูปภพ ประกอบได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มี
ขันธ ๑อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ
เท่าไร ไม่มีขันธ ๑อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วย
ธาตุ ๓.

[๒๔๒] อรูปภพ เนวสัญญานาสัญญภพ จตุโวการภพ ประ-
กอบได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ ๑อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบ
ได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย
ขันธ ๑อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๔๓] อสัญญัญญภพ เอกโวการภพ ปรีเทวะ ประกอบได้ด้วย
ขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ ๑อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔อายตนะ ๑
ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๔] โสกะ ทุกข โทมนัส ประกอบได้ด้วยขันธ ๓อายตนะ
๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้
ด้วยขันธ ๑อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๕] อุปายาส สติปัญญา สัมมปปธาน ประกอบได้ด้วย
ขันธ ๓อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๖] อิทธิบาท ประกอบได้ด้วยชั้น ๒ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๗] ฌาน ประกอบได้ด้วยชั้น ๒ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๘] อัปมัณฺญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๔๙] ศัสสะ เจตนา มนสิการ ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๐] เวทนา สัญญา ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น

อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๑] จิต ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๒] อธิโมกษ์ ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๒ และประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๓] กุศลธรรม อกุศลธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๔] สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๕] อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๖] **วิปากธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๗] **วิปากธัมมธรรม** สังกิลิฐฐาสังกิลิฐธรรม ประกอบ

ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๘] **เนววิปากนวิปากธัมมธรรม** อนุปาทินอนุปาทานิยธรรม

ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๒๕๙] **อนุปาทินอนุปาทานิยธรรม** อสังกิลิฐฐาสังกิลิ-

ทธิธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๖๐] **สวิตักกสวิจารธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑

ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๑] **อวิตักกสวิจรมัตตธรรม** ปีติสหคตธรรม ประกอบได้

ด้วยขันธ์ ๑ ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๒] **อวิตกกาวิจารธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๒๖๓] **สุขสหคตธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ และประกอบได้ด้วย อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๔] **อุปกาสสหคตธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วย อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๕] **ทัสสนปหัตถัพพธรรม ภาวนาปหัตถัพพธรรม ทัสสน-
ปหัตถัพพเหตุกธรรม ภาวนาปหัตถัพพเหตุกธรรม อายกามีธรรม
อปยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม มหัคคตธรรม** ประกอบ
ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบ
ได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย
ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๖๖] **อัปปมาณธรรม ปณิตธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๖๓] **ปริตตารัมมณธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ. ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๔] **มหัคคตารัมมณธรรม อัปปมาณารัมมณธรรม หีน-
ธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยตธรรม มัคคารัมมณธรรม
มัลลเหตุกธรรม มัลลาริปิธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๕] **อนุปปีนธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๒๖๖] **อติตารัมมณธรรม อนาคตารัมมณธรรม** ประกอบได้ ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๖๗] **ปัจจุปปีนารัมมณธรรม อัชฉัตตารัมมณธรรม
พหิทธารัมมณธรรม อัชฉัตตพหิทธารัมมณธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๒] สนิทสนสัปปฏิมรรม อนิทสนสัปปฏิมรรม

ประกอบได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ ที่
ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่
ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๗๓] เหตุธรรม เหตุสเหตุธรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม

ประกอบได้ด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๔] สเหตุกธรรม เหตุสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ

๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖. และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๕] สเหตุกนเหตุธรรม เหตุสัมปยุตตเหตุธรรม นเหตุ-

สเหตุกธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.
ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ
๑อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๖] อัปปัจจยธรรม อสังขตธรรม สนิทสนธรรม สัป-

ปฏิมรรม รูปิธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ เท่าไร ? ไม่
มีขันธ ๑อายตนะ ๑ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑อายตนะ

ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๗] โลกกุตตรธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๗๘] อาสวธรรม อาสวาสวธรรม อาสวาสมัปปยุตต-
ธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๗๙] อนาสวธรรม อาสววิปปยุตตอนาสวธรรม ประกอบ
ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบ
ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายุตนะ
อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๘๐] อาสวสมัปปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ
ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายุตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วย
ขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๑] อาสวสมัปปยุตตโนาสวธรรม ประกอบได้ด้วยขันธ์ ๑
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๒] สัญโญชนธรรม คันถธรรม โสมมธรรม โยคธรรม

นิวรณ์ธรรม ปริมาสธรรม ปริมาสปริมาภูตธรรม ประกอบได้ด้วย
ชั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๘๓] อปริมาภูตธรรม ปริมาสวิปยุตตอปริมาภูตธรรม

ประกอบได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคนะ ธาตุ ที่ประ-
กอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคนะ
อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๘๔] ปริมาสสัมปยุตตธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ

๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๕] สारัมมณธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ

เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น
อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และ
ประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๖] อนารัมมณธรรม จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังสัฏฐ-

ธรรม อุปาทาธรรม ประกอบได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น
อายุคนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๕ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๘๙] จิตตกรรม ประกอบได้ด้วยขันธ ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่
ได้ด้วยขันธ ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๙๐] เจตสิกกรรม จิตตสัมปยุตตกรรม จิตตสังสังกรรม
จิตตสังสังสมุฏฐานกรรม จิตตสังสังสมุฏฐานสหกรรม จิต-
ตสังสังสมุฏฐานานุปริวตติกรรม ประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑
ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑
อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๙๑] อนุปาทินกรรม ประกอบได้ด้วยขันธ อายุขณะ ธาตุ
เท่าไร ? ไม่มีขันธ อายุขณะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ
อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ อายุขณะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้
ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๒๙๒] อุปาทานกรรม กิเลสกรรม กิเลสสังกิเลสกรรม
กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตกรรม ประกอบได้ด้วยขันธ
๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บาง
อย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วย
ขันธ ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๙๓] อสังกิเลสกรรม กิเลสวิปยุตต* อสังกิเลสกรรม
ประกอบได้ด้วยขันธ อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ อายุขณะ ธาตุ ที่ประ-

๑. บาติ เป็น กิเลสวิปยุตต* ธมฺมา คำว่า ธมฺมา เกิดไป จึงไม่แปลตามเพราะผิด
ทุกมัตติกา.

กอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๒๕๒] **สังกิลิฐฐธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม** ประกอบไม่ได้ ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๓] **สังกิลิฐฐโนกิเลสธรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วย ขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๔] **ทัสสนปหาตัพพธรรม ภาวนาปหาตัพพธรรม ทัสสน ปหาตัพพเหตุกธรรม ภาวนาปหาตัพพเหตุกธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๕] **สวัตักกธรรม สวิจารธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วย อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๖] **อวัตักกธรรม อวิจารธรรม** ประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบ ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๒๕๓] **สัปปีติภคธรรม ปีติสทกคตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑

อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ
๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๔] **สุขสทกคตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วย อายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๒๕๕] **อุปลกขาสทกคตธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๐] **นกามาวจรธรรม อปรียาป็นนธรรม อนุตตรธรรม**
ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ ธาตุ ที่ประ-
กอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายตนะ
อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๓๐๑] **รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม นียยานิกธรรม นียต-
ธรรม สรณธรรม** ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น
อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบสัมปโยควิปโยคปทนิทเทศ

อรรถกถาสัมปโยควิปโยคปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปโยคะ วิปโยคะ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกุขุโธ" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น บทใด ย่อม
ได้ บทใด ย่อมไม่ได้ บททั้งหมดนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาเพื่อปจฺจา.
แต่ในการวิเสชา บทใดย่อมไม่ได้ บทนั้นพระองค์ปฏิเสธว่า "นคฺติ" (ไม่มี).
การประกอบซึ่งกันและกันของรูปขันธ์ทั้งหลายนั้นแหละ อันเกิดขึ้นในสันดาน
หนึ่ง ในขณะหนึ่ง อันมีส่วนเสมอด้วยรูปขันธ์ ๔ นั้นแหละ ย่อมได้จัก
พระบาลีว่า "จตุหิ สมฺปโยโค จตุหิ วิปฺปโยโค สภาโค วิสฺภาโค"
ดังนี้. ก็ชื่อว่า สัมปโยคะ (คือ การประกอบ) ของรูปทั้งหลาย กับด้วยรูป
หรือด้วยนิพพาน และสัมปโยคะของนิพพาน กับด้วยรูป ย่อมไม่มี. โดย
ทำนองเดียวกัน การประกอบของรูป และนิพพานกับด้วยรูปขันธ์ทั้งหลาย
ก็ย่อมไม่มี. เพราะว่า ธรรมเหล่านั้น มีส่วนไม่เสมอกันกับธรรมเหล่านั้น. ก็
การประกอบรูปขันธ์ทั้งหลาย กับด้วยรูปหรือนิพพาน ย่อมไม่มีฉนใด
การประกอบรูปขันธ์ทั้งหลาย กับแม้ด้วยรูปธรรมทั้งหลาย อันมีสันดานแยก
กันมีขณะต่าง ๆ กัน ก็ไม่มีนั้นแหละ. ด้วยว่า ธรรมแม้เหล่านั้นเป็นวิสภาคะ
แก่ธรรมเหล่านั้น โดยความเป็นวิสภาคะโดยสันดานและขณะนั้นแหละ. ก็แต่
ความเป็นวิสภาคะนี้ ไม่มีในสังคหะ (คือ นัยที่สงเคราะห์เข้ากันได้) เพราะ
ผิดด้วยอรรถแห่งการสงเคราะห์. จริงอยู่ เหตุสักว่าการเข้าถึงซึ่งการนับ จัดเป็น
อรรถแห่งการสงเคราะห์. แต่ในสัมปโยคนัย มีอยู่. ก็เพราะ ลักษณะแห่ง
ความเกิดขึ้นเป็นต้น เป็นอรรถแห่งสัมปโยคะ ฉะนั้น ความเป็นวิสภาคะนั้น
จึงไม่ประกอบลักษณะแห่งสัมปโยคะในที่นี้แม้ด้วยธรรมหนึ่งแห่งบทใดอย่างนี้
เพื่อปจฺจาซึ่งบทนั้นแม้กระทำการสงเคราะห์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ปฏิเสธ

ว่า "ไม่มี" ธรรมของบทใด ย่อมประกอบลักษณะแห่งวิปโยคะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงวิปโยคะของธรรมบทนั้น. ก็บทเหล่านี้ย่อมแสดงถึงมัสสกรรมทั้งหลาย อันไม่เป็นวิปยุตด้วยธาตุแม้หนึ่งในวิญญานธาตุ ๘ ด้วยรูป หรือด้วยนิพพาน บทเหล่านั้นแม้โดยประการทั้งปวง ย่อมไม่ประกอบไว้ในนิทเทสนี้ เพราะฉะนั้น บทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงไม่ถือเอา. พึงทราบอุทานแห่งบทเหล่านั้น ดังนี้

"ธัมมายนัน ฐัมมธาตุ ทุกขสัจจจ ชีวิต

สพายนัน นามรูป จ ตตาโร จ มหาภา.

ชาติ ชรา จ มรณํ ติเกเสฏฐวิสติ

โคจลเกสุ จ ปญญา สอฏฐ จุพฺพตเต ปทา.

มหนุตเร ปณฺณรุต อฏฺฐารส ตโต ปเร

เตวีสปทสํ เอตํ สมุปโยเค น ลพฺภติ".

แปลว่า ธัมมายนัน ๑ ฐัมมธาตุ ๑ ทุกขสัจจะ ๑ ชีวิต ๑ สพายนัน ๑ นามรูป ๑ ภพใหญ่ ๔ (คือ อุปปัตติภาวะ กามภาวะ สัญญีภาวะ ปญฺจโวหารภาวะ) ชาติ ชรา มรณะในติเก ๑๕ บท ในโคจลเก ๕๐ บท ในจุพฺพตตรทุกะ ๘ บท ในมหนฺตตรทุกะ ๑๕ บท ต่อจากนั้นอีก ๑๘ บท รวมเป็น ๑๓๒ บท บทเหล่านั้นไม่ได้ในสัมปโยคะ.

จริงอยู่ ธัมมายนันอันใคร ๆ ไม่อาจกล่าวว่า "สัมปยุต" แม้ด้วยวิญญาน ไม่นับเนื่องในนิทเทสนั้น เพราะความที่ธัมมายนันเหล่านั้น เป็นสภาพเจือด้วยรูปและนิพพาน. ก็เพราะในนิทเทสนี้ ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นสัมปยุตด้วยวิญญาน ฉะนั้น จึงไม่อาจเพื่อกล่าวว่าเป็นวิปยุต. แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย ก็นัยนี้นั่นแหละ. บทเหล่านั้นแม้ในที่ทั้งปวง ย่อมไม่ประกอบ

กันด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น บทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรงถือเอาในที่นี้. บทที่เหลือมีขันธเป็นต้น ย่อมประกอบกันได้ ฉะนั้น พระองค์จึงถือเอาบทเหล่านั้นทำปัญหาและวิสัชนา ด้วยสามารถแยกแต่ละบท และโดยรวมบทนั้น ๆ ไว้.

บรรดาปัญหาเหล่านั้น ปัญหาที่ ๑ บทว่า "เอเคนายตเนน" ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยมนายตนะ. บทว่า "เกหิจิ" ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยเวทนา สัญญา สังขาร อันนับเนื่องด้วยธัมมายตนะและธัมมชาตุ.

ในปัญหาที่ ๒ บทว่า "ตึหิ" ได้แก่ ด้วยขันธที่เหลือทั้งหลาย ยกเว้นขันธที่ถามแล้วและถามแล้ว. สองบทว่า "เกหิจิ สมฺปยุตฺโต" ได้แก่ เวทนาขันธ สัมปยุตด้วยสัญญาขันธและสังขารขันธ. แม้ขันธนอกนี้ ยกเว้นตัวเองแล้วก็สัมปยุตด้วยขันธนอกนี้ได้. สองบทว่า "เกหิจิ วิปฺปยุตฺโต" ได้แก่ (ไม่ประกอบ) ด้วยรูปและนิพพาน. อรูปในธัมมายตนะและธัมมชาตุ พึงเห็นในการไม่ประกอบด้วยรูป และรูปก็พึงเห็นในการไม่ประกอบด้วยอรูป ในบททั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

ในปัญหาที่ ๓ มีอรรถดั้นทั้งนั้น.

ในปัญหาที่ ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสคำว่า "กตึหิ ขนฺธเหติ" เป็นอาทิ แต่ตรัสว่า "สมฺปยุตฺตํ" และคำว่า "นตฺถิ" ดังนี้. บทนั้น พึงทราบด้วยสามารถแห่งธรรมทั้งหลาย มีขันธเป็นต้น. ในปัญหาทั้งหลาย อันมีรูปอย่างนี้แม้ข้างหน้าก็เช่นนี้นั้นแหละ. พระบาลีข้างหน้าทรงย่อไว้ เพราะแสดงโดยสรุปไว้ในปัญหาด้น. บัณฑิตพึงทราบการประกอบเนื้อความในบททั้งปวงโดยนัยนี้. ก็แต่ในที่ใด ปัญหายังไม่ปรากฏ ข้าพเจ้าจักทำปัญหานั้น ให้ปรากฏเป็นไปในที่นั้นนั่นแหละ.

สองบทว่า "โสฬสหิ ธาตุหิ" อธิบายว่า จักขุวิญญาณธาตุ ยกเว้นตัวเองก่อนแล้ว ไม่ประกอบด้วย วิญญาณธาตุ ๖ และรูปธาตุ ๑๐. แม้ในธาตุที่เหลือทั้งหลาย ก็นัยนี้นั่นแหละ. สองบทว่า "ดีหิ ขนฺธหิ" ได้แก่ (สัมปยุต) ด้วยขันธที่เหลือทั้งหลาย ยกเว้นสังขารขันธ. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ ด้วยมโนวิญญาณธาตุ. เพราะว่า สัมปโยคของสมุทัยและมรรคด้วยธาตุอื่น ย่อมไม่มี. สองบทว่า "เอเกน ขนฺธเณ" ได้แก่ ด้วยสังขารขันธ. บทว่า "เอเกนายตเนน" ได้แก่ ด้วยธัมมายนะ. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ ด้วยธัมมธาตุ. เพราะบรรดาตั้งจะเหล่านั้น ตั้งจะ ๒ สัมปยุตได้ด้วยธัมมธาตุบางอย่าง.

ในปัญหาว่าด้วย สุจินทรีย์ เป็นต้น บทว่า "ดีหิ" ได้แก่ สัมปยุตด้วยขันธ คือ สัญญา สังขาร และวิญญาณ. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ (สัมปยุต) ด้วยกายวิญญาณธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ. สองบทว่า "ฉหิ ธาตุหิ" ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยวิญญาณธาตุทั้งหลาย ยกเว้นกาย-วิญญาณธาตุ.

ในปัญหาว่าด้วย รูปภพ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "น เกหิจิ" ดังนี้ เพราะความที่อรุปขันธ และอรุปรายตนะแม้ทั้งหมดมีอยู่. แต่ตรัสว่า "ดีหิ ธาตุหิ วิปฺปยุตฺโต"^๒ ดังนี้ เพราะความที่ ฌานวิญญาณ จิหวาวิญญาณ กายวิญญาณธาตุทั้งหลาย ไม่มีอยู่.

๑. คำว่า ด้วยมโนวิญญาณธาตุ ไม่น่าจะมี เพราะบาลีว่า "เอกาย ธาตุยา" แปลว่า สัมปยุตด้วยธาตุ ๑ และธาตุหนึ่งในที่นี้ ได้แก่ กายวิญญาณธาตุเท่านั้น.

๒. ในอรรถกถา และธาตุกถาบาลี ตอนสัปปโยควิปปโยคปทวรรณนาที่ หน้า ๘๕ บรรทัดที่ ๖ นับลงว่า "อรูปภวปญฺहे ฌานจิหวากายวิญญาณธาตุนิ ปน นตฺถิย เตหิ ธาตุหิ วิปฺปยุตฺโตติ วุตฺติ " แปลว่าไม่ตรงสภาวะ แต่ในบาลีอรรถกถาของพม่า ไม่มีคำว่า "อรูปภวปญฺहे" ซึ่งถ้าแปลตามบาลีอรรถกถาพม่าและตรงกับสภาวะ ในที่นี้จึงแปลตามบาลีอรรถกถาพม่า โดยตัดคำว่า "อรูปภวปญฺहे" ออก.

ในปัญหาวาดด้วย อธิโมกษ์ สองบทว่า "ทวิหิ ธาตุหิ" ได้แก่ สัมปยุตด้วยมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ. บทว่า "ปณฺณรสฺหิ" ได้แก่ วิปยุตด้วยรูปธาตุ ๑๐ ที่เหลือ และวิญญาณธาตุ ๕ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น.

ในปัญหาวาดด้วย กุศล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธสัมปโยคะ เพราะความที่ขั้นแม่ทั้ง ๔ เป็นภาวะอันกุศลทั้งหลายถือเอาแล้ว

ในปัญหาวาดด้วย เวทนาตีกะ สองบทว่า "เอเกน ขนฺธฺเนน" ได้แก่ ด้วยเวทนาขั้นเท่านั้น. บทว่า "ปณฺณรสฺหิ" ได้แก่ วิปยุตด้วยจักขุ- วิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ* / SUP มโนธาตุ และรูปธาตุทั้งหลาย. บทว่า "เอกาทสฺหิ" ได้แก่ ด้วยรูปธาตุทั้งหลาย (คือ โอปาริกธาตุ ๑๐) กับกายวิญญาณธาตุ ๑.

ในปัญหาวาดด้วย เนววิปากนวิปากัมมธรรม (คือ ธรรมที่มีใช้ วิปาก และมีใช้เป็นเหตุแห่งวิปาก) บทว่า "ปณฺณจฺหิ" ได้แก่ ด้วยปัญจ- วิญญาณธาตุ ๕ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น.

ในปัญหาวาดด้วย อนุปาทินอนุปาทานิยะ (คือ สภาวธรรมทั้งหลาย ที่กรรมไม่ได้ยึดไว้โดยเป็นผล และไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) บทว่า "จฺหิ" ได้แก่ ด้วยธาตุ ๖ ยกเว้นมโนวิญญาณธาตุ.

ในปัญหาวาดด้วย สวิตักกสวิจาระ บทว่า "ปณฺณรสฺหิ" ได้แก่ ด้วยรูปธาตุทั้งหลาย กับปัญจวิญญาณธาตุ.

ในปัญหาวาดด้วย อวิตักกวิจารมัตตา สองบทว่า "เอเกน ขนฺธฺเนน" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งสังขารขั้น. จริงอยู่ เว้นวิจารณ์

* อรรถกถาบาลีหน้า ๒๑ บรรทัดที่ ๑๒ นับลง ว่า ปณฺณรสฺหิติ จักขุโสตฆานชิวหากาย- วิญญาณธาตุ มโนธาตุหิ เจว รูปธาตุหิ จ. แปลแล้วได้ธาตุเกินกว่า ๑๕ ตรวจดูบาลีอรรถกถา ของพม่า ไม่มีคำว่า กาย หน้าคำว่าวิญญาณธาตุ ซึ่งเมื่อแปลตามบาลีอรรถกถาของพม่าแล้วได้ กรบ ๑๕ ถูกต้องตามสภาวะ.

ทุติยมาน ธรรมที่เหลือ ชื่อว่า ไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารณ์. ยกเว้นปิตีแล้ว
 ธรรมที่เหลือ ชื่อว่า เกิดพร้อมกับปิตี. ในปัญหานี้ วิจารณ์ไม่สัมปยุตกับด้วย
 วิจารณ์ ปิตีก็ไม่สัมปยุตกับด้วยปิตี เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า
 สัมปยุตด้วยธรรมบางอย่างในสังขารจันท์ รัมมายนะ และรัมมธาตุ. บทว่า
 "โสฬสहि" ได้แก่ ด้วยธาตุทั้งหลาย ๑๖ ยกเว้นรัมมธาตุ และมนโณวิญญาณ-
 ธาตุ.

ในปัญหาว่าด้วย อวิตกกถาวิจารณ์ สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา"
 ได้แก่ ด้วยมนธาตุ. สุขสทกคธรรม และอุpekขาสทกคธรรม ตรัสไว้ใน
 เวทนาติกะนั้นแหละ. ทัสเสนนปหาดัพพธรรมเป็นต้น เช่นกับด้วยกุศลนั้น
 แหละ. ปรีตคารมณฺเฑนกับด้วยวิปากธรรม. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา"
 ได้แก่ ด้วยรัมมธาตุ. บทว่า "เกหิจิ" ความว่า ธรรมเหล่าใด เป็น
 ปรีตคารมณฺเฑไม่มีในบทนั้น วิปยุตกับด้วยธรรมเหล่านั้น หามิได้. ก็แต่
 ว่า รัมมธาตุย่อมแยกปฏิเสธในบทแรกเท่านั้น เพราะความที่ปรีตคารมณฺเฑเป็น
 สภาวอันสงเคราะห์ด้วยจันท์ทั้ง ๔ ได้ ด้วยสามารถแห่งจิตอุปบาท ๖ ดวง.
 มหัคคตารมณฺเฑเป็นต้น เป็นเช่นกับธรรมอันเป็นกุศลนั้นแหละ. ในอนุปปีน-
 ธรรม (คือ สภาวธรรมที่ยังไม่เกิด) ทั้งหมด. สองบทว่า "ปญฺจहि ธาตุहि"
 ได้แก่ วิปยุตด้วยวิญญาณธาตุ ๕ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น. ก็แล วิญญาณ.
 ธาตุ ๕ เหล่านั้น ย่อมไม่แยกส่วนที่เกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นอุปาทิ-
 ธรรม (คือ สภาวธรรมที่สำเร็จแล้วอันจะเกิดขึ้น) โดยส่วนเดียว แม้แต่ส่วน
 แห่งอุปปีนธรรม (คือ ธรรมที่กำลังเกิดขึ้น หรือกำลังถึงขณะทั้ง ๓). ธรรม
 ที่เป็นปัจจุปปีนารมณฺเฑเป็นต้น เช่นเดียวกับธรรมที่เป็นปรีตคารมณฺเฑ. ธรรม
 ที่เป็นเหตุเป็นต้น เช่นกับธรรมที่เป็นสมุทัย. ธรรมที่มีสัมปยุตเหตุ แต่ไม่

ใช่เหตุ เช่นกับปีติสหคตธรรม. ปราสาทสัมปยุตตธรรม ก็ฉนั้น. **อนุปาทินนธรรม** (คือ ธรรมอันกรรมมิได้ยึดถือไว้โดยความเป็นผล) เช่นเดียวกับอนุปปีนธรรมนั้นแหละ. ธรรมที่เหลือในบททั้งปวงมีอรรถฉนั้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสัมปโยควิปโยคปทานิทเทศ

๑. สัมปยุตเตนวิปยุตตปทานิทเทศ

[๓๐๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ มนายตนะ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุเท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ์ อายตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๐๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย มนินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อุปเพกขินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๐๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยวิญญาณเพราะสังขารเป็น ปัจจัย ผัสสะเพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย เวทนาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต มนสิการ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๐๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อธิโมกษ์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๐๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อทุกขมสุขเวทนาสัมป-
ยุตตธรรม อุปเพกขาสหคตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรม เหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๐๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย สวิตักกสวิจารธรรม ธรรม เหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายตนะ อะไรๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๑๐] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย จิตตธรรม เจตสิกธรรม
จิตตัมปยุตตธรรม จิตตสังสัณฺฐานธรรม จิตตสังสัณฺฐานสมุฏฐานธรรม
จิตตสังสัณฺฐานสมุฏฐานสหุธรรม จิตตสังสัณฺฐานสมุฏฐานานุปริวัติ-

ธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๑๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสวิตักกธรรม สวิจารณ์ธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีชั้น อายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๑๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอุเปกขาสหคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

สรุปข้อความ

ชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ อินทรี ๒ ปฏิจสุมุปาท ๓ ธรรมหมวด ๕ มีผัสสะเป็นต้น อธิโมกษ์เจตสิก มนสิการเจตสิก ธรรม ๓ บทในติกะ ธรรม ๗ บทในมหันตาทิกะ ธรรมที่สัมปยุต ด้วยมนายตนะอีก ๒ คือที่สัมปยุตด้วยวัตถุ วิจารณ์ และที่สัมปยุตด้วย อุเบกขา.

จบสัมปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

อรรถกถาสัมปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปยุตเตน วิปยุตตะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่มคำว่า "เวทนากุขุณเณ" เป็นอาทิ. ในบทนี้ มีลักษณะดังนี้ ก็ใน

วาระนี้ ธรรมเหล่านี้ สัมปยุตด้วยบทที่ยกขึ้นแสดง เพื่อปูจา คือ ธรรมเหล่านี้ วิปยุตด้วยธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปูจาวิสาขนา ซึ่งการไม่ประกอบแห่งธรรมเหล่านั้น ด้วยขั้นเป็นต้น . กัปป (สัมปยุตเตน วิปยุตเต) นั้น ย่อมไม่ประกอบในธรรมทั้งหลาย มีรูปขั้นเป็นต้น . เพราะ ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า สัมปยุตด้วยรูปขั้น ย่อมไม่มี ฉะนั้น รูปขั้นนั้นด้วย บทอื่นมีรู้อย่างนี้ด้วย พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงถือเอาในวาระนี้. ส่วนบทเหล่านี้ ย่อมต้องถึงสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ในธัมมธาตุ และวิญญานอันไม่เจือด้วยธรรมอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาในวาระนี้. พึงทราบอุทานแห่งธรรมเหล่านั้น ดังนี้

"จตุตถาโร ขนฺธายตณฺณจฺ เอกํ

เทว อินฺทฺริยา ธาตุปทานิ สตุต

ตโย ปฏิจุจฺจถ ผสฺสสตุตถํ

ติเก ตโย สตุส มหฺนฺตเร จ

เอกํ สวิตกฺกํ สวิจารเนกํ

ยุตํ อุเปกฺขาย เจ เอกเมว".

แปลว่า นามขั้น ๔ आयตนะ ๑ (คือ มนายตนะ) วิญญานธาตุ ๗ อินทรีย์ ๒ (คือ มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์) ปฏิจุสมุปบาท ๓ (คือ วิญญาน ผัสสะ เวทนา) หมวด ๑ แห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้น ติกมาติกา ๓ (คือ อทุกขมสุขายเวทนา สวิตักกสวิจารบท อุเปกขาสหคตบท) มหันตรทุกะ ๑ (คือ จิตตบท เจตสิกบท สัมปยุตตบท จิตสัมปยุตตบท จิตตสังสัฏฐบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหคตบท จิตตสังสัฏฐานานุปริวัตติบท) สวิตักกบท ๑ สวิจารบท ๑ อุเปกขาสหคตบท ที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา ๑ บท (รวม ๓๗ บท).

เนื้อความนี้นั้นแหละ นับสงเคราะห์ในกาลที่สุด แม้ด้วยคำว่า "ชนฺธา จตุโร" เป็นต้น. ในนิทเทสนั้น บทเหล่าใด มีคำวิชันาทานองเดียวกัน บทเหล่านั้น แม้ไม่เป็นไปตามลำดับ ท่านก็รวมไว้ทำปัญหา อันมีเวทนาขันธ เป็นต้น ในที่นั้น. ในปัญหาเหล่านั้น ฟังทราบการจำแนกขันธเป็นต้น อย่างนี้.

ในปัญหาว่าด้วย เวทนาขันธเป็นต้นก่อน. บทว่า "เอเคน" ได้แก่ (ไม่ประกอบ) ด้วยมนายคณะ. บทว่า "สตุดฺธิ" ได้แก่ด้วยวิญญาณธาตุ ๗. บทว่า "เกหิจิ" ได้แก่ด้วยเวทนาเป็นต้น ในธัมมยคณะ.

ในปัญหาว่าด้วย วิญญาณธาตุ คำว่า "เต ธมฺมาน เกหิจิ" ความว่า ยกเว้น วิญญาณธาตุที่ยกขึ้น เพื่อพิจารณาแล้ว ธรรมที่เหลือเหล่านั้น มีวิญญาณธาตุ ๖ รูปและนิพพาน ไม่วิปยุตด้วยขันธทั้งหลายบางอย่าง หรือด้วยอายตนะทั้งหลาย เพราะความที่ขันธและอายตนะทั้งหมดนั้นยังสงเคราะห์ได้. สองบทว่า "เอกาย ธาตุยา" ได้แก่ ธรรมใดๆ ที่ยกขึ้น เพื่อพิจารณา วิปยุตแล้วด้วยธรรมนั้น ๆ.

ในปัญหาว่าด้วย อุเปกขินทรีย์ บทว่า "ปญฺจหิ" ได้แก่ (วิปยุต) ด้วยจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น อันประกอบด้วยอุเบกขา (คือ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ มโนธาตุ). บัณฑิต ฟังทราบเนื้อความในบททั้งปวง ด้วยสามารถแห่งบททั้งหลาย อันวิปยุตกับด้วยบทที่ยกขึ้นเพื่อพิจารณาโดยนัยนี้ ด้วยประการฉะนี้ แล.

จบอรรถกถาสัมปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

๘. วิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

[๓๑๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย รูปชั้นธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้.

[๓๑๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขาร วิญญาณขันธ ฯลฯ สรณธรรม อรณธรรม ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้.

จบวิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

อรรถกถาวิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท วิปยุตเตน สัมปยุตตะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเริ่มคำว่า "รูปกุขุเซน" เป็นอาทิ. ปุจฉาแม้ทั้งหมดในบทเหล่านั้น เป็นโมฆปุจฉาเทียว. เพราะว่า นามขันธ ๔ ชื่อว่า วิปยุตด้วยรูปขันธ. สัมปโยคะของธรรมเหล่านั้น ด้วยธรรมเหล่าอื่น จึงไม่มี. รูปและนิพพาน วิปยุตด้วยเวทนาขันธ. สัมปโยคะของธรรมเหล่านั้น ก็ไม่มีด้วยธรรมอะไร ๆ. บัณฑิตพึงทราบความเป็นสัมปโยคะของวิปยุตตธรรมทั้งหลาย ในบททั้งปวงอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า "นตฺถิ" (ไม่มี) นั้นแหละ ในคำวิสันนาปัญหาทั้งหมด เพราะความเป็นโมฆะแห่งคำปุจฉา ดังพรรณนามาจะนี้ แล.

จบอรรถกถาวิปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

๕. สัมปยุตเตนสัมปยุตตปทานิเทศ

[๓๑๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยเวทนากันท์ สัญญากันท์
สังขารกันท์ ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยกันท์ อายตนะ ๓ ธาตุ ๓ เทาไร? ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้
ด้วยกันท์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๓ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๓๑๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยวิญญานันท์ มนายตนะ
จักขุวิญญานธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ ธรรมเหล่าใด
ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยกันท์ ๓ และประ-
กอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๑๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสมุทยสัจจ มัคคสัจจ ธรรม
เหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยกันท์ ๓
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยกันท์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บาง
อย่าง.

[๓๑๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยมโนทริย ธรรมเหล่าใด
ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยกันท์ ๓ และ
ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๑๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสุจินทริย ทุกจินทริย
โสมนัสสินทริย โทมนัสสินทริย ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรม
เหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยกันท์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และ
ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๒๐] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยอุปกนิทริย์ ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๖ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๒๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยสัททริย์ วิริยนิทริย์ สตินทริย์ สมานทริย์ ปัญญินทริย์ อนัญญัตถัญญสตามิตินทริย์ อัญญินทริย์ อัญญาตาวินทริย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๒๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย วิญญาณเพราะสังขารเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ ประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๒๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย ผัสสะ เพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๒๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย เวทนา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๒๕] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วย ตัณหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กัมมภพ ธรรมเหล่าใดประกอบ

ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑
ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๖] ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วย โสกะ ทุกะ โทมนัสสะ
กรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ขั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บาง
อย่าง.

[๓๒๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อุปายาส สติปัญญา
สัมมปชาน ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑
อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อิทธิบาท ธรรมเหล่าใด
ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๒ และ
ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๒๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย ฌาน ธรรมเหล่าใด
ประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ
๑ ธาตุ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๐] กรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อัปมัญญา อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพষণค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วย
กรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑
และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย ผัสสะ เจตนา มนสิการ
กรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วย

ชั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย เวทนา สัญญา ธรรม เหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย จิต ธรรมเหล่าใดประกอบ ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ และประกอบได้ ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อริโมกษ์ ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๒ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ธรรม เหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ และประกอบได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย สวิตักกสัจธรรม อวิตักกสัจธรรม ปิยสัททธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย ธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย สุขสัททธรรม อุปลกขา- สหคตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ และประกอบได้ด้วยอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๘] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยเหตุธรรม เหตุสเหตุกธรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๓๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สเหตุกนเหตุกธรรม เหตุสัมปยุตตนเหตุกธรรม นเหตุสเหตุกธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อาสวธรรม อาสวสาสวธรรม อาสวาสวสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย อาสวสัมปยุตตโนอาสวธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย สัตถุญชนธรรม คันถธรรม โอมธรรม โยคธรรม นีวณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาสปรัมัญฐธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วย ปรามาสสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง,

[๓๔๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย จิตตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วยชั้น ๓ ประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย เจตสิกธรรม จิตตัม-
ปยุตตธรรม จิตตสังสัทธรรม จิตตสังสัทธรรมสมุฏฐานธรรม จิตต-
สังสัทธรรมสมุฏฐานสหธรรม จิตตสังสัทธรรมสมุฏฐานานุประวัติธรรม
ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑.

[๓๔๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย อุปาทานธรรม กิเลส-
ธรรม กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสสังกิเลสกรรม กิเลสกิเลสสัมป-
ยุตตธรรม ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประ-
กอบได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย สังกิเลสโนกิเลสกรรม
กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสกรรม สวิตกกกรรม สวิจารณ์กรรม สัมปติก-
กรรม ปิติสหคตกรรม ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรม
เหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๔๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบได้ด้วย สุขสหคตกรรม อุปกขา-
สหคตกรรม ธรรมเหล่าใดประกอบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น ประกอบได้ด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบสัมปยุตตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

อรรถกถาสัมปยุตเตนสัมปยุตตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปยุตเตน สัมปยุตตตะ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มคำว่า "เวทนากุขุณฺเฐน" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น บทใด สัมปยุตด้วยสามารถแห่งขันธเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำปุจฉาวิสัชนา สัมปโยคะบทนั้นนั่นแหละด้วยขันธเป็นต้นอีก. บท (สัมปยุตเตน สัมปยุตตะ) นั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยรูปหรือด้วยบททั้งหลายอันเจือด้วยรูป หรือด้วยบทอัน สงเคราะห์ด้วยรูปขันธทั้งหมด. เพราะว่า สัมปโยคะของธรรมเหล่าอื่นด้วยรูป. หรือด้วยธรรมอันเจือด้วยรูป ไม่มี. บทอื่นก็ไม่มีนั่นแหละ เพราะความที่ขันธเป็นต้น อันควรแก่สัมปโยคะทั้งหมด ท่านถือเอาด้วยธรรมอันสงเคราะห์กับด้วยรูปขันธทั้งปวง. บทใดพึงถึงการประกอบกับบทนั้น ฉะนั้นบทเช่นนั้น ท่านไม่ถือเอาในที่นี้. แต่บทเหล่าใด ย่อมล่วงถึงเอกเทศแห่งรูปอันไม่เจือด้วยรูป บทเหล่านั้น ทรงถือเอาในนิเทศนี้. พึงทราบอุทานของบทเหล่านั้น ดังนี้

"อรูปกุขุณฺธา จตุตาโร	มนายตนะเมว จ
วิญญานธาตุโย สตุต	เทว สจฺจา จุฑฺทสินฺทุริยา.
ปจฺจเย ทฺวาทส ปทา	ตโต อูปริ โสฬส
ติเกสุ อฏฺฐ โคจฺฉเก	เตจฺจตุตาฬิสนฺนํ จ.
มหนฺตรทุกฺก สตุตา	ปทา ปิฏฺฐิจฺจุเกสุ ฉ
นวมสฺส ปทสฺสเต	นิทุเทสฺส สงฺคหิ คตา".

แปลว่า นามขันธ ๔ มนายตนะ ๑ วิญญานธาตุ ๗ สัจจะ ๒ (คือ สมุทยสัจจะมคคสัจจะ.) อินทรีย์ ๑๔ (คือ มนินทรีย์เป็นต้น ถึงอัญญาตา วินทรีย์เป็นที่สุด) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ (คือ อวิชชา สังขาร วิญญาน ผัสสะ

เวทนา ตัณหาอุปาทาน กัมมภาวะ โสกะ ทุกะ โทมนัสสะ อุปายาสะ) ต่อจากนั้น ปฏิจสมุปบาท ๑๖ บท (คือ สติปัฏฐานเป็นต้น จนถึงมนสิการเป็นที่สุด) ใน ดิเก ๘ บท (คือ เวทนาดิเก ๓ บท วิตักกดิเก ๒ บท ได้แก่ปฐมบทและทุติยบท และปิตติดิเก ๓ บท) ในโคจณกะ ๔๓ บท (คือ เหตุโคจณกะ ๖ บท อาสวโคจณกะ ๔ บท สัญโญชนโคจณกะ ๔ บท คันถโคจณกะ ๘ บท โอฆโคจณกะ ๔ บท โยคโคจณกะ ๔ บท นีวรณโคจณกะ ๔ บท ปรามาสโคจณกะ ๓ บท อุปาทานโคจณกะ ๔ บท กิเลสโคจณกะ ๖ บท) ในมหันตรทุกะ ๙ บท (คือ จิตตบท เจตสิกบท จิตตสัมปยุตตบท จิตตสังสัฏฐบท จิตตสัฏฐสมุฏฐานบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหุบท จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติบท) ในปิฎกาทะ ๖ บท (คือ สวิตักกบทสวิจารบท สัปปีติบท ปิติสหคตบท สุขสหคตบท อุเปกขาสหคตบท) ธรรมทั้งหลาย (๑๒๐ บท) ถึงการสงเคราะห์แห่งบทที่ ๘.

ก็ในปัญหาทั้งปวง ธรรมเหล่านี้ ทรงยกขึ้นเพื่อปูจนา ธรรมเหล่านี้ สัมปยุตด้วยธรรมเหล่านี้ มีอยู่ บัณฑิตพึงทราบประเภทแห่งธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. เพราะว่า นามขั้น ๓ นอกนี้ สัมปยุตด้วยเวทนาขั้น เวทนาขั้นก็สัมปยุตด้วยขั้นเหล่านั้นอีก คือ เวทนาขั้นนั้น สัมปยุตด้วยขั้น ๓ มีสัญญาขั้นเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยมนายตนะ ๑ ด้วยวิญญานธาตุ ๙ และด้วย สัญญา สังขารทั้งหลายบางอย่างนั้นแหละ ในมัชฌิมและมัชฌิมธาตุ. ในปัญหาทั้งปวง ก็นัยนี้นั้นแหละ ดังนี้แล.

อรรถกถาสัมปยุตเตนสัมปยุตตปทานิทเทศ

๑๐. วิปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

[๒๔๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย รูปฉัณฐ์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยฉัณฐ์ ๔ อายุคณะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยฉัณฐ์ ๔ อายุคณะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๐] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย เวทนาฉัณฐ์ สัญญา-
ฉัณฐ์ สังขารฉัณฐ์ วิญญูณฉัณฐ์ มนยคณะ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่
ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยฉัณฐ์ ๑ อายุคณะ ๑๐
ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย จักขวยคณะ ๑ เป ๑
โณฏฐัพพายคณะ จักขุธาตุ ๑ เป ๑ โณฏฐัพพธาตุ ธรรมเหล่าใด ประกอบ
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยฉัณฐ์ ๑ อายุคณะ
๑๐ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยจักขุวิญญูณธาตุ ๑ เป ๑
มโนธาตุ มโนวิญญูณธาตุ สมุทยสัจจ มรรคสัจจ ธรรมเหล่าใด ประกอบ
ไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยฉัณฐ์ ๑ อายุคณะ
๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย นิโรธสัจจ จักขุนทริย
๑ เป ๑ กายอินทริย อิตถินทริย ปุริสินทริย ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่
ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยฉัณฐ์ ๔ อายุคณะ ๑
ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย มนินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย สุขินทรีย์ ทุกชินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรม เหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อุปกชินทรีย์ ธรรม เหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๗] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสตามิิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๒๕๘] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย วิญญาณมีเพราะสังขาร เป็นปัจจัย ผัสสะมีเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะ เป็นปัจจัย ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๑๕๕] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย **ตัณหา**มีเพราะเวทนา เป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย **ธรรมภพ** ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๑๖๐] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย **รูปภพ** ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๓.

[๑๖๑] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย **อสังขยาภพ** เอกโวการภพ ปริเทวะ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๑๖๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย **อรุภพ** เนวสังขยา-นาสังขยาภพ จตุโวการภพ โสกะ ทุกข์ โสมนัส อุปายาส สติ-ปัฏฐาน สัมมปชาน อิทธิบาท ฌาน อัปมัชฌา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๑๖๓] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย **ผัสสะ** เวทนาสังขยา เจตนา จิต มนสิการ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อริโมกข์ ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วย จันท์ ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๕] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วย กุศลธรรม อกุศลธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยจันท์ ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย สุขเวทนาสัมปยุต-
ธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยจันท์ ๑ อายุคน ๑๐
ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๖๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อทุกขมสุขเวทนา-
สัมปยุตธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรม
เหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยจันท์ ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบ
ไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง .

[๓๖๘] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย วิปากธรรม ธรรม
เหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วย
จันท์ ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๓๖๙] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย วิปากธัมมธรรม สัง-
กิลิฏฐสังกิลิฏกธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น

กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๐] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **เนววิปากนวิปากัมม-
กรรม อนุปาทินอนุปาทานิยกรรม** กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรม
เหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีขันธ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้
ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๗๑] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อนุปาทินนอนุปาทา-
นิยกรรม อสังกิลิฐฐาสังกิลิฐกรรม** กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้
ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีขันธ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบ
ไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๓๗๒] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **สวิตกกถาวิจารกรรม**
กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่
ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๓] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อวิตกกถาวิจารมัตตกรรม**
ปีติสทกตกรรม กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรม
เหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบ
ไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๗๔] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อวิตกกถาวิจารกรรม**
กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ไม่มีขันธ
อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๓๗๕] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **สุขสทกตกรรม** กรรม
เหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วย

ชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๑๗๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อูปกาสหคตธรรม
ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่
ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๗๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ทัสสนปหัตตัพพธรรม
ภวานาปหัตตัพพธรรม ทัสสนปหัตตัพพเหตุกธรรม ภวานาปหัตตัพพ-
เหตุกธรรม อายกามีธรรม อปยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านี้
ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้
ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๑๗๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อัปปมาณธรรม ปณีต-
ธรรม ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มี
ชั้น อายุคนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๑๗๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ปริตตารัมมณธรรม
ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้
ด้วยชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๑๘๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย มหัคคตารัมมณธรรม
อัปปมณารัมมณธรรม หีนธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยต-
ธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกธรรม มัคคาธิปัตติธรรม

กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๑] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อนุปปีนกรรม** ฯลฯ
กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขั้นอายุคณะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๘๒] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อดีตารัมมณกรรม**
อนาคตารัมมณกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น
กรรมเหล่านั้น ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๓] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **ปัจจุบันนารัมมณกรรม**
อสังตารัมมณกรรม **พหิทธารัมมณกรรม** **อสังตพหิทธารัมมณ-**
กรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น
ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๔] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **สนิทัสสนสัปปฏิม-**
กรรม **อนิทัสสนสัปปฏิมกรรม** กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรม
เหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคณะ ๑ ธาตุ ๗ และ
ประกอบไม่ได้ด้วย อายุคณะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๕] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **เหตุกรรม** **สเหตุก-**
กรรม **เหตุสัมปยุตตกรรม** **เหตุสเหตุกกรรม** **สเหตุกนเหตุกรรม**
เหตุสัมปยุตตกรรม **เหตุสัมปยุตตนเหตุกรรม** **นเหตุสเหตุกกรรม**

กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๖] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อปปัจจยธรรม อสังขต-
กรรม สนิทสนนกรรม สัมปฏิกัมมกรรม รูปิยกรรม กรรมเหล่านี้
ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔
อายุตนะ ๑ ชาติ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๗] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย โลกุตตรกรรม
กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ
อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๓๘๘] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อาสวกรรม อาสวสัมป-
ยุตตกรรม อาสวสาสวกรรม อาสวอาสวสัมปยุตตกรรม อาสวสัมป-
ยุตตโนอาสวกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้นกรรม
เหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖. และประกอบไม่
ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๘๙] กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย อนาสวกรรม อาสว
วิปยุตตอนาสวกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น
กรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้
ด้วยชาติ ๖.

[๓๙๐] กรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัญญาชนกรรม คันถ-
กรรม โณมกรรม โยคกรรม นีวรณกรรม ปราสาทกรรม ปราสาท-
สัมปยุตตกรรม ปราสาทปรัมมัญญกรรม กรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้

ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อปารามัญญธรรม**
ปรามาสวิปยุตตอปารามัญญธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรม
เหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบ
ไม่ได้ด้วย ธาตุ ๖.

[๓๕๒] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย **สาร์म्मณธรรม จิตตธรรม**
เจตสิกธรรม จิตตัมปยุตตธรรม จิตตสังสัจจธรรม จิตตสัง-
สัจจสมุฏฐานธรรม จิตตสังสัจจสมุฏฐานสหุกรรม จิตตสัง-
สัจจสมุฏฐานานุปริวัติธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านี้
นั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และ
ประกอบไม่ได้ด้วย อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย **อนารัมมณธรรม จิตต-**
วิปยุตตธรรม จิตตวิสังสัจจธรรม. อุปาทาธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบ
ไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ
๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๔] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย **อนุปาทินนธรรม** ธรรม
เหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะ
อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๓๕๕] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย **อุปาทานธรรม กิเลส-**
ธรรม สังกิลิฏฐธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม กิเลสกิเลสกรรม
กิเลสสังกิลิฏฐธรรม สังกิลิฏฐโนกิเลสกรรม กิเลสกิเลสสัมปยุต-

ธรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วย
ธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖
และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๖] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยอสังกิเลสกรรม กิเลส-
วิปยุตตธรรม อสังกิเลสธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรม
เหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขั้น อายุขณะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบ
ไม่ได้ด้วยชาติ ๖.

[๓๕๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ทสสนปหัตถัพพธรรม
ภาวนาปหัตถัพพธรรม ทสสนปหัตถัพพเหตุกรรม ภาวนาปหัตถัพพ-
เหตุกรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น
ประกอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วย
อายุขณะ ๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวิตกกกรรม สวิจารณ์-
ธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประ-
กอบไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ
๑ ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๓๕๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวิตกกกรรม อวิจารณ์-
ธรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขั้น
อายุขณะ อะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยชาติ ๑.

[๔๐๐] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยสัปปีติกกรรม ปีติสหค-
กรรม ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบ
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุขณะ ๑
ชาติ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๑] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยสุขสหคธรรม ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วย อุpekขาสหคธรรม ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๓] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วยนกมาจรธรรม อปริยา-
ปັນนธรรม อนุตตรธรรม ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ อายุตนะอะไร ๆ ที่ประกอบไม่ได้ ประกอบไม่ได้ด้วยธาตุ ๖.

[๔๐๔] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วยรูปาวจรธรรม อรูปาวจร-
ธรรม นียยานิกธรรม นียตธรรม สรณธรรม ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายุตนะ ธาตุเท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบวิปยุตเตนวิปยุตตปทนิทเทส

อรรถกถาวิปยุตเตนวิปยุตตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก วิปยุตเตน วิปยุตตปท พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกฺขณฺเห" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น ธรรมเหล่า
ใด มีรูปจันท์เป็นต้น ที่พระองค์ยกขึ้นแสดงไว้ในนิเทศแห่งสัมปโยค.
วิปโยคะ. ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละทรงยกขึ้นแสดงในคำปุจฉาทิ้งปวง. ส่วนบท
ทั้งหลายที่มาโดยลำดับแห่งบทอื่น ก็เพราะท่านรวมคำวิสัยอันเป็นทำนอง
เดียวกันไว้. บรรดาปัญหาเหล่านั้น บทใด ยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา บทนั้น
วิปยุตด้วยธรรมเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบการจำแนกธรรมมีจันท์เป็นต้น ด้วย
สามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. ด้วยว่า ธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น วิปยุต
ด้วยรูปจันท์ และรูปจันท์ก็วิปยุตด้วยธรรมเหล่านั้น. สำหรับนิพพานมีคติ
อย่างสุขุมรูปนั้นแหละ. รูปจันท์นั้น วิปยุตด้วยนามจันท์ ๔ ด้วยมนายตนะ ๑
ด้วยวิญญาณธาตุ ๗ และด้วยธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นบางอย่างในธัมมา-
ยตนะและธัมมธาตุ. ในบททิ้งปวง ก็นัยนี้ แล.

จบอรรถกถาวิปยุตเตนวิปยุตตปท

๑๑. สังคหิตেনสัมปยุตตวิปยุตตปทนิเทศ

[๔๐๕] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วยสมุทยสัง มัลลสัง โดย
จันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยจันท์
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยจันท์ ๓ อายตนะ ๑
ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยจันท์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบ

ไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๖] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วย **อิตถินทรีย์ ปุริสนิทรีย** โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้ ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๗] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วย **สุชินทรีย์ ทุกชินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์** โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๘] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วย **อุเปกชินทรีย์** โดยขันธ-สังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๒ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๐๙] ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ได้ด้วย **สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ อนัญญุตัญญุตสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็น ปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะเวทนาเป็น**

ปัจจัย อุปาทานเพราะค้นหาเป็นปัจจัย กรรมภพ โดยขันธสังคหะ
อายตনสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ ๓ อายตนะ
๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง
ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๑๐] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย **ปริเทวะ** โดยขันธสังคหะ
อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้ ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗
และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๑๑] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย **โสกะ ทุกข์ โทมนัส**
โดยขันธสังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ขันธ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้
ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๔๑๒] ธรรมเหล่านี้ใดสงเคราะห์ได้ด้วย **อุปายาส สติปัญญา สัม-**
มัปธาน อัมปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพขณงค์ ๗ อริยมรรคมี
องค์ ๘ ผัสสะ เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ เหตุธรรม เหตุสเหตุ-
กธรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม อาสวธรรม อาสวาสวธรรม
อาสวาสวสัมปยุตตธรรม สัมมัญญชนธรรม คันถธรรม โอมธรรม
โยคธรรม นีวณธรรม ปราสาทธรรม อุปาทานธรรม กิเลสธรรม

กิเลสสังกิลิสิกธรรม กิเลสสังกิลิฐฐธรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตธรรม

โดยชั้นสังคหะ อายุตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑
ธาตุ ๓ และประกอบได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบ
ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบสังคหิตนสัมปยุตตวิปปยุตตปทนิเทศ

อรรถกถาสังคหิตนสัมปยุตตวิปปยุตตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก สังคหิตน สัมปยุตตะ วิปปยุตตปท พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงเริ่มคำว่า "สมุทฺทสฺสเจเน" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น ธรรม
เหล่าใด มีสมุทฺทสฺสเจเนเป็นต้น ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงแล้ว ในนิเทศแห่ง
สังคหิตน สังคหิตต ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละทรงยกขึ้นแสดงในปุจฉาท้งปวง
(ในที่นี้) ส่วนบททั้งหลายที่มาโดยลำดับแห่งบทอื่นนั้น เพราะรวมคำวิสรรณา
เป็นทำนองเดียวกัน. ในนิเทศนั้น ธรรมเหล่าใดนับสงเคราะห์ได้ ด้วยบทที่
ยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา โดยสงเคราะห์ด้วยชั้นเป็นต้น สัมปโยคะ หรือวิปป-
โยคะของธรรมเหล่านั้น มีอยู่ด้วยธรรมเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบการจำแนก
ชั้นเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น.

ในปัญหานี้ มีนัยดังนี้. ธรรมทั้งหลาย อันนับเนื่องในสังขารชั้น
นับสงเคราะห์ได้ด้วยสมุทฺทสฺสเจเนโดยการสงเคราะห์เป็นชั้นเป็นต้นก่อน. ก็
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นสังขารชั้นทั้งหลายในธัมมายตนะและธัมมธาคูทั้งหลาย

ชื่อว่า สัมปยุตด้วยชั้น ๓ ที่เหลือด้วยอายตนะ ๑ ด้วยวิญญานธาตุ ๗ และ
ขกเว้นค้นหาเสียแล้ว ชื่อว่า สัมปยุตด้วยธรรมบางอย่าง เพราะสัมปยุตด้วย
ธรรมที่เหลือ. และวิปยุตด้วยรูปชั้น ๑ ด้วยรูปายตนะ ๑๐ ด้วยรูปธาตุ ๑๐
ชื่อว่า วิปยุตด้วยธรรมบางอย่าง ในอัมมายตนะ ๑ ในอัมมธาตุ ๑ เพราะ
ความวิปยุตด้วยรูปและนิพพาน. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในปัญหาทั้งปวง
โดยนัยนี้ ด้วยประการฉะนี้ แล.

จบอรรถกถาสังคหิเตนสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทศ

๑๒. สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทศ

[๔๑๓] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย เวทนาชั้น ๑ สัญญาชั้น
สังขารชั้น ๑ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุเท่าไร ?
ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ
๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๑๔] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย วิญญานชั้น ๑ มนายตนะ
จักขุวิญญานธาตุ ๑ ล ๑ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ ๑ ล ๑ ธรรมเหล่านี้
นั้นสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๔๑๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสมุทยสัจ มัคคสัจ ๑ล ๑
ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๑๖] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย มนินทรีย์ ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๑๗] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วย สุนทรีย ทุกจินทรีย โสมนัสสินทรีย โทมนัสสินทรีย ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๑๘] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยอุปกจินทรีย ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๒ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๑.

[๔๑๙] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยสัทธินทรีย วิริยินทรีย สตินทรีย สมาธินทรีย ปัญญินทรีย อนัญญัตถัญญัสสามินทรีย อัญญินทรีย อัญญาตาวิณทรีย อวิชาสังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๒๐] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยวิญญาณเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุขณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุขณะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๒๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยผัสสะเพราะสภาพตะ
เป็นปัจจัย ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ
๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๒๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเวทนาเพราะผัสสะเป็น
ปัจจัย ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๒๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยตัณหาเพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๒๔] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส ฯลฯ
ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ
๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๒๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอุปายาส สติปัญญา
สัมมัตตปธาน ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒
ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๒๖] ธรรมเหล่านี้ประกอบได้ด้วยอิทธิบาท ฯลฯ ธรรมเหล่า
นั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.

[๔๒๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยฌาน ๗๑ ๗ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๒๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอัปปมัญญา อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพขณงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ๗๑ ๗ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ
ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๒๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยผัสสะ เจตนา มนสิการ
๗๑ ๗ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ
๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๓๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเวทนา สัญญา ๗๑ ๗
ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐.

[๔๓๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยจิต ๗๑ ๗ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๓ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๒ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๓๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอิโมกข์ ๗๑ ๗ ธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐
ธาตุ ๑๕.

[๔๓๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม
ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตตธรรม สวิ-
ตักกสวิการธรรม อวิตักกสวิการมัตตธรรม ปิติสหคตธรรม สุขส-
หคตธรรม อุpekขาสหคตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๓๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเหตุธรรม เหตุสเหตุก-
กรรม เหตุเหตุสัมปยุตตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๕ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๓๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสเหตุกนเหตุกรรม เหตุ-
สัมปยุตตนเหตุกรรม นเหตุสเหตุกกรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ
ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๓๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอาสวธรรม อาสวาสว-
กรรม อาสวอาสวสัมปยุตตธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๓๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอาสวสัมปยุตตโนอาสว-
กรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑ ธาตุ ๑.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น ๔ อายุคนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๓๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสัญญาชนธรรม คันถธรรม

โสมมธรรม โยคธรรม นีวรณธรรม ปราสาทธรรม ปราสาทปรัมภู-

ธรรม ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้นที่ ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒.

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่
๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๓๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยปราสาทสัมปยุตตธรรม

ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้นที่ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่
อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๔๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยจิตตธรรม ธรรมเหล่านั้น

สงเคราะห์ได้ด้วยขั้นที่ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่ ๒ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗.

[๔๔๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยเจตสิกธรรม จิตตสัมป-

ยุตตธรรม จิตตสังสัณฐิตธรรม จิตตสังสัณฐิตสมุฏฐานธรรม จิตตสัง-

สัณฐิตสมุฏฐานสหสูตรธรรม จิตตสังสัณฐิตสมุฏฐานานุปรีวัตติธรรม ฯลฯ

ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้นที่ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่ ๔ อายุตนะ ๑๑
ธาตุ ๑๑.

[๔๔๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลสธรรม

กิเลสสังกิลิสิกธรรม กิเลสสังกิลิฏฐธรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตตธรรม

ฯลฯ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้นที่ ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้นที่ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้นที่ ๑ อายุตนะ
๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๔๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยสังกิลิฏฐโนกิเลสธรรม
กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม สวิตกกกรรม สวิจารณ์ธรรม สัมปติก-
กรรม ปิติสหคตกรรม สุขสหคตกรรม อุเปกขาสหคตกรรม ฯลฯ
ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑.
จบสัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิเทศ

อรรถกถาสัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนกบท สัมปยุตเตน สังคหิตะ อสังคหิตะ พระผู้-
มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มคำว่า "เวทนาภูษุเชน" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น
ธรรมเหล่านี้มีเวทนาขั้นเป็นต้น ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงในนิเทศแห่ง
สัมปยุตเตน สัมปยุตตบท ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละ ทรงยกขึ้นในคำปุจฉาทั้ง
ปวง. ในปัญหานี้ ธรรมเหล่านี้ สัมปยุตกับด้วยบทที่ยกขึ้นแสดงเพื่อปุจฉา
การนับสงเคราะห์เข้ากันได้ หรือการนับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ของธรรมเหล่านี้
นั้น ด้วยธรรมเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบการแยกธรรมมีขั้นเป็นต้น ด้วย
สามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. ในปัญหานี้ มีนัยดังนี้. ถ้าวาทนาขั้น สัมปยุต
ด้วยธรรมทั้งหลายมีสัญญาเป็นต้น. ธรรมเหล่านั้นมีสัญญาเป็นต้น นับสงเคราะห์
ได้ ด้วยขั้น ๓ มีสัญญาเป็นต้น ด้วยอายุตนะ ๒ คือ ฐัมมายตนะ มนายตนะ

ด้วยธาตุ ๘ คือ ด้วยธัมมธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑ แต่นับสงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขันธ์ อายตนะ และธาตุที่เหลือ. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในปัญหาทั้งปวง
โดยอุบายนี้ แล.

จบอรรถกถาสัมปยุตตেনสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทศ

๑๓. อสังคหิตেনสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทศ

[๔๔๔] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปขันธ์ โดยขันธ-
สังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๕] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธัมมอายตนะ ธัมมธาตุ
อิตินทริยํ ปุริสินทริยํ จีวิตินทริยํ นามรูปเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
อสังขวิญญาณ อกโวการภพ ขาติ ขรา มรณะ ฯลฯ โดยขันธสังคหะ
อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๒
ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๖] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรูปรูป หนวสังขญา-
นาสังขญาภพ จตุโวการภพ อิทธิบาท ฯลฯ โดยขันธสังคหะ อายตน-

สังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗
และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๖] ธรรมเหล่านี้ใด สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม

สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม อทุกขมสุข-
เวทนาสัมปยุตตธรรม วิปากธรรม วิปากขมมธรรม อนุปาทินนานุ-
ปาทานิชธรรม สังกิณฺฐาสังเลสิกธรรม อสังกิณฺฐาสังกิเลสิกธรรม
สวิตักกสวิจารธรรม อวิตักกสวิจารมัตตธรรม ปีติสหคตธรรม สุข-
สหคตธรรม อุpekขาสหคตธรรม ทัสสนปหาตัพพธรรม ภาวนา-
ปหาตัพพธรรม ทัสสนปหาตัพพเหตุกรรม ภาวนาปหาตัพพเหตุก-
กรรม อายกามีธรรม อปยคามีธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตธรรม อัปมาณธรรม ปริตตารัมมณธรรม มหัคคตารัมมณ-
ธรรม อัปมาณารัมมณธรรม หีนธรรม ปณฺธิตธรรม มิจฉัตตนิยต-
ธรรม สัมมัตตนิยตธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกกรรม มัคคา-
ธิปติธรรม อติตารัมมณธรรม อนาคตารัมมณธรรม ปัจจุบันนา-
รัมมณธรรม อัชฉัตตารัมมณธรรม พหิทธารัมมณธรรม อัชฉัตต-
พหิทธารัมมณธรรม สเหตุกกรรม เหตุสัมปยุตตธรรม สเหตุกน-
เหตุกรรม เหตุสัมปยุตตนเหตุกรรม นเหตุสเหตุกกรรม ฯลฯ โดยขันธ-
สังคหะ อายตนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่-
ได้ด้วยขันธ์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑
ธาตุ ๗ และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๘] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปีธรรม โดยขันธ-
สังคหะ อายุคนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ ๓
และประกอบได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐
และประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๔๙] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอรูปีธรรม โลกุตตร-
ธรรม อนาสวธรรม อาสวสัมปยุตตธรรม อาสวสัมปยุตตโนอาสว-
ธรรม อาสววิปยุตตอนาสวธรรม อสัณฺณิยธรรม อคันถนิยธรรม
อโนมนิยธรรม อโยคนิยธรรม อนีวรณิยธรรม อปารามัญญธรรม
ปรามาสสัมปยุตตธรรม ปรามาสวิปยุตตอปารามัญญธรรม สारम्मณ-
ธรรม ฯลฯ โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้น
ประกอบได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ
ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ประกอบ
ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ ประกอบไม่ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางอย่าง.

[๔๕๐] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยอนารัมมณธรรม โน-
จิตตธรรม จิตตวิปยุตตธรรม จิตตวิสังสัณฺณิยธรรม จิตตมูฏฐาน-
ธรรม จิตตสทฺถุธรรม จิตตานุปริวัตติธรรม พหิรธรรม อุปาทาธรรม
โดยขันธสังคหะ อายุคนสังคหะ ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วย
ขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ ๓ และประกอบ
ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร? ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบไม่
ได้ด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

[๔๕๑] ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย อนุปาทานิยธรรม
อุปาทานสัมปยุตตธรรม อุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานธรรม อุปา-
ทานวิปยุตตอนุปาทานิยธรรม อสังกิลิสิกธรรม อสังกิลิฏฐธรรม
กิเลสสัมปยุตตธรรม สังกิลิฏฐโนกิเลสธรรม กิเลสสัมปยุตตโน-
กิเลสธรรม กิเลสวิปยุตตอสังกิลิสิกธรรม ทัสสนปหัตัพพธรรม
ภาวนาปหัตัพพธรรม ทัสสนปหัตัพพเหตุกธรรม ภาวนาปหา-
ตัพพเหตุกธรรม สวितักกธรรม สวิจารธรรม สัปปีติกธรรม ปีติ-
สหคตธรรม สุขสหคตธรรม อุpekขาสหคตธรรม นกามาวจรธรรม
รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาป็นนธรรม นียยานิกธรรม
นียตธรรม อนุตตรธรรม สรณธรรม โดยขันธสังคหะ आयตनสังคหะ
ธาตุสังคหะ ธรรมเหล่านั้นประกอบได้ด้วยขันธ์ आयตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขันธ์ आयตนะ ธาตุ ที่ประกอบได้. ประกอบไม่ได้ด้วยขันธ์ ๔ आयตนะ ๑
ธาตุ ๗ ประกอบไม่ได้ด้วย आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางอย่าง.

จบอสังกहितนสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทส

อรรถกถาสังกहितนสัมปยุตตวิปยุตตปทนิทเทส

บัดนี้ เพื่อจำแนก อสังกहितน สัมปยุตตะ วิปยุตตบท พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำว่า " รูปกุขุณฺเชน " เป็นอาทิ. ในนิทเทสนั้น
ธรรมเหล่านี้ มีปัญหาเช่นกับด้วยรูปขันธ์ ในนิทเทสแห่งอสังกहितน อสังกิตตบท
ที่ ๕ และธรรมเหล่านี้เช่นกับด้วยอรุปกพ ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละ พระองค์
ทรงยกขึ้นแสดงไว้ ส่วนบททั้งหลายที่เหลือที่มีได้ยกมา (ในที่นี้) ฉะนั้น บท
เหล่านั้นจึงมิได้ยกขึ้นแสดง. เพราะว่า รูปและอรุปธรรมทั้งหลายมิได้นับ

สงเคราะห์ด้วยเวทนาจันท์ โดยอำนาจแห่งความเป็นจันท์เป็นต้น ทั้งชื่อว่า สัมปโยคะแห่งบทเหล่านั้นก็มีได้มี ฉะนั้น บทเหล่าใด ที่มีได้ยกมาแสดง บทเหล่านั้นนั้นแหละ ทรงยกขึ้นแสดงรวมพร้อมกับคำวิชันนาอันเป็นทำนองเดียวกัน. ในปัญหานี้ ธรรมเหล่าใด ที่สงเคราะห์ได้ ด้วยธรรมที่ยกขึ้น แสดงเพื่อปจฺจา ด้วยสามารถแห่งธรรมมีจันท์เป็นต้น ธรรมเหล่านั้นสัมปยุต และวิปยุตด้วยธรรมเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบการจำแนกธรรมมีจันท์เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งธรรมเหล่านั้น. ในปัญหานี้ มีนัยดังนี้ วิญญูญาณเที่ยวขับ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยรูปจันท์ โดยการสงเคราะห์ ๓ อย่างก่อน. วิญญูญาณนั้น สัมปยุตด้วยจันท์ ๓ มีเวทนาจันท์เป็นต้น และด้วยธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็น ต้นในธัมมายตนะและธัมมธาตุทั้งหลาย. และวิปยุตด้วยรูปจันท์ ๑ ด้วย รูปายตนะ ๑๐ ด้วยรูปธาตุ ๑๐ และด้วยธรรม คือ รูปและนิพพานใน ธัมมายตนะและธัมมธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าหมายเอาวิญญูญาณนั้น จึงตรัสว่า "เต ฐมา ตีหิ ขนฺธเห" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบเนื้อความทั้งปวง โดย นัยนี้ แล.

จบอรรถกถาสังคหิตนสัมปยุตตวิปยุตตบท

๑๔. วิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

[๔๕๒] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยรูปจันท์ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยจันท์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ ด้วยจัน ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจันท์ อายตนะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยจันท์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๕๓] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยเวทนาคันธี สัญญาคันธี
สังขารคันธี วิญญาณคันธี มนยตนะ มนินทริย ธรรมเหล่านั้น
ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นคันธีแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยคันธี ๑ อายุตนะ ๑๑
ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยคันธี ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๕๔] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยจักขวายุตนะ ฯลฯ
โณภูมัพพายตนะ จักขุธาตุ ฯลฯ โณภูมัพพธาตุ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยคันธี ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๕๕] ธรรมเหล่าใดประกอบไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณธาตุ โสต-
วิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ
มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดย
ความเป็นคันธีแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยคันธี ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีคันธี อายุตนะ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๔๕๖] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยทุกขสัจ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยคันธี ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๕๗] ธรรมเหล่าใด ประกอบไม่ได้ด้วยสมุทยสัจ มัคคสัจ
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นคันธีแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยคันธี ๕
อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยคันธี อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีคันธี อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๕๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนิโรธสัจ จักขุนทริย โสตินทริย ฌานินทริย จิวหินทริย กายินทริย อิตถินทริย ปุริสินทริย ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๕๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยมณินทริย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้น นิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๖๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสุชินทริย ทุกชินทริย โสมนัสสินทริย โทมนัสสินทริย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๖๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบได้ด้วยอุปกชินทริย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๔๖๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัทธินทริย วิริยินทริย สตินทริย สมาธินทริย ปัญญินทริย อนัญญัตถุสสามิตินทริย อัญญินทริย อัญญาตาวินทริย อวิชา สังขารเพราะอวิชาเป็นปัจจัย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น

อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขันธ อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๖๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยวิญญานเพราะสังขาร
เป็นปัจจัย ผัสสะเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย เวทนาเพราะผัสสะเป็น
ปัจจัย ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขันธแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ
เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๖๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยตัณหาเพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย อุปาทานเพราะตัณหาเป็นปัจจัย กรรมภพ ธรรมเหล่านั้น
ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขันธแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขันธ
อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๖๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปปัตติภพ สัญญาภพ
ปัญจโวการภพ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒
ธาตุ ๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๔๖๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกามภพ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๕. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ
อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๓.

[๔๖๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยรูปภพ อสัญญาภพ
เอกโวการภพ ปริเทวะ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ

๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๖๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยรูปภพ เนวสัญญานา สัญญาภพ จตุโวการภพ โสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญฐาน สัมมปปธาน อิทธิบาท ฌาน อัปปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้..

[๔๖๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต มนสิการ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตะ ธาตุ เท่าไร? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตะ ๑ ธาตุ ๗.

[๔๗๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอริโมกษ์ ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตะ ๑๒ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๔๗๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม สุขเวทนาสัมปยุตตธรรม ทุกขเวทนาสัมปยุตตธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตะ ธาตุ เท่าไร? ไม่มีขั้น อายุตะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๗๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอัพยาทธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุคณะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุคณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๗๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอทุกขมสุขเวทนาสัม-
ปยุตตธรรม วิปากธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น
แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุคณะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยชั้น อายุคณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคณะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๔๗๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยวิปากัมมธรรม สัง-
กิลิฐฐสังกเลสิกธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นชั้น
แล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๕ อายุคณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่มีด้วย
ชั้น อายุคณะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีชั้น อายุคณะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้.

[๔๗๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยเนววิปากนิวิปากัมม-
ธรรม อนุปาตินุปาทานิยธรรม อนุปาตินานุปาทานิยธรรม อสัง-
กิลิฐฐสังกเลสิกธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุคณะ
๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายุคณะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายุคณะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๗๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปาตินุปาทานิยธรรม
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายุคณะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์

ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๔๗๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอสังกิลิฐสังกิลิ-
กรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๑ อายตนะ ๑. ธาตุ ๑๖.

[๔๗๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสวัตักกวิจารณ์กรรม
กรรมเหล่านั้น ยกเว้น นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มี
ขั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๔๗๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวัตักกวิจารณ์กรรม
ปิตสหคกรรม สุขสหคกรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความ
เป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ
ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอวัตักกวิจารณ์กรรม
กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๓. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๔๘๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปกาสหคกรรม
กรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๔๘๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยทัสสนปาหัตัพพธรรม
ภาวนาปาหัตัพพธรรม ทัสสนปาหัตัพพเหตุกธรรม ภาวนาปาหัตัพพ-
เหตุกธรรม อายคามิธรรม อปยคามิธรรม เสกขธรรม อเสกขธรรม
มหัคคตธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยเนวทัสสนภาวนาปาหา-
ตัพพธรรม เนวทัสสนภาวนาปาหัตัพพเหตุกธรรม เนวอายคามิ-
นาอปยคามิธรรม เนวเสกขานาเสกขธรรม ปริตตธรรม ธรรมเหล่า
นั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖.

[๔๘๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอัปปมาณธรรม ปณิ-
ตธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๘๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยปริตตารัมณธรรม
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วย
ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ
เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยธาตุ ๖.

[๔๘๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยมหัคคตารัมณธรรม
อัปปมาณารัมณธรรม หีนธรรม มิจฉัตตนิยตธรรม สัมมัตตนิยต-

ธรรม มัคคารัมมณธรรม มัคคเหตุกธรรม มัคคาธิปัตติธรรม ธรรม
เหล่านั้น ขกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยมัชฌิมธรรม อนิยต-
ธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๔๘๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปปันนธรรม อนุป-
ปันนธรรม อุปปาติธรรม อดีตธรรม อนาคตธรรม ปัจจุบัน -
ธรรม อัชฌัตตธรรม พหิตถธรรม สนิทสนสัปปฏิมธรรม
อนิทสนสัปปฏิมธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔.
อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๔๘๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อิตารัมมณธรรม
อนาคตารัมมณธรรม อัชฌัตตารัมมณธรรม พหิตถารัมมณธรรม
ธรรมเหล่านั้น ขกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๘๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยปัจจุปปันนารัมมณธรรม
อัชฌัตตพหิตถารัมมณธรรม ธรรมเหล่านั้น ขกเว้นนิพพานโดยความ

เป็นขันธ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขันธ อายุขณะอะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ ด้วยชาติ ๖.

[๔๕๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย เหตุธรรม สเหตุ-
กรรม เหตุสัมปยุตตกรรม เหตุสเหตุกรรม สเหตุกนเหตุกรรม
เหตุเหตุสัมปยุตตกรรม เหตุสัมปยุตตเหตุกรรม นเหตุเหตุกรรม
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขันธแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๕
อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ชาติ เท่าไร ?
ไม่มีขันธ อายุขณะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๕๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอเหตุกรรม เหตุวิป-
ยุตตกรรม นเหตุอเหตุกรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ
๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ชาติ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๔๕๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอัปปัจจยธรรม อสัง-
ขตกรรม สนิทสนนกรรม สัมปฏิมกรรม รูปิธรรม โลกุตตรกรรม
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขันธ อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุขณะ
๑๐ ชาติ ๑๐.

[๔๕๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยโลกียกรรม ธรรมเหล่า
นั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๔ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ขันธ อายุขณะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๑ อายุขณะ ๑๐
ชาติ ๑๖.

[๔๕๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอาสวธรรม อาสวสัม-
ปยุตตธรรม อาสวสาสวธรรม อาสวอาสวสัมปยุตตธรรม อาสววิป-
ยุตโนอาสวธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ชาติ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้

[๔๕๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสาสวธรรม อาสว-
วิปยุตตธรรม สาสวโนอาสวธรรม อาสววิปยุตตสาสวธรรม ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคน ๒ ชาติ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้
ขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

[๔๕๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย อนาสวธรรม อาสว-
วิปยุตตอนาสวธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย คันถ-
อายุคนะ ๒ ชาติ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๐.

[๔๕๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัญญาชนธรรม คันถ-
ธรรม โสมมธรรม โยคธรรม นีวรณธรรม ปรามาสธรรม ปรามาส-
สัมปยุตตธรรม ปรามาสปรัมภฏฐธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพาน
โดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ชาติ
อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๔๕๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วย ปรัมภฏฐธรรม ปรา-
มาสวิปยุตตธรรม ปรัมภฏฐโนปรามาสธรรม ปรามาสวิปยุตต-
ปรัมภฏฐธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒.
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ชาติ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑
อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖.

[๕๐๐] ธรรมเหล่านี้ประกอบไม่ได้ด้วยอปรามัญฐธรรม ปรามาส-
วิปยุตตอปรามัญฐธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔
อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๐๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสารัมมณธรรม จิตต-
ธรรม เจตสิกธรรม จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตสังสังญฐธรรม จิตต-
สังสังญฐสมุฏฐานธรรม จิตตสังสังญฐสมุฏฐานสหุทธธรรม จิตตสังสังญฐ-
สมุฏฐานานุปริวัตติธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น
ชั้นแล้วสงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗.

[๕๐๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอนารัมมณธรรม จิตต-
วิปยุตตธรรม จิตตวิสังสังญฐธรรม อุปาทาธรรม อนุปาทินนธรรม
ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐.

[๕๐๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอนุปาทินนธรรม ธรรม
เหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๗. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วย
ชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕.

[๕๐๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปาทานธรรม กิเลส-
ธรรม สังกิณญฐธรรม กิเลสสัมปยุตตธรรม กิเลสสังกิเลสิกธรรม
กิเลสสังกิณญฐธรรม สังกิณญฐโนกิเลสธรรม กิเลสกิเลสสัมปยุตต-
ธรรม กิเลสสัมปยุตตโนกิเลสธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดย

ความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ธาตุ อะไรๆ ที่
สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๐๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสังกิลิสิกธรรม อสัง-
กิลิสิกธรรม กิลิสวิปยุตตธรรม สังกิลิสิกโนกิลิสธรรม กิลิส-
วิปยุตตสังกิลิสิกธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ
๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์
ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๐๖] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอสังกิลิสิกธรรม กิลิส-
วิปยุตตอสังกิลิสิกธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔
อายุคนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๐๗] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยทัสสนปหัตัพพะธรรม
ภาวนาปหัตัพพะธรรม ทัสสนปหัตัพพะเหตุกธรรม ภาวนาปหัตัพพ-
เหตุกธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์
ได้ด้วยขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ
ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุคนะ ธาตุ อะไรๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๐๘] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนทัสสนปหัตัพพะธรรม
นภาวนาปหัตัพพะธรรม นทัสสนปหัตัพพะเหตุกธรรม สภาวนา-
ปหัตัพพะเหตุกธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุคนะ
๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุคนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยขั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๐๙] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสวัตักกธรรม สวิจารณ์-
ธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้
ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ
ธาตุเท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่
ได้ด้วยธาตุ ๑.

[๕๑๐] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยสัปปัตติกธรรม ปีติสท-
กคธรรม สุขสทกคธรรม ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็น
ขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔. สงเคราะห์ไม่ได้
ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ไม่มีขั้น อายุตนะ ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์
ไม่ได้.

[๕๑๑] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยอุปกาสทกคธรรม
ธรรมเหล่านั้น ยกเว้นนิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๓. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
ไม่มีขั้น อายุตนะ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้ สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธาตุ ๕.

[๕๑๒] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยกามาวจรธรรม ปริยา-
ปันนธรรม สุตตรธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

[๕๑๓] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนกามาวจรธรรม
อปริยาปันนธรรม อนุตตรธรรม ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น
๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ?
สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐.

[๕๑๔] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยรูปาวจรธรรม อรูปา-
วจรธรรม นิยานิกธรรม นียตธรรม สรณธรรม ธรรมเหล่านั้นยกเว้น
นิพพานโดยความเป็นขั้นแล้ว สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ
๑๘. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ไม่มีขั้น อายุตนะ
ธาตุ อะไร ๆ ที่สงเคราะห์ไม่ได้.

[๕๑๕] ธรรมเหล่านี้ ประกอบไม่ได้ด้วยนรูปาวจรธรรม นอรูปา-
วจรธรรม อนิยานิกธรรม อนียตธรรม อสรณธรรม ธรรมเหล่านี้
นั้น สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ได้ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒. สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น
อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ? สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖.

สรุปข้อธรรมดังกล่าวมาแล้ว

ขัณมยตนะ ขัณมธาตุ ชีวิตินทรีย์ นามรูป สฬายตนะ
ชาติ ขราและมรณะและใน ๒ ตักะย่อม (แสดง) ไม่ได้.

ในหมวดแรก ได้ธรรม (ในจุฬินตรทูกะ) ๗ บทและ (ในโคจกะ)
๑๐ บท ในหมวดถัดมาได้ธรรม (ในมหันตรทูกะ) ๑๔ บท ในหมวดสุดท้าย
ได้ธรรม (ในปฏิฐิทูกะ) ๖ บท.

ธรรม ๔๗ เหล่านี้ ดังพรรณนามาจะนี้ (แสดงไม่ได้) ย่อมได้โดย
สมุจเจต และโดยโมฆปุจกะ ฉะนี้แล.

จบวิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

ธาตุกถา จบบริบูรณ์

อรรถกถาวิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิเทศ

บัดนี้ เพื่อจำแนก วิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปท พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำว่า "รูปกุขนุเซน" เป็นอาทิ. ในนิเทศนั้น
วิปโยคะของบทเหล่าใด ที่มีได้ยกขึ้นมา (ในที่นี้) บทเหล่านั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ามิได้ทรงถือเอาในวาระนี้. ถามว่า ก็บทเหล่านั้น เป็นบทอะไร ตอบ
ว่าเป็นบทมัชฌายณะเป็นต้น. เพราะว่าวิปโยคะ ย่อมไม่มีในธรรมทั้งหลาย
มีชั้นเป็นต้นของมัชฌายณะ แม้สักบทเดียว. แม้ในมัชฌายณะเป็นต้น ก็ยัง
มีนั่นแหละ. บัณฑิตพึงทราบอุทานแห่งบทเหล่านั้นดังนี้.

"มัชฌายณํ มัชฌายะ	ชีวิตินุทริยเมว จ
นามรูปปทญฺเจว	สพายตนเมว จ.
ชาติอาทิตฺตํ เอกํ	ปทํ วิสตีเม ติกะ
ติกาวิธานํ เอกํ	สตุต จุพฺพนฺตเร ปทา.
ทสฺส โคจฺจเก โหณฺติ	มทฺทนฺตรมฺหิ จุทฺทส
จ ปทานิ ตโต อุกุรฺ	สพฺพานิปิ สมาสโต.
ปทานิ จ ลพฺภนฺติ	จตุตฺตาสีลญฺจ สตุตฺธา".

แปลว่า

มัชฌายณะ มัชฌายะ ชีวิตินุทริย นามรูป
สพายตนะ ธรรมทั้ง ๓ มีชาติเป็นต้น (คือ ชาติ ขรา
มรณะ) ในติกะที่ ๒๐ บทหนึ่ง (คือ อัชฉัตตพหิททบท)
บทสุดท้ายของติกะ ๑ บท คือ (อนิทัสสนอัปปฎิมบท)
ในจุพพันตรทุกะ ๗ บท ในโคจจกะ ๑๐ บท ในมหันต--

ทุกะ ๑๔ บท ต่อจากนั้นอีก ๖ บท (คือ ปิณฺณิทุกะ ๖)

บทเหล่านี้ แม้ทั้งหมดท่านแสดงไว้โดยย่อ รวม ๔๙ บท

เหล่านี้ ย่อมประกอบไม่ได้ (หมายความว่า เป็น
วิปยุต).

แม้คาถาสุดท้าย มีคำว่า. "ธมฺมายนํ ธมฺมชาตु" เป็นต้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อแสดงอรรถนัยนั้นแหละ. ก็แต่ว่า เว้นบทเหล่านี้แล้ว
บทที่เหลือแม้ทั้งหมด ย่อมได้ (คือ หมายความว่า สงเคราะห์เข้ากันได้).
การจำแนกโดยความเป็นชั้นเป็นต้น ในบทเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบโดย
ทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละดังนี้แล.

จบ อรรถกถาวิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

คำนิคม

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ฉลาดในการจำแนกธาตุ ตรัสคัมภีร์
ธาตุกถาอันใดไว้ บัดนี้ การประกาศส่วนนยมุข คือ
หัวข้อที่เป็นประธานของคัมภีร์นั้นจบลงแล้ว. ก็แล นัย
แม้ทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้เป็นเพียงสังเขปถา
บุคคลผู้ฉลาดอาจเพื่อรู้ส่วนนยมุข คือหัวข้อที่พระองค์
ทรงแสดงนี้ได้. ก็ถ้าว่า ข้าพเจ้าจะพึงกล่าวเนื้อความ
พิสดารแห่งคัมภีร์นี้ทุก ๆ บทไซ้รู้ ก็จะต้องกล่าวถ้อยคำ
นั้นมากเหลือเกิน ทั้งเนื้อความนั้น ก็มีได้แปลกกัน
เลย.

บุญกุศลใด อันข้าพเจ้า ผู้กระทำคัมภีร์นี้ เพื่อ
แบบแผน มีประมาณ ๒ ภาณวารหย่อนสำเร็จลงแล้ว
ด้วยประการฉะนี้ ขอกุศลผลบุญนั้น จงถึงแก่สัตว์โลก
ทั้งหลาย เพื่อความสุขเกษมสำราญตลอดกาลนिरันตร
เทอญ.

จบ อรรถกถาแห่งธาตุกถาปกรณ์

พระอภิธรรมปิฎก

เล่มที่ ๓

บุคคลบัญญัติ*

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อุทเทสวาระ

[๑] บัญญัติ ๖ ประการ คือ

๑. จันทรบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นจันทร
๒. อายุตนบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นอายตนะ
๓. ธาตุบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นธาตุ
๔. สัจจบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นสัจจะ
๕. อินทริยบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นอินทริย
๖. บุคคลบัญญัติ	บัญญัติว่าเป็นบุคคล

๑. จันทรบัญญัติ

[๒] การบัญญัติธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า จันทร มีเท่าไร จันทร มี ๕ คือ

๑. รูปจันทร
๒. เวทนาจันทร

๑. บาลีเล่มที่ ๓๖. คัมภีร์ที่ ๔

๓. สัญญาขันธ

๔. สังขารขันธ

๕. วิญญาณขันธ

การบัญญัติธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า ขันธ ก็มี ๕ ตามจำนวนหมวดธรรมเหล่านั้น.

๒. आयตนบัญญัติ

[๓] การบัญญัติธรรมอันเป็นบ่อเกิดว่า आयตนะ มีเท่าไร आयตนะ มี ๑๒ คือ

๑. จักขวยตนะ

๒. รูปายตนะ

๓. โสตายตนะ

๔. สัททายตนะ

๕. ฆณายตนะ

๖. คันธายตนะ

๗. ชิวหายตนะ

๘. รสายตนะ

๙. กายายตนะ

๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

๑๑. มนายตนะ

๑๒. ัมมายตนะ

การบัญญัติธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า आयตนะ ก็มี ๑๒ ตามจำนวนธรรมเหล่านั้น.

๓. ธาตุบัญญัติ

[๔] การบัญญัติธรรมที่ทรงอยู่ว่า ธาตุ มีเท่าไร ธาตุมี ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ
๒. รูปธาตุ
๓. จักขุวิญญาณธาตุ
๔. โสตธาตุ
๕. สัทธาธาตุ
๖. โสตวิญญาณธาตุ
๗. ฆานธาตุ
๘. คันธธาตุ
๙. ฆานวิญญาณธาตุ
๑๐. ชิวหาธาตุ
๑๑. รสธาตุ
๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ
๑๓. กายธาตุ
๑๔. โผฏฐัพพธาตุ
๑๕. กายวิญญาณธาตุ
๑๖. มโนธาตุ
๑๗. ธรรมธาตุ
๑๘. มโนวิญญาณธาตุ

การบัญญัติธรรมที่ทรงอยู่ว่า ธาตุ ก็มี ๑๘ ตามจำนวนธรรมเหล่า

นี้.

๔. สัจจบัญญัติ

[๕] การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงว่า สัจจะ มีเท่าไร สัจจะ
มี ๔ คือ

๑. ทุกขสัจจะ
๒. สมุทยสัจจะ
๓. นิโรธสัจจะ
๔. มัคคสัจจะ

การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงว่า สัจจะ ก็มี ๔ ตามจำนวนธรรม
เหล่านี้.

๕. อินทริยบัญญัติ

[๖] การบัญญัติธรรมที่เป็นใหญ่ว่า อินทริย์ มีเท่าไร อินทริย์
มี ๒๒ คือ

๑. จักขุนทริย์
๒. โสตินทริย์
๓. ฆานินทริย์
๔. ชิวหินทริย์
๕. กายินทริย์
๖. มนินทริย์
๗. อิตฺติณทริย์
๘. ปุริสินทริย์
๙. ชีวิตินทริย์

๑๐. สุจินทรีย์
๑๑. ทุกจินทรีย์
๑๒. โสมนัสสินทรีย์
๑๓. โทมนัสสินทรีย์
๑๔. อุเปกจินทรีย์
๑๕. สัทธนทรีย์
๑๖. วิริยินทรีย์
๑๗. สตินทรีย์
๑๘. สมาธินทรีย์
๑๙. ปัญฺณินทรีย์
๒๐. อนัญญุตัญญัสตามีตินทรีย์
๒๑. อัญญินทรีย์
๒๒. อัญญาตาวิณทรีย์

การบัญญัติธรรมที่เป็นใหญ่ว่า อินทรีย์ ก็มี ๒๒ ตามจำนวนธรรมเหล่านี้.

๖. บุคคลบัญญัติ

การบัญญัติจำพวกบุคคลของบุคคลทั้งหลาย มีเท่าไร

เอกกมาติกา

[๗] บุคคล ๑ จำพวก

๑. บุคคลผู้พ้นแล้วในสมัย

๒. บุคคลผู้มีใจพ่นแล้วในสมัย
๓. บุคคลผู้มีธรรมกำเร็บ
๔. บุคคลผู้มีธรรมไม่กำเร็บ
๕. บุคคลผู้มีธรรมอันเสื่อม
๖. บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เสื่อม
๗. บุคคลผู้ควรโดยเจตนา
๘. บุคคลผู้ควรโดยตามรักษา
๙. บุคคลผู้ที่เป็นปุถุชน
๑๐. โคตรภูบุคคล
๑๑. บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว
๑๒. บุคคลมิใช่ผู้งดเว้นเพราะกลัว
๑๓. บุคคลผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผล
๑๔. บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผล
๑๕. บุคคลผู้เที่ยงแล้ว
๑๖. บุคคลผู้ไม่เที่ยง
๑๗. บุคคลผู้ปฏิบัติ
๑๘. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล
๑๙. บุคคลผู้ชื่อว่า สมถีสี
๒๐. บุคคลผู้ชื่อว่า จิตกัมปี
๒๑. บุคคลผู้เป็นอริยะ
๒๒. บุคคลผู้ไม่เป็นอริยะ
๒๓. บุคคลผู้เป็นเสกษะ

- ๒๔. บุคคลผู้เป็นอเสกชะ
- ๒๕. บุคคลผู้เป็นเสกชะก็มีไซ้ ผู้เป็นอเสกชะก็มีไซ้
- ๒๖. บุคคลผู้มีวิชา ๓
- ๒๗. บุคคลผู้มีอภิญญา ๖
- ๒๘. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๒๙. พระปัจเจกพุทธเจ้า
- ๓๐. บุคคลผู้ชื่อว่า อุกโตภาควิมุต
- ๓๑. บุคคลผู้ชื่อว่า ปัญญาวิมุต
- ๓๒. บุคคลผู้ชื่อว่า กายสักขี
- ๓๓. บุคคลผู้ชื่อว่า ทิณฺฐิปัตตะ
- ๓๔. บุคคลผู้ชื่อว่า สัทธาวิมุต
- ๓๕. บุคคลผู้ชื่อว่า ัมมานุสารี
- ๓๖. บุคคลผู้ชื่อว่า สัทธานุสารี
- ๓๗. บุคคลผู้ชื่อว่า สัตตักขัตตุปรมะ
- ๓๘. บุคคลผู้ชื่อว่า โกลังโกละ
- ๓๙. บุคคลผู้ชื่อว่า เอกพีธี
- ๔๐. บุคคลผู้ชื่อว่า สกทาคามี
- ๔๑. บุคคลผู้ชื่อว่า อนาคามี
- ๔๒. บุคคลผู้ชื่อว่า อันตรاپรินิพายี
- ๔๓. บุคคลผู้ชื่อว่า อุปหัจจปรินิพายี
- ๔๔. บุคคลผู้ชื่อว่า อสังขารปรินิพายี
- ๔๕. บุคคลผู้ชื่อว่า สสังขารปรินิพายี

๔๖. บุคคลผู้ชื่อว่า อุทังโสโตกนิภูฏคามิ
๔๗. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล
เป็นโสดาบัน
๔๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล
เป็นสกทาคามี
๔๙. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล
เป็นอนาคามี
๕๐. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล
เป็นอรหันต์

จบ เอกกมัตติกา

ทุกมัตติกา

- [๘] บุคคล ๒ จำพวก
๑. บุคคลผู้มักโกรธ
บุคคลผู้ผูกโกรธ
๒. บุคคลผู้ลบล้างบุญคุณของผู้อื่น
บุคคลผู้ตีเสมอผู้อื่น
๓. บุคคลผู้มีความริษยา
บุคคลผู้มีความตระหนี่
๔. บุคคลผู้โอ้อวด
บุคคลผู้มีมารยา

๕. บุคคลผู้ไม่มีหิริ
 บุคคลผู้ไม่มีโอตตปปะ
๖. บุคคลผู้ว่ายาก
 บุคคลผู้มีมิตรชั่ว
๗. บุคคลผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วในอินทรีย์
 ทั้งหลาย
 บุคคลผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนะ
๘. บุคคลผู้มีสติหลง
 บุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ
๙. บุคคลผู้มีศีลวิบัติ
 บุคคลผู้มีทักขณวิบัติ
๑๐. บุคคลผู้มีสัญญาอยู่ในภายใน
 บุคคลผู้มีสัญญาอยู่ในภายนอก
๑๑. บุคคลผู้ไม่มักโกรธ
 บุคคลผู้ไม่ผูกโกรธ
๑๒. บุคคลผู้ไม่ลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น
 บุคคลผู้ไม่ตีเสมอผู้อื่น
๑๓. บุคคลผู้ไม่มีความริษยา
 บุคคลผู้ไม่มีความตระหนี่
๑๔. บุคคลผู้ไม่โอ้อวด
 บุคคลผู้ไม่มีมารยา

๑๕. บุคคลผู้มีหิริ
 บุคคลผู้มีโอตตปปะ
๑๖. บุคคลผู้ว่าง่าย
 บุคคลผู้มีมิตรดี
๑๗. บุคคลผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย
 บุคคลผู้รู้ประมาณในโภชนะ
๑๘. บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น
 บุคคลผู้มีสัมปชัญญะ
๑๙. บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล
 บุคคลผู้พร้อมด้วยทิฏฐิ
๒๐. บุคคล ๒ จำพวกที่หาได้ยาก
๒๑. บุคคล ๒ จำพวกที่ให้อิ่มได้ยาก
๒๒. บุคคล ๒ จำพวกที่ให้อิ่มได้ง่าย
๒๓. อาสวะย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก
๒๔. อาสวะย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก
๒๕. บุคคลผู้มีอัธยาศัยแล้ว
๒๖. บุคคลผู้มีอัธยาศัยประณีต
๒๖. บุคคลผู้อิ่มแล้ว
 บุคคลผู้ให้คนอื่นอิ่ม

จบ ทุกมาติกา

ติกมาติกา

[๕] บุคคล ๓ จำพวก

๑. บุคคลผู้ไม่มีความหวัง

บุคคลผู้มีความหวัง

บุคคลผู้มีความหวังปราศไปแล้ว

๒. บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก

๓. บุคคลผู้เชื่อว่า กายสักขีะ

บุคคลผู้เชื่อว่า ทิณฐิปัตตะ

บุคคลผู้เชื่อว่า สัทธาวิมุต

๔. บุคคลผู้มีวาจาเหมือนนกุล

บุคคลผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้

บุคคลผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง

๕. บุคคลผู้มีจิตเหมือนแพลเรือร้าง

บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าแลบ

บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า

๖. บุคคลผู้บอด

บุคคลผู้มีคาข้างเดียว

บุคคลผู้มีตาสองข้าง

๗. บุคคลผู้มีปัญญาดังหม้อคว่ำ

บุคคลผู้มีปัญญาดังหน้าตัก

บุคคลผู้มีปัญญามาก

๘. บุคคลบางจำพวกยังไม่สิ้นทั้งกามราคะและภวราคะ

บุคคลบางจำพวกสิ้นกามราคะแล้วแต่ภวราคะยัง

มีอยู่

บุคคลบางจำพวกสิ้นหมดแล้วทั้งกามราคะและ

ภวราคะ

๙. บุคคลเสมือนรอยขีดในหิน

บุคคลเสมือนรอยขีดในแผ่นดิน

บุคคลเสมือนรอยขีดในน้ำ

๑๐. บุคคลเปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก

๑๑. บุคคลเปรียบด้วยผ้าแคว้นกาสี ๓ จำพวก

๑๒. บุคคลที่ประมาณได้ง่าย

บุคคลที่ประมาณได้ยาก

บุคคลที่ประมาณไม่ได้

๑๓. บุคคลบางคนไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควร

เข้าใกล้

บุคคลบางคนควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้

บุคคลบางคนควรสักการะเคารพแล้ว จึงสมาคม

จึงคบ จึงเข้าใกล้

๑๔. บุคคลบางคนควรเกลียด ไม่ควรสมาคม ไม่ควร

คบ ไม่ควรเข้าใกล้

บุคคลบางคนควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรสมาคม ไม่

ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้

บุคคลบางคนควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้

๑๕. บุคคลบางคนมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล มีปกติ
ทำพอประมาณในสมาธิ มีปกติทำพอประมาณใน
ปัญญา

บุคคลบางคนมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีลด้วย มี
ปกติทำให้บริบูรณ์ในสมาธิด้วย มีปกติทำพอประ-
มาณในปัญญา

บุคคลบางคนมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีลด้วย มี
ปกติทำให้บริบูรณ์ในสมาธิด้วย มีปกติทำให้บริ-
บูรณ์ในปัญญาด้วย

๑๖. ศาสตรา ๓ ประเภท

๑๗. ศาสตรา ๓ ประเภท แม้อื่นอีก

จบติกมัตติกา

จตุกกมัตติกา

[๑๐] บุคคล ๔ จำพวก

๑. คนที่เป็นอสังตบุรุษ

คนที่เป็นอสังตบุรุษยิ่งกว่าอสังตบุรุษ

คนที่เป็นสังตบุรุษ

คนที่เป็นสังตบุรุษยิ่งกว่าสังตบุรุษ

๒. คนลามก

คนลามกยิ่งกว่าคนลามก

คนดี

คนดียิ่งกว่าคนดี

๓. คนมีธรรมลามก

คนมีธรรมลามกยิ่งกว่าคนมีธรรมลามก

คนมีธรรมงาม

คนมีธรรมงามยิ่งกว่าคนมีธรรมงาม

๔. คนมีโทษ

คนมีโทษมาก

คนมีโทษน้อย

คนไม่มีโทษ

๕. บุคคลผู้เป็นอุคมฤๅติญญ

บุคคลผู้เป็นวิปัลยจิตัญญ

บุคคลผู้เป็นเนยยะ

บุคคลผู้เป็นปทปรมะ

๖. บุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว

บุคคลผู้ได้ตอบว่องไวแต่ไม่ถูกต้อง

บุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องและว่องไว

บุคคลผู้ได้ตอบไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว

๗. บุคคลผู้เป็นธรรมกถึก ๔ จำพวก

๘. บุคคลผู้เปรียบเทียบด้วยวลาหก ๔ จำพวก

ธ. บุคคลผู้เปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก

๑๐. บุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ จำพวก

๑๑. บุคคลผู้เปรียบด้วยหม้อ ๔ จำพวก

๑๒. บุคคลผู้เปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ จำพวก

๑๓. บุคคลผู้เปรียบด้วยโคลน ๔ จำพวก

๑๔. บุคคลผู้เปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก

๑๕. บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว พุตสรร-
เสริญคนที่ไม่ควรสรรเสริญ

บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว พุต
ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ

บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว มีความ
เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

บุคคลบางคนไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว ไม่
เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส

๑๖. บุคคลบางคนใคร่ครวญ ไตร่ตรองแล้ว พุตติเตียน
คนที่ควรติเตียน

บุคคลบางคนใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุตสรรเสริญ
คนที่ควรสรรเสริญ

บุคคลบางคนใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสใน
ฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

บุคคลบางคนใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว เลื่อมใสใน
ฐานะที่ควรเลื่อมใส

๑๗. บุคคลบางคนพูดดีเตือนคนที่ควรเตือน อันจริงแท้
ตามกาล แต่ไม่พูดสรรเสริญ คนที่ควรสรรเสริญ อันจริงแท้ตามกาล

บุคคลบางคนพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ อันจริง
แท้ตามกาล แต่ไม่พูดดีเตือนคนที่ควรเตือน อันจริงแท้ตามกาล

บุคคลบางคนพูดดีเตือนคนที่ควรเตือน อันจริงแท้
ตามกาล และพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ อันจริงแท้ตามกาล

บุคคลบางคนไม่พูดดีเตือนคนที่ควรเตือน อันจริงแท้
ตามกาล และไม่พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ อันจริงแท้ตามกาล

๑๘. บุคคลผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น มีโชติดำรง
ชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ

บุคคลดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ มีโชติดำรงชีพอยู่ด้วย
ผลแห่งความหมั่น

บุคคลดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย ดำรงชีพ
อยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย

บุคคลผู้มีโชติดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น ทั้งมีโชติ
ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย

๑๙. บุคคลผู้มีคิมามีตไป

บุคคลผู้มีคิมาสว่างไป

บุคคลผู้สว่างมามีตไป

บุคคลผู้สว่างมาสว่างไป

๒๐. บุคคลผู้ต่ำมาแล้วต่ำไป

บุคคลผู้ต่ำมาแล้วสูงไป

บุคคลผู้สูงมาแล้วต่ำไป

บุคคลผู้สูงมาแล้วสูงไป

๒๑. บุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้ ๔ อย่าง

๒๒. บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในเสียง

บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณเลื่อมใสในเสียง

บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณเลื่อมใสใน

ความเศร้าหมอง

บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณเลื่อมใสในธรรม

๒๓. บุคคลบางคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่น

บุคคลบางคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตน

บุคคลบางคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่นด้วย

บุคคลบางคนไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่น

๒๔. บุคคลบางคนทำคนให้เดือดร้อน ขวนขวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน

บุคคลบางคนทำคนอื่นให้เดือดร้อน ขวนขวายประ-
กอบสิ่งที่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน

บุคคลบางคนทำตนให้เดือดร้อน ขวนขวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อนด้วย ทำคนอื่นให้เดือดร้อน ขวนขวาย
ประกอบสิ่งที่ทำคนอื่นให้เดือดร้อนด้วย

บุคคลบางคนไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ชวนชวาย
ประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน ไม่
ชวนชวายประกอบสิ่งที่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน บุคคลนั้นไม่ทำตน
ให้เดือดร้อน ไม่ทำคนอื่นให้เดือดร้อน เป็นผู้หมดหวัง เป็นผู้ดับ
แล้ว เป็นผู้เย็นแล้ว เสวยความสุขมีตนอันประเสริฐ สำเร็จ
อริยาบถอยู่ในทวิฐานธรรมเทียว

๒๕. บุคคลมีราคะ

บุคคลมีโทสะ

บุคคลมีโทสะ

บุคคลมรمانะ

๒๖. บุคคลบางคนได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ปัญญา
เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคืออริปัญญา

บุคคลบางคนได้ปัญญาเห็นแจ้งในธรรมคืออริปัญญา
แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน

บุคคลบางคนได้เจโตสมณะในภายในด้วย ได้ปัญญา
เห็นแจ้งในธรรมคืออริปัญญาด้วย

บุคคลบางคนไม่ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ไม่ได้
ปัญญาเห็นแจ้งในธรรม คืออริปัญญาด้วย

๒๗. บุคคลผู้ไปตามกระแส

บุคคลผู้ไปทวนกระแส

บุคคลผู้ตั้งตัวได้แล้ว

บุคคลผู้ข้ามถึงฝั่งยืนอยู่บนบก เป็นพราหมณ์

๒๘. บุคคลผู้มีสวามิภักดิ์ และได้ประโยชน์เพราะสวามิภักดิ์

บุคคลผู้มีสวามิภักดิ์ แต่ได้ประโยชน์เพราะสวามิภักดิ์

บุคคลผู้มีสวามิภักดิ์มาก แต่ได้ประโยชน์เพราะสวามิภักดิ์

บุคคลผู้มีสวามิภักดิ์มาก และได้ประโยชน์เพราะสวามิภักดิ์

๒๙. บุคคลผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว

บุคคลผู้เป็นสมณะบวชแล้ว

บุคคลผู้เป็นสมณะบวชแล้ว

บุคคลผู้เป็นสมณะสุขุมลในหมู่สมณะ

จบจุกกมัตติกา

ปัจจุสมัตติกา

[๑๑] บุคคล ๕ จำพวก

๑. บุคคลบางคนต้องอาบัติด้วย เต็มด้วยด้วย ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเจตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนต้องอาบัติ แต่ไม่เต็มด้วย ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเจตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนไม่ต้องอาบัติ แต่เต็มด้วย ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งเจตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนไม่ต้องอาบัติ ไม่เดือดร้อน แต่ไม่รู้ชัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือ
แห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

บุคคลบางคนไม่ต้องอาบัติ ไม่เดือดร้อน ทั้งรู้ชัดตาม
ความเป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่
เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้นของบุคคลนั้น.

๒. บุคคลให้แล้วดูหมิ่น

บุคคลดูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม

บุคคลผู้เชื่อง่าย

บุคคลโลเล

บุคคลโง่งมมลาย

๓. บุคคลเปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวก

๔. ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวก

๕. ภิกษุผู้ถือห้ามภักตอันนำมาเมื่อภายหลังเป็นวัตร ๕ จำพวก

๖. ภิกษุผู้ถือนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร ๕ จำพวก

๗. ภิกษุผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๕ จำพวก

๘. ภิกษุผู้ถือเพียงไตรจีวรเป็นวัตร ๕ จำพวก

๙. ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๐. ภิกษุผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๑. ภิกษุผู้ถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๒. ภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร ๕ จำพวก

๑๓. ภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดไว้เป็นวัตร ๕

จำพวก

๑๔. ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก

จบปัญจกมัตติกา

ฉกกมัตติกา

[๑๒] บุคคล ๖ จำพวก

๑. บุคคลบางคนแห่งตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย
ที่มีได้สดับแล้วในก่อน ทั้งบรรลुความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้นด้วย
ทั้งถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย.

บุคคลบางคนแห่งตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย
ที่มีได้สดับแล้วในก่อน แต่มีได้บรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้น
ด้วย ทั้งมิได้ถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย.

บุคคลบางคนไม่แห่งตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้สดับแล้วในก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ในทฤษฎธรรมเทียว
แต่ทั้งบรรลุสาวกบารมีด้วย.

บุคคลบางคนไม่แห่งตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้สดับแล้วในก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ในทฤษฎธรรมเทียว
ไม่ได้บรรลุสาวกบารมี.

บุคคลบางคนไม่แห่งตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้สดับแล้วในก่อน ทั้งมิได้ทำที่สุดทุกขในทฤษฎธรรมเทียว
เป็นอนาคามี ไม่มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้.

บุคคลบางคนไม่แทงตลอดสัจจะด้วยตนเองในธรรมทั้ง
หลายที่มีได้สดับแล้วในก่อน ทั้งไม่ทำที่สุดทุกขในทฤษฎีธรรมเทียว
เป็นโสดาบัน และสกทาคามี มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้.

จบนักกมัตติกา

สัตตกมัตติกา

[๑๓] บุคคล ๗ จำพวก

บุคคลเปรียบด้วยคนจมน้ำ ๗ เหล่าคือ

๑. บุคคลจมน้ำแล้วคราวเดียว ย่อมจมอยู่นั่นเอง ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว จมลงอีก ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว หยุตอยู่ ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว เหลียวมองดู ๑

บุคคลโผล่ขึ้นมาแล้ว ว่ายข้ามไป ๑

บุคคลโผล่ขึ้น และว่ายไปถึงที่ที่ต้นพ้อหยั่งถึงแล้ว ๑

บุคคลโผล่ขึ้นและข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่

บนบก ๑

๒. บุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นกายสักขี ๑

บุคคลผู้เป็นทวิภูมิตะ ๑

บุคคลเป็นสัทธาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นธัมมานุสारी ๑

บุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी ๑

จบสัจจกมัตติกา

อัฐฐกมัตติกมัตติกา

[๑๔] บุคคล ๘ จำพวก

๑. บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๔

จบอัฐฐกมัตติกา

นวกมัตติกา

[๑๕] บุคคล ๕ จำพวก

๑. บุคคลผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ๑

บุคคลผู้เป็นพระปัจเจกพุทธะ ๑

บุคคลผู้เป็นอุกโตภาควิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นกายสักขี ๑

บุคคลผู้เป็นทวิภูติปัตติ ๑

บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุต ๑

บุคคลผู้เป็นธัมมานุสारी ๑

บุคคลผู้เป็นสัทธานุสारी ๑

จบนวนกมัตติกา

ทสกมัตติกา

[๑๖] บุคคล ๑๐ จำพวก

ความสำเร็จของพระอริยบุคคล ในกามาวจรภูมินี้ ๕
จำพวก.

ความสำเร็จของพระอริยบุคคล เมื่อละกามาวจรภูมิ
นี้ไปแล้ว ๕ จำพวก.

จบทสกมัตติกา

จบมัตติกาบุคคลบัญญัติ

ปรหมัตถทีปนี

อรรถกถาปัจจุกรณ์

อรรถกถาบุคคลบัญญัติปกรณ์

อารัมภกถา

พระศาสดา ผู้ทรงประกาศประเภทแห่งชาตุ ครั้น
ทรงแสดงธาตุกถาปกรณ์ ซึ่งมีอรรถอันละเอียดใน
สุรालัยเทวโลกจบแล้ว พระชินเจ้าผู้เป็นอัครบุคคลใน
โลก ตรัสคัมภีร์บุคคลบัญญัติได้ไว้ อันแสดงถึงประ-
เภทแห่งบัญญัติ ในลำดับแห่งชาตูกถานั้น.

บัดนี้ ถึงโอกาสแห่งการพรรณนาคัมภีร์บุคคล-
บัญญัตินั้นแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพเจ้า (พระพุทโธมา-
จารย์) จักพรรณานาปกรณ์นั้น ท่านทั้งหลายจงมีจิต
ตั้งมั่น สดับพระสัทธรรมนั้น เทอญ.

พรรณนามาติกา

(อุทเทสวาระ)

อุทเทสนี้แห่งบุคคลบัญญัติว่า **ฉ ปณฺณตฺติโย** ฯเปฯ **ขนฺธปณฺณตฺติ**
ปฺกฺกฺลปณฺณตฺติ ดังนี้ก่อน. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉ** เป็นการกำหนด
จำนวน. ด้วยคำนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะบัญญัติธรรมเหล่าใด
ในปริกษนี้ จึงทรงแสดงการกำหนดบัญญัติธรรมเหล่านั้น ด้วยการนับโดย
สังเขป. บทว่า **ปณฺณตฺติโย** เป็นคำแสดงไชยธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
กำหนดไว้. ในบทมาติกาเหล่านั้น การบัญญัติ การแสดง การประกาศใน
อาคตสถานว่า ตรัสบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงแต่งตั้ง ชื่อว่า **บัญญัติ**.
การแต่งตั้ง การวางไว้ ในอาคตสถานว่า เที่ยงและตั้งที่เขาตกแต่งไปไว้ดี
แล้ว ดังนี้ ก็ชื่อว่า บัญญัติ. บัญญัติทั้งสองในที่นี้ย่อมสมควร.

จริงอยู่ คำว่า **ฉ ปณฺณตฺติโย** ได้แก่ การบัญญัติ ๖ การแสดง ๖
การประกาศ ๖ ดังนี้ก็ดี การตั้งไว้ ๖ การวางไว้ ๖ ดังนี้ก็ดี พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประสงค์เอาในที่นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงธรรม (บัญญัติ ๖)
เหล่านั้นประกอบด้วยนามบัญญัติบ้าง ย่อมทรงตั้งธรรมเหล่านั้นไว้ โดย
โกฏฐาสนั้น ๆ บ้าง.

คำว่า **ขนฺธบัญญัติ** เป็นต้น เป็นคำแสดงสรูปบัญญัติเหล่านั้นไว้
โดยย่อ. บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านั้น การบัญญัติ การแสดง การประกาศ
การตั้งไว้ การวางไว้ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นหมวดหมู่กันซึ่งเป็นขันธทั้งหลาย
ชื่อว่า ขันธบัญญัติ. การบัญญัติ การแสดง การประกาศ การตั้งไว้ การ

วางไว้ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นบ่อเกิดแห่งอายตนะทั้งหลาย ชื่อว่า อายตน-
บัญญัติ. การบัญญัติ...ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นสภาพทรงไว้ซึ่งเป็นธาตุทั้งหลาย
ชื่อว่า ธาตุบัญญัติ. การบัญญัติ...ซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นจริง ชื่อว่า
สัจจบัญญัติ. การบัญญัติ...ซึ่งธรรมที่เป็นใหญ่ทั้งหลาย ชื่อว่า อินทริย-
บัญญัติ. การบัญญัติ...ซึ่งบุคคลทั้งหลายว่า เป็นบุคคล ชื่อว่า บุคคล-
บัญญัติ.

บัญญัติ ๖ นอกพระบาลี

คำว่าโดยนัยแห่งอรรถกถาบาลีมุตตกะ คือนอกจากพระบาลี บัญญัติ ๖
อื่นอีก คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ
๒. อวิชขมานบัญญัติ
๓. วิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ
๔. อวิชขนาเนน วิชขมานบัญญัติ
๕. วิชขมานเนน วิชขมานบัญญัติ
๖. อวิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ.

บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านั้น การบัญญัติธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล
อันเป็นของมีอยู่ เป็นอยู่ เกิดตามความเป็นจริงนี้แหละ ด้วยอำนาจแห่งสัจ-
กัตตะและปรมัตตะ ชื่อว่า วิชขมานบัญญัติ.

อนึ่ง การบัญญัติคำทั้งหลายมีคำว่า หยฺง ชาย เป็นต้น อันล้วน
แต่คำเป็นภาษาของชาวโลก อันไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) ชื่อว่า อวิชขมาน-
บัญญัติ.

แม้บัญญัติ คำว่า สัจจะที่ห้าเป็นต้น หรือคำว่า บุรุษตามปรกติของ พวกเดียรถีย์ซึ่งสักว่าเป็นถ้อยคำและวัตถุอันค้นหามิได้ โดยประการทั้งปวง ที่เดียว ก็ชื่อว่า **อวิชขมานบัญญัติ**. บัญญัติที่กล่าวนี้ไม่มีใช้ในพระพุทธ- ศาสนา เพราะฉะนั้น จึงไม่ถือเอาในที่นี้. ฟังทราบบัญญัติที่เหลือ (อีก ๔) ด้วยสามารถการกำหนดซึ่งวิชขมานะและอวิชขมานะเหล่านั้น ต่อไป.

จริงอยู่ วิชชา ๓ และอภิญญา ๖ มีอยู่ (โดยแท้จริง) ส่วนบุคคล ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) ในประโยคว่า บุคคลมีวิชา ๓ บุคคลมีอภิญญา ๖ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติเห็นปานนี้ จึงชื่อว่า **วิชขมานน อวิชขมาน- บัญญัติ** เพราะบัญญัติอวิชขมานะ (สิ่งที่ไม่มีอยู่) ร่วมกับวิชขมานะ (สิ่งที่มี อยู่) อย่างนี้ว่า บุคคลซึ่งว่ามีวิชา ๓ เพราะอรรถว่า วิชชา ๓ ของเขามีอยู่ บุคคล ชื่อว่า มีอภิญญา ๖ เพราะอรรถว่า อภิญญา ๖ ของเขามีอยู่ เป็นต้น

ก็หญิงและชาย ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) รูป มีอยู่ (โดยแท้จริง) ใน คำที่ว่า รูปหญิง รูปชาย เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติเห็นปานนี้ จึงชื่อว่า **อวิชขมานน วิชขมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติวิชขมานะร่วมกับอวิชขมานะ อย่างนี้ว่า รูปของหญิง ชื่อว่า รูปหญิง รูปของชาย ชื่อว่า รูปชาย เป็นต้น.

ธรรมทั้งหลายมีจักขุเป็นต้นก็ดี ผัสสเจตสิกก็ดี มีอยู่โดยแท้จริง ในคำทั้งหลายมีคำว่า จักขุสัมผัส โสคสัมผัส เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติ เห็นปานนี้ จึงชื่อว่า **วิชขมานน วิชขมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติซึ่ง วิชขมานะร่วมกับอวิชขมานะ อย่างนี้ว่า สัมผัสในจักขุ สัมผัสเกิดแต่จักขุ สัมผัสเป็นผลของจักขุชื่อว่า จักขุสัมผัส เป็นต้น.

อิสสระียะทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นก็ดี ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) บุตร ของเขาก็คดี ก็ไม่มีอยู่ (โดยแท้จริง) ในคำทั้งหลาย มีคำว่า บุตรของกษัตริย์

บุตรของพราหมณ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บัญญัติปานนี้ จึงชื่อว่า **อวิชขมานะ** **อวิชขมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติซึ่งอวิชขมานะร่วมกับอวิชขมานะ
อย่างนี้ว่า บุตรของกษัตริย์ชื่อว่า ชัตตยบุตร เป็นต้น.

ในปรกณบุคคลบัญญัตินี้ บรรดาบัญญัติทั้ง ๖ นั้น ได้ ๓ บัญญัติ
ข้อแรก เท่านั้น.

จริงอยู่ ได้ชื่อว่า **วิชขมานบัญญัติ** เพราะบัญญัติสภาวะที่มีอยู่จริง
เท่านั้น ในฐานะนี้ว่า จันทรบัญญัติ ฯลฯ อินทริยบัญญัติ เป็นต้น. ในบทว่า
บุคคลบัญญัติ ชื่อว่า **อวิชขมานบัญญัติ** ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า แต่ในคำทั้ง
หลาย มีคำว่า บุคคลมีวิชา ๓ มีอภิญญา ๖ เป็นต้น ได้ **วิชขมานะ**
อวิชขมานบัญญัติ.

บัญญัติ ๖ ตามนัยของอาจารย์

คำว่าโดยนัยของอาจารย์อันเป็นอรรถกถาพุทธะ(นอกไปจากอรรถกถา)
มีบัญญัติ ๖ อันอื่น คือ.

๑. อุปาทาบัญญัติ
๒. อุปนิชาบัญญัติ
๓. สโมธานบัญญัติ
๔. อุปนิกจิตตบัญญัติ
๕. ตัชชาบัญญัติ
๖. สันติบัญญัติ

บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านั้น บัญญัตินี้ว่า "ธรรมใดแม้เป็นสภาวะที่ค้นหาไม่ได้ด้วยสังจิกัตตะและปรมัตตะ เหมือนธรรมทั้งหลายมีรูปและเวทนาเป็นต้น โดยความเป็นอย่างเดียวกัน หรือเป็นคนละอย่าง โดยเป็นรูปและเวทนาเป็นต้น สมมติกันว่าเป็นสัตว์ เพราะเข้าไปอาศัย คืออาศัยขั้นทั้งหลาย อันต่างด้วยรูปและเวทนาเป็นต้นกระทำให้เป็นเหตุ ชื่อว่า รถ บ้าน กำมိုးเตาไฟ เพราะอาศัยส่วน.ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ดังนี้ และ ชื่อว่า แผ่นผ้า เพราะอาศัยธรรมทั้งหลายมีรูปและรสเป็นต้น เหล่านั้น ๆ นั้นแหละ ชื่อว่า กาลเวลา ชื่อว่า ทิศทั้งหลาย เพราะอาศัยการหมุนเวียนแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้น ชื่อว่า อุกกหนิมิต ชื่อว่า ปฏิภาณนิมิต อันเป็นของสมมติซึ่งปรากฏด้วยอาการนั้น ๆ เพราะเข้าไปอาศัย คืออาศัยซึ่งนิมิตแห่งภูตรูปนั้น ๆ และอนิสงส์แห่งภวานกระทำให้เป็นเหตุ " บัญญัติเห็นปานนี้ ชื่อว่า อุปาทาบัญญัติ. อนึ่ง บัญญัตินี้ ชื่อว่า บัญญัติ เพราะอรรถว่าอันบุคคลควรรู้ มิใช่ เพราะอรรถว่าอันบุคคลไม่ควรรู้และอุปาทาบัญญัตินี้ ก็คือ อวิชขมานบัญญัติ นั้นนั่นแหละ.

บัญญัติอันใดมีคำเป็นต้นว่า "ที่สอง ที่สาม" ดังนี้ เพราะตั้งไว้ซึ่งฉานที่หนึ่ง และที่สองเป็นต้น และมีคำเป็นต้นว่า "ยาว สั้น ไกล ใกล้" ดังนี้" เพราะการตั้งไว้อาศัยซึ่งกันและกัน บัญญัตินี้ ชื่อว่า อุปนิธบัญญัติ. อีกอย่างหนึ่ง อุปนิธบัญญัตินี้มีอเนกประการ โดยประเภทเป็นต้นว่า

ตัทธัญญาเพกขอุปนิธบัญญัติ

หัตถคตอุปนิธบัญญัติ

สัมปยุตตอุปนิธบัญญัติ

สมาโรปีตอุปนิธบัญญัติ

อวิหฺรคฺคฺยปฺนิธาบัญญัติ

ปฏิกฺขาลปฺนิธาบัญญัติ

ตฺถพฺพหฺรฺลปฺนิธาบัญญัติ

ตฺถพิสฺสิณฺฐปฺนิธาบัญญัติ

บรรดาบัญญัติเหล่านั้น คำว่า ที่สอง ที่สาม เป็นต้นนั้นแหละ ชื่อว่า
ตทัญญาเปกฺขปฺนิธาบัญญัติ เพราะกล่าวเพ่งเล็งธรรมอื่นจากนั้น.

บัญญัติมีคำว่า บุคคลมีร่มในมือ มีศัสตราในมือ เป็นต้น ชื่อว่า
หัตถคตฺยปฺนิธาบัญญัติ เพราะกล่าวมุ่งการใช้มือ.

บัญญัติมีคำว่า บุคคลมีกุณฑล มีดอกไม้ประดับศีรษะ มีมงกุฎ เป็นต้น
ชื่อว่า **สัมปยุตฺตปฺนิธาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาของที่สัมปยุต (ประกอบ
กับบุคคล).

บัญญัติมีคำว่า เกรียนข้าวเปลือก หม้อเนยใส เป็นต้น ชื่อว่า**สมาโร-**
ปิฏปฺนิธาบัญญัติ เพราะกล่าวมุ่งเอาวัตถุที่ยกขึ้น.

บัญญัติมีคำว่า ถ้าใกล้ต้นอินทสาละ ถ้าใกล้ต้นประยงค์ วิมานใกล้
ต้นชึก เป็นต้น ชื่อว่า **อวิหฺรคฺคฺยปฺนิธาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งถึงสถานที่ไม่
ไกลกัน.

บัญญัติมีคำว่า มีผิวพรรณเหมือนทองคำ แม่โคเหมือนโคผู้ เป็นต้น
ชื่อว่า **ปฏิกฺขาลปฺนิธาบัญญัติ** เพราะกล่าวมุ่งเอาส่วนเปรียบเทียบ.

บัญญัติมีคำว่า สระปทุม บ้านพราหมณ์ เป็นต้น ชื่อว่า **ตฺถพฺพหฺรฺลปฺนิ-**
ธาบัญญัติ เพราะกล่าวมุ่งเอาวัตถุมีมากของสิ่งนั้น.

บัญญัติมีคำว่า กำไลมือทำด้วยเพชร เป็นต้น ชื่อว่า **ตฺถพิสฺสิณฺฐปฺนิ-**
ธาบัญญัติ เพราะกล่าวมุ่งเอาวัตถุของสิ่งนั้นประเสริฐ.

ก็บัญญัติใด มีคำว่า ไม้ ๓ อัน บท ๘ บท กองข้าวเปลือก กอง
ดอกไม้ เป็นต้น เพราะมุ่งการประชุมของวัตถุเหล่านั้น ๆ บัญญัตินี้ ชื่อว่า
สโมธานบัญญัติ.

บัญญัติใดมีคำว่า ๒,๓,๔ เป็นต้น เพราะมุ่งยกบทต้น ๆ นี้ก่อนแล้ว
บัญญัติ นี้ชื่อว่า อุปนิกขิตบัญญัติ.

บัญญัติใด มีคำว่า ปรฐวี เตโช ความแข็ง ความร้อน เป็นต้น
เพราะเพ่งสภาวะธรรมนั้น ๆ บัญญัตินี้ ชื่อว่า ตัชชาบัญญัติ.

ก็บัญญัติใด มีคำเป็นต้นว่า คนมีอายุ ๘๐ ปี คนมีอายุ ๕๐ ปี ดังนี้
เพราะเพ่งความเป็นของสืบต่อกันไม่ขาดสาย บัญญัตินี้ ชื่อว่า สันตติบัญญัติ.

อนึ่ง ในบรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านี้ ตัชชาบัญญัติ ก็คือ วิชขมาน-
บัญญัตินั่นเอง. บัญญัติที่เหลือย่อรวมเป็นพวกอวิชขมานบัญญัติ และอวิช-
ขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ.

อีกนัยหนึ่งบัญญัติ ๖ ของอาจารย์

อีกนัยหนึ่ง บัญญัติ ๖ ตามนัยของอาจารย์ นอกจากอรรถกถา คือ

๑. กิจจบัญญัติ

๒. สันฐานบัญญัติ

๓. ลิงคบัญญัติ

๔. ภูมิบัญญัติ

๕. ปัจจัตตบัญญัติ

๖. อสังขตบัญญัติ

บรรดาบัญญัติ ๖ เหล่านี้ การบัญญัติด้วยสามารถแห่งกิจมีคำว่า
นักรรณมกถิก เป็นต้น ชื่อว่า กิจจบัญญัติ.

การบัญญัติด้วยสามารถแห่งทรวดทรง มีคำว่า ผอม อ้วน กลม
สี่เหลี่ยมเป็นต้น ชื่อว่า **สัณฐานบัญญัติ**.

การบัญญัติ ด้วยสามารถแห่งเพศ มีคำว่า หญิง ชาย เป็นต้น ชื่อว่า
ลึงคบัญญัติ.

การบัญญัติ ด้วยสามารถแห่งภูมิ มีคำว่า กามาวจร รูปาวจร
อรุฬาวจร ขาวโกศล ขาวมาธุระเป็นต้น ชื่อว่า **ภูมิบัญญัติ**.

การบัญญัติ ด้วยสามารถสักว่าการตั้งชื่อเฉพาะมีคำว่า ท่านติสสะ
นาคะ สุมณะเป็นต้น ชื่อว่า **ปัจเจกตบัญญัติ**.

การบัญญัติอสังขตธรรม มีคำว่า นิโรธ คือ พระนิพพานเป็นต้น
ชื่อว่า **อสังขตบัญญัติ**.

บรรดาบัญญัติเหล่านั้น ภูมิบัญญัติบางอย่าง และอสังขต-
บัญญัติ ก็คือ วิชขมานบัญญัตินั้นแหละ. กิจบัญญัติ จัดเข้าเป็น
พวกวิชขมานน อวิชขมานบัญญัติ. บัญญัติที่เหลือ ชื่อว่า อวิชข-
มานบัญญัติ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงจำแนกบัญญัติที่พระองค์ทรงสรุป
ไว้โดยย่อในอุทเทสวาระนั้นแล้วแสดง ด้วยสามารถแห่งการแสดง จึงตรัสคำว่า
กิตฺตาวตฺตา เป็นต้น . ในอุทเทสวาระนั้น บัญญัติพึงทราบเนื้อความแห่งคำถาม
อย่างนี้ก่อนว่า การบัญญัติ การแสดง การแต่งตั้งซึ่งธรรมที่เป็นกองทั้งหลาย
ว่า เป็นขันธ อันใดนี้ การบัญญัติ การแสดง การแต่งตั้งนั้น มีประมาณ
เท่าไร ดังนี้ เป็นกเถตุกัมยตาปุจฉา (ถามเพื่อจะตอบเอง). แม้ในคำทั้งหลาย
มีคำว่า กิตฺตาวตฺตา อายตฺตํ เป็นต้น ข้างหน้ากัณยนี้แหละ.

ส่วนในคำวิชันนา บัณฑิตพึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า คำว่า ขันธ์ ๕ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภท คือ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ หรือว่า ในขันธ์ ๕ แม่นั้น รูปขันธ์เป็นกามาวจร ขันธ์ ๔ ที่เหลือเป็นไปในภูมิ ๔ เป็นต้น การบัญญัติเห็นปานนี้ย่อมมีด้วยบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายที่เป็นกองว่า เป็นขันธ์ มีอยู่โดยประมาณเท่านี้.

บัญญัติเห็นปานนี้ว่า อายุคนะมี ๑๒ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภทว่า จักขวยคนะ ฯลฯ รัมมายคนะ หรือว่า ในอายุคนะแม่เหล่านั้น อายุคนะ ๑๐ เป็นกามาวจร อายุคนะ ๒ เป็นไปในภูมิ ๔ ดังนี้ ย่อมมีด้วยบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายอันเป็นบ่อเกิดว่า เป็นอายุคนะ ย่อมมี ด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

ก็บัญญัติเห็นปานนี้ว่า ธาตุ ๑๘ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภทว่า จักขุธาตุ ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุ หรือว่า บรรดาธาตุแม่เหล่านั้น ธาตุ ๑๖ เป็นกามาวจร ธาตุ ๒ เป็นไปในภูมิ ๔ ดังนี้ ย่อมมีด้วยบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายอันเป็นสภาวะทรงไว้ว่า เป็นธาตุ ย่อมมีด้วย คำมีประมาณเท่านี้.

บัญญัติเห็นปานนี้ว่า สัจจะมี ๔ โดยสังเขป หรือว่า โดยประเภทว่า ทุกขสัจจะ ฯลฯ นิโรธสัจจะ หรือว่า บรรดาสัจจะแม่เหล่านั้น สัจจะ ๒ เป็นโลกียะ สัจจะ ๒ เป็นโลกุตตระ ดังนี้ ย่อมมีด้วยคำบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายที่เป็นจริงว่า สัจจะ ย่อมมีด้วยคำมีประมาณเท่านี้.

บัญญัติเห็นปานนี้ว่า อินทรีย์มี ๒๒ โดยสังเขป หรือโดยประเภทว่า จักขุนทรีย์ ฯลฯ อัญญาตาอินทรีย์ หรือว่า บรรดาอินทรีย์แม่เหล่านั้น อินทรีย์ ๑๐ เป็นกามาวจร อินทรีย์ ๕ เป็นมิสสกะ อินทรีย์ ๓ เป็นโลกุตตระ ดังนี้

ย่อมมีด้วยคำบัญญัติมีประมาณเท่าใด การบัญญัติธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ว่าเป็นอินทรีย์ย่อมมีด้วยคำมีประมาณเท่านี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงจำแนกเรื่องบัญญัติโดยสังเขป ด้วยคำมีประมาณเท่านี้แล้วจึงทรงแสดงบัญญัติ ๕ ด้วยสามารถแห่งการแสดงต่อไป.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจำแนกเรื่องบัญญัติโดยพิสดารแล้ว เพื่อจะทรงแสดงบุคคลบัญญัติ (บัญญัติว่าด้วยบุคคล) ด้วยสามารถแห่งการแสดง สมยวิมุตโต อสมยวิมุตโต เป็นต้น. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอุจฺจนฺตบุคคลผู้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ และบุคคลผู้กำลังเป็นไป ตรัสขึ้นเป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องบัญญัตินี้ ๕ เหล่านี้ไว้โดยพิสดารในวิภังคปกรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น ในปกรณ์บุคคลบัญญัตินี้ จึงตรัสธรรมมีขึ้นเป็นต้นเหล่านั้นโดยเอกเทศเท่านั้น. บุคคลบัญญัติที่ ๖ ก็ได้ตรัสไว้ในหนหลังเลย ในอุทเทสวารเมื่อนี้ ก็ตรัสไว้โดยเอกเทศเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความประสงค์จะตรัสบุคคลบัญญัติอันเป็นบัญญัติที่ ๖ นั้น โดยพิสดาร จึงทรงตั้งมาดิกาไว้ว่า สมยวิมุตฺโต อสมยวิมุตฺโต เป็นต้น จำเดิมแต่บุคคลหนึ่งพวกจนถึงบุคคลสิบพวก แล.

จบพรรณานาบทมาดิกา

เอกกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๑ จำพวก

[๑๗] สมยวิมุตตบุคคล บุคคลผู้พ้นแล้วในสมัย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ในกาลโดยกาล ในสมัยโดยสมัย แล้วสำเร็จอิริยาบถอยู่. อนึ่ง อาสวะบางอย่างของบุคคลนั้นหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้พ้นแล้วในสมัย.

อรรถกถาเอกกนิทเทศ สมยวิมุตตบุคคล

บัดนี้ เพื่อจะจำแนกมาติกา ตามที่ได้ตั้งไว้แต่ต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า "กตโม จบุคฺคโล สมยวิมุตฺโต" แปลว่า ก็สมยวิมุตตบุคคล เป็นไฉน? ในคำเหล่านั้น คำว่า อิธ ได้แก่ ในสัตว์โลก. คำว่า เอกจฺโจ บุคฺคโล ได้แก่ บุคคลคนหนึ่ง. ในคำว่า กาเลน กาลํ นี้ ฟังทราบเนื้อความด้วยสัตตมมีวิคตติ. อธิบายว่า ในกาลหนึ่งๆ คำว่า "สมเยน สมยํ" นี้เป็นไวยากรณ์ของคำก่อนนั้นแหละ (คือเป็นไวยากรณ์ของคำว่า กาเลน กาลํ) คำว่า "อฏฺฐ วิโมกฺเข" ได้แก่ สมာปัตติ ๘ อันเป็นรูปาวจร และอรูปาวจรมาน. จริงอยู่ คำว่า วิโมกข์ นี้เป็นชื่อของสมาปัตติ ๘ เหล่านั้นเพราะพ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย. คำว่า "กาเยน" ได้แก่ นามกายที่เกิดพร้อมกับวิโมกข์. คำว่า "มุสฺสิตฺวา วิหฺรติ" ได้แก่ ได้สมาปัตติแล้ว จึงผลัดเปลี่ยนอิริยาบถอยู่.

ถามว่า ก็ สมยวิมุตตบุคคลนี้ ถูกต้องวิโมกข์ แล้วอยู่ในกาลไหน ?

ตอบว่า ก็ธรรมดาว่า กาลของท่านผู้ปรารถนาจะเข้าสมาบัติมีอยู่ แต่ชื่อว่า อกาล หามีไม่.

บรรดา กาลและอกาล คือ สมัย มิใช่สมัยทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็กาลที่กำลังปฏิบัติสรีระแต่เช้าตรู่ ๑ กาลที่กำลังทำวัตร ๑ ชื่อว่า สมัยมิใช่กาล ของท่านผู้เข้าสมาบัติ. กาลเป็นที่ปฏิบัติสรีระ และทำวัตรเสร็จแล้ว จึงเข้าไปสู่ที่อยู่พักอยู่จนกระทั่งถึงเวลาจะไปบิณฑบาตในระหว่างนี้ ชื่อว่า **กาลของท่านเข้าสมาบัติ.**

ก็กาลเป็นวันทาพระเจดีย์ของภิกษุ ผู้กำหนดเวลาไปบิณฑบาตแล้วออกไป ๑ กาลเป็นที่ยืนอยู่ในโรงวัดของภิกษุ ผู้ที่แวดล้อมด้วยหมู่แห่งภิกษุ ๑ กาลเป็นที่เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ๑ กาลเป็นที่เที่ยวไปในบ้าน ๑ กาลเป็นที่ดื่มข้าวยาในโรงฉันภัต ๑ กาลเป็นที่กระทำวัตร ๑ กาลทั้งหมดนี้ ชื่อว่า อกาล คือ สมัยมิใช่กาลของท่านผู้เข้าสมาบัติ. ก็เมื่อโอกาสอันสงัดในโรงฉันภัตมีอยู่ และยังไม่ถึงเวลาฉันภัตอาหาร ในระหว่างเวลาเมื่อนี้ ก็ชื่อว่า **กาลของท่านผู้เข้าสมาบัติ.**

อนึ่ง เวลาฉันภัตอาหาร ๑ เวลาไปสู่วิหาร ๑ เวลาเก็บรักษายาตรา และจีวร ๑ เวลากระทำวัตรในเวลากลางวัน ๑ เวลาในการสอบถาม ๑ กาลทั้งหมดนี้ ก็ชื่อว่า **อกาล** คือ สมัยมิใช่กาลของท่านผู้เข้าสมาบัติ. กาลใดมิใช่กาล กาลนั้นนั่นแหละ มิใช่สมัย.

กิจนั้น แม้ทั้งหมด ยกเว้นกาลที่เหลือ สมัยที่เหลือ ท่านเรียกว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ได้วิโมกข์ ๘ มีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยสหชาตนามกายอยู่ ฯลฯ อีกประการหนึ่ง บุคคลนี้ ชื่อว่า ถูกต้องสหชาตธรรมทั้งหลาย พร้อมกับผัสสะ. ชื่อว่า ถูกต้องอัปปนา ด้วยอุปจาระ ชื่อว่า ย่อมถูกต้องอัปปนา

อื่นอีก ด้วยอัปนาแรก. ก็ธรรมเหล่าใด เกิดพร้อมกับธรรมเหล่าใด ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นธรรมอันท่านได้แล้วกับธรรมนั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า ถูกต้องแล้วแม้ด้วยผัสสะ. แม้อุปจาระ. ก็เป็นเหตุแห่งการได้อัปนานั้น แผละ. อัปนาแรก ก็เป็นเหตุให้ได้อัปนาอื่น ๆ อีกเหมือนกัน ในอุปจาระและอัปนาเหล่านั้น พึงทราบการถูกต้องสหชาตธรรมทั้งหลาย ด้วยสหชาตธรรมทั้งหลายของพระโยคีบุคคลนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ก็ ปฐมฌาน มืองค์ ๕ มีวิตกเป็นต้น เว้นองค์ฌานทั้ง ๕ เสียแล้ว ธรรมที่เหลือเกิน ๕๐ เรียกว่า นามขันธ์ ๔. พระโยคีบุคคล ถูกต้อง คือ ได้เฉพาะปฐมฌานสมาบัติวิโมกข์ ด้วยนามกายนั้น แล้วจึงอยู่.

ทุติยฌาน มืองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา. ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา. จตุตถฌาน มืองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา. อนึ่ง อากาสนัญญาตนฌาน ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มืองค์ ๒ เหมือนกับ จตุตถฌาน. ในฌานเหล่านั้น คือ ตั้งแต่ ปฐมฌาน ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ยกเว้นองค์ฌานเหล่านั้นเสียแล้ว ธรรมทั้งหลายที่เหลือเกิน ๕๐ เรียกว่า นามขันธ์ ๔. พระโยคีบุคคล ถูกต้อง คือ ได้เฉพาะเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติวิโมกข์ ด้วยนามกายนั้นแล้วจึงอยู่.

คำว่า "ปญฺญา ย จสฺส ทิสฺวา" อธิบายว่า เพราะเห็นความเป็นไปแห่งสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นสังขารธรรมทั้งสี่ ด้วยมรรคปัญญา. คำว่า "เอกจฺเจ อสฺวา ปริกฺขิณา โหนฺติ" อธิบายว่า อาสวะทั้งหลาย อันปฐมมรรคเป็นต้น พึงมาส่วนหนึ่ง ๆ ลื่นไปแล้ว บุคคลนี้ ท่านเรียกว่า "สมยวิมุตโต" แปลว่า ผู้พ้นแล้วโดยสมัย. ในชื่อว่า "ปุคฺคโล สมย-วิมุตโต" นี้จะกล่าวว่ บุคคลผู้ได้สมาบัติ ๘ ถูกต้องวิโมกข์ ด้วยนามกายนั้น

แล้ว จึงอยู่ก็ควร แต่ในพระบาลีท่านกล่าวไว้ว่า "เอกจุเจ อาสวา ปริก
จิณา" แปลว่า อาสวะบางอย่างสิ้นไปแล้ว จริงอย่างนั้น ขึ้นชื่อว่า อาสวะ
ทั้งหลายของปुरुชนสิ้นไปแล้วย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
ไม่ทรงประสงค์เอาปुरुชน ที่ถูกควรจะกล่าวว่า แม้พระจิณาสพ ผู้ได้สมบัติ
๘ ถูกต้องวิโมกข์ด้วยนามกายนั้นแล้วอยู่ แต่ว่า ธรรมดาว่าอาสวะทั้งหลายของ
พระจิณาสพนั้นยังไม่สิ้นไปมิได้มี เพราะฉะนั้น พระจิณาสพนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าก็ได้ทรงพระประสงค์เอา. ก็คำว่า "อสมยวิมุตโต" นี้ พึงทราบ
ว่าเป็นชื่อของพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี รวม ๓ จำพวก
เท่านั้น

จบอรรถกถาอสมยวิมุตตบุคคล

[๑๘] อสมยวิมุตตบุคคล บุคคลผู้มีใจพ้นแล้วในสมัย เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ในกาลโดย
กาล ในสมัยโดยสมัย สำเร็จอิริยาบถอยู่ อนึ่ง อาสวะทั้งหลายของบุคคลนั้น
หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้มีใจพ้นแล้วในสมัย
พระอริยบุคคลแม้ทั้งปวง ชื่อว่า ผู้มีใจพ้นแล้วในสมัย ในวิโมกข์ส่วนที่
เป็นอริยะ.

อรรถกถาอสมยวิมุตตบุคคล

ก็ในนิเทศว่า "อสมยวิมุตโต" พึงทราบเช่นกับคำก่อน โดยนัยที่
กล่าวแล้วนั้นเทียว. อนึ่ง คำว่า "อสมยวิมุตโต" นี้ ในที่นี้เป็นชื่อของ

พระอรหันต์สุกขวิปัสสโก แต่ว่าพระอรหันต์สุกขวิปัสสโก พระโสดาบัน พระ-
สกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ผู้ได้สมบัติ ๘ และปุถุชน ย่อมไม่ได้
ในทุกะนี้ (ทุกะนี้ คือ สมยวิมุตโต อสมยวิมุตโต) ฉะนั้น จึงชื่อว่า
ทุกมุตตบุคคล. เพราะฉะนั้น พระศาสดา จึงทรงรวบรวมบุคคลทั้งหลาย
ที่พระองค์ทรงถือเอา และไม่ทรงถือเอาในหนหลังแล้วยกขึ้นสู่แบบแผนพร้อม
กับด้วยปิฎกวิภูฏกบุคคลทั้งหลาย คือ ผู้หมุนไปข้างหลัง เพราะความที่พระองค์
เป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้แล้วด้วยดี จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "สพฺเพปี
อริยบุคคลา" แปลว่า แม้ทั้งหมด เป็นพระอริยบุคคล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "อริยวิโมกฺเข" ได้แก่ วิโมกข์อัน
เป็นโลกุตตระอันถึงซึ่งการนับว่าเป็น "อริยะ" เพราะไกลจากกิเลสทั้งหลาย
ข้อนี้ มีคำอธิบายไว้ว่า

สมัยกัถิ อสมัยกัถิ ของท่านผู้เข้าสมบัติ ๘ ภายนอกพระพุทธศาสนา
มีอยู่, สมัยหรือ อสมัยของท่านผู้พ้นด้วยมรรควิโมกข์ย่อมไม่มี. ศรัทธาของ
บุคคลใดมีกำลังและวิปัสสนาอันบุคคลใดปรารถแล้ว มีอยู่ แต่การแทงตลอด
มรรค และผลของผู้นั้น ซึ่งกำลังเดิน, ยืน, นั่ง, นอน, เคี้ยว, และบริโภค
ไม่มี เพราะฉะนั้น สมัย หรือ อสมัยของผู้พ้นด้วยมรรควิโมกข์ จึงไม่มี. ดัง
นั้น ข้อว่า "มคฺควิโมกฺเขน วิมฺบุจฺจนสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถิ"
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเป็นธรรมราชา ทรงรวบรวมบุคคลทั้งหลาย ที่
พระองค์ทรงถือเอา และไม่ทรงถือเอาในหนหลัง แล้วยกขึ้นสู่แบบแผน
อันเป็นปิฎกวิภูฏกะนี้. ทั้งปุถุชนผู้ได้สมบัติ ๘ พระองค์ก็มีได้ ทรงพระ
ประสงค์เอาด้วยแบบแผนนี้เลย แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรง
จำแนกบุคคลผู้ได้สมบัติ ๘ นั้น ก็พึงจำแนกซึ่งความเป็นสมยวิมุตตบุคคล
ด้วยอำนาจกิเลสที่ท่านข่มไว้แล้วด้วยสมบัติ.

จบอรรถกถาสมยวิมุตตบุคคล

[๑๕] **กุปปธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันกำเริบ เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหคตด้วยรูปฌาน หรือ สหคตด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้น มิใช่ผู้ได้โดยไม่ยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถจะเข้าหรือจะออกจากสมบัติใด ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา ข้อนี้ก็พื้นฐานอยู่แล ที่สมบัติเหล่านั้นจะพึงกำเริบได้ เพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น บุคคลนี้เรียกว่า **กุปปธรรม-บุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันกำเริบ**.

อรรถกถากุปปธรรมบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **"กุปปธรรมบุคคล"** เป็นต้น. สมบัติธรรมอันบุคคลใด บรรลุแล้ว ข้อมกำเริบ ข้อมพินาศ เพราะเหตุนี้บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **"กุปปธรรมโม"** แปลว่า ผู้มีธรรมอันกำเริบ. บทว่า **"รูปสหคตานิ "** อธิบายว่า สมบัติที่สหคตด้วยรูปนั้น กล่าวคือ ที่มีรูปเป็นนิमित คือ เป็นไปพร้อมกับรูปนั้น หมายความว่า ไม่ยกเว้น รูปาวจรฌานทั้ง ๔ ที่มีรูปเป็นอารมณ์. บทว่า **"อรูปสหคตานิ "** อธิบายว่า สิ่งอื่นเว้นจากรูปไม่ชื่อว่า รูป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อรูป สมบัติที่สหคตด้วยอรูป คือที่เป็นไปพร้อมกับอรูปนั้น ไม่ยกเว้นอรูปาวจรฌานทั้ง ๔ ที่มีอรูปเป็นอารมณ์. คำว่า **"น นิคามลลภี"** ความว่า ชื่อว่า มิใช่เป็นผู้ได้ตามความปรารถนา เพราะไม่ได้ด้วยอาการที่ปรารถนา โดยความเป็นผู้ไม่ชำนาญในการประพฤติมาแล้วโดยอาการ ๕ อย่าง. อธิบายว่า ผู้ไม่ชำนาญเข้าสมบัติ. คำว่า **"น อภิจจลลภี"** ได้แก่ ได้โดยลำบาก คือ ได้โดยยาก อธิบายว่า ผู้ใดข่มกิเลสทั้งหลายไว้ด้วยอาคม บรรลุอุปจาระ บรรลุอัปปนา ได้อยู่ซึ่งจิตตมัญชุสา (หีบ คือ จิต

ลงหมายถึงการสั่งสมสุขวิหารธรรม) ลำบากด้วยสัมปโยคะ คือ ความเพียรอันเป็นสสังขารอันยากลำบาก ย่อมไม่อาจเพื่อบรรลุสัมปทานั้น บุคคลนี้ชื่อว่า มิใช่เป็นผู้ได้โดยลำบาก. คำว่า "น อกสิรลลภี" ได้แก่ เป็นผู้ได้ไม่บริบูรณ์ อธิบายว่า เข้าสมาบัติแล้วไม่อาจเพื่อจะแผ่ไปตลอดกาลนานได้ คือให้เป็นไปได้เพียงหนึ่งวาระจิต หรือสองวาระจิต แล้วก็ออกโดยเร็วพลันนั้นเทียว. บทว่า "ยตุจฺจนํ" ได้แก่ ความปรารถนาเพื่อจะเข้าสมาบัติในโอกาสใด. บทว่า "ยทิจฺจนํ" ความว่า ย่อมปรารถนาเพื่อจะนั่งเข้าสมาบัติใด ๆ คือ ฌานมิกสิณเป็นอารมณ์ หรือฌานมีอานาปานะเป็นอารมณ์ หรือ ฌานมีอสุภะเป็นอารมณ์. บทว่า "ยาวติจฺจนํ" ความว่า ย่อมปรารถนากาลมีประมาณเท่าใด โดยการกำหนดเวลายาวนาน.

ข้อนี้ มีคำอธิบายไว้ว่า ดังนี้

พระโยคี ย่อมปรารถนาจะเข้าบ้าง ออกบ้างซึ่งสมาบัติใด ๆ ในที่ใด ๆ ตลอดกาลนานมีประมาณเท่าใด ย่อมไม่อาจเพื่อจะเข้าบ้าง ออกบ้างซึ่งสมาบัตินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ตลอดกาลนานมีประมาณเท่านั้น คือ แลดูพระจันทร์ หรือ พระอาทิตย์แล้วกำหนดว่า "เมื่อพระจันทร์ หรือพระอาทิตย์นี้ไปสู่ที่มีประมาณเท่านี้แล้ว ข้าพเจ้าจะออกจากสมาบัติ" แล้วก็เข้าฌาน ย่อมไม่อาจเพื่อจะออกตามที่กำหนดไว้ ย่อมออกในระหว่างเทียว เพราะตนเป็นผู้ไม่ชำนาญในสมาบัติ.

บทว่า "ปมาทมาคฺคุม" ได้แก่ อาศัยความประมาท. คำว่า "อญฺจุจติ" ได้แก่ บุคคล ๓ จำพวก คือ ปุณฺณผู้ได้สมาบัติ ๘ พระโสดาบัน พระสกทาคามี บุคคลเหล่านี้ท่านเรียกว่า "อญฺจุปฺปมฺโม" แปลว่า ผู้มีธรรมอันกำเริบ. ก็คำว่า "อญฺจุปฺปมฺโม" นี้เป็นชื่อของบุคคล ๓ จำพวกนั้น. ก็

ธรรมทั้งหลาย อันเป็นข้าศึกต่อสมาธิ และวิปัสสนาของท่านเหล่านั้น ท่านข่มไว้ไม่ดี ขำระล้างไว้ไม่ดี เพราะฉะนั้นสมบัติของท่านเหล่านั้นจึงพินาศไป เสื่อมไป. อนึ่ง สมบัตินั้น พินาศไป เสื่อมไป เพราะศีลขาด หรือเพราะการไม่ก้าวล่วงอาบัติท่านนั้นก็หาไม่. ก็นาคริกโปกขกรรมนี้ ย่อมพินาศไป เพราะกรณีขกิจ หรือเพราะเหตุสักว่าการแตกแห่งวัตร มีประมาณเล็กน้อย.

ในข้อนี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้ เป็นอุทาหรณ์.

ได้ยินว่า พระเถระรูปหนึ่งใช้สมบัติ คือ ใช้สถานที่แห่งหนึ่งเป็นที่สมบัติ เมื่อท่านไปสู่วานเพื่อบิณฑบาต พวกเด็กเล่นอยู่ที่บริเวณแล้วก็พากันหลีกไป พระเถระมาแล้วคิดว่า "พวกเด็กคงกวาดบริเวณ" ท่านจึงไม่กวาด เข้าไปสู่วานด้วยคิดว่า "เราจักเข้าสมบัติ" ท่านไม่อาจเพื่อจะเข้าได้ จึงรำพึงถึงคิดว่า "อะไรหนอเป็นเครื่องกั้น" ไม่เห็นการก้าวล่วง แม้มีประมาณเล็กน้อย จึงตรวจดูว่า "วัดตมถการแตกแห่งวัตรของเรามีอยู่หรือ" ทราบว่าไม่ได้กวาดบริเวณ จึงกวาดแล้ว ก็เข้าไปนั่งเข้าสมบัติ.

จบอรรถกถาอุปปัชฌมบุคคล

[๒๐] อุปปัชฌมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันไม่กำเริบ เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหระคด้วยรูปฌานหรือสหระคด้วยอรุณฌาน แต่บุคคลนั้น เป็นผู้ได้ตามต้องการ เป็นผู้ได้ไม่ยาก เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก สามารถจะเข้าหรือออกสมบัติใด ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา ข้อนี้ไม่เป็นฐานะไม่เป็นโอกาสที่สมบัติเหล่านั้นจะพึงกำเริบ เพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้

มีธรรมอันไม่กำเริบ พระอริยบุคคลแม่ทั้งหมด ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันไม่
กำเริบในวิโมกข์ส่วนที่เป็นอริยะ.

อรรถกถาอภิปุพฺพธรรมบุคคล

นิเทศแห่ง "อภิปุพฺพธรรมบุคคล" บัณฑิต พึงทราบด้วยความ
สามารถแห่งปฏิปักษ์นัย. ของอภิปุพฺพธรรมบุคคล ที่กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ. ก็คำว่า
"อภิปุพฺพธมฺโม" เป็นชื่อของพระอริยบุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามี ผู้ได้
สมาบัติ ๘ และ พระจिณาสพ. จริ่งอยู่ ธรรมทั้งหลายอันเป็นข้าศึกต่อสมาธิ และ
วิปัสสนาของท่านเหล่านั้น ท่านข่มไว้ดีแล้ว ชำระล้างไว้ดีแล้ว เพราะฉะนั้น
เมื่อท่านเหล่านั้น แม้ยังกาลให้ล่วงไปด้วยกิจ มีการสนทนา และความเป็นผู้
ยินดีด้วยหมู่คณะเป็นต้น หรือด้วยความประมาทอันไม่สมควรแก่คนอย่างใด
อย่างหนึ่งอื่น ๆ สมาบัติก็ไม่กำเริบ ไม่พินาศ แต่ว่า พระโสดาบัน พระ-
สกทาคามี พระอนาคามี และพระจิณาสพ ผู้สูกขวิปัสสะ ย่อมไม่ได้ในทุกะนี้
ท่านเหล่านั้นจึงชื่อว่า **ทุกมุตตกบุคคล.**

เพราะฉะนั้น พระศาสดา จึงทรงรวบรวมบุคคลทั้งหลาย ที่พระองค์
ทรงถือเอาและไม่ทรงถือเอาในหนหลัง แล้วยกขึ้นสู่แบบแผนกับด้วยปฏิธิ-
วิภูฏกบุคคลทั้งหลายไว้ในทุกะแม่นี้ เพราะพระองค์มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ดี
จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "**สพฺเพปิ อริยบุคคลา**" พระอริยบุคคลแม่ทั้งหมด.

อนึ่ง หากความกำเริบ ความพินาศแห่งสมาบัติ ๘ ของท่านจะพึงมี
ขึ้น แต่โลกุตตรธรรมที่ท่านแทงตลอดแล้วครั้งเดียวหากำเริบและพินาศไปไม่.
คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาผู้บรรลุลอกุตตรธรรม นั้น.

จบอรรถกถาอภิปุพฺพธรรมบุคคล

[๒๑] ปริหานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันเสื่อม เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรถด้วยรูปฌาน หรือ สหรถด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้น มิใช่เป็นผู้ได้ตามความต้องการ มิใช่ เป็นผู้ได้โดยไม่ยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถเข้าหรือออกสมบัติใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา ข้อนี้ก็เป็นฐานะอยู่แล ที่บุคคล จะพึงเสื่อมจากสมบัติเหล่านั้นได้ เพราะอาศัยความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า ปริหานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันเสื่อม.

[๒๒] อปริหานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เสื่อม

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรถด้วยรูปฌาน หรือ สหรถด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้นเป็นผู้ได้ตามต้องการ เป็นผู้ได้โดยไม่ยาก เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก สามารถจะเข้าหรือออกจากสมบัติใด ในที่ใด กำหนด เวลาเท่าใดได้ตามปรารถนา ข้อนี้ไม่เป็นฐานะไม่เป็นโอกาสที่บุคคลนั้นจะพึง เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น เพราะอาศัยความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า อปริ- หานธรรมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมอันไม่เสื่อม. พระอริยบุคคลแม้ทั้งหมด เป็นผู้มิมีธรรมอันไม่เสื่อมจากวิโมกข์ส่วนที่เป็นอริยะ.

อรรถกถาปริหานธรรมบุคคล และ อปริหานธรรมบุคคล

เมื่อนิเทศแห่งปริหานธรรมบุคคล และอปริหานธรรมบุคคล

ทั้งหลายบัณฑิต พึงทราบด้วยสามารถแห่ง กุปปธรรมบุคคล และอกุปปธรรม บุคคล นั้นแหละ. ก็ในที่นี้ คำนี้ว่า "ความเสื่อมก็ดี ความไม่เสื่อมก็ดี

แห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยความประมาทของบุคคล ท่านประสงค์เอา
อย่างเดียว จึงเป็นอันว่าแตกต่างกันเพียงแต่ปริยายเทศนาเท่านั้น ธรรมที่เหลือ
ทั้งหมด เหมือนกันนั้นแหละ.

จบอรรถกถาปริหานธรรมบุคคล และ อปริหานธรรมบุคคล

[๒๓] เจตนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควรโดยเจตนา เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติอันสหรัคด้วยรูปฌาน หรือ
สหรัคด้วยอรูปฌาน แต่บุคคลนั้นมิใช่เป็นผู้ได้ตามต้องการ มิใช่เป็นผู้ได้
โดยไม่วาย มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถจะเข้าหรือออกสมบัติใด
ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา หากว่าคอยใส่ใจอยู่ ย่อมไม่
เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่า เจตนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควร
โดยเจตนา.

อรรถกถาเจตนาภัพพบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งเจตนาภัพพบุคคล. คำว่า "เจตนาภัพโพ"
ได้แก่ควรเพื่อจะถึงความไม่เสื่อมรอบแห่งเจตนา. คำว่า "สเจ อหุสฺสยเจติ"
ได้แก่ ถ้าเข้าสมบัติ อธิบายว่า ก็พระโยคีเมื่อเข้าสมบัติ ชื่อว่า ย่อมเอาใจใส่
ท่านจึงไม่เสื่อม พระโยคีนอกจากนี้ย่อมเสื่อม.

จบอรรถกถาเจตนาภัพพบุคคล

**[๒๔] อนุรักษนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควรโดยการตาม
รักษา เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติ อันสหระตด้วยรูปฌาน หรือสหระตด้วยขารูปฌาน และบุคคลนั้นแล มิใช่เป็นผู้ได้ตามต้องการ มิใช่ เป็นผู้ได้โดยไมยาก มิใช่เป็นผู้ได้โดยไม่ลำบาก ไม่สามารถจะเข้าหรือออก สมบัติใด ในที่ใด กำหนดเวลาเท่าใด ได้ตามปรารถนา หากว่าคอยรักษา อยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น หากว่าไม่คอยรักษาก็เสื่อมจากสมบัติ เหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่า **อนุรักษนาภัพพบุคคล บุคคลผู้ควรโดยการตามรักษา.**

อรรถกถาอนุรักษนาภัพพบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งอนุรักษนาภัพพบุคคล. คำว่า "อนุรักษนาภัพโพ" ได้แก่ ควรเพื่อจะพึงถึงความไม่เสื่อมรอบแห่งการตามรักษา. คำว่า "สเจ อนุรักษติ" ความว่า ถ้าพระโยคีสละธรรมที่ไม่มีอุปการะ เสพธรรมที่มีอุปการะเข้าสมบัติ. ก็เมื่อท่านปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ตามรักษา ท่านจึงไม่เสื่อม พระโยคีนอกจากนี้ ย่อมเสื่อม พระโยคีแม้ทั้งสองพวกเหล่านั้น เป็นผู้สามารถเพื่อตั้งสมบัติกระทำให้ถาวร แต่พระโยคีที่ชื่อว่าอนุรักษนาภัพพบุคคล เท่านั้น มีความสามารถมากกว่า พระโยคีผู้ชื่อว่า เจตนาภัพพบุคคล เพราะ ว่า เจตนาภัพพบุคคล ไม่รู้ธรรมที่มีอุปการะและไม่มีอุปการะ เมื่อไม่รู้จึงบรรเทา คือ ย้อนนำธรรมที่มีอุปการะออกไปแล้วเสพธรรมอันไม่มีอุปการะ เมื่อเสพธรรมอันไม่มีอุปการะเหล่านั้น ท่านย่อมเสื่อมจากสมบัติ. แต่อนุรักษนาภัพพบุคคลย่อมรู้ธรรมอันมีอุปการะและไม่มีอุปการะ เมื่อรู้ก็ย่อมบรรเทา

คือนำธรรมอันไม่มีอุปการะออกไป เสพธรรมอันมีอุปการะทั้งหลาย เมื่อท่าน
เสพธรรมอันมีอุปการะเหล่านั้นจึงไม่เสื่อมจากสมาบัติ. เปรียบเหมือนชาวนา
ผู้รักษานา ๒ คน เป็นอุทาหรณ์ ดังนี้.

คนหนึ่ง มีโรคผอมเหลือง ทนต่อความหนาวเป็นต้นไม่ได้ คนหนึ่ง
ไม่มีโรคทนต่อความหนาวเย็นเป็นต้นได้ คนที่มีโรคไม่ลงจากกระท่อมน้ำไป
ข้างล่าง เขาจะทิ้งการรักษานา ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน พวกนกแขกเต้านก
พิลาป และนกยูงเป็นต้น พวกกันมาสู่่นาของเขาในเวลากลางวัน จิกกินรวง
ข้าวลาลี ในเวลากลางคืน พวกเนื้อและสุกรเป็นต้น เข้าไปสู่ลานนาคุ้ยเขี่ย
ราวกะที่อันตนทำไว้เอง ครั้นคุ้ยเขี่ยแล้วก็ไป เขาย่อมไม่ได้เมล็ดกว่าข้าวปลูก
อีก เพราะเหตุแห่งความประมาทของตน ส่วนบุคคลผู้ไม่มีโรคไม่ละทิ้งการ
รักษานาตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน เขาย่อมได้ข้าวประมาณ ๔ เกวียนบ้าง
๘ เกวียนบ้าง จากที่ประมาณกรีศหนึ่ง เพราะความไม่ประมาทของตน. ใน
พระโยคี ๒ รูปนั้น บัณฑิตพึงเห็นพระโยคีผู้เจตนาภัพพบุคคล เหมือนคน
จีโรรักษานา พึงเห็นพระโยคีผู้อนุรักษนาภัพพบุคคล เหมือนคนไม่มีโรค.

บัณฑิตพึงทราบความเสื่อมจากสมาบัติของเจตนาภัพพบุคคลผู้ไม่รู้
ธรรมมีอุปการะและไม่มีอุปการะ แล้วละธรรมอันมีอุปการะ เสพธรรมอัน
ไม่มีอุปการะอยู่ เหมือนกับการไม่ได้เมล็ดพืชที่จะปลูกอีกของคนมีโรค เพราะ
ความประมาทของตน พึงทราบความไม่เสื่อมจากสมาบัติของอนุรักษนาภัพพ-
บุคคลผู้รู้ธรรมมีอุปการะและไม่มีอุปการะ แล้วละธรรมอันไม่มีอุปการะ เสพ
อยู่ซึ่งธรรมมีอุปการะ เปรียบเหมือนกับการได้ข้าว ๔ เกวียน ๘ เกวียน จาก
ที่ประมาณกรีศหนึ่ง ของบุคคลผู้ไม่มีโรคเพราะความไม่ประมาทของตน

อนุรักษนาภัพพบุคคลเท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ามีความสามารถกว่า กว่า
เจตนาภัพพบุคคลในการทำสมาบัติให้มั่นคง ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอนุรักษนาภัพพบุคคล

[๒๕] ปุณฺชนบุคคล บุคคลผู้เป็นปุณฺชน เป็นไฉน ?

สัณฺโณ ๓ อัมมบุคคลใดละไม่ได้ ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อละธรรมเหล่านั้น
บุคคลนี้เรียกว่า ปุณฺชน.

อรรถกถาปุณฺชนบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่งปุณฺชนบุคคล. คำว่า "ติณฺณ สลฺโณชนานิ"

ได้แก่ ทิณฺณสัณฺโณ ๑ สัตถัพพปารามาสสัณฺโณ ๑ และวิจิกิจฉาสัณฺโณ ๑
ก็สัณฺโณเหล่านั้นชื่อว่า ท่านละได้แล้วในขณะแห่งผลจิต. พระองค์ย่อม
แสดงว่า ก็ปุณฺชนนี้ย่อมไม่มีแม้ในขณะแห่งผลจิต. คำว่า "เตสญฺจ ชมฺมานํ "
ได้แก่ สัณฺโณชนธรรมเหล่านั้น. ก็ปุณฺชน ชื่อว่าผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อละสัณฺโณ
เหล่านั้น ในขณะแห่งมรรคจิต. แต่ปุณฺชนนี้ย่อมไม่มีแม้ในขณะแห่งมรรคจิต
อุทฺทพลปุณฺชนผู้โง่หยابนั้นแหละ ผู้สละกรรมฐานแล้ว บัณฑิตทราบว่ามีพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปุณฺชนนิเทศนี้ ด้วยเหตุมีประมาณเพียงเท่านี้.

จบอรรถกถาปุณฺชนบุคคล

[๒๖] โคตรภูบุคคล บุคคลผู้มีโคตรภูญาณ เป็นไฉน ?

ความข่าลงสู่อริยธรรมในลำดับแห่งธรรมเหล่าใด บุคคลผู้ประกอบ
ด้วยธรรมเหล่านั้น นี้เรียกว่า โคตรภูบุคคล.

อรรถกถาโคตรภูบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่งโคตรภูบุคคล. ของบทว่า "เยสํ ฐมฺมานํ "
ได้แก่กุศลธรรมเกิน ๕๐ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับโคตรภูญาณเหล่าใด. บทว่า
"อริยฐมฺมสฺส" ได้แก่ โลกุตตรมรรค. สองบทว่า "อวกฺกนฺติ โหติ"
ได้แก่ ข้อมก้าวลง คือบังเกิด ปราภ. สองบทว่า "อโย วุจฺจติ" ความว่า
บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า โคตรภูบุคคล เพราะก้าวล่วงญาณ
ของปุถุชน โคตรของปุถุชน มณฑลของปุถุชน และบัญญัติของปุถุชนทั้งปวง
แล้วจึงก้าวลงสู่ญาณของพระอริยะ โคตรของพระอริยะ มณฑลของพระอริยะ
บัญญัติของพระอริยะได้ ด้วยญาณอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

จบอรรถกถาโคตรภูบุคคล

[๒๗] ญฺยปรตบุคคล บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว เป็นไฉน ?

พระเสขะ ๗ จำพวก และบุคคลปุถุชนผู้มีศีล ชื่อว่า ญฺยปรตบุคคล
บุคคลผู้งดเว้นเพราะกลัว พระอรหันต์ ชื่อว่า อญฺยปรตบุคคล บุคคล
มิใช่ผู้งดเว้นเพราะกลัว.

อรรถกถาญปรตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งญปรตบุคคล. บุคคลใดควنع็นความชั่วเพราะความกลัว เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ญปรโต ผู้เ็นความชั่วเพราะความกลัว. อธิบายว่า ก็พระเสกขบุคคล ๙ พวก กับ ปุณชนทั้งหลาย ผู้มีศีล กลัวแล้วยอมงดเว้นจากบาป คือ ไม่กระทำให้บาป.

บรรดาพระอริยะและปุณชนทั้งหลาย ย่อมกลัวภัย ๔ อย่างคือ

๑. ทุกคติภัย

๒. วัฏฏภัย

๓. กิเลสภัย

๔. อุปาทภัย

ในภัยเหล่านั้น ภัย คือ การไปสู่คติชั่ว ชื่อว่า ทุกคติภัย เพราะอรรถว่า อันบุคคลพึงกลัว. แม้ในภัยทั้ง ๓ ที่เหลือก็มีภัยนี้เหมือนกัน. ในท่านเหล่านั้น ปุณชนกลัวทุกคติภัยด้วยคิดว่า ถ้าท่านจักทำบาปไซ้ อบายทั้ง ๔ จักเป็น เช่นกับงูเหลือม กำลังหิวกระหายอ้าปากคอยทำอยู่ ท่านเมื่อเสวยทุกข์อยู่ในอบายเหล่านั้นจักทำอย่างไร ? จึงไม่ทำบาป. ก็สังสารวัฏมิใช่เบื้องต้นและที่สุด อันรู้มิได้นั้นแหละ ชื่อว่า วัฏฏภัย. อकुศลแม้ทั้งปวง ชื่อว่า กิเลสภัย. การดิเียน ชื่อว่า อุปาทภัย.

ปุณชนกลัวภัยเหล่านั้น ย่อมไม่กระทำให้บาป แต่พระเสกขะ ๓ จำพวก คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ทั้ง ๓ นี้ล่วงพ้นจากทุกคติภัยได้แล้ว จึงยังกลัวภัยทั้ง ๓ ที่เหลืออยู่ ย่อมไม่กระทำให้บาป. พระเสกขะผู้ตั้งอยู่ในมรรค ชื่อว่า ผู้งดเว้นจากภัย ด้วยอำนาจแห่งการบรรลู่ หรือเพราะความเป็นผู้ตัดภัยยังไม่ขาด.

พระจินาสพ ชื่อว่า อภยปรตบุคคล ท่านไม่กลัวภัยแม้สักอย่างหนึ่งในภัยทั้ง ๔ เหล่านั้น. จริงอยู่ พระจินาสพ ท่านตัดภัยได้ขาดแล้ว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "อภยปรโต" ผู้งดเว้นความชั่วมิใช่เพราะความกลัวภัย.

ถามว่า ท่านก็ยอมไม่กลัวแม้แต่ อุปวาทภัย ภัยคือการดิเียนหรือ ?

ตอบว่า ไม่กลัว แต่ไม่ควรกล่าวว่า ท่านรักษาอุปวาทภัย ข้อนี้บัณฑิตพึงเห็นเหมือนพระจินาสพเถระในบ้านโทณุปปลาปิ เป็นตัวอย่าง.

จบอรรถกถาภยปรตบุคคล และ อภยปรตบุคคล

[๒๘] อภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผลเป็นไฉน ?

บุคคลที่ประกอบด้วย กัมมวารณъ ประกอบด้วยกิเลสวารณъ ประกอบด้วยวิปากวารณъ ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทรม ไร้โง่เขลา เป็นผู้ไม่ควรหยั่งลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้เรียกว่า อภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผล.

[๒๙] ภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผลเป็นไฉน ?

บุคคลที่ไม่ประกอบด้วยกัมมวารณъ ไม่ประกอบด้วยกิเลสวารณъ ไม่ประกอบด้วยวิปากวารณъ มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ไม่โง่เขลา เป็นผู้ควรเพื่อหยั่งลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้เรียกว่า ภัพพาคมนบุคคล บุคคลผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผล.

อรรถกถาอภัพพคมนบุคคล และ ภัพพคมนบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง อภัพพคมนบุคคล. ผู้ใดไม่ควรเพื่อจะ
บรรลุตัมมัตตนิยาม เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อภัพพคมนบุคคล. บทว่า
"กมฺมารณณ" แปลว่า ด้วยกรรมอันเป็นเครื่องกัน ได้แก่ อนันตริยกรรม
๕ อย่าง. บทว่า "กิลสวณณ" แปลว่า ด้วยกิเลสเป็นเครื่องกัน ได้แก่
นิยตมิฉชาติภูติ. บทว่า "วิปการณณ" แปลว่า ด้วยวิบากเป็นเครื่องกัน
ได้แก่ปฏิสนธิด้วยขอเหตุกะและทวิเหตุกจิต. บทว่า "อสุทฺธา" แปลว่า ผู้ไม่มี
ศรัทธา ได้แก่ เป็นผู้เว้นจากความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. บทว่า
"อจุณฺทิกา" แปลว่า ผู้ไม่มีฉันทะ ได้แก่ ผู้เว้นจากความพอใจ ในกัตตุ-
กัมมตานุสส. เว้นชาวชมพูทวีปเสียแล้ว บุคคลเหล่านั้น พึงทราบว่ามีอยู่ใน
ทวีปทั้ง ๓ นอกจากนี้ ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น มนุษย์ทั้งหลายชื่อว่า เข้าถึง
ความเป็นผู้ไม่มีฉันทะ. บทว่า "ทุปฺปญฺญา" แปลว่า มีปัญญาทรม ได้แก่
เว้นจากภวังคปัญญา. บทว่า "อภพฺพา" แปลว่า ผู้ไม่ควร ได้แก่ ไม่ได้
อุปนิสัยแห่งมรรคและผล. บทว่า "นินยํ" ได้แก่ มรรคนิยาม. บทว่า
"โอกุณฺมิตฺตํ" ความว่า ไม่ควรเพื่อจะก้าวล่วง คือก้าวลงไปสู่นิยาม กล่าวคือ
สัมมัตตะในธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเพื่อจะตั้งมั่นในมรรคผลนั้นได้.

นิเทศแห่ง ภัพพคมนบุคคล บัณฑิตพึงทราบโดยปฏิบัติกันยจากคำ
ที่กล่าวแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในทูกะนี้ อย่างนี้ว่า

บุคคลใด กระทำปัญจอนันตริยกรรม ๑ เป็นผู้นิยตมิฉชาติภูติ ๑
ผู้ถือปฏิสนธิมาด้วยขอเหตุกะและทวิเหตุกจิต ๑ ผู้ไม่เชื่อพระรัตนตรัยมีพระพุทธ-
เจ้าเป็นต้น ๑ ความพอใจเพื่อจะทำกุศลของผู้ใดไม่มี ๑ ผู้มีภวังคปัญญาไม่

บริบูรณ์ ๑ อุปนิสัยมรรคผลของผู้ใดไม่มี ๑ บุคคลเหล่านั้น แม้ทั้งหมดเป็นผู้มีภพวิปริตไม่พึงก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามธรรม คือ มรรคผลและนิพพาน" ดังนี้.

จบอรรถกถาภัพพาคมนบุคคล และภัพพคมบุคคล

[๓๐] นียตบุคคล บุคคลผู้เที่ยงแล้ว เป็นไฉน ?

บุคคลผู้ทำอนันตริยกรรม ๕ จำพวก บุคคลผู้เป็นนียคมัจฉาทิฎฐิและพระอริยบุคคล ๘ จำพวกชื่อว่า นียตะ ผู้เที่ยงแล้ว. บุคคลนอกนั้นชื่อว่า อนียตะ คือ ผู้ไม่เที่ยง.

อรรถกถานียตบุคคล และอนียตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งนิตานียตบุคคล. บทว่า "อนนตริกา" ได้แก่ ผู้พร้อมด้วยอนันตริยกรรม. บทว่า "มัจฉาทิฎฐิกา" ได้แก่ ผู้พร้อมด้วยนียคมัจฉาทิฎฐิ. ก็บุคคลเหล่านั้น แม้ทั้งหมดชื่อว่า นียตะ (เที่ยง) เพราะเป็นผู้เที่ยงเพื่อประโยชน์แก่นรก. ส่วนพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ชื่อว่า เที่ยง เพราะเป็นผู้เที่ยง เพื่อประโยชน์แก่มรรคและผลในเบื้องบน โดยความเป็นผู้เจริญปัญญาโดยชอบ และเพื่อประโยชน์แก่ อนุपाทาปรินิพพาน. ส่วนบุคคลที่เหลือมีคติไม่เที่ยง เปรียบเหมือนท่อนไม้ที่บุคคลขว้างไปในอากาศ เมื่อจะตกลงบนแผ่นดิน ใคร ๆ ก็ไม่ทราบว่าจะตกลงที่กลางหรือโคนจะตกลงก่อนไหนใด บุคคลเหล่านั้นก็เหมือนกัน บัณฑิตพึงทราบว่าชื่อว่า ผู้ไม่เที่ยง เพราะการกำหนดแน่นอนไม่ได้ว่า ผู้นี้จะเกิดในคติชื่อนั้น ฉะนั้น.

ก็ตามที่ชนชาวอุตตรกุรุทวีปมีคติเที่ยงตามที่พระองค์ตรัสไว้ นั้น หาใช่
ตรัสด้วยอำนาจนิยตธรรมไม่ แท้จริง มีจิตตธรรมและสัมมัตตธรรมเท่านั้น
ชื่อว่า นิยตะ. ก็บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **"บุคคลนิยโม"**
ด้วยอำนาจแห่งมีจิตตะ และสัมมัตตธรรมเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถานิยตบุคคล และ อนิยตบุคคล

[๓๑] ปฏิปन्नกบุคคล บุคคลผู้ปฏิบัติ เป็นไฉน ?

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ ชื่อว่า ผู้ปฏิบัติ บุคคลผู้พร้อม
เพรียงด้วยผล ๔ ชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่แล้วในผล.

อรรถกถาปฏิปन्नกบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งปฏิปन्नกบุคคล. บทว่า **"มคฺคสมงฺคิโน"**
แปลว่า ผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ได้แก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ก็บุคคลผู้ตั้งอยู่
ในมรรคเหล่านั้นชื่อว่า ปฏิปन्नกบุคคล เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อต้องการ
ผล. บทว่า **"ผลสมงฺคิโน"** ได้แก่ ผู้พร้อมเพรียงด้วยผล เพราะเป็นผู้
พร้อมเพรียงในการได้ผล. อันที่จริง นับตั้งแต่การได้ผลไปแล้ว ท่านเหล่านั้น
แม้ยังไม่เข้าผลสมาบัติ ก็ชื่อว่า ตั้งอยู่ในผลนั้นเทียว.

จบอรรถกถาปฏิปन्नกบุคคล

[๓๒] สมสัณฺณบุคคล บุคคลผู้ชื่อว่าสมสัณฺณเป็นไฉน ?

การสิ้นไปแห่งอาสวะ และการสิ้นไปแห่งชีวิตของบุคคลใด มีไม่ก่อน
ไม่หลังกัน บุคคลนี้เรียกว่า สมสัณฺณ.

อรรถกถาสมสัณฺณบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งสมสัณฺณบุคคล. สองบทว่า "อปุพฺพ อจฺริมนฺ "
ได้แก่ ไม่ก่อนไม่หลัง อธิบายว่า พร้อมกันนั่นเอง. บทว่า "ปริยาทานํ "
ได้แก่ ความสิ้นไปรอบ. บทว่า "อัยมฺ " ความว่า บุคคลนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกชื่อว่าสมสัณฺณ. ก็สมสัณฺณบุคคลนี้มี ๓ พวก คือ

๑. อิริยาปถสมสัณฺณ

๒. โรคสมสัณฺณ

๓. ชีวิตสมสัณฺณ.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลใดกำลังจงกรมอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว
บรรลुพระอรหัตต์ ยังจงกรมอยู่นั้นแหละ ย่อมปรินิพพานเหมือนพระปทุมเถระ.
บุคคลใดกำลังยืนอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตต์กำลังยืนอยู่นั้นแหละ
ย่อมปรินิพพานเหมือนพระติสสเถระผู้อยู่ในวิหารโกฏบรรพต. บุคคลใด
กำลังนั่งอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัตต์กำลังนั่งนั้นแหละ ย่อมปรินิพ-
พาน. บุคคลใด กำลังนอนอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหัตต์กำลังนอน
นั้นแหละ ย่อมปรินิพพาน. บุคคลทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า อิริยาปถ-
สมสัณฺณบุคคล.

อนึ่ง บุคคลใด เกิดโรคนั้นแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนาภายในโรค
นั้นแหละ แล้วบรรลุพระอรหัตแล้วปรินิพพานด้วยโรคนั้นนั่นแหละ ท่านผู้นี้
ชื่อว่า โรคสมสัสติบุคคล.

ถามว่า บุคคลผู้ชื่อว่า ชีวิตสมสัสติ เป็นไหน ?

ตอบว่า คำว่า "สัสติ" มี ๑๓ อย่าง คือ

๑. ตัณหา ชื่อว่า ปลิโพธสัสติ
๒. มานะ ชื่อว่า พันธนสัสติ
๓. ทิฏฐิ ชื่อว่า ปรามาสสัสติ
๔. อุทธัจจะ ชื่อว่า วิกเขปสัสติ
๕. อวิชชา ชื่อว่า กิเลสสัสติ
๖. ศรัทธา ชื่อว่า อหิมกขสัสติ
๗. วิริยะ ชื่อว่า ปัคคหสัสติ
๘. สติ ชื่อว่า อุปปัฏฐานสัสติ
๙. สมาธิ ชื่อว่า อวิกเขปสัสติ
๑๐. ปัญญา ชื่อว่า ทัสสนสัสติ
๑๑. ชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า ปวัตตสัสติ
๑๒. วิโมกข์ ชื่อว่า โจรสัสติ
๑๓. นิโรธ ชื่อว่า สังขารสัสติ.

บรรดาสัสติเหล่านั้น อรหัตมรรค ย่อมครอบงำอวิชชา คือ กิเลสสัสติ
จุดิจิตย่อมครอบงำชีวิตินทรีย์ คือ ปวัตตสัสติ จิตที่ครอบงำอวิชชาย่อมไม่อาจ
เพื่อจะครอบงำชีวิตินทรีย์ได้ จุดิจิตที่ครอบงำชีวิตินทรีย์ก็ไม่อาจเพื่อจะ

ครอบงำจิตที่มีวิชาได้ จิตที่ครอบงำวิชาก็เป็นอย่างหนึ่ง จิตที่ครอบงำชีวิตนทรีย์ก็เป็นอย่างหนึ่ง. สีสะทั้งสองอย่างนี้ของบุคคลใด ถึงความสิ้นไปพร้อม ๆ กัน บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **ชีวิตสมสีลี**.

ถามว่า สีสะทั้ง ๒ อย่างนี้ มีพร้อม ๆ กันได้อย่างไร ?

ตอบว่า เพราะมีพร้อม ๆ กันได้ด้วยวาระ. อธิบายว่า การออกจากมรรคย่อมมีในวาระใด วาระนั้นชื่อว่ามีพร้อม ๆ กัน ก็คือ บุคคลใดตั้งอยู่ในปัจเจกเวกขณญาณ ๑๘ อย่าง คือ ปัจเจกเวกขณในโศดาปัตติมรรค ๕ อย่าง ในสกทามิมรรค ๕ อย่าง ในอนาคามิมรรค ๕ อย่าง ในอรหัตตมรรค ๔ อย่าง แล้วหยั่งลงสู่วัจค์ จึงปริณิพพาน ความสิ้นไปแห่งสีสะทั้งสองอย่างนี้ จึงชื่อว่าพร้อม ๆ กัน เพราะความพร้อม ๆ กันด้วยวาระเหล่านั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ชีวิตสมสีลี**. ก็บุคคลนี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาในสมสีลีนิเทศนี้.

จบอรรถกถาสมสีลีบุคคล

[๓๓] **ฐิตกัปปี**บุคคล บุคคลผู้ชื่อว่า **ฐิตกัปปี** เป็นไฉน ?

บุคคลนี้ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล และเวลาที่กัปใหม่จะพึงมี กัปก็ไม่พึงใหม่ตราบเท่าที่บุคคลนี้ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล บุคคลนี้เรียกว่า **ฐิตกัปปี**. บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรคแม้ทั้งหมดชื่อว่า **ฐิตกัปปี** ผู้มีกัปตั้งอยู่แล้ว.

อรรถกถาจิตกัปปีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **จิตกัปปีบุคคล**. *กัปตั้งอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า **จิตกัปปี**. กัปตั้งอยู่ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **จิตกัปปี** แปลว่า ผู้มีกัปอันตั้งอยู่. อธิบายว่า เป็นผู้สามารถ เพื่อจะให้กัปดำรงอยู่ได้.

คำว่า **พยุหนเวลา อสุตติ ฌายนกาโล ภเวย** เวลาเป็นที่. ไหม้ของกัปนั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้น กัปนั้น จึงชื่อว่า **ฌายนกาโล** แปลว่า มีกาลเป็นที่ไหม้. คำว่า "**เนว ตาว**" ความว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมรรคนี้ (**มกฺกสมฺมกัปปุคฺคโล**) ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระโศคาปตติผลเพียงใด กัปก็ยังไหม้ถูกไฟไหม้เพียงนั้น แม้กัปกำลังไหม้อยู่ ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยมรรคนี้ไม่ไหม้เลย พึงดำรงอยู่ได้. จริยอยู่ขึ้นชื่อว่ากัปวินาศเป็นวิกาลใหญ่ เป็นมหาปโยคะ เป็นมหาโลกวินาศ ด้วยสามารถแห่งการไหม้ตลอดแสนโกฏิจักรวาล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาวินาศนี้ พึงปรากฏอยู่อย่างนี้ทีเดียว แต่เมื่อพระศาสนายังทรงอยู่ชื่อว่า กัปวินาศก็ยังไม่ มี ทั้งศาสนาก็ย่อมไม่มีในเวลาที่ยกัปวินาศ. แต่ชื่อว่ากัปวินาศ ย่อมมีในเวลาอันถึงที่สุดแล้ว. แม้เมื่อความเป็นอย่างนั้น

๑. มหากัปหนึ่ง มีอายุเท่ากับ ๒๕๖ อันตรกัป

อสังขยกัปหนึ่ง เท่ากับ ๑ ใน ๔ ของมหากัป. ท่านแบ่งมหากัปออกเป็น ๔ ภาค คือ ก. สังวัฏฏอสังขยกัป ได้แก่ โลกที่กำลังถูกทำลาย ข. สังวัฏฏฐาขีอสังขยกัป ได้แก่ โลกที่ถูกทำลายเสร็จแล้ว ค. วิวัฏฏอสังขยกัป ได้แก่ โลกที่กำลังก่อสร้าง ง. วิวัฏฏฐาขีอสังขยกัป ได้แก่ โลกที่สร้างเสร็จแล้ว

อันตรกัป ได้แก่ ระยะเวลาที่ท่านประมาณไว้ดังนี้ คือ เมื่อมนุษย์มีอายุอยู่ถึง ๑ อสังขยปี แล้วก็ลดลงมา คือ ร้อยปีลดหนึ่งปี จนถึง ๑๐ ปี และกลับทวีเพิ่มขึ้นไปทุกชั่วระยะชีวิต จนถึง

๑ อสังขยปีอีก จึงนับเป็นอันตรกัปหนึ่ง ๖๔ อันตรกัปจึงเป็นอสังขยกัปหนึ่ง. อนึ่ง ขัยอายุของ

มนุษย์ที่ลดลงและเพิ่มขึ้นระบะนั้น เรียกว่า อายุกัป.

พระศาสดาทรงนำเหตุนี้มาเพื่อจะแสดงความไม่มีอันตราย. แม้เหตุนี้จะมีแต่อันตรายทั้งหลายแห่งผลจิตของมรรคบุคคล อันอะไร ๆ ก็ไม่อาจจะกระทำได้ดังนี้. ถามว่า ก็บุคคลนี้แม้ให้กัปปตั้งอยู่ได้ พึงตั้งอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่าไร. ตอบว่า การออกจากมรรคย่อมมีในวาระใด ท่านก็พึงตั้งอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่านั้น.

คำว่า "อถ ภวังกัม อวชฺเชนุตฺต มโนทวาราวชฺชนํ อุปปชฺชติ ตโต ตีณิ อนุโลมานิ เอกํ โคตรภูจิตตํ เอกํ มคฺคจิตตํ เทวผล-จิตฺตานิ ปญฺจ ปญฺจเวกฺขณญาณานิ" อธิบายว่า เมื่อภวังคจิตดับแล้ว มโนทวาราวชชนจิตก็พิจารณา ต่อจากนั้น อนุโลมญาณก็เกิดขึ้น ๓ ขณะ โคตรภูจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ มรรคจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ ผลจิตเกิดขึ้น ๒ ขณะ ปัจจเวกขณญาณเกิดขึ้น ๕ ครั้ง บุคคลนี้ พึงตั้งอยู่ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้.

อนึ่ง เพื่อจะแสดงเนื้อความนี้ด้วยข้ออุปมาที่มีในภายนอก พระอาจารย์ทั้งหลาย ท่านแสดงเรื่องนี้ไว้ อย่างนี้ว่า

ก็ถ้าบุคคลพึงเอาเชือก ๑ เกลียว ผูกแท่งศิลานาฬิกเป็นอันเดียวกัน มีประมาณโยชน์หนึ่ง ห้อยไว้บนศีรษะของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยโศดาปัตติ-มรรค เมื่อเชือกเกลียวหนึ่งขาดแล้ว แท่งศิลาก็ยังห้อยอยู่ด้วยเชือก ๒ เกลียว เมื่อเกลียวที่สองขาดแล้ว ก็ยังห้อยอยู่ด้วยเชือกเพียงเกลียวเดียว ครั้นเชือกเกลียวเดียวนั้นขาดแล้ว แท่งศิลานั้นก็ลอยอยู่บนอากาศเหมือนความหลอกลวงของ ก้อนเมฆลอยอยู่ ศิลานั้นหาได้ทำอันตรายแก่บุคคลผู้มีมัคคานั้นตระ คือ ผู้ไม่มีอะไรคั่นระหว่างมรรคกับผลนั้นไม่. การแสดงนี้เป็นการแสดงเพียงเล็กน้อย การแสดงครั้งก่อนนั้นแหละเป็นการแสดงใหญ่. ก็บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติ-

มรรคเท่านั้น ชื่อว่า ตั้งอยู่ตลอดก็อย่างเดียวกันหาไม่ แม้ผู้ถึงพร้อมด้วยมรรค
นอกจากนี้ก็ตั้งอยู่ตลอดก็เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
ทรงชักเอาบุคคลที่พระองค์ทรงถือเอาและไม่ทรงถือเอาหนหลัง แล้วยกขึ้นสู่
แบบแผนนี้ พร้อมกับปฏิญญาบุคคลทั้งหลาย. บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยมรรค
แม้ทั้งหมด ชื่อว่า **ติดกับปี** ผู้ตั้งอยู่ตลอดกับ ดังนี้.

จบอรรถกถาติดกับปีบุคคล

[๓๔] อริยบุคคล บุคคลผู้เป็นอริยะ เป็นไฉน ?

พระอริยบุคคล ๘ เป็นอริยะ. บุคคลนอกนั้น ไม่ใช่อริยะ.

อรรถกถาอริยบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่งพระอริยบุคคล. ชื่อว่า อริยะ เพราะเป็น
ผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย. ชื่อว่า อริยะ เพราะประเสริฐกว่าโลกพร้อมทั้งเทว-
โลก. บุคคลผู้มีความบริสุทธิ์เป็นอรรถ ชื่อว่า อรรถแห่งอริยะ เพราะฉะนั้น
แม้เพราะอรรถว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จึงชื่อว่า อริยะ. เหล่าชนทั้งหลายที่เหลือไม่
ชื่อว่า อริยะ เพราะความเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์.

จบอรรถกถาอริยบุคคล

[๑๕] **เสขบุคคล บุคคลผู้เป็นเสขะ เป็นไฉน ?**

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๓ เป็น
เสขะ. พระอรหันต์เป็น **อเสขะ**. บุคคลนอกนั้นเป็น **เนวเสขานาเสขา**
คือ เป็นเสขะก็มีใช่เป็นอเสขะก็มีใช่.

อรรถกถาเสขบุคคล และ อเสขบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง**พระเสขบุคคล**. บุคคลเหล่าใดถึงพร้อมด้วย
อริยมรรคในขณะแห่งมรรคจิตด้วย ถึงพร้อมด้วยอริยผลในขณะแห่งผลจิตด้วย
ชนเหล่านั้นยังศึกษาศึกษาทั้ง ๓ มี อริศีลศึกษาเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ชนเหล่า
นั้นจึงชื่อว่า **เสกฺขา** แปลว่า ผู้ยังศึกษาอยู่. ส่วนพระอรหันต์ ท่านศึกษา
ศึกษาทั้ง ๓ ในขณะแห่งอรหัตผล ก็คือการศึกษาย่อมไม่มีแก่ท่านอีก เพราะ
ฉะนั้น พระอรหันต์จึงชื่อว่า **อเสกฺขา** แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษา. พระอริย-
บุคคล ๙ จำพวก ท่านกำลังศึกษาอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น ท่าน
จึงชื่อว่า **เสกฺขา**. พระชินาสพทั้งหลาย ชื่อว่า **สิกฺขิตาเสกฺขา** แปลว่า
อเสกขบุคคลที่ศึกษาเสร็จแล้วจากบุคคลอื่น เป็นเพราะความที่ศีลเป็นต้นท่าน
ศึกษาแล้วในสำนักแห่งบุคคลอื่น พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
ชื่อว่า **อสิกฺขิตาเสกฺขา** แปลว่า อเสกขบุคคล ที่ไม่ศึกษาจากสำนักบุคคลอื่น
เพราะความที่ท่านเป็นสยัมภู คือ เป็นผู้ตรัสรู้เอง. บุคคลทั้งหลายที่เหลือ กำลัง
ศึกษาก็ไม่ใช่ ศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เนวเสกฺขานาเสกฺขา**.

จบอรรถกถาเสกขบุคคล และ อเสกขบุคคล

[๓๖] **เตวิชชบุคคล บุคคลผู้มีวิชา ๓ เป็นไฉน ?**

บุคคลผู้ประกอบด้วยวิชา ๓ ชื่อว่า ผู้มีวิชา ๓.

[๓๗] **ฉฬภิญญบุคคล บุคคลผู้มีอภิญญา ๖ เป็นไฉน ?**

บุคคลผู้ประกอบด้วยอภิญญา ๖ ชื่อว่า ผู้มีอภิญญา ๖.

อรรถกถาเตวิชชบุคคลและฉฬภิญญบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **เตวิชชบุคคล**. บุคคล ผู้ยังบุพเพนิวาสและ
ทิพยจักขุญาณให้เกิดขึ้นแล้วบรรลุพระอรหัตในภายหลังก็ดี ผู้บรรลุพระอรหัต
ก่อน แล้วยังบุพเพนิวาสและทิพยจักขุญาณให้เกิดขึ้นก็ดี ชื่อว่าผู้มีวิชา ๓ ทั้ง
สิ้น (**เตวิชโช**). ก็ข้อกำหนดในการบรรลุเป็นฐานะในที่นี้ว่า "ก็ถ้อยคำที่กล่าว
ไว้ในพระสูตรเป็นการแสดงโดยอ้อม ถ้อยคำที่กล่าวในพระอภิธรรมเป็นการ
แสดงโดยตรง " เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ยังวิชา ๒ ให้เกิดขึ้นก่อนแล้วบรรลุ
พระอรหัตในภายหลังนั้นแหละ พระองค์ทรงพระประสงค์เอาใน เตวิชชนิทเทศ
นี้. แม้ใน**บุคคลผู้มีอภิญญา ๖** ก็นัยนี้เหมือนกัน.

จบอรรถกถาเตวิชชบุคคลและฉฬภิญญบุคคล

[๓๘] **สัมมาสัมพุทธบุคคล บุคคลผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ
เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรม
ทั้งหลายที่ตนไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูใน
ธรรมนั้น และถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลาย บุคคลนี้เรียก
ว่า **พระสัมมาสัมพุทธะ**.

อรรถกถาสัมมาสัมพุทธบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัมมาสัมพุทธบุคคล. คำว่า "ปุพฺพเอนฺหฺสุเตสุ" ได้แก่ ในธรรมอันไม่เคยสดับมาก่อนในสำนักแห่งบุคคลอื่น ในกาลก่อนแต่การตรัสรู้สัจธรรมในปัจฉิมภพ. ก็ในภพก่อน ๆ แต่ภพนั้น พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ทรงผนวชในพระพุทธศาสนา เรียนพระไตรปิฎกทั้ง ๓ แล้วยกขึ้นสู่ยอดปิงจากตวัตรคือ วัตรที่นำกรรมฐานไปและนำกลับมา เริ่มตั้งกรรมฐานจนจดอนุลอมและโคตรภูญาณ. เพราะฉะนั้น คำว่า "สัมมาสัมพุทธโ" นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความเป็นผู้ไม่มีใคร ๆ เป็นอาจารย์ในปัจฉิมภพ คือภพสุดท้ายเท่านั้น.

จริงอย่างนั้น พระตถาคตเจ้า ทรงตรัสรู้สัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยพระองค์เอง ด้วยญาณอันประจักษ์แก่พระองค์ว่า "อิทํ ทุกฺขํ ฯลฯ อทํ ทุกฺข-นิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้ ในสังขตธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ได้สดับมาในสำนักแห่งบุคคลอื่น เพราะความที่พระองค์เป็นผู้มีบารมีเต็มบริบูรณ์แล้ว. คำว่า "ตตฺถ" ได้แก่ อรหันตรรค กล่าวคือปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้สัจธรรมทั้ง ๔ นั้น. คำว่า "พลฺลสุ วสฺสํ" ได้แก่ ย่อมถึงความเป็นผู้ชำนาญในการประพจน์พระสัพพัญญุตญาณ และทศพลญาณทั้งหลาย. ก็กิจอื่น ชื่อว่าควรกระทำย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และพระทศพลญาณ. เหมือนอย่างว่า. อิสริยศทั้งหมดใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ชื่อว่า อิสริยศนี้ ไม่มาถึงแก่ขัตติยกุมารผู้ถูกโศสุชาติ จำเดิมแต่การได้อภิเษก อิสริยศนี้ ย่อมเป็นธรรมดาดีมาแล้วทั้งสิ้น ฉะนั้น ชื่อว่า คุณนี้อันใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ไม่มาถึงแล้วแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย, พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่แพงตลอดแล้ว, และไม่ประจักษ์แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่การบรรลุ

อรหัตมรรค คุณคือพระสัพพัญญุตญาณแม่ทั้งปวง ชื่อว่ามาแล้ว พระพุทธเจ้าได้แทงตลอดแล้ว กระทำให้ประจักษ์แล้ว ฉะนั้น เหมือนกัน.

คำว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ได้แก่ บุคคลผู้มีสัพพัญญูคุณ อันแทงตลอดแล้วด้วยอริยมรรค โดยอานุภาพแห่งความสำเร็จแล้ว ด้วยบารมี อันบริบูรณ์ด้วยประการฉะนี้ ท่านจึงเรียกว่า "สัมมาสัมพุทธโธ".

จบอรรถกถาสัมมาสัมพุทธบุคคล

[๓๕] ปัจเจกสัมพุทธบุคคล บุคคลผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยตนเอง ในธรรมทั้งหลายที่ตนไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น ทั้งไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมอันเป็นกำลังทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า พระปัจเจกสัมพุทธะ.

อรรถกถาปัจเจกสัมพุทธบุคคล

วินิจฉัย ในนิเทศแห่ง ปัจเจกสัมพุทธบุคคล. บัณฑิต พึงทราบเนื้อความแห่งบทว่า "ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺตฺตฺ" โดยนัยที่กล่าวไว้ในกาลก่อนนั้นแหละ. แท้จริงพระปัจเจกพุทธเจ้า ในปัจฉิมภพ ก็ไม่มีใคร ๆ เป็นอาจารย์ ท่านแทงตลอดสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยอตุกกังสิกญาณ คือ ญาณที่รู้เฉพาะตนเองนั้นแหละ แต่หาได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และ ทศพลญาณไม่.

จบอรรถกถาปัจเจกสัมพุทธบุคคล

[๔๐] อุภโตภาควิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่า อุภโตภาควิมุต

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แล้วสำเร็จอิริยาบถ อยู่ ทั้งอัสวะของผู้นั้นก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า อุภโตภาควิมุต.

อรรถกถาอุภโตภาควิมุตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง อุภโตภาควิมุตตบุคคล. คำว่า "อฏฐ วิโมกฺเข กาเยน วิหริติ" ความว่า ได้สมบัติ ๘ ด้วยสหชาตนามกายแล้วอยู่. คำว่า "ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา" ความว่า อัสวะทั้ง ๔ สิ้นแล้ว เพราะ เห็นความเป็นไปแห่งสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นสังขารทั้ง ๔ ด้วย มรรคปัญญา. คำว่า "อํ วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน เรียกว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล. ก็บุคคลนี้ พันวิเศษแล้ว จากส่วนทั้ง ๒ สิ้น ๒ ครั้ง เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อุภโตภาควิมุต แปลว่า ผู้พันวิเศษแล้ว จากส่วนทั้ง ๒ สิ้น ๒ ครั้ง.

ข้อนี้ เถรวาทกล่าวไว้เป็นอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้

พระจุลนาถเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก กล่าวไว้ก่อนว่า บุคคลใด พันแล้วด้วยวิกขัมภนวิโมกขสมบัติ และพันแล้วด้วยสมุจเฉทวิโมกขมรรค เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล.

พระมหาธรรมรักษ์จิตตเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า บุคคล ผู้นี้ อาศัณนาม แล้วกล่าวว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน อุปสัวะ เปลวไฟ ถูกกำลังลมพัดแล้ว ย่อมดับไป ไม่เข้าถึงการนับได้ ฉันทิ มุนิ

ผู้หลุดพ้นวิเศษแล้วจากนามกายย่อมดับไป คือ ย่อมอุปาทาปรีนิพพาน ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่า เป็นคนเป็นสัตว์ได้ ฉะนั้น" ครั้นนำพระสูตร เรื่อง อุปสัณฺณมานวปัญฺหาที่ ๖ ในโสฬสปัญฺหา มาแล้ว จึงกล่าวว่า ชื่อว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล เพราะหลุดพ้นวิเศษแล้วจากนามกายและรูปกาย.

ส่วนพระอุพฺพลฺลเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยวิกขัมภนวิโมกขสมาบัติสี่นวาระหนึ่ง พ้นเศษแล้วด้วยสมุจฺเจทวิโมกขมรรคสี่นวาระหนึ่ง จึงเรียกว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล. ก็พระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ เป็นบัณฑิต ท่านตั้งวาทะไว้ให้เป็นแบบด้วยการใคร่ครวญว่า "เหตุในวาทะทั้ง ๓ ย่อมเห็นได้" ก็เมื่อกล่าวโดยสังเขป บุคคลใดพ้นวิเศษแล้วจากรูปกาย ด้วยอรุปสมาบัติ พ้นวิเศษแล้วจากนามกาย ด้วยมรรค เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า อุภโตภาควิมุตตบุคคล เพราะหลุดพ้นวิเศษแล้วจากส่วนทั้งสอง. บุคคลที่ชื่อว่า อุภโตภาควิมุต นั้นมี ๕ จำพวก คือ บุคคลผู้ไดอรุปสมาบัติ ๔ ออกจากอรุปสมาบัติแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้วจึงบรรลुพระอรหัต เป็น ๔ จำพวก และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหัต ๑. บรรดาพระอริยะทั้ง ๕ นั้น ๔ พวกแรก ท่านไม่เข้านิโรธ อันมีสมาบัติเป็นประธาน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อุภโตภาควิมุตโดยปริยาย ท่านพระอนาคามีผู้ได้สมาบัตินั้นแล้ว เมื่อออกจากสมาบัติก็เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อุภโตภาควิมุตตเสฏฐบุคคล โดยนิตยปริยาย.

ถามว่า อรูปาวจรฌานก็ดี รูปาวจรจตุตถฌานก็ดี มีองค์ ๒ คือ อุเบกขาและเอกกคตา เพราะเหตุนี้ บุคคลกระทำรูปาวจรจตุตถฌาน ซึ่งมีองค์ ๒ นั้นให้เป็นปทัฏฐานแล้วบรรลุพระอรหัต ก็พึงเป็นผู้ชื่อว่า อุภโตภาควิมุต มิใช่หรือ ?

ตอบว่า ไม่พึงเป็นเช่นนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะความที่ผู้นั้นยังไม่พ้นแล้วจากรูปกาย. ด้วยว่า รูปาวจรจุตถกณานั้น พ้นจากกิเลสกายเท่านั้น หาได้พ้นจากรูปกายไม่ ฉะนั้น. ผู้ออกจากสมาบัตินั้นแล้วบรรลुพระอรหัต จึงไม่ชื่อว่า อุกโตภาควิมุต ส่วนอรุปาวจรณานั้นพ้นแล้วจากนามกายด้วย จากรูปกายด้วย ฉะนั้น ผู้กระทำอรุปาวจรณานั้นให้เป็นบาทแล้วบรรลुพระอรหัต พึงทราบว่ ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตบุคคล ดังนี้.

จบอรรถาอุกโตภาควิมุตบุคคล

[๔๑] ปัญญาวิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่าปัญญาวิมุตเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ แต่อาสวะของผู้นั้นสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่าปัญญาวิมุต.

อรรถกถาปัญญาวิมุตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง ปัญญาวิมุตตบุคคล. ผู้ใดหลุดพ้นวิเศษแล้วด้วยปัญญา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปัญญาวิมุตตบุคคล. ปัญญาวิมุตตบุคคลนั้นมี ๕ จำพวก คือ พระอรหัตตสุขวิปัสสก ๑ บุคคลผู้ออกจากกามทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหัต อีก ๔ จำพวก. ก็บรรดาพระอรหันต์เหล่านั้น แม้องค์หนึ่งที่ได้วิโมกข์ ๘ หามิได้. ด้วยเหตุนั้นนั่นแหละ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "น

เทว โข อฏฺฐวิโมกฺเข" ดังนี้ แต่บรรดาอรุพาจรณทั้งหลาย เมื่อมีอยู่
สักหนึ่งฌาน ก็ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตตบุคคล ได้เหมือนกัน.

จบอรรถกถาปัญญาวิมุตตบุคคล

[๔๒] กายสักขีบุคคล บุคคลชื่อว่า กายสักขี เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แล้วสำเร็จอิริยาบถ
อยู่ ทั้งอัสวะบางอย่างของผู้นั้น ก็สิ้นไปแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้
เรียกว่า กายสักขี.

อรรถกถากายสักขีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง กายสักขีบุคคล. คำว่า "เอกจุเจ อาสวา"

ได้แก่ อัสวะบางอย่าง ที่ประหนด้วยมรรค ๑ เบื้องต่ำ. คำว่า "อัย
วุจฺติ" ได้แก่ บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่ากายสักขี. ก็บุคคลนั้น
ชื่อว่า กายสักขี ก็เพราะกระทำให้แจ้งซึ่งวิโมกข์อันคนถูกต้องแล้ว. บุคคลใด
ถูกต้องผลอันเกิดจากฌานก่อนแล้ว กระทำนิโรธคือนิพพานให้แจ้งในภายหลัง
บุคคลนี้ชื่อว่า กายสักขี. กายสักขีบุคคลนี้มี ๖ จำพวก นับตั้งแต่ พระ-
โสดาปัตติผล จนถึงพระอรหันตมรรค ดังนี้.

จบอรรถกถากายสักขีบุคคล

[๔๓] **ทิจญฐิปัตตบุคคล** บุคคลชื่อว่า **ทิจญฐิปัตตะ** เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เหตุให้เกิดทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดแล้ว ดำเนินไปได้แล้วด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่างของผู้นั้น ก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า **ทิจญฐิปัตตะ**.

อรรถกถาทิจญฐิปัตตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **ทิจญฐิปัตตบุคคล**. คำว่า "อิทํ ทุกฺขํ " ได้แก่ ทุกข์มีประมาณเท่านี้ ไม่เกินจากนี้ไป. แม้ในเหตุให้เกิดทุกข์เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน. คำว่า "ยถาภูตํ ปชานาติ" ความว่า เว้นค้นหาเสียแล้ว ย่อมรู้ทุกข์ คือ อุปาทานขันธ์ ๕ โดยกิจตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์สัจจะ. ก็ค้นหาข้อมยังทุกข์ให้ตั้งขึ้น ให้เกิด ให้บังเกิด คือ ให้เป็นไปทั่ว ทุกข์นี้ ย่อมเกิดจากตัณหานั่น เพราะเหตุนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งตัณหานั่น ตามความเป็นจริงว่า "อัยํ ทุกฺขสมุทฺทโย" แปลว่า นี่เป็นแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์. ก็เพราะเหตุที่ ทุกข์นี้ด้วย สมุทัยนี้ด้วย ถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมดับไป ย่อมสงบระงับ คือ ย่อมถึงความไม่ต้องเป็นไปเพราะฉะนั้น ย่อมรู้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นตามความเป็นจริงว่า "อัยํ ทุกฺขนิโรธ" แปลว่า นี่เป็นที่ดับไปแห่งทุกข์. อนึ่ง มรรคโคประกอบด้วยองค์ ๘ เกิดขึ้น ทุกข์นี้ ย่อมถึงซึ่งความดับไปด้วยมรรคนั้น เพราะฉะนั้น ย่อมรู้ทั่วซึ่งมรรคนั้น ตามความเป็นจริงว่า "อัยํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฺปทา" แปลว่า นี่เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

บัดนี้เพื่อจะแสดงอริยสัจจะทั้ง ๔ ในขณะเดียวกัน พระองค์จึงตรัส
คำเป็นต้นว่า "ตถาคตปุเปเวทิตา" แปลว่า ธรรมอันพระตถาคตแทงตลอด
แล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ตถาคตปุเปเวทิตา" ความว่า สัจธรรม
ทั้ง ๔ ที่พระตถาคตประทับ ณ มหาโพธิมณฑลทรงแทงตลอดแล้ว คือ
ทรงทราบแล้ว ได้แก่กระทำให้ปรากฏแล้ว. บทว่า "ธมฺมา" ได้แก่ ธรรม
คือ อริยสัจทั้ง ๔. คำว่า "โว ทิฏฐา โหนติ" ได้แก่ ธรรมอันคนเห็นดี
แล้ว. คำว่า "โว จริตา" ได้แก่ ประพฤติดีแล้ว. ในธรรมเหล่านั้นอธิบายว่า
"ได้แก่ ปัญญาที่ตนประพฤติดีแล้ว. คำว่า "อโย วุจฺจติ" ได้แก่ บุคคลนี้
คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ทิฏฐิปัตโต. ก็บุคคลนี้ บรรลุธรรมที่ตนเห็น
แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิฏฐิปัตโต. ฉะนั้น คือ ปัญญาว่า "ทุกขา สง-
ขารา สุโข นิโรโธ" แปลว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข อัน
บุคคลนั้นเห็นแล้ว ทราบแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา
เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า ทิฏฐิปัตโต. ทิฏฐิปัตตบุคคลนี้ ก็มี ๖ จำพวก
เหมือนพระอริยบุคคลผู้ชื่อว่า กายสักขี.

จบอรรถกถาทิฏฐิปัตตบุคคล

[๔๔] สัทธาวิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่า สัทธาวิมุต เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ย่อม
รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เหตุให้ทุกข์เกิด ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้
ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดแล้ว ดำเนินไป
ดีแล้ว ด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่างของผู้นั้นก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็น
ด้วยปัญญา แต่มีใจเหมือนบุคคลผู้เป็นทวิปฏิปัตตะ บุคคลนี้เรียกว่า **สัทธาวิมุต**

อรรถกถาสัทธาวิมุตบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัทธาวิมุตบุคคล. ข้อว่า "โน จ โข ยถา
ทวิปฏิปัตตสฺส" อธิบายว่า อาสวะทั้งหลายของสัทธาวิมุตบุคคล เป็นธรรม-
ชาติสิ้นไป มิได้เหมือนกันกับทวิปฏิปัตตบุคคล.

ถามว่า ความต่างกันในการละกิเลสแห่งพระอริยบุคคลทั้งสองนั้น มี
อยู่หรือไม่ ?

ตอบว่า ไม่มี.

ถามว่า ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร สัทธาวิมุตบุคคล
จึงไม่ถึงทวิปฏิปัตตบุคคล.

ตอบว่า เพราะความแตกต่างกันแห่งธรรมอันท่านพึงบรรลุมีอยู่. ก็
ทวิปฏิปัตตบุคคล ท่านข่มกิเลสได้ด้วยการบรรลุไม่ลำบากเลย สามารถเพื่อยก
กิเลสทั้งหลาย โดยไม่ลำบาก ไม่ยาก. แต่สัทธาวิมุตบุคคล เป็นผู้ลำบาก
อยู่ด้วยความทุกข์ยาก จึงสามารถข่มกิเลสทั้งหลายได้ ฉะนั้น ท่านจึงไม่ถึง
ทวิปฏิปัตตบุคคล.

อีกอย่างหนึ่ง ความแตกต่างกันแม้ด้วยปัญญาของท่านทั้ง ๒ นั้นก็มีอยู่
ด้วย. อันวิปัสสนาญาณแห่งมรรค ๓ เบื้องบนของทวิปฏิปัตตะเป็นคุณชาตคม,
กล้า, ผ่องใส เป็นไป. วิปัสสนาญาณของสัทธาวิมุตตะ ไม่คม, ไม่กล้า, ไม่
ผ่องใส เป็นไป. แม้เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่ถึงทวิปฏิปัตตบุคคล.

เหมือนอย่างว่า ชายหนุ่ม ๒ คน เมื่อจะแสดงศิลปะ คนหนึ่งมีดาบ
อันคมกล้าอยู่ในมือ คนหนึ่งมีดาบที่อ ดันกล้วยเมื่อถูกตัดด้วยดาบสที่คมกล้า

ย่อมไม่ได้ยินเสียง แต่เมื่อถูกตัดด้วยดาบที่ทื่อ ย่อมส่งเสียงดัง "กฏะ กฏะ"
ดังนี้ฉันใด ในข้อนี้ บัณฑิตพึงทราบคำอุปมาดังนี้ว่า

ความที่วิปัสสนาญาณแห่งมรรค ๓ ของทวิภูติปัตตบุคคล เป็นคุณชาติ
คมกล้าและพ่องไสวพิเศษแล้ว พึงทราบว่า เหมือนกับการตัดต้นกล้วยที่ไม่ได้
ยินเสียงด้วยดาบอันคมกล้า ฉะนั้น และความที่วิปัสสนาญาณแห่งมรรคทั้ง
๓ ของสัทธาวิมุตตบุคคล เป็นคุณชาติไม่คม ไม่กล้า และไม่พ่องไสวพิเศษแล้ว
พึงทราบว่า เหมือนกับการเอาดาบที่ทื่อตัดต้นกล้วย มีเสียงดังเกิดขึ้น ฉะนั้น.
ที่ท่านอาจารย์ห้ามนี้ว่า โห แล้วท่านทำการสันนิษฐานว่า สัทธาวิมุตต-
บุคคล ไม่ถึงทวิภูติปัตตบุคคล เพราะญาณอันท่านพึงบรรลุแตกต่างกันนั้นเทียว
ที่ท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาที่มาทั้งหลายแล้ว.

จริงอยู่ ในท่านทั้งสองนั้น การสิ้นกิเลสของสัทธาวิมุตตบุคคล ย่อม
มีในขณะที่แห่งมรรคอันเป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้น อุบุคคลผู้กำลังเชื่ออยู่
ยังลงอยู่ และน้อมใจเชื่ออยู่. ญาณเป็นเครื่องตัดกิเลสของทวิภูติบุคคล
ย่อมมีในขณะที่แห่งมรรคอันเป็นส่วนเบื้องต้น ไม่ชักช้า เป็นของคมกล้าเป็นไป.
เพราะฉะนั้นท่านจึงอุปมาว่า เปรียบเหมือนเอาดาบที่ไม่คมกล้าตัดต้นกล้วย ที่
เป็นที่ถูกตัดนั้นย่อมไม่เกลี้ยง ดาบย่อมไม่ผ่านไปได้รวดเร็ว จึงทำให้ได้ยิน
เสียง คือต้องใช้ความพยายามมาก ฉะนั้น มรรคภาวนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น
ของสัทธาวิมุตตบุคคลเห็นปานนี้ ย่อมมีฉนั้น. ญาณ คือ ปัญญาของทวิภูติ
ปัตตบุคคลนั้น เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลเอาดาบอันคมกล้าตัดต้นกล้วย ที่เป็น
ที่ถูกตัดย่อมเรียบเกลี้ยง ดาบผ่านไปได้รวดเร็วทำให้ไม่ได้ยินเสียง เขาไม่ต้อง
ใช้ความพยายามมาก ฉะนั้น พึงทราบว่า มรรคภาวนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น
ของทวิภูติปัตตบุคคล ผู้เห็นปานนี้ ก็ฉนั้น ดังนี้.

คำว่า "อัย วุจจิติ" ความว่า บุคคลนี้คือผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **สัทธาวิมุตโต** จริงอยู่ สัทธาวิมุตตบุคคลนี้ กำลังเชื่ออยู่ เชื่อว่าได้หลุดพ้นแล้ว เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **สัทธาวิมุตโต**. ก็สัทธาวิมุตตบุคคลนี้มี ๖ จำพวก เหมือนกับ กายสักขีบุคคล.

จบอรรถกถาสัทธาวิมุตตบุคคล

[๔๕] **ธัมมานุสारीบุคคล** บุคคลชื่อว่า **ธัมมานุสारी** เป็นไฉน ?

ปัญญนทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติ เพื่อให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผลมีประมาณยิ่ง บุคคลนั้น ย่อมอบรมซึ่งอริยมรรคอันมีปัญญาเป็นเครื่องนำมา มีปัญญาเป็นประธานให้เกิดขึ้น บุคคลนี้เรียกว่า **ธัมมานุสारी**.

บุคคลผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผลชื่อว่า **ธัมมานุสारी**.

บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า **ทัญญูปัตตะ**.

อรรถกถาธัมมานุสारीบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง **ธัมมานุสारीบุคคล**. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค ด้วยบทนี้ว่า "**ปฐิปนฺนสุตฺ**". บทว่า "**อริมุตฺติ**" ได้แก่ มีกำลัง. ผู้ใดยอมนำมาซึ่งปัญญา เหตุนี้ ผู้ นั้น จึงชื่อว่า **ปัญญาวาหิ** แปลว่า ผู้มีปกตินำมาชื่อปัญญา. อธิบายว่า ปัญญา ยอมนำบุคคลนี้ไป. ท่านกล่าวว่า "**ปัญญาวาหิ**" ดังนี้ก็มีบ้าง. คำว่า "**ปัญญา-ปุพฺพวงฺค**" ได้แก่ กระทำปัญญาให้เป็นปุเรจาริก คือ กระทำปัญญาให้เป็นหัวหน้า.

คำว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ฐัมมานุสारी. ก็บุคคลใดย่อมระลึก คือ ย่อมตามระลึกด้วยธรรม กล่าวคือ ปัญญา เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า ฐัมมานุสारी.

คำว่า "ฐัมมานุสारी" นี้ เป็นชื่อแห่งบุคคลผู้ดำรงอยู่ในพระโศคา-ปัตติมรรค แต่เมื่อท่านบรรลุผล ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตบุคคล.

จบอรรถกถาฐัมมานุสारीบุคคล

[๔๖] สัทธานุสारीบุคคล บุคคลชื่อว่า สัทธานุสारी เป็นไฉน ?

สัทธินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล มีประมาณยิ่ง อบรมอริยมรรคมีศรัทธาเป็นเครื่องนำมา มีศรัทธาเป็นประธาน ให้เกิดขึ้น บุคคลนี้เรียกว่า สัทธานุสारी. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งโศคา-ปัตติผล ชื่อว่า สัทธานุสारी.

บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า สัทธาวิมุต.

อรรถกถาสัทธานุสारीบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัทธานุสारीบุคคล. ผู้ใดย่อมนำมาซึ่งศรัทธา เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า สัทธาวาหิ แปลว่า ผู้นำมาซึ่งศรัทธา. อธิบายว่า ศรัทธานำบุคคลนี้มา. ท่านกล่าวว่า "สุทธวาหิ" ดังนี้บ้างก็มีเหมือนกัน. บทว่า "สัทธานุพุพฺพคมฺ " ได้แก่ กระทำศรัทธาให้เป็นปุเรจาริก คือ ให้เป็นหัวหน้า. สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า สัทธานุสारी. บุคคลใดย่อมระลึก คือ ย่อมตามระลึกถึงด้วย

ศรัทธา เหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า สัทธานุสारी. คำว่า "สัทธานุสारी" นี้ เป็นชื่อของพระโศคาปัตติมรรค. แต่เมื่อท่านบรรลุผลจิตแล้ว ชื่อว่า สัทธา-วิมุต. ก็ชื่อว่า ฐานะ ๒ อย่าง, ชื่อว่า อภินิเวส ๒ อย่าง, และชื่อว่า สีสะ ๒ อย่างของท่านผู้ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นมีอยู่.

บรรดาฐานะเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า ฐานะ มี ๒ อย่างคือ สัทธาฐานะ ๑. ปัญญาฐานะ ๑.

ชื่อว่า อภินิเวส คือ การอาศัย ๒ อย่างคือ ภิกขุรูปหนึ่ง ย่อม อยู่ด้วยความสามารถแห่งการอาศัยสมณะ (สมถาภินิเวส) อีกรูปหนึ่ง ย่อมอยู่ ด้วยความสามารถแห่งการอาศัยวิปัสสนา (วิปัสสนาภินิเวส).

และชื่อว่า สีสะ คือ ที่สุด เหล่านี้ก็มี ๒ อย่าง คือ ภิกขุรูปหนึ่ง บรรลุธรรมถึงที่สุดแล้ว ชื่อว่า อุภโตภาควิมุต ภิกขุรูปหนึ่ง บรรลุธรรม ถึงที่สุดแล้วมีชื่อว่า ปัญญาวิมุต. อธิบายว่า ภิกขุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้น ท่านเหล่านั้นทั้งหมดย่อมกระทำความ ๒ อย่างนี้ คือ ศรัทธา และ ปัญญา ให้เป็นฐานะ อาศัยฐานะทั้ง ๒ เหล่านั้นคือ สมถาภินิเวส และวิปัสสนาภินิเวส และย่อมหลุดพ้นด้วยสีสะทั้ง ๒ เหล่านี้ คืออุภโตภาควิมุตสีสะ และ ปัญญาวิมุตตสีสะ.

บรรดาท่านเหล่านั้น ภิกขุรูปใด ได้สมาบัติ ๘ กระทำปัญญาให้เป็น ฐานะ อาศัยอำนาจสมณะกระทำอุปสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็นปทัฏฐาน แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุพระอรหัต ภิกขุรูปนั้น ในขณะที่แห่งโศคาปัตติมรรค ชื่อว่า รัชมานุสारी แต่ในฐานะ ๖ ข้างหน้า คือ ตั้งแต่โศคาปัตติผล ถึง อรหัตมรรค ชื่อว่า กายสักขี. เมื่อบรรลุพระอรหัตผลแล้ว ชื่อว่า อุภโต-ภาควิมุต.

อีกรูปหนึ่งทำปัญญาอย่างเดียวกันนั้นให้เป็นฐานะ อาศัยอำนาจวิปัสสนา พิจารณาสูตรสังขาร หรือรูปาวจรमाणอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรลุพระอรหัต. ภิกษุแม้นี้ ในขณะแห่งโศคาปัตติมรรค ชื่อว่า ัมมานุสารี แต่ในฐานะ ๖ ข้างหน้า คือ ตั้งแต่โศคาปัตติผลถึงอรหัตมรรค ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ. เมื่อบรรลุ พระอรหัตผล ชื่อว่า ปัญญาวิมุต. ชื่อ ๒ อย่างคือ ปัญญาวิมุต และ ทิฏฐิปัตตะ ไม่เคยมีในที่นี้ และรวมกับชื่อก่อน ๆ อีก ๓ ชื่อ คือ ัมมานุสารี กายสักกิ และอุกโตภาควิมุต จึงเป็น ๕ ชื่อด้วยกัน.

อีกรูปหนึ่ง ท่านได้สมบัติ ๘ กระทำศรัทธาให้เป็นฐานะ อาศัยอำนาจ สมณะ กระทำรูปสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นปัทมฐาน เริ่มทั้งวิปัสสนา บรรลุพระอรหัต. ภิกษุนี้ ในขณะแห่งโศคาปัตติมรรค ชื่อว่า สัทธานุสารี แต่ในฐานะ ๖ ข้างหน้า ชื่อว่า กายสักกิฉันท์และ. เมื่อบรรลุพระอรหัตผล แล้วจึงชื่อว่า อุกโตภาควิมุต นั้นเทียว. ชื่ออย่างเดียวกันนั้น คือ สัทธานุสารี ไม่เคยมีในที่นี้ รวมกับชื่อ ๕ ชื่อข้างต้น ก็เป็น ๖ ชื่อด้วยกัน.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง กระทำศรัทธาฉันท์และให้เป็นฐานะ อาศัยอำนาจ วิปัสสนาพิจารณาสังขารล้วน หรือรูปาวจรमाणอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วบรรลุ พระอรหัต. ภิกษุแม้นี้ ในขณะแห่งโศคาปัตติมรรค ชื่อว่า สัทธานุสารี ใน ฐานะ ๖ ข้างหน้า คือ ตั้งแต่โศคาปัตติผลถึงอรหัตมรรค ชื่อว่า สัทธาวิมุต เมื่อท่านบรรลุอรหัตผลแล้วจึงชื่อว่าปัญญาวิมุต. ชื่ออย่างเดียวกันนั้น คือ สัท- ธาวิมุต ไม่เคยมีในที่นี้ แล้วรวมกับชื่อ ๖ ชื่อข้างต้น ก็เป็น ๗ ชื่อด้วยกัน. พระอริยบุคคล ๗ จำพวกเหล่านี้ ชื่อว่า เป็นทักษิณบุคคลผู้เลิศในโลก.

จบอรรถกถาสัทธานุสारीบุคคล

[๔๗] สัตตักขัตตูปรมบุคคล บุคคลชื่อว่า สัตตักขัตตูปรมะ
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาโทษทั้ง ๓
เป็นโสดาบัน มีอันไม่ไปเกิดในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง จะได้ตรัสรู้
ในเบื้องต้น บุคคลนั้นจะแล่นไป ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ๗ ชาติ
แล้วทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สัตตักขัตตูปรมะ.

อรรถกถาสัตตักขัตตูปรมบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สัตตักขัตตูปรมบุคคล. คำว่า "สตฺตกฺขตฺตํ"
ได้แก่สิ้น ๗ ครั้ง. การเกิดขึ้นในภพ กล่าวคือ การถือเอาซึ่งอัฐภาพมี ๗
ชาติเป็นอย่างยิ่งของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า สตฺตกฺข-
ตฺตูปรม แปลว่า ผู้มี ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านไม่ถือเอาภพที่ ๘
จากภพที่ ๗ นั้นไป. อริยมรรค ชื่อว่า "โสดา" แปลว่า กระแส ในคำนี้ว่า
"โสดาปนโน โหติ" บุคคลผู้ประกอบด้วยมรรคที่ชื่อว่าโสดานั้น ชื่อว่า
โสดาบัน.

เหมือนอย่างคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า "ก็ สารีบุตร เรากล่าวคำนี้ว่า
"โสดา โสดา" ดังนี้ สารีบุตร "โสดา" เป็นไฉน ?" พระสารีบุตรกราบทูลว่า
"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มรรคมงคล ๘ อันเป็นอริยะนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ เท่านั้น ชื่อว่าโสดา." พระองค์ตรัสถามว่า "สารีบุตร เราเรียกว่า
โสดาบัน สารีบุตร โสดาบันนั้นเป็นไฉน ?

พระสารีบุตร กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลใดประกอบด้วย
ด้วยมรรคมงคล ๘ อันเป็นอริยะนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า พระโสดาบัน แม้ใน
ขณะแห่งมรรคอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้ หรือมีโคตรอย่างนี้ ก็

ชื่อของผลอันมรรคให้แล้ว เพราะเหตุนั้น พระโศดาบัน พระองค์จึงทรง
ประสงค์เอาในขณะแห่งผล.

บทว่า "อวินิปาตมฺโม" ได้แก่ ภาวะคือการไม่ไปสู่อายกถา
คือ วินิปาตด้วยสามารถแห่งอันเกิดขึ้น. บทว่า "นียโต" ได้แก่ ชื่อว่า นียตะ
คือ เทียงด้วยนิยามแห่งมรรค บทว่า "สฺมโพรปฺปายโน" ได้แก่ ความเป็น
ผู้มีการตรัสรู้อันจะเป็นไปในภายหน้า. แท้จริง พระโศดาบันนั้น ย่อมตรัสรู้
ด้วยมรรคอันตนได้เฉพาะแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า สัมโพรปายโน.
อีกอย่างหนึ่ง พระโศดาบันนั้น จักตรัสรู้ด้วยมรรคเบื้องบนทั้ง ๓ โดยแน่แท้
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่า สัมโพรปายโน.

สองบทว่า "เทว จ มนุสฺส จ" ได้แก่ เทวโลก และมนุษยโลก.
สองบทว่า "สฺนฺหาวิตุวํ สํ สฺริตฺวา" ได้แก่ การไป ๆ มา ๆ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ.
สองบทว่า "ทุกฺขสฺสํ กโรติ" ได้แก่ การทำหนทาง อันเป็นที่สุดแห่ง
วิญญูทุกข์.

สองบทว่า "อโย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกชื่อว่า สัตตักขัตตูปรม แปลว่า ผู้มี ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง. ก็สัตตัก-
ขัตตูปรมบุคคลนี้พึงทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยภพที่ปะปนกัน
ด้วยสามารถแห่งเทวโลกและมนุษยโลก ตามกาลอันสมควร.

จบอรรถกถาสัตตักขัตตูปรมบุคคล

[๔๘] โกลังโกลบุคคล บุคคลชื่อว่า โกลังโกละ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนทั้ง ๓ เป็นโศกามันมีอันไม่ไปเกิดในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะได้ตรัสรู้ในเบื้องต้น บุคคลนั้นจะเดินทางไป ท่องเที่ยวไป สู่ตระกูล สอง หรือ สาม ตระกูล แล้วทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า โกลังโกละ.

อรรถกถาโกลังโกลบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง โกลังโกลบุคคล. บุคคลใดย่อมไปจากตระกูลสู่ตระกูล เหตุนี้ผู้นั้นจึงชื่อว่า โกลังโกละ. อธิบายว่า ก็ชื่อว่า การเกิดในตระกูลต่ำจำเดิมแต่การกระทำให้แจ้งซึ่งพระโศกปัตติผลไปแล้ว ย่อมไม่มี ท่านย่อมเกิดในตระกูลที่มีภะมากอย่างเดียวนั้น.

คำว่า "เทว วา ตีณิ วา กุลานิ" ได้แก่ ไปสู่ ๒ ภพ หรือ ๓ ภพ ด้วยอำนาจการเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์. โกลังโกลบุคคลแม้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยสามารถแห่งมิสสภพ คือภพที่ปะปนกันนั้นเที่ยว. ก็ในคำว่า "เทว วา ตีณิ วา" สักว่าเป็นเทศนาเท่านั้น. โกลังโกลบุคคลนั้นแหละ ย่อมท่องเที่ยวไปจนถึงภพที่ ๖ จึงกระทำทาง คือ มรรคอันเป็นที่สิ้นสุดแห่งวิญญูทุกข์ได้.

จบอรรถกถาโกลังโกลบุคคล

[๔๕] เอกพีชบุคคล บุคคลชื่อว่า โกลังโกละ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนทั้ง ๓ อันไม่ไปเกิดในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะได้ตรัสรู้ในเบื้องต้น บุคคลนั้นเกิดในภพมนุษย์อีกครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า เอกพีช.

อรรถกถาเอกพีชบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งเอกพีชบุคคล. ชื่อว่า พีช คือ ชันธอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ก็พระโศดบันองค์ใดมีพีช คือ ชันธครั้งเดียวเท่านั้น คือมีการถือเอาอรรถาพครั้งเดียว พระโศดบันนั้นชื่อว่า เอกพีช. ก็คำว่า "มานุสสุก กว" นี้สักว่าเป็นเทศนาในที่นี้เท่านั้น. แต่จะกล่าวว่า "ยังเทวภพให้เกิด" ดังนี้บ้างก็สมควรเหมือนกัน ก็ชื่อเหล่านั้นเป็นชื่อแห่งพระอริยบุคคลเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่งชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาแล้วนั้นเทียว. จริงอยู่ พระโศดบันผู้ไปถึงที่มีประมาณเท่านี้ชื่อว่า สัตตักขัตตอุปรมบุคคล ผู้ไปถึงที่มีประมาณเท่านี้ชื่อว่า โกลังโกละบุคคล ผู้ไปถึงที่มีประมาณเท่านี้ชื่อว่า เอกพีชบุคคล ฉะนั้น ชื่อพระโศดบันเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงถือเอาแล้ว. แต่ว่า โดยกำหนดแน่นอน (โดยนิยม) คำว่า พระโศดบัน รูปนี้เป็น สัตตักขัตตอุปรมะ รูปนี้เป็นโกลังโกละ รูปนี้เป็น เอกพีช ย่อมไม่มีถามว่า ก็ใครกำหนดประเภทพระอริยบุคคลเหล่านั้นได้.

วิสดานว่า พระเถระบางพวกกล่าวไว้ก่อน ว่า "บุพพเหตุ นิยเมติ" แปลว่า บุพพเหตุ ย่อมกำหนดแน่นอน. บางพวกกล่าวว่า "ปรมมคฺโค นยเมติ" แปลว่า มรรคที่หนึ่ง กำหนดแน่นอน. บางพวกกล่าวว่า "อุปรี-

ตโย มคฺคา นียเมหฺตติ" แปลว่า มรรคเบื้องบน ๓ กำหนดแน่นอน. บางพวกกล่าว "ติณฺณํ มคฺคานํ วิปัสสนา นียเมหฺตติ" แปลว่า วิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ กำหนดแน่นอน.

บรรดาว่าแต่แห่งพระเถระเหล่านั้น วาพะว่า "ปุพฺพเหตุ "นียเมหฺตติ" ย่อมหมายความว่า อุปนิสัยแห่งปฐมมรรค ย่อมเป็นคุณชาตอันบุพเหตุกระทำแล้ว มรรคเบื้องบน ๓ ปราศจากอุปนิสัยเกิดขึ้น ในวาพะว่า "ปฐมมคฺโค นียเมหฺตติ" หมายความว่ามรรค ๓ เป็นธรรมชาติไร้ประโยชน์. ในวาพะว่า "อุปริ ตโย มคฺคา นียเมหฺตติ" หมายความว่า เมื่อปฐมมรรคยังไม่เกิดขึ้นนั้นแหละ มรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้นแล้ว. ก็วาพะว่า "ติณฺณํ มคฺคานํ วิปัสสนา นียเมหฺตติ" ซึ่งแปลว่า วิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ กำหนดแน่นอน ย่อมถูกต้อง. ก็ถ้าวิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ มีกำลัง พระโศดบัน ก็ชื่อว่าเอกพีชี. ถ้าอ่อนกว่าวิปัสสนาของเอกพีชี ก็ชื่อว่า โกลังโกละ ถ้าอ่อนกว่าวิปัสสนาของโกลังโกละนั้น ก็ชื่อว่า สัตตักขัตตูปรมะ ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระโศดบันบางองค์ มีอชฌาสัยในวิภูฏะ เป็นผู้ยินดีในวิภูฏะ ย่อมท่องเที่ยวไปในวิภูฏะบ่อย ๆ นั้นเที่ยว ปรากฏอยู่. ก็ชนเหล่านั้น มีประมาณเท่านี้ คือ

๑. อนาถบิณฑิกเศรษฐี
๒. วิสาขา อุบาลิกา
๓. จุลรตเทวบุตร
๔. มหารตเทวบุตร
๕. อเนกวรรณเทวบุตร
๖. ท้าวสักกเทวราช
๗. นาคทัตตเทวบุตร.

ทั้งหมดนี้ มีอริยาสัยในวัฏฏะ เกิดในเทวโลก ๖ ชั้น ตั้งแต่ต้น
ชำระจิตให้สะอาดในเทวโลกนั้นแหละ แล้วจึงตั้งอยู่ในอกนิฏฐภพ จึงจักปริ-
นิพพาน คนเหล่านี้ พระองค์มิได้ทรงถือเอาในที่นี้ ก็คนเหล่านี้พระองค์มิได้
ทรงถือเอาที่นั่นก็หาไม่ พระโศดาบันองค์ใด บังเกิดในมนุษยโลกทั้งหลาย
ท่องเที่ยวไปแล้วในมนุษยโลกนั้นแหละสิ้น ๗ ครั้ง แล้วจึงบรรลुพระอรหันต์
ก็ดี พระโศดาบันองค์ใดบังเกิดในเทวโลกทั้งหลายท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ ใน
เทวโลกนั้นแหละสิ้น ๗ ครั้ง แล้วบรรลุพระอรหันต์ ก็ดี พระโศดาบันแม่
เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มิได้ทรงถือเอา.

แต่ว่าพึงทราบว่ ในที่นี้พระองค์ทรงถือเอาพระโศดาบัน ที่ชื่อว่า
สัตตักขัตตอุปมะ กับโกลังโกละ ด้วยสามารถแห่งภพอันเจือกัน และ พระ-
โศดาบันผู้บังเกิดในภพของมนุษย์เท่านั้นที่ชื่อว่า เอกพีชี.

ในพระโศดาบันเหล่านั้น องค์หนึ่ง ๆ ย่อมถึงภาวะ ๔ อย่าง ด้วย
สามารถแห่งทุกขาปฏิบัติ เป็นต้น . ว่าด้วย**สัทธฐระ** พระโศดาบันมี ๑๒
จำพวก คือ. ชื่อว่าสัตตักขัตตอุปมะ จำพวก ชื่อว่าโกลังโกละ ๔ จำพวก
ชื่อว่า เอกพีชี ๔ จำพวก. ว่าด้วย**ปัญญาฐระ** ก็ถ้าพระโศดาบันพึงอาจยัง
โลกุตตรธรรมให้เกิดด้วยปัญญา กระทำปัญญาให้เป็นฐานะอย่างนี้ว่า เราจักให้
โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น แม้บรรลुเป็นพระโศดาบันผู้ชื่อว่า สัตตักขัตตอุปมะเป็น
ต้น ด้วยอำนาจปฏิบัติ ๔ อย่าง ก็เป็นพระโศดาบัน ๑๒ จำพวก เหมือนกัน
นั้นแหละ ฉะนั้นพระโศดาบันทั้ง ๒๔ จำพวกเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในฐานะนี้ ด้วยสามารถแห่งพระอริยะผู้เข้าไปเพ่ง
ธรรมอันตั้งอยู่ ด้วยศรัทธา หรือ ปัญญา ในที่นี้นั้นเทียว.

จบอรรถกถาเอกพีชีบุคคล

[๕๐] สกทาคามีบุคคล บุคคลชื่อว่า สกทาคามี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนทั้ง ๓ เพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง เป็นพระสกทาคามี ซึ่งยังจะมาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นแล้วทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สกทาคามี.

อรรธกถาสกทาคามีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง สกทาคามีบุคคล. บุคคลใด ย่อมมาอีกครั้งเดียวด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิ เพราะเหตุนี้ ผู้มันจึงชื่อว่า สกทาคามี แปลว่า ผู้มาปฏิสนธิอีกครั้งเดียว.

บทว่า "สกิทเว" ได้แก่ ครั้งหนึ่งเท่านั้น.

บรรดาพระสกทาคามี ๕ จำพวก ๔ จำพวกพระองค์ไม่ทรงประสงค์เอาแต่ทรงประสงค์เอาเพียงพวกเดียวเท่านั้นในที่นี้ ด้วยบทว่า "อิมิ โลก อานุตฺตวา" เพราะว่า พระสกทาคามีบางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ ย่อมปรินิพพานในโลกนี้นั้นแหละ บางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ปรินิพพานในเทวโลก บางพวกบรรลุในเทวโลกปรินิพพานในเทวโลกนั้นแหละ บางพวกบรรลุในเทวโลกแล้วเกิดขึ้นในโลกนี้แล้วจึงปรินิพพาน รวมพระสกทาคามีทั้ง ๔ จำพวก ดังกล่าวมานี้ พระองค์มิได้ทรงประสงค์เอา ในสกทาคามีนิสเทศนี้.

แต่พระสกทาคามี พวกใด บรรลุในโลกนี้ แล้วดำรงชีวิตอยู่ในเทวโลกตลอดอายุ แล้วก็เกิดขึ้นในโลกนี้อีก จึงปรินิพพาน พระสกทาคามีพวกเดียวเท่านั้น ฟังทราบทั่วว่า พระองค์ทรงถือเอาใน สกทาคามีนิเทศนี้.

คำใดที่ยังเหลืออยู่ในที่นี้ ข้าพเจ้ายังมีได้กล่าว คำนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในโลกุตตรกุตสนิทเทศ ในอรรธกถาแห่งธรรมสังคหะในหนหลัง.

ถามว่า ก็พระสกทาคามีนี้ มีการกระทำที่แตกต่างกันกับพระโสดาบัน
ที่ชื่อว่า เอกพีชี อย่างไรบ้าง ?

ตอบว่า พระโสดาบัน ผู้ชื่อว่า เอกพีชี ท่านมีปฏิสนธิครั้งเดียว
เท่านั้น ส่วนพระสกทาคามีท่านมีปฏิสนธิ ๒ ครั้ง ข้อนี้ เป็นการกระทำที่แตกต่าง
กันระหว่างพระอริยะทั้งสองเหล่านั้น.

จบอรรถกถาสกทาคามีบุคคล

[๕๑] อนาคามีบุคคล บุคคลชื่อว่า อนาคามี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัญญา
ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปาทิสะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน
ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า อนาคามี

อรรถกถาอนาคามีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง อนาคามีบุคคล. กามธาตุ พระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสเรียกว่า โอรัม แปลว่า ต่ำ ในคำว่า "โอรัมภาคิยานํ สลฺโลชนานํ "
เครื่องผูกทั้ง ๕ เหล่านั้น อันบุคคลใดยังละไม่ได้แล้ว เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้น
แม้บังเกิดในภวคฤภูมิ ก็ยังถูกเครื่องผูกเหล่านั้นดึงให้ตกไปในกามชาตุนั้นเทียว
เหมือนปลาที่กลืนกินเบ็ด และ เหมือนนกกาที่เขาเอาเชือกยาวผูกเท้าไว้ เพราะ
ฉะนั้น เครื่องผูกทั้ง ๕ ท่านจึงเรียกว่า โอรัมภาคิยะ อธิบายว่า โอรัมภาคิยะ
นี้ เป็นของเบื่องต่ำ คือ เป็นส่วนเบื่องต่ำ.

บทว่า "ปริกขยา" ได้แก่ เพราะสิ้นไปรอบแห่งเครื่องผูกเหล่านั้น

บทว่า "โอปปาติกะ" ได้แก่ ผู้มีกำเนิดเป็นโอปปาติกะ. หมายความว่า การนอนในครรภ์ ของพระอนาคามีนั่นท่านพ้นเสียแล้วด้วยบทว่า "โอปปาติกะ" นี้.

คำว่า "ตตฺถ ปรินิพฺพายี" ได้แก่ พระอนาคามี ผู้ปรินิพพานในสุทธาวาสเทวโลกนั้น.

คำว่า "อนาวตฺติชฺชโม ตสฺมา โลกา" หมายความว่า ได้แก่ การไม่มาจากพรหมโลกแล้วกลับมาสู่กามโลกนี้ ด้วยอำนาจถือปฏิสนธิเป็นสภาวะ. ก็การมาของพระอนาคามีนั่น เพื่อประโยชน์แก่การเห็นพระพุทธรเจ้า พระเถระ และสดับฟังพระสัทธรรมอันธรรมคามิได้ห้ามไว้.

คำว่า "อโย วุจฺจติ" หมายความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้มีสภาวะอย่างนี้ ท่านเรียกว่าพระอนาคามี เพราะไม่กลับมาอีก ด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

จบอรรถกถาอนาคามีบุคคล

[๕๒] อันตราปรินิพพายีบุคคล บุคคลชื่อว่า อันตราปรินิพพายี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัญญา-
โยชน์ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น
มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น
เพื่อละสัญญาโยชน์ อันมีในเบื้องบน ในระยะเวลาดัดต่อกับที่เกิดบ้าง ยังไม่ถึง
ท่ามกลางกำหนดอายุบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า อันตราปรินิพพายี.

อรรถกถาอันตรاپรินิพายีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า อันตรاپรินิพายี-
บุคคล. คำว่า "อุปฺปนฺโน วา สมฺมุตฺตา" ความว่า เป็นกาลติดต่อกัน
กับการเกิดขึ้นบ้าง. คำว่า "อุปฺปตฺตํ วา เวมฺมุขํ อายุปฺปมาณํ " ความว่า
ยังไม่ถึงประมาณท่ามกลางอายุบ้าง อธิบายว่า ยังไม่ถึงท่ามกลางอายุ ท่านย่อม
ยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นแล้ว แล้วปรินิพพาน. ก็เนื้อความว่า "เวมฺมุขํ ปตฺตํ "
แปลว่า ถึงท่ามกลางบ้าง บันทึกพึงทราบโดยการกำหนดด้วย "วา" ศัพท์.
พระอนาคามีผู้อันตรายปรีนิพายี ๓ จำพวก เป็นอันสำเร็จแล้วด้วยประการ
ดังนี้. คำว่า "อุปฺปฏฺฐิมานํ สญฺโฆชนานํ " ได้แก่ อุทฺธัมภากิยสังโยชนํ
๕ เบื้องบน หรือได้แก่ กิเลส ๘. บทว่า "ปหานาย" ได้แก่ ยังมรรค
ให้เกิดขึ้นเพื่อต้องการละสังโยชน์เหล่านั้น.

สองบทว่า "อโย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า อันตรายปรีนิพายี เพราะปรินิพพานในระหว่างท่ามกลางแห่งอายุนั้น
เทียว.

จบอรรถกถาอันตรاپรินิพายีบุคคล

[๕๓] อุปฺหัจจปรีนิพายีบุคคล บุคคลชื่อว่า อุปฺหัจจปรี-
นิพายี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภากิยสังโยชน์
ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปฺปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน

ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น เพื่อ
ละสัญโญชน์อันมีในเบื้องบน เมื่อล่วงพ้นท่ามกลางกำหนดอายุบ้าง เมื่อใกล้
จะทำกาลกิริยาบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า อุปหัจจปรินิพพายี.

อรรถกถาอุปหัจจปรินิพพายีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า อุปหัจจปรินิพพายี-

บุคคล. คำว่า "อติกุมติวา เวมขุณฺณํ อายุรปฺปมาณํ " ได้แก่คำว่าล่วงเลย
ท่ามกลางประมาณแห่งอายุ. คำว่า "อุปหจฺจ วา กาลกิริยํ " ได้แก่ ใกล้
จะทำกาลกิริยา อธิบายว่า จวนจะสิ้นอายุแล้ว. คำว่า "อโย วุจฺจติ" ความ
ว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อุปหัจจปรินิพพายี เพราะก้าว
ล่วงเลยท่ามกลาง ๕๐๐ มหากัปแห่งอายุ อันมี ๑,๐๐๐ มหากัปเป็นประมาณ
ในอวิหาภูมิทั้งหลายก่อน แล้วจึงตั้งอยู่ในกัปที่ ๖๐๐ มหากัปหรือที่ ๗๐๐
มหากัป หรือที่ ๘๐๐ มหากัป หรือที่ ๙๐๐ มหากัป หรือที่ ๑,๐๐๐ มหากัป
อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นแหละ แล้วจึงบรรลुพระอรหัต และปรินิพพานด้วย
กิเลสปรินิพพาน.

จบอรรถกถาอุปหัจจปรินิพพายีบุคคล

[๕๔] อสังขารปรินิพพายีบุคคล บุคคลชื่อว่า อสังขาร-
ปรินิพพายีเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัญโญชน์
ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปาทิกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอัน

ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นโดยไม่ลำบาก เพื่อละสัญญาอันมีในเบื้องบน บุคคลนี้เรียกว่า **อสังขาร-ปรินิพพายี**.

[๕๕] **อสังขารปรินิพพายีบุคคล** บุคคลชื่อว่า **อสังขาร-ปรินิพพายี**เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัญญาอันทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปาทิทะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นโดยไม่ลำบาก เพื่อละสัญญาอันมีในเบื้องบน บุคคลนี้เรียกว่า **อสังขาร-ปรินิพพายี**.

อรรถกถาอสังขารปรินิพพายี และอสังขารปรินิพพายีบุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่ง พระอนาคามี ผู้ชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี** และ**อสังขารปรินิพพายีบุคคล**. พระอนาคามีรูปใด ไม่กระทำความเพียรอย่างแรงกล้า โดยไม่รวบรัด รีบเร่ง มีทุกข์น้อย บรรลุพระอรหัตแล้ว ปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพานตามธรรมดา ฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า **อสังขาร-ปรินิพพายี** แปลว่า ผู้ปรินิพพานตามธรรมดา โดยมีได้กระทำความเพียรอย่างแรงกล้า. ส่วนรูปใด กระทำความเพียรอย่างแรงกล้า โดยรีบด่วนไม่ชักช้า มีความทุกข์ยาก บรรลุพระอรหัตแล้วปรินิพพาน ด้วยกิเลสปรินิพพานตามธรรมดา ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **อสังขารปรินิพพายี** แปลว่า ผู้ปรินิพพานตามธรรมดาด้วยการกระทำความเพียรอย่างแรงกล้า.

จบอรรถกถาอสังขารปรินิพพายี และอสังขารปรินิพพายีบุคคล

[๕๖] อุทซังโสโตกนิภูฐคามีนุคคล บุคคลชื่อว่า อุทซังโส-

โตกนิภูฐคามิ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสัณฺญาญาณ ทั้ง ๕ มีกำเนิดเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น จุตติจากอตฺตปาไปสุทฺตสา จุตติจากสุทฺตสาไปสุทฺตสี จุตติจากสุทฺตสีไปอกนิภูฐา ย่อมยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นในอกนิภูฐา เพื่อละสัณฺญาญาณเบื้องบน บุคคลนี้เรียกว่าอุทซังโสโตกนิภูฐคามิ.

[๕๗] บุคคลชื่อว่า ผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติ-

ผล เป็นโสดาบัน เป็นไฉน ?

บุคคลผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อละสัณฺญาญาณ ๓ ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สัณฺญาญาณ ๓ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนั้นเรียกว่า โสดาบัน.

บุคคลปฏิบัติแล้วเพื่อความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาท ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล เพราะกามราคะและพยาบาทของบุคคลใดเบาบางแล้ว บุคคลนี้เรียกว่า สกทาคามี.

บุคคลปฏิบัติแล้วเพื่อละไม่ให้เหลือ ซึ่งกามราคะและพยาบาท ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล กามราคะและพยาบาทอันบุคคลใดละได้หมด ไม่มีเหลือ บุคคลนั้นเรียกว่า อนาคามี.

บุคคลปฏิบัติแล้ว เพื่อไม่ให้เหลือซึ่งรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทซังจะ และอวิชา ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทซังจะ อวิชา อันบุคคลใดละได้หมดไม่มีเหลือ บุคคลนี้เรียกว่า อรหันต์.

อรรถกถาอุทังโสโตกนิฏฐคามีนุคคล

วินิจฉัยในนิเทศแห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า อุทังโสโตบุคคล.

ตณฺหาโสโต กระแส คือ ตัณหา หรือวฏฺฐโสโต กระแส คือ วัฏฏะ
ของพระอนาคามีนั้นมียู่ในเบื้องบน เพราะเป็นธรรมชาตินำไปในเบื้องบน
ฉะนั้นท่านจึงชื่อว่า **อุทังโสโต** แปลว่า ผู้มีกระแส คือ ตัณหาหรือวัฏฏะใน
เบื้องบน. อีกอย่างหนึ่ง **มคฺคโสโต** กระแส คือ มรรคของพระอนาคามีนั้น
มียู่ในเบื้องบน เพราะท่านไปสู่ภพเบื้องบนแล้วจึงได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
ชื่อว่า **อุทังโสโต** แปลว่า ผู้มีกระแส คือ มรรคในเบื้องบน. สอนบทว่า
" **อกนิฏฺฐํ จจฺจนติ** " ได้แก่ผู้มีปกติไปสู่ อกนิฏฐภพ.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า " **อวิหาโต จูโต อตปฺปํ จจฺจนติ** " เป็นต้น
ดังนี้ว่า พระอนาคามีเมื่ออยู่ในอวิหาภูมิตลอด ๑,๐๐๐ มหากัป ไม่อาจบรรลु
อรหัต จึงไปสู่สุตฺตสิฏฺฐิ. เมื่อท่านเมื่ออยู่ในสุตฺตสิฏฺฐิตลอด ๘,๐๐๐ มหากัป
ก็ไม่อาจบรรลुพระอรหัต ย่อมไปสู่อกนิฏฐภูมิ. อธิบายว่า เมื่อท่านอยู่ใน
อกนิฏฐภูมินั้น ย่อมให้อริยมรรคเกิดได้.

อนึ่ง เพื่อต้องการทราบประเภทของพระอนาคามีเหล่านี้ นักศึกษา
พึงทราบหมวด ๔ แห่งพระอนาคามี ผู้ชื่อว่า **อุทังโสโตกนิฏฐคามิ**.

บรรดาพระอนาคามีเหล่านั้นองค์ใดชำระเทวโลกทั้ง ๔ ให้สะอาด
จำเดิมแต่อวิหาภูมิ และไปสู่อกนิฏฐภูมิจึงปรินิพพาน องค์นี้ชื่อว่า **อุทังโสโต-
อกนิฏฐคามิ**.

ก็องค์ใด ชำระเทวโลกทั้ง ๓ เบื้องต่ำให้สะอาด แล้วดำรงอยู่ใน
สุตฺตสิฏฺฐิเทวโลก จึงปรินิพพาน องค์นี้ชื่อว่า **อุทังโสโต น อกนิฏฐคามิ**
แปลว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน แต่ไม่ไปสู่อกนิฏฐภูมิ.

องค์ใดไปสู่อกนิภูฏมุนั้นแหละ จากสุทฺถสสีเทวโลกนี้แล้ว จึงปรินิพพาน
องค์นี้ชื่อว่า นอฺทฺธํ โสโตกนิภูฏคามิ ซึ่งแปลว่า ผู้ไม่มีกระแสใน
เบื้องบน แต่ไปสู่อกนิภูฏมุนิ.

กึ่งองค์ใดดำรงอยู่ ในเทวโลกทั้ง ๔ เบื้องต่ำย่อมปรินิพพานในที่นั้น ๆ
นั้นแหละ องค์นี้ชื่อว่า นอฺทฺธํ โสโต นอกนิภูฏคามิ แปลว่า ผู้ไม่มีกระแส
ในเบื้องบนและไม่ไปสู่อกนิภูฏมุนิ.

เพราะฉะนั้นเมื่อรวมพระอนาคามีเหล่านั้น จึงมี ๔๘ จำพวก ด้วย
ประการดังนี้.

ถามว่า พระอนาคามี มี ๔๘ จำพวก เป็นไฉน ?

ตอบว่า ในอวิหาภูมิก่อน พระอนาคามีผู้เป็นอันตรายปรินิพพายี ๓
จำพวก ผู้เป็นอุปปหัจจปรินิพพายี ๑ จำพวก ผู้เป็นอุทฺธังโสโต ๑ จำพวก, พระ-
อนาคามีเหล่านั้นรวมเป็น ๑๐ จำพวก คือ เป็นอสังขารปรินิพพายี ๕ จำพวก
เป็นสสังขารปรินิพพายี ๕ จำพวก, ในอตฺปปา สุทฺถสสา และสุทฺถสสีภูมิ ก็
เหมือนกัน คือ มี ๘ ภูมิ ๆ ละ ๑๐ จำพวก รวมเป็น ๘๐ จำพวก, แต่พระ
อนาคามีผู้ชื่อว่า อุทฺธังโสโต ไม่มีในชั้นอกนิภูฏมุนิ มีแต่พระอนาคามีผู้ชื่อว่า
อันตรายปรินิพพายี ๓ จำพวก อุปปหัจจปรินิพพายี ๑ จำพวก พระอนาคามี
เหล่านั้นเป็น ๘ จำพวก คือ เป็นอสังขารปรินิพพายี ๔ จำพวก เป็นสสังขาร.
ปรินิพพายี ๔ จำพวก จึงรวมเป็นพระอนาคามี ๔๘ จำพวก ด้วยประการ
ดังนี้. พระอนาคามีเหล่านั้นทั้งปวง อันบัณฑิตแสดงเปรียบเทียบแล้วด้วย
ประกายไฟที่เกิดจากเหล็ก ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้.

เหมือนอย่างว่า เมื่อช่างเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลม ของมีดพับและ
มีดตัดเล็บที่ร้อนตลอดวันที่แท่งเหล็ก ประกายไฟเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ฉนั้นใด

พระอนาคามีที่เห็นปานนี้ บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี พวกที่ ๑ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะกิเลสดับไปไม่เหลือ ในลำดับที่เกิดขึ้นนั้นแหละ.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้น ที่แท่งเหล็ก ประกายไฟก็พุ่งขึ้นสู่อากาศแล้วก็ดับไป ฉนใด พระอนาคามีที่เห็นปานนี้พึงทราบว่ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี พวกที่ ๒ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะท่านมีอายุยังไม่ถึงท่ามกลางก็ปรินิพพาน.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้น (หมายถึงใหญ่ขึ้นไปตามลำดับ) ที่แท่งเหล็ก ประกายไฟพุ่งขึ้นสู่อากาศแล้ววกกลับลงมาสู่พื้นดินแต่ยังมีทันกระทบก็ดับไป ฉนใด พระอนาคามีที่เห็นปานนี้พึงทราบว่ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี พวกที่ ๓ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะถึงท่ามกลางแห่งอายุแล้ว ยังไม่ใกล้จะทำกาลกิริยา ก็ปรินิพพาน.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้นที่แท่งเหล็ก ประกายไฟพุ่งขึ้นสู่อากาศแล้วตกลงยังพื้นดินแต่พอกระทบกับพื้นดินแล้วก็ดับไป ฉนใด พระอนาคามีเห็นปานนี้พึงทราบว่ ชื่อว่า อุปหัจจปรินิพพายี ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะเข้าใกล้การกระทำกาลกิริยาแล้ว ได้ยังความเป็นไปแห่งอายุให้สิ้นไปแล้ว จึงปรินิพพาน.

เมื่อช่วงเหล็กที่อยู่ซึ่งปลายเหล็ก แหลมเป็นต้น ที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้นที่แท่งเหล็ก สะเก็ดไฟกระเด็นตกไปที่หญ้า หรือที่ไม้เล็กน้อยแล้ว ก็เผาหญ้าหรือไม้เล็กน้อยแล้วก็ดับไป ฉนใด พระอนาคามีที่เห็นปานนี้พึงทราบ

ว่าชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะปรินิพพาน ด้วยการประกอบความเพียรมีประมาณเล็กน้อย คือ ด้วยการดำเนินไปอย่างสบาย.

เมื่อช่างเหล็กที่อยู่ซึ่งเหล็กแหลมเป็นต้นที่ร้อนตลอดวัน อันใหญ่กว่านั้น ที่แท่งเหล็ก สะเก็ดไฟก็กระเด็นตกไปที่กองไม้ หรือหย้ากองใหญ่แล้ว ไม้กองไม้ หรือหย้ากองใหญ่นั้นหมดแล้ว จึงดับไป ฉะนั้น พระอนาคามีผู้เห็นปานนี้พึงทราบ ว่า ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะปรินิพพานด้วยการทำความเพียรอย่างแรงกล้า คือ ดำเนินไปอย่างหนักแน่น.

สะเก็ดไฟอื่นอีก ย่อมตกไปที่กองไม้ และกองหย้าอันใหญ่นั้น ครั้นเมื่อกองไม้หรือกองหย้าอัน ใหญ่นั้นถูกไฟไหม้อยู่ ถ่านที่ปราศจากเปลวไฟก็ดี เปลวไฟก็ดี เกิดขึ้นแล้วก็เผาไหม้โรงของนายช่างเหล็ก แล้วก็ลามไปไหม้บ้าน หมู่บ้าน เมือง และแคว้นแคว้น จดฝั่งสมุทรจึงดับไป ฉะนั้น พระอนาคามีผู้เห็นปานนี้พึงทราบ ว่า ชื่อว่า อุตซังโสโตกนิภูรคามิ ฉะนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะท่านกระทำการแผ่ขยายพืชในภพเป็นอนЕК แล้วจึงกระทำให้สิ้นสุดลงด้วยการบรรลุนิพพานที่ถูกต้องแล้วจึงปรินิพพาน. ก็แผ่นเหล็กนั้นแหละมีเล็กบ้างใหญ่บ้าง อันต่างด้วยปลายเหล็กแหลมเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในพระสูตร ในวาระทั้งหมดว่า "อโยกปลุลล " แผ่นเหล็ก ดังนี้.

เหมือนอย่างคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า "ก็ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขา คือ ความวางเฉยว่า อุเบกขาไม่พึงมี และจะไม่พึงมีแก่เรา ไม่ได้มีแล้วและจักไม่มีแก่เรา สิ่งใด

มีอยู่ เราขอมละสิ่งนั้น เธอนั้นขอมไม่ยินดีในภพ ขอมไม่ยินดีในการเกิด ลำดับนั้น เธอขอมเห็นบทอันยิ่งอันสงบแล้ว ด้วยสัมมปปัญญา (ปัญญาอันชอบ) กับทนนั่นแล อันเธอกระทำให้แจ้งแล้วซึ่งสิ่งทั้งปวงโดยประการทั้งปวง แต่เธอยังละมานานุสัยทั้งปวงไม่ได้โดยประการทั้งปวง ยังละภวราคานุสัยทั้งปวงโดยประการทั้งปวงไม่ได้ ยังละอวิชขานุสัยทั้งปวงโดยประการทั้งปวงไม่ได้ เธอ นั้นชื่อว่า อันตราปรินิพพายี เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อนุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กอันร้อนตลอดวัน ประกายไฟเกิดขึ้นแล้วก็พึงดับไป แม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ขอมเป็นผู้ชื่อว่าอันตรา-ปรินิพพายี ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อนุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กอันร้อนตลอดทั้งวัน ประกายไฟเกิดแล้ว บังเกิดแล้ว ก็พึงดับไป แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ขอมเป็นผู้ชื่อว่าอันตราปรินิพพายี ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ขอมเป็นผู้ชื่อว่า อันตราปรินิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กทั้งหลายที่ร้อนตลอดทั้งวัน สะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว ยังไม่ทันกระทบพื้นดินก็พึงดับไปแม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ขอมชื่อว่า อันตราปรินิพพายี ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ขอมชื่อว่าอุปปัจจปรินิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อนุคคลทุบอยู่

ซึ่งแผ่นเหล็กที่ร้อนตลอดทั้งวัน สะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้วกระทบกับพื้นดินแล้วพังดับไปจันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมชื่อว่า **อุปหัจจปรินิพพายี**.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กที่ร้อนตลอดวัน สะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้วพังกระเด็นไปตกอยู่ที่กองหญ้า หรือกองไม้ เล็กน้อย สะเก็ดไฟนั้นพึงให้ไฟเกิดบ้าง ให้ควันเกิดบ้างในที่นั้น ครั้นให้ไฟเกิดแล้วก็ดี ให้ควันเกิดแล้วก็ดี แล้วก็ไหม้กองไม้กองหญ้าเล็กน้อยนั้นนั่นแหละจนหมดสิ้นแล้วพังดับไปเองเพราะสิ้นเชื้อ แม้จันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี** เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ จันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้
ย่อมชื่อว่า สังขารปรินิพพายี ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบแผ่นเหล็กที่ร้อนตลอดวัน ปรกาศสะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้ว พังตกไปที่กองหญ้าและกองไม้อันไพบลูแล้วพึงให้ไฟเกิดขึ้นบ้าง ให้ควันเกิดขึ้นบ้าง ฯลฯ แล้วก็ไหม้กองหญ้าและกองไม้อันไพบลูนั้นนั่นแหละจนสิ้นแล้วก็พังดับไปเพราะสิ้นเชื้อ จันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า **สังขารปรินิพพายี**.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ
ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **อุทธังโสโตกนิภูฐานมี** เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลทุบอยู่ซึ่งแผ่นเหล็กอันร้อนตลอดวัน ปรกาศสะเก็ดไฟบังเกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้ว พังตกไปที่

กองหญ้า หรือกองไม้อันใหญ่แล้ว พึงให้ไฟเกิดบ้างให้ควันเกิดบ้าง ฯลฯ แล้ว
ก็ไหม้กองหญ้า กองไม้อันใหญ่นั้นนั้นแหละ และพึงตามไปไหม้กองไม้บ้าง
ป่าไม้บ้าง ครั้นไหม้แล้วก็มาสู่ภาคพื้นอันเป็นพืชสด หรือถึงหนทาง หรือ
ถึงศิลา หรือถึงน้ำ หรือถึงสถานอันเป็นที่รุ่มรมย์แล้วก็ดับไป เพราะขาดเชื้อ
จันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า
อุทธัง โสโตกนิมฺมิตฺตคามิ จันนั้นเหมือนกัน.

นิเทศแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติในการกระทำโศดาปัตติผลให้แจ้ง
เป็นต้นมีเนื้อความดังนี้เทียว.

คำว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ท่านเรียกว่า
พระอรหันต์. ก็คำว่า พระอรหันต์ในที่นี้ พึงทราบว่ามี ๑๒ จำพวก.

ถามว่า มี ๒ จำพวก อย่างไร.

ตอบว่า กิวิโมกข์มีอยู่ ๓ อย่าง คือ สุธมฺมวิโมกข์ ๑ อนิมิตฺตวิโมกข์
๑ อปฺปณฺหิตวิโมกข์ ๑ บรรดาวิโมกข์เหล่านั้น พระชินาสพฺพหุลุดพันด้วย
สุธมฺมวิโมกข์มี ๔ จำพวก ด้วยอำนาจปฏิปทา ๔ อย่าง และพระชินาสพฺพหุลุด
พัน ด้วยอนิมิตฺตวิโมกข์หรืออปฺปณฺหิตวิโมกข์ ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น
บัณฑิตพึงทราบว่า พระอรหันต์จึงมี ๑๒ จำพวก ด้วยประการฉะนี้.

ก็บุคคลเหล่านี้ มีประมาณเท่านี้คือ คือ พระสกทาคามี ๑๒ จำพวก
ซึ่งเหมือนพระอรหันต์ ๑๒ จำพวก พระโศดาบัน ๒๔ จำพวก คือ พระโศดา-
บัน ๑๒ จำพวก คุณด้วยฐานะ ๒ คือ สัทธาฐานะ ๑ ปัญญาฐานะ ๑ และพระ-
อนาคามี ๔๘ จำพวก ทั้งหมดเหล่านี้ เมื่อท่านพ้นจากโลกนี้แล้ว ย่อมไม่
เกิดในลัทธิภายนอกพระศาสนา ย่อมเกิดขึ้นในพระศาสนาแห่งพระสัพพัญญู-
พุทธเจ้านั้นเทียว ดังนี้แล.

จบอรรถกถาเอกกนิทเทศ ว่าด้วยบุคคล ๑ จำพวกแต่เพียงนี้

ทุกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๒ จำพวก

[๕๘] ๑. โภชนบุคคล บุคคลผู้มักโกรธ เป็นไฉน ?

ความโกรธ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ โทสะ ความประทุษร้าย ภาวะที่ประทุษร้าย ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ภาวะที่จิตไม่ยินดีอันใด นี้เรียกว่า ความโกรธ ความโกรธนี้ อื่นบุคคลใดละไม่ได้ บุคคลนั้น เรียกว่า ผู้มักโกรธ.

๒. อุปนาหิบุคคล บุคคลผู้ผูกโกรธ เป็นไฉน ?

ความผูกโกรธ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความโกรธมีในเบื้องบน ความผูกโกรธมีในภายหลัง ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การทำความโกรธให้มันเข้า อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความผูกโกรธ ความผูกโกรธนี้ อื่นบุคคลใดละไม่ได้ บุคคลนั้น เรียกว่า ผู้ผูกโกรธ.

อรรถกถาทุกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๒ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้มักโกรธเป็นต้น

บุคคลผู้มีการโกรธเป็นปกติ คือ ผู้โกรธมาก ชื่อว่า ผู้มักโกรธ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ตรัสถามบุคคลอย่างนี้แล้ว เพื่อจะทรงแสดงบุคคล

โดยธรรม จึงตรัส คำว่า "ตตฺถ กตโม โกโธ" ซึ่งแปลว่า ความโกรธในข้อนั้น เป็นไฉน ? ดังนี้ เป็นต้น.

แม้ในนิเทศแห่งอุปนาหิบุคคล บุคคลผู้ผูกโกรธ เป็นต้นกัณยนี้เหมือนกัน. คำเป็นต้นว่า "โกโธ กุซฺสนา" มีเนื้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. คำเป็นต้นว่า "โกโธ" มีเนื้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในกาลก่อนในอุปนาหิเทศเป็นต้นเหมือนกัน.

สองบทว่า "อโย โกโธ อปฺปหิโน" ความว่า ยังละไม่ได้ด้วยวิกขัมภนปหาน หรือด้วยคตังคปหาน หรือด้วยสมุจเฉตปหาน. แม้ในบุคคลผู้ผูกโกรธเป็นต้นข้างหน้า ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

[๕๔] ๑. มัคชีบุคคล บุคคลผู้มักลบถู่บุญคุณ เป็นไฉน ?

ความลบถู่ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความลบถู่ กิริยาที่ลบถู่ ภาวะที่ลบถู่ ความไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่น การกระทำที่ไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่น นี้เรียกว่า ความลบถู่ ความลบถู่นี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มักลบถู่บุญคุณของผู้อื่น.

๒. ปลาสิทธิบุคคล บุคคลผู้ตีเสมอ เป็นไฉน ?

การตีเสมอ ในข้อนั้น เป็นไฉน การตีเสมอ กิริยาที่ตีเสมอ ภาวะที่ตีเสมอ ธรรมเป็นอาหารแห่งการตีเสมอ ฐานแห่งวิวาท การถือเป็นคู่ว่าเท่าเทียมกัน การไม่สละคืน อันใด นี้เรียกว่า การตีเสมอ การตีเสมอนี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ตีเสมอ.

[๖๐] ๑. อีสสุกบุคคล บุคคลผู้มีความริษยา เป็นไฉน ?

ความริษยา ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความไม่ยินดีด้วย ภาวะที่ไม่ยินดีด้วยในลาภสักการะ ความเคารพความนับถือ การไหว้ การบูชาของผู้อื่น อันใด นี้เรียกว่า ความริษยา ก็ความริษยานี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความริษยา.

๒. มัจฉริบุคคล บุคคลผู้มีความตระหนี่ เป็นไฉน ?

ความตระหนี่ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความตระหนี่มี ๕ อย่าง คือ ตระหนี่ที่อยู่ ตระหนี่ตระกูล ตระหนี่ลาภ ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความอยากไปต่าง ๆ ความเหนียวแน่น ความตระหนี่ถี่เหนียว ความที่จิตไม่เผื่อแผ่ อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ ความตระหนี่นี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความตระหนี่.

[๖๑] ๑. สถบุคคล บุคคลผู้โอ้อวด เป็นไฉน ?

ความโอ้อวด ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวด ความโอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่แข่งกระด้าง กิริยาที่แข่งกระด้าง ความพุดยกตน กิริยาที่พุดยกตน อันใด ในข้อนั้น นี้เรียกว่า ความโอ้อวด ความโอ้อวดนี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้โอ้อวด.

๒. มายาวิบุคคล บุคคลผู้มีมายา เป็นไฉน ?

มายาในข้อนี้ เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว เพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น จึงตั้งความปรารถนาอันลามก ปรารถนาว่า ใครอย่ารู้เรา ดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา พูดยว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา. พยายามด้วยกายว่าใคร ๆ อย่ารู้เรา มายา ภาวะที่มีมายา ความวางท่า ความหลอกลวง ความคลบตะแลง ความมีเล่ห์เหลี่ยม ความทำให้ลุ่มหลง ความซ่อน ความอำพราง ความผิด ความปกปิด การไม่ทำให้เข้าใจง่าย การไม่ทำให้จะแจ้ง การปิดบัง กิริยาลามก เห็นปานนี้ อันใด นี้เรียกว่า มายา มายานี้ อันบุคคลใดละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า มีมายา.

[๖๒] ๑. อหิริกบุคคล บุคคลผู้ไม่มีหิริ เป็นไฉน ?

ความไม่มีหิริ ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ธรรมชาติใด ไม่ละอายสิ่งที่ควรละอาย ไม่ละอายการถึงพร้อมแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า ความไม่มีหิริ บุคคลประกอบแล้วด้วยความไม่มีหิรินี้ เรียกว่า ผู้ไม่มีหิริ.

๒. อนอตตปปิบุคคล บุคคลผู้ไม่มีออตตปปะ เป็น

ไฉน ?

ความไม่มีออตตปปะ ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ธรรมชาติใดไม่กลัวสิ่งที่ควรกลัว ไม่กลัวการถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า ความไม่มีออตตปปะ บุคคลประกอบแล้วด้วยความไม่มีออตตปปะ นี้ชื่อว่า ผู้ไม่มีออตตปปะ.

[๖๓] ๑. ทุพพจนบุคคล บุคคลผู้ว่ายาก เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้ว่ายาก ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความเป็นผู้ว่ายาก กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ภาวะที่เป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ถือเอาโดยปฏิญญา ความเป็นผู้ยินดีโดยความเป็นข้าศึก ความไม่เอื้อเฟื้อ ภาวะที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ในเมื่อสหธรรมมิก ว่ากล่าวอยู่นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ว่ายาก บุคคลประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้ว่ายากนี้ ชื่อว่า ผู้ว่ายาก.

๒. ปาปमितตบุคคล บุคคลผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลเหล่านั้นใด เป็นผู้ไม่มีศรัทธา เป็นผู้ทุศีลมีสุทธะน้อย เป็นผู้ตระหนี่ มีปัญญาทราม การเสวนะ การเข้าไปเสวนะ การช่องเสพ การคบ การคบหา การภักดีด้วย ความเป็นผู้คบหาสมาคมกับบุคคลเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้มีมิตรชื่อนี้ ชื่อว่า ผู้มีมิตรชั่ว.

[๖๔] ๑. อินทริยาคุตตทวารบุคคล บุคคลผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย ในข้อนั้น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปด้วยตา เป็นผู้ถือเอาซึ่งนิमित เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คืออกิขณา และโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรี คือ จักขุนี้อยู่ เพราะการไม่สำรวมอินทรี คือ จักขุใด เป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรี คือจักขุ

นั้น ย่อมไม่รักษาอินทรีย์ คือ จักขุ ย่อมไม่ถึงความสำรวมในอินทรีย์ คือ จักขุ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้อง โภจทรัพย์ด้วยกาย ฯลฯ ฐรรณมรรณด้วยใจแล้ว เป็นผู้ถือเอาซึ่งนิमित เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ อภิขมาและโทมนัส ฟังชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ คือ ใจใดเป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติ เพื่อสำรวมอินทรีย์ คือ ใจนั้น ย่อมไม่รักษาอินทรีย์ คือ ใจ ย่อมไม่ถึงความ สำรวมอินทรีย์ คือ ใจ การไม่คุ้มครอง การไม่ปกครอง การไม่รักษา การไม่ สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านั้นอันใด นี้ชื่อว่า ความเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลายนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีทวารอันไม่คุ้มครองแล้วใน อินทรีย์ทั้งหลาย.

๒. โภชนมัตตัญญุบุคคล บุคคลผู้ไม่รู้จักประ-
มาณในโภชนะ เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคล บางคนในโลกนี้ไม่พิจารณาแล้ว โดยแยกคาย บริโภคซึ่งอาหารเพื่อเล่น เพื่อ มัวเมา เพื่อประดับ เพื่อตกแต่ง ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ความเป็นผู้ไม่รู้จัก ประมาณในโภชนะนั้น ความไม่พิจารณาในโภชนะอันใด นี้เรียกว่า ความ เป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่รู้จัก ประมาณในโภชนะนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ.

[๖๕] ๑. มุจฺฉิสฺสติบุคคล บุคคลผู้มีสติหลง เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีสติหลง ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความระลึกไม่ได้ ความ ตามระลึกไม่ได้ ความกลับระลึกไม่ได้ ความไม่มีสติ ความระลึกไม่ได้ ความ

ทรงจำไม่ได้ ความหลงไหล ความพันเพือน อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีสติหลง บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีสติหลงนี้ ชื่อว่า ผู้มีสติหลง.

๒. อสัมปชานบุคคล บุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เป็น

โชน ?

อสัมปชัญญะ ในข้อนั้น เป็นโชน ? ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้ตาม ความไม่พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่รับทราบ ความไม่กำหนดลงทราบ ความไม่เพ่งเล็ง ความไม่พิจารณา ไม่ทำให้แจ่มแจ้ง ความเป็นผู้ทรมานปัญญา ความเป็นผู้เขลา ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม ความโง่ โอะมะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคืออวิชา ปริยฐานคืออวิชา ลัมคืออวิชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะนี้ ชื่อว่า ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ.

[๖๖] ๑. สิลวิปันนบุคคล บุคคลผู้มีศีลวิบัติ เป็นโชน ?

ศีลวิบัติ ในข้อนั้น เป็นโชน ? การล่วงละเมิดทางกาย การล่วงละเมิดทางวาจา การล่วงละเมิดทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่าศีลวิบัติ ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดชื่อว่าศีลวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยศีลวิบัตินี้ ชื่อว่า ผู้มี ศีลวิบัติ.

๒. ทิฏฐิวิปันนบุคคล บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ เป็นโชน ?

ทิฏฐิวิบัติ ในข้อนั้น เป็นโชน ? ทิฏฐิความเห็นไปว่า ทานที่ให้ไม่มีผล การบูชาใหญ่ (คือมหาทานที่ทั่วไปแก่คนทั้งปวง) ไม่มีผล สักการะที่บุคคลทำเพื่อแขก ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาและบิดาไม่มี อุปปาตีกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้พร้อมเพรียงกัน

ผู้ประพาศติและปฏิบัติชอบ ที่รู้ยิ่งแล้วซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว
ประกาศทำให้แจ้งในโลกนี้ไม่มีดังนี้ มีอย่างนี้เป็นรูปอันใด ทิฐิ ความเห็นไป
ข้างทิฐิ ปาฐคือทิฐิ กัณการคือทิฐิ ทิฐิเป็นข้าศึกความดีนรเพราะ
ทิฐิ ตัญโญชนคือทิฐิ ความยึดถือ ความเกี่ยวเกาะ ความยึดมั่นการยึด
ถือความปฏิบัติผิด บรรดาผิด ทางผิด ภาวะที่เป็นผิด ลัทธิเป็นแดนเสื่อม
ความยึดถือ การแสวงหาผิด อันใด มีลักษณะอย่างนี้ นี้เรียกว่า ทิฐิวินิ
มิจาทิฐิแม้ทั้งหมด เป็นทิฐิวินิ บุคคลประกอบด้วยทิฐิวินินี้ ชื่อว่า
ผู้มีทิฐิวินิ.

[๖๗] ๑. อัชฌัตตัญญูชนบุคคล บุคคลผู้มีสัจญ์ภายใน

ใน เป็นไฉน ?

โอรัมภาคิยสัจญ์ ๕ อันบุคคลใดยังละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียก
ว่า ผู้มีสัจญ์ภายใน.

๒. พหิททาญญูชนบุคคล บุคคลผู้มีสัจญ์ภายนอก

นอก เป็นไฉน ?

อุทฺธัมภาคิยสัจญ์ ๕ อันบุคคลใดยังละไม่ได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า
ผู้มีสัจญ์ภายนอก.

อรรถกถาอหิริบุคคล คือ ผู้ไม่มีหิริ เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในอหิริกนิเทศต่อไป.

สองบทว่า "อิมินา อหิริเกน" ความว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม คือ
ความไม่ละอายนี้ อันมีประการอย่างนี้. แม้ในคำเป็นต้นว่า "อโนตฺตปฺปน"
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า "อชณตตสยโลชนโน" ได้แก่ มีเครื่องผูกในภายใน.

สองบทว่า "พหิทฐา สยโลชนโน" ได้แก่ ผู้มีเครื่องผูกในภายนอก. เครื่องผูกแม้ทั้ง ๒ เหล่านี้ บัณฑิตพึงแสดงการอุปมาด้วยโรงลูกโค. จริงอยู่ พระโสดาบัน และพระสกทาคามี ที่ดำรงชีวิตอยู่ในกามโลกนี้ เปรียบเหมือนลูกโคที่เขาผูกให้นอนอยู่ภายในโรงลูกโคนั้นแหละ. เครื่องผูก คือสังโยชน์แห่งพระโสดาบัน และพระสกทาคามีเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกามโลกนี้ แม้ตัวท่านก็ดำรงอยู่ในภพนี้เหมือนกัน. ถ้าพระโสดาบัน และพระสกทาคามีดำรงอยู่ในรูปภพ หรืออรูปภพ ก็เปรียบเหมือนกับลูกโคที่เขาผูกไว้ในภายใน โรงแห่งลูกโค แต่ตัวลูกโคนอนอยู่ภายนอกโรง เพราะว่าเครื่องผูกแห่งพระโสดาบัน และพระสกทาคามีเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกามโลกนี้ แต่ท่านอยู่ในพรหมโลก. พระอนาคามีผู้อยู่ในรูปภพ เปรียบเหมือนกับลูกโคที่เขาผูกไว้ในภายนอกโรง ตัวก็นอนอยู่ภายนอกโรง เพราะว่า เครื่องผูก คือสังโยชน์แห่งพระอนาคามีนั้นอยู่ในภายนอกจากกามโลก แม้ตัวท่านก็ดำรงอยู่ในภายนอกจากกามโลกเหมือนกัน. ส่วนพระอนาคามีผู้สถิตอยู่ในกามโลกนี้ เปรียบเหมือนกับลูกโคที่เขาผูกไว้ในภายนอกโรง แต่ตัวนอนอยู่ภายในโรง. เพราะว่า เครื่องผูกของอนาคามีนั้น อยู่ในรูปภพ อรูปภพ แต่ท่านอยู่ในกามภพนี้.

[๖๘] ๑. อักโกธนบุคคล บุคคลผู้ไม่โกรธ เป็นไฉน ?

ความโกรธในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ โทสะ กิริยาที่ประทุษร้าย ภาวะที่ประทุษร้าย พยาบาท กิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่ยินดี นี้เรียกว่า ความโกรธ ความโกรธนี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่โกรธ.

๒. อนุปนาหิบุคคล บุคคลผู้ไม่ผูกโกรธ เป็นไฉน ?

ความผูกโกรธ ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ความโกรธมีในกาลเบื้องต้น
ความผูกโกรธมีในกาลภายหลัง ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูก
โกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การไหล
ไปตามความโกรธ การผูกพันความโกรธ การทำความโกรธให้มันเข้า อันใด
เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความผูกโกรธ. ความผูกโกรธนี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว
บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ผูกโกรธ.

อรรถกถาอักโกธนบุคคล คือ บุคคลผู้ไม่โกรธ เป็นต้น

บทว่า "ปหิโน" ได้แก่ ความโกรธที่บุคคลละได้แล้ว ด้วยวิก-
ขัมภนปหาน หรือด้วยตทังคปหาน หรือ ด้วยสมุจเฉตปหาน.

[๖๕] ๑. อมกจีบุคคล บุคคลผู้ไม่ลบหลู่บุญคุณผู้อื่น เป็นไฉน ?

ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น ในข้อนี้ เป็นไฉน ? ความลบหลู่ กิริยา
ที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความไม่เห็นคุณค่าของผู้อื่น การกระทำความไม่เห็นคุณค่า
ผู้อื่น นี้เรียกว่า ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น. ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่นนี้ อัน
บุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ลบหลู่บุญคุณผู้อื่น.

๒. อปลาสิทธิบุคคล บุคคลผู้ไม่ตีเสมอผู้อื่น เป็นไฉน ?

ความตีเสมอผู้อื่น ในข้อนี้ เป็นไฉน. ? การตีเสมอ กิริยาที่ตีเสมอ
ภาวะที่ตีเสมอ ธรรมที่เป็นอาหารแห่งการตีเสมอ ฐานะแห่งวิวาท การถือเป็น

เทียบเคียงกันว่าเท่าเทียมกัน การไม่สละคืน นี้เรียกว่า การตีเสมอ. การตีเสมอ
นี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ตีเสมอผู้อื่น.

[๗๐] ๑. อนิสสุกบุคคล บุคคลผู้ไม่มีความริษยาเป็นไฉน ?

ความริษยา ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะ
ที่ริษยา ความไม่ยินดีด้วย กิริยาที่ไม่ยินดีด้วย ภาวะที่ไม่ยินดีด้วย ในลาภ
สักการะ ในการทำความเคารพ ความนับถือ การไหว้ การบูชาของคนอื่น
อันใดนี้เรียกว่า ความริษยา. ความริษยานี้อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้
เรียกว่า ผู้ไม่มีความริษยา.

๒. อมัจฉริบุคคล บุคคลผู้ไม่มีความตระหนี่ เป็น
ไฉน ?

ความตระหนี่ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ
ตระหนี่ที่อยู่ ตระหนี่ตระกูล ตระหนี่ลาภ ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรม
ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความอยากมีประการต่างๆ ความเหนียวแน่น
ความตระหนี่ถี่เหนียว ความที่จิตไม่เผื่อแผ่ อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า
ความตระหนี่ ความตระหนี่นี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่
มีความตระหนี่.

[๗๑] ๑. อสทบุคคล บุคคลผู้ไม่โอ้อวด เป็นไฉน ?

ความโอ้อวด ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็น
ผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวด ความโอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่
แข่งกระด้าง กิริยาที่แข่งกระด้าง ความพุดยกตน กิริยาที่พุดยกตน อันใด

นี้เรียกว่า ความไอ้อวด ความไอ้อวดนี้ อันบุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่ไอ้อวด.

๒. อมายาวิบุคคล บุคคลผู้ไม่มีมายา เป็นไฉน ?

มายาในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริต ด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจแล้ว เพราะเหตุจะ ปกปิดความทุจริตนั้น จึงตั้งความปรารถนาอันลามก ปรารถนาว่าใคร ๆ อย่า รู้เรา ดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา พูคว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา พยายามด้วยกายว่า ใคร ๆ อย่ารู้เรา มายา ภาวะที่มีมายา ความวางท่า ความหลอกลวง ความ คลบตะแลง ความมีเล่ห์เหลี่ยม ความทำให้ลุ่มหลง ความซ่อนความอำพราง ความปิด ความปกปิด การไม่ทำให้เข้าใจง่าย การไม่ทำให้จะแจ้ง การปิด บังอำพราง กิริยาลามก อันใด เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า มายา. มายานี้ อัน บุคคลใดละได้แล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่มีมายา.

[๗๒] ๑. หิริมาบุคคล บุคคลผู้มีหิริ เป็นไฉน ?

ความละอายในข้อนั้น เป็นไฉน ? ละอายการเข้าถึงธรรมอันเป็นบาป อกุศล นี้เรียกว่า หิริ ความละอาย บุคคลผู้ประกอบด้วยหิรินี้ชื่อว่า ผู้มีหิริ.

๒. โอตตปปบุคคล บุคคลผู้มีโอตตปปะ เป็นไฉน ?

โอตตปปะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ธรรมชาติใดกลัวสิ่งที่ควรกลัว กลัวการเข้าถึงธรรมที่เป็นบาปอกุศล นี้เรียกว่า โอตตปปะ. บุคคลผู้ประกอบ แล้วด้วยโอตตปปะนี้ ชื่อว่า ผู้มีโอตตปปะ.

[๗๓] ๑. สัจจนุกูล บุคคลผู้ว่าง่าย เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้ว่าง่าย ในข้อนั้น เป็นไฉน ? กิริยาที่ว่าง่าย ภาวะที่ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ถือเอาโดยไม่ปฏิกูล ความเป็นผู้ยินดี โดยไม่เป็นข้าศึก ความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ ความเชื่อฟัง ในเมื่อสหธรรมิกว่ากล่าวอยู่. บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ว่าง่าย.

๒. กัลยาณมิตตบุคคล บุคคลผู้มีมิตรดี เป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีมิตรดี ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคลเหล่าใดมีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต มีการบริจาคน มีปัญญา การเสวนะ การช่งเสพ การคบ การคบหา การคบหาพร้อม การรักดี การรักดีด้วย ความเป็นผู้คบหาสมาคม บุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี. บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความ เป็นผู้มีมิตรดี นี้ชื่อว่า เป็นผู้มีมิตรดี.

[๗๔] ๑. อินทรีย์อุตตทวารบุคคล บุคคลมีทวารอันคุ้มครอง แล้วในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นไฉน ?

ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ในข้อนั้นเป็นไฉน ? บุคคลในโลกนี้เห็นรูปด้วยตา เป็นผู้ไม่ถือเอาซึ่งนิमित เป็นผู้ไม่ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ อภิขมาและโทมนัส ฟัง ชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือจักขุนี้อยู่ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์ คือจักขุใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์คือจักขุนั้น ย่อมรักษา อินทรีย์คือจักขุ ย่อมถึงความสำรวม อินทรีย์คือจักขุ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ ฐรรมารมณด้วยใจ ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอัน

ลามก คือ อภิขณาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือใจ
นี้อยู่ เพราะความไม่สำรวมอินทรีย์คือใจใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวม
อินทรีย์คือใจนั้น ย่อมรักษาอินทรีย์คือใจ ย่อมถึงความสำรวมอินทรีย์คือใจ
การคุ้มครอง การปกครอง การรักษา การสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านั้นใด นี้
เรียกว่า ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย บุคคลผู้
ประกอบด้วยความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย นี้ชื่อว่า
เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย.

๒. โภชนะมัตตัญญุบุคคล บุคคลผู้รู้จักประมาณใน

โภชนะเป็นไฉน ?

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? บุคคล
บางคนในโลกนี้ พิจารณาโดยแยกคายแล้วบริโภคอาหาร ไม่บริโภคเพื่อจะ
เล่น ไม่บริโภคเพื่อมัวเมา ไม่บริโภคเพื่อประดับ ไม่บริโภคเพื่อตกแต่ง
ประเทืองผิว บริโภคเพียงเพื่อความตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายเป็นไป เพื่อ
จะกำจัดความเบียดเบียนลำบากคือความหิวอาหารเสีย เพื่อจะอนุเคราะห์พรหม-
จรรย์ ด้วยคิดว่า ด้วยการเสพลเฉพาะอาหารนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียไม่ให้
เวทนาใหม่เกิดขึ้นด้วย ความที่กายจักเป็นไปได้นานจักมีแก่เรา ความเป็นผู้
ไม่มีโทษ ความอยู่สบายด้วยจักมีแก่เรา ความเป็นผู้สันโดษ ความเป็นผู้รู้จัก
ประมาณในโภชนะนั้น ความพิจารณาในโภชนะนั้นอันใด นี้เรียกว่า ความเป็น
ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้รู้จักประมาณ
ในโภชนะ นี้เรียกว่า ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ.

[๗๕] ๑. อุบัติตติบุคคล บุคคลผู้มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว

เป็นไฉน ?

สติในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความระลึกได้ ความตามระลึกได้ ความหวนระลึกได้ ความนึกได้คือสติ ความทรงจำ ความไม่พินเพื่อน ความไม่หลงลืม นี้เรียกว่า สติ บุคคล ผู้ประกอบแล้วด้วยสตินี้ ชื่อว่า ผู้มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว.

๒. สัมปชานบุคคล บุคคลผู้มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน ?

สัมปชัญญะ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความรอบรู้ ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกสรร ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดรู้เฉพาะ ความเป็นผู้รู้ ความฉลาด ความรู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคิดนึก ความใคร่ครวญ ความรู้กว้างขวาง ความรู้เฉียบขาด ความรู้แนวทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาเพียงดังปะฎัก ปัญญินทรีย์ กำลังคือปัญญา ประทีปคือปัญญา รัตนะคือปัญญา ความสอดส่องธรรมคือ อโมหะ สัมมาทิฎฐิ นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยสัมปชัญญะนี้ ชื่อว่า ผู้มีสัมปชัญญะ.

[๗๖] ๑. สีสัมปันนบุคคล บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็น

ไฉน ?

ความถึงพร้อมด้วยศีล ในข้อนี้ เป็นไฉน ? การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา นี้เรียกว่า ความถึงพร้อมด้วยศีล ความสำรวมด้วยศีลแม้ทั้งหมด ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยศีลสัมปทา ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล.

๒. ทิฐิสัมปन्नบุคคล บุคคลผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย

ทิฐิเป็นไฉน ?

ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ ในข้อนั้น เป็นไฉน ? ความรอบรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความสอดคล้องธรรม คือ โอโมหะ สัมมาทิฐิเช่นนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบูชาใหญ่ (คือมหาทานที่ทั่วไปแก่คนทั้งปวง) มีผล สักการะที่บุคคลทำเพื่อแขกมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดา มี บิดามี สัตว์ผู้อุปการะมี สมณพราหมณ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ประพฤติดีปฏิบัติชอบที่ รู้ยังซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วประกาศ ทำให้แจ้งมี นี้เรียกว่า ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ สัมมาทิฐิแม้ทั้งหมดชื่อว่า ทิฐิสัมปทา บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฐิสัมปทานี้ ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ.

[๗๗] ๑. ทูลถามบุคคล บุคคลผู้หาได้ยากในโลก ๒ จำพวก

เป็นไฉน ?

บุพพการีบุคคล ๑. กตัญญูกตเวทีบุคคล ๑.

บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้หาได้ยาก ๒ จำพวก

บทว่า "ทูลถาม" ได้แก่ มิใช่บุคคลที่หาได้โดยง่าย.

บทว่า "บุพพการี" ได้แก่ ผู้กระทำอุปการะก่อนนั้นเทียว.

บทว่า "กตเวที" ได้แก่ ประกาศอุปการคุณที่บุคคลอื่นกระทำแล้ว คือกระทำอุปการคุณให้ปรากฏ.

บัณฑิต พึงแสดงบุคคลทั้ง ๒ พวกนั้น ด้วยอาคาริยบุคคล และ อนาคาริยบุคคล คือ คฤหัสถ์ และ บรรพชิต ก็บรรดาคฤหัสถ์ทั้งหลาย มารดา และบิดาชื่อว่าบุพพการี (ผู้กระทำอุปการะก่อน) ส่วนบุตรและธิดาผู้ปฏิบัติ

มารดาบิดา และกระทำการอภิพาเป็นต้นแก้บิดามารดาชื่อว่า กตเวที (ผู้รู้
อุปการคุณอันบุพพการีจนกระทำแล้ว) สำหรับบรรพชิตทั้งหลาย อาจารย์
และอุปัชฌาย์ชื่อว่า บุพพการี. อันเตวาสิกและสัทธวัหาริกทั้งหลาย (ลูกศิษย์
และผู้อยู่ร่วม) ที่ปฏิบัติอาจารย์และอุปัชฌาย์ชื่อว่า กตเวที เพื่อประกาศบุคคล
ทั้ง ๒ พวกนั้นให้แจ่มแจ้ง บันทึกพึงกล่าวถึงเรื่องของพระโสณเถระ ผู้
เลื่องลืออุปัชฌาย์ เป็นต้น.

อีกนัยหนึ่ง บุคคลใด เมื่อผู้อื่นยังมิได้กระทำอุปการะเลย ไม่เพ่งเล็ง
ถึงอุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน แล้วกระทำการอุปการะ ผู้นั้นก็ชื่อว่าบุพพการี
เปรียบเหมือนบิดามารดาพวกหนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์พวกหนึ่ง บุพพการี
บุคคลนั้น ชื่อว่าหาได้โดยยาก เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายถูกคณหาครอบงำไว้.

บุคคลใด รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำในตน ประกาศอยู่ซึ่งอุปการะที่เป็น
ไปตามสมควรแก่อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า กตัญญูกตเวที
เปรียบเหมือน บุคคลผู้ปฏิบัติชอบในมารดา และบิดา หรือในอาจารย์ และ
อุปัชฌาย์ทั้งหลาย. กตัญญูกตเวทีบุคคลนั้น ชื่อว่า หาได้โดยยาก เพราะ
ความที่สัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำไว้.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เมตตารักใคร่ โดยไม่มีเหตุ ชื่อว่า บุพพการี.
บุคคลเมตตารักใคร่ โดยมีเหตุ ชื่อว่า กตัญญูกตเวที.

บุคคลผู้กระทำประโยชน์ โดยไม่เพ่งเล็งถึงเหตุเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ผู้นี้
จักกระทำอุปการะแก่เรา" ชื่อว่า บุพพการี. บุคคลผู้กระทำประโยชน์ โดย
เพ่งเล็งถึงสาเหตุเป็นต้น อย่างนี้ว่า "ผู้นี้จักกระทำอุปการะแก่เรา" ชื่อว่า
กตัญญูกตเวที.

ผู้มีจิตมาสว่างไปข้างหน้า ชื่อว่า บุพพการี. ผู้สว่างมาสว่างไปข้างหน้า
ชื่อว่า กตัญญูกตเวที.

ผู้แสดงธรรม ชื่อว่าบุพพการี. ผู้ปฏิบัติธรรมชื่อว่า กตัญญูกตเวที.

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า บุพพการีในโลกนี้ พร้อมทั้ง
เทวโลก. พระอริยสาวก ชื่อว่า กตัญญูกตเวที.

ส่วนในกัมภีร์อรรถกถาแห่งทุกนิบาต ท่านกล่าวคำไว้มีประมาณเท่านี้
ว่า (ผู้กระทำการก่อน ชื่อว่า บุพพการี. ผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว
กระทำตอบในภายหลัง ชื่อว่า กตเวที). บรรดาบุคคลทั้ง ๒ พวกนั้น บุพพการี
ชน ย่อมกระทำความสำคัญว่า "เราให้หนี้" บุคคลผู้กระทำตอบแทนในภายหลัง
ย่อมทำความสำคัญว่า "เราใช้หนี้".

[๗๘] ๒. ทุตตปฺปบุคคล บุคคลผู้ให้อืมได้ยาก ๒ จำพวก
เป็นไฉน ?

บุคคลผู้ที่เก็บของของตนได้แล้ว ๆ ๑. ผู้ที่สละของของตนได้แล้ว ๆ
๑. บุคคล ๒ จำพวกนี้ ให้อืมได้ยาก.

อรรถกถาบุคคลผู้ให้อืมได้ยาก ๒ จำพวก

บทว่า "ทุตตปฺปยา" ได้แก่ ผู้ให้ตนอืม คือ ผู้ที่ใคร ๆ ไม่อาจให้
อืมได้. ก็ภิกษุใด อาศัยตระกูลอุปัฏฐาก หรือ ตระกูลของญาติอยู่ เมื่อจิวร
ที่ให้เก่าแล้ว ก็เก็บจิวรที่ตระกูลเหล่านั้นถวายเสียไม่ใช่สอย ถือเอาจิวรที่
ตระกูลเหล่านั้นถวายแล้วบ่อย ๆ แล้วก็เก็บเสียนั้นแหละ. อนึ่ง ภิกษุใดสละ
จิวรของตนได้แล้ว ๆ โดยนัยนั้นนั่นแหละถวายแก่ภิกษุอื่น แม้ได้จิวรบ่อย ๆ ก็
กระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ.

บุคคล ๒ พวกนี้ใคร ๆ น้อมนำปัจจัยเข้าไปถวายตั้งเล่มเกวียนก็ไม่
อาจเพื่อให้อืมได้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทุตตปฺปยา แปลว่า อันใคร ๆ ให้อืม
ไม่ได้โดยยาก.

[๗๕] ๑. สุตตปฺปบุคคล บุคคลผู้ให้อิ่มได้ง่าย ๒ จำพวก

เป็นไฉน ?

ผู้ที่ไม่เก็บของที่ตนได้แล้ว ๆ ๑. ผู้ที่ไม่สละของที่ตนได้แล้ว ๆ ๑.

บุคคล ๒ จำพวกนี้ ให้อิ่มได้ง่าย.

อรรถกถาบุคคลผู้ให้อิ่มได้ง่าย

คำว่า "น วิสขุเขติ" ได้แก่ กระทำให้เป็นของ ๆ ตน ไม่ให้แก่
ผู้อื่น แต่เมื่อมือติดเรงลาภ (ของเหลือ) ก็ไม่เก็บไว้ ย่อมถวายแก่ภิกษุอื่นเสีย
ข้อนี้ มีคำอธิบายไว้ดังนี้ คือ.

ก็ภิกษุใดแล มีจีวรเก่าแล้ว ได้ผ้าสาฎกจากตระกูลอุปัฏฐาก หรือ
ตระกูลญาติ กระทำให้เป็นจีวร ใช้ไม่ยอมทิ้ง แม้ปะแล้วก็ยังใช้หมอมอยู่
เมื่อตระกูลเหล่านั้นถวายให้ใหม่ก็ไม่รับรับโดยเร็ว (หมายถึงมีการพิจารณา)
นี้พวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่ง นั่นคือ ภิกษุใดใช้จีวรที่ได้แล้ว ๆ ด้วยตนเอง ย่อม
ไม่ถวายแก่ภิกษุเหล่าอื่นภิกษุแม้ทั้ง ๒ พวกนี้ใคร ๆ ก็อาจให้อิ่มได้โดยง่าย
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สุตตปฺปยา แปลว่า อันผู้อื่นให้อิ่มได้โดยง่าย.

[๘๐] อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวกเหล่า

ไหน ?

ผู้ที่ประพฤดิรังเกียจ สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ ๑. ผู้ที่ไม่ประพฤดิรังเกียจ
สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ ๑.

อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้.

[๘๑] อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก

เหล่านี้ ?

ผู้ที่ไม่ประพฤตรังเกียจ สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ ๑. ผู้ที่ประพฤตรังเกียจ
สิ่งไม่ควรรังเกียจ ๑.

อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก เหล่านี้.

[๘๒] ๑. หีนามุตตบุคคล บุคคลผู้มีอหยาตยเลวเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล มีกรรมอันลามก เขาย่อมเสพ ย่อม
คบ ย่อมเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้ทุศีล ผู้มีกรรมอันลามก นี้เรียกว่า บุคคลผู้
มีอหยาตยเลว.

๒. ปณิตามุตตบุคคล บุคคลผู้มีอหยาตยประณีต

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีกรรมอันงาม เขาย่อมเสพ ย่อมคบ
ย่อมเข้าไปนั่งใกล้ผู้มีศีล ผู้มีกรรมอันงาม นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีอหยาตย
ประณีต.

[๘๓] ติตตบุคคล บุคคลผู้ห่มแล้ว เป็นไฉน ?

พुरुषปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายของพระตถาคตเจ้าผู้เป็น
พระอรหันต์ชื่อว่า ผู้ห่มแล้ว ๑. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า ผู้ห่ม
แล้วด้วย ยังผู้อื่นให้ห่มแล้วด้วย ๑.

จบบุคคล ๒ จำพวก

คำว่า "อาสวา" ได้แก่ กิเลสทั้งหลาย.

คำว่า "น กุกกุจายิตพฺพํ กุกกุจายติ" ความว่า ย่อมประพฤดิ
รังเกียจ สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจเช่น ภิกษุได้เนื้อสุกรแล้วประพฤดิรังเกียจว่า เป็น
เนื้อหมี. ได้เนื้อมฤคแล้วประพฤดิรังเกียจว่า เป็นเนื้อเสือเหลือง, เมื่อกาล
(แห่งภักติ) ยังมีอยู่ ย่อมประพฤดิรังเกียจว่า กาลไม่มี, ไม่ถูกห้าม แต่
ประพฤดิรังเกียจว่า เราถูกห้ามเสียแล้ว เมื่อละอองธุลียังไม่ตกไปในบาตรเลย
ย่อมประพฤดิรังเกียจว่าละอองธุลีตกไปแล้ว. เมื่อเขายังไม่กระทำเนื้อปลาอุทิส
ต่อตน ก็ประพฤดิรังเกียจว่า เขากระทำเนื้อปลาอุทิสต่อเรา.

คำว่า "กุกกุจายิตพฺพํ น กุกกุจายติ" ความว่า ย่อมไม่
ประพฤดิรังเกียจ สิ่งไม่ควรประพฤดิรังเกียจเช่น ภิกษุได้เนื้อหมีแล้วย่อมไม่
ประพฤดิรังเกียจว่า เป็นเนื้อหมี ฯลฯ ครั้นเมื่อเขาการทำเนื้อปลาอุทิส คือ
เจาะจงตน ย่อมไม่ประพฤดิรังเกียจว่า เขาทำเนื้อปลาอุทิส คือ เจาะจงซึ่งเรา.

ส่วนใน อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวคำไว้มีประมาณเท่านี้ว่า
คำว่า "กุกกุจายิตพฺพํ " ได้แก่ การไม่ตั้งไว้ การไม่พิจารณาซึ่งส่วนอัน
เป็นของสงฆ์ ชื่อว่า อันใคร ๆ ไม่พึงรังเกียจ ย่อมรังเกียจสิ่งนั้น. คำว่า
"กุกกุจายิตพฺพํ " ความว่า การตั้งไว้ การพิจารณาซึ่งสิ่งอันเป็นของสงฆ์
นั้นนั่นแหละ ย่อมไม่รังเกียจของนั้น.

คำว่า "อิเมสํ " ความว่า อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแน่นอนแก่
บุคคลทั้ง ๒ พวกเหล่านั้น ทั้งในกลางวัน ทั้งในกลางคืน ดูกุญฺหาและเถาว์ลัย
เป็นต้น งอกงามเจริญอยู่ในภูมิภาคอันดี. ในธรรมชาติ บัณฑิตพึง
ทราบเนื้อความโดยนัยนี้ว่า ภิกษุใดได้กัปปะมังสะ คือ เนื้อที่สมควรแล้วก็รับ
เอาเนื้อที่สมควรนั้นแหละ ชื่อว่า ย่อมไม่ประพฤดิรังเกียจสิ่งที่ไม่ควรประพฤดิ
รังเกียจ.

คำว่า "หีนานิคมุตโต" ได้แก่ ผู้มีอหังสาอันเลว.

คำว่า "ทุสสิโล" ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล.

คำว่า "ปาปธมฺโม" ได้แก่ ผู้มีธรรมอันลามก.

คำว่า "ปณฺธิตานิคมุตโต" ได้แก่ ผู้มีอหังสาอันประณีต.

คำว่า "กल्याณธมฺโม" ได้แก่ ผู้มีธรรมอันเจริญ คือ มีธรรมอัน
สะอาด มีธรรมอันงาม.

คำว่า "ติตฺโต" แปลว่า อิ่มแล้ว ได้แก่ ผู้ตั้งตนไว้ดีแล้ว คือ
ถึงที่สุดแล้ว.

คำว่า "ตปฺเปตา" แปลว่า ผู้ยังบุคคลอื่นให้อิ่ม ได้แก่ ผู้กระทำ
บุคคลทั้งหลายอื่นให้อิ่ม.

ในคำนี้ว่า "ปัจเจกสมุพฺพุชา เย จ ตถาคตสาวกา" พึงทราบ
คำอธิบายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายท่านอิ่มแล้ว คือ บริบูรณ์แล้วด้วย
โลกุตตรธรรมทั้ง ๕ ประการ แต่ไม่สามารถเพื่อให้บุคคลทั้งหลายเหล่านั้นอิ่ม
ได้ เพราะว่า การตรัสรู้ของสัตว์ทั้งหลายด้วยธรรมกถาของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่มี. แต่ว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไม่มีประมาณมีการ
ตรัสรู้ธรรมด้วยธรรมกถาแห่งพระสาวกทั้งหลาย. พระสาวกทั้งหลายเหล่านั้น
เมื่อแสดงธรรมมิได้แสดงให้เป็นถ้อยคำของตนเอง แต่แสดงธรรมกถากระทำ
ให้เป็นถ้อยคำของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้บริษัทที่นั่งประชุมกันเพื่อจะฟังธรรม
ก็กระทำความเคารพว่า พระภิกษุรูปนี้มีได้แสดงธรรมที่ตนเองแทงตลอดแล้ว

ย่อมกล่าวธรรมที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น การกระทำความ
เคารพยำเกรงจึงมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเทียว.

บรรดาบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ชื่อว่า
ยังบุคคลอื่นให้อิ่ม ด้วยประการฉะนี้ เหมือนอย่างว่า "เมื่อพระราชารับสั่งว่า
ท่านทั้งหลายจงให้ของสิ่งนี้และสิ่งนี้แก่บุคคลชื่อนั้น ราชบุรุษนำของมาแล้ว
ให้แก่บุคคลชื่อนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น พระราชาเท่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ให้
นั้น ของแม้อันชนทั้งหลายเหล่าใดได้แล้ว ชนเหล่านั้นย่อมรับเอาด้วยความ
ฐานันดร อันพระราชาพระราชทานแล้วแก่เรา สมบัติ คือ อสิริยศ อัน
พระราชาพระราชทานแล้วแก่เรา เท่านั้น แต่ถือเอาด้วยความคิดว่า ฐานันดร
เป็นต้น อันราชบุรุษทั้งหลายให้แก่พวกเราหาไม่ได้ ฉะนั้น ข้ออุปมาเป็นเครื่อง
ยังคำอุปมาไม่ให้อิ่มพร้อมนี้ บัณฑิตพึงทราบ ฉะนั้น คำที่เหลือในบททั้งปวง
เนื้อความง่ายทั้งนั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุกนิทเทศ ว่าด้วยบุคคล ๒ จำพวก เพียงเท่านี้

ตักนิเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก

[๘๔] ๑. นิราศบุคคล บุคคลผู้ไม่มีความหวัง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ผู้ประกอบด้วย
กายกรรมเป็นต้นอันไม่สะอาดและสมาจารอันผู้อื่นหรือตนพึงระลึกได้ด้วย
ความระแวง ผู้มีกิจการงานอันปกปิด ผู้มิใช่สมณะแต่ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ผู้มิ
ใช่พระพติพรมจรรย์แต่ปฏิญาณว่าประพติพรมจรรย์ ผู้นำใน ผู้อัน
ราคะชุ่มแล้ว ผู้มิหยากระเทียมราคะเป็นต้น เกิดแล้ว เธอได้ขึ้นว่า นัยว่า ภิกษุมี
ชื่ออย่างนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว
สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม ดังนี้ เธอย่อมไม่เกิดความคิดอย่างนี้ว่า แม้เรา
ก็จักรู้ยิ่งด้วยตนเอง จักทำให้แจ้ง จักเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อัน
หาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ใน
ทิฏฐธรรมในกาลไหน ๆ โดยแท้ดังนี้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่มีความหวัง.

๒. อาสังสบุคคล บุคคลผู้มีความหวัง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิศีลมีธรรมอันงาม เธอได้ขึ้นว่า นัยว่า
ภิกษุมีชื่ออย่างนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สำเร็จ
อิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรมดังนี้ เธอย่อมได้เกิดความคิดขึ้นว่า แม้ว่าเรารู้ยิ่ง

ด้วยตนเอง จักทำให้แจ้ง จักเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถ อยู่ในทิฐฐธรรม ในกาลไหน ๆ โดยแท้ ดังนี้เรียกว่า ผู้มีความหวัง.

๓. วิคตาสบุคคล บุคคลผู้มีความหวังไปปราศแล้ว

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฐฐธรรมแล เธอได้ขึ้นว่า นัยว่า ภิกษุ ชื่ออย่างนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฐฐธรรม ดังนี้ เธอย่อมไม่เกิดความคิดขึ้นว่า แม้เรารู้ยิ่งด้วยตนเอง จักทำให้แจ้ง จักเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฐฐธรรม ในกาลไหน ๆ โดยแท้ ดังนี้ ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่า ความหวังในความหลุดพ้นใจของพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ซึ่งเมื่อยังไม่หลุดพ้นในกาลก่อน ความหวังนั้นได้สงบระงับแล้ว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความหวังไปปราศแล้ว.

อรรถกถาติกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๓ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้ไม่มีความหวังเป็นต้น

บทว่า "ทุสฺสึโธ" ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล.

บทว่า "ปาปมฺโม" ได้แก่ผู้มีธรรมอันลามก อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้ทุศีล เพราะความวิบัติแห่งศีล ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันลามก เพราะความวิบัติ

แห่งทิฐิ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้ทุศีล เพราะขาดความสำรวมทางกายทวารและ
วจีทวาร ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันลามก เพราะขาดความสำรวมทางมโนทวาร. ชื่อว่า
ผู้ทุศีล เพราะความเป็นผู้ประกอบการงานอันไม่สะอาด. ชื่อว่า ผู้มีธรรมอัน
ลามก เพราะความเป็นผู้มีอริยาศัຍอันไม่สะอาด. ชื่อว่า ผู้ทุศีล เพราะเว้นจาก
กุศลศีล ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันลามก เพราะประกอบด้วยอกุศลศีล.

บทว่า "อสุจิ" แปลว่า ไม่สะอาด ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยกรรมอันไม่
สะอาดทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้น.

บทว่า "สกุสสุตฺตสมาจารโ" ได้แก่ ผู้มีสมาจารอันผู้อื่นพึงระลึก
ได้ด้วยความระแวง. อธิบายว่า ผู้มีสมาจารอันผู้อื่นเห็นโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง
อันไม่สมควรแล้วระแวงอย่างนี้ กรรมนี้จักเป็นของอันภิกษุนี้กระทำแล้ว หรือ
มีสมาจารอันตนพึงระลึกได้ด้วยความระแวงของคนนั้นแหละ ชื่อว่า ผู้มีสมาจาร
อันน่าระแวง. ก็เพราะเขาเห็นพวกภิกษุประชุมปรึกษากันถึงกิจอย่างใดอย่าง
หนึ่งนั้นแหละ ในที่เป็นที่พักกลางวันเป็นต้น เขาจึงมีสมาจารอันน่าระแวง
สงสัยอย่างนี้ว่า พวกภิกษุเหล่านั้นรู้กรรมที่เรากระทำหรือ จึงปรึกษากันอยู่.

บทว่า "ปฏิจฺจนฺนคมฺมมฺโต" ได้แก่ ประกอบด้วยธรรมอันลามก
อันสมควรแก่การปกปิด.

สองบทว่า "อสุสมฺมโน สมณปฏิลฺโล" ความว่า ผู้มิได้เป็นสมณะ
เลย แต่ปฏินาณอย่างนี้ว่า เราเป็นสมณะ เพราะเป็นผู้มีคุณธรรมอันควรแก่
ความเป็นสมณะ.

สองบทว่า "อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจารีปฏิลฺโล" ความว่า ก็ภิกษุ
ผู้ทุศีลนั้นเห็นเพื่อนสหธรรมิกผู้เป็นพรหมจารี ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ
นุ่งห่มเรียบร้อย ทรงบาตรตรงงามเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในบ้าน (คาม) นิคม

ชนบท และราชธานีทั้งหลายแล้วสำเร็จการเลี้ยงชีพอยู่ แม้นตนเองก็ปฏิบัติเช่นนั้น โดยอาการเช่นนั้น ย่อมเป็นเหมือนกับให้ปัญญาว่า "ข้าพเจ้าเป็นพรหมจารี" กล่าวว่ ข้าพเจ้าเป็นภิกษุแล้วเข้าไปสู่โรงอุโบสถเป็นต้น ย่อมปัญญาว่าตนเป็นพรหมจารีบุคคล นั้นแหละ. บุคคลผู้ถือเอาลาภอันเป็นของสงฆ์ก็เหมือนกัน.

บทว่า "อนุโตปุติ" ได้แก่ ผู้มีกรรมอันกรรมเนาตามเข้าไปในภายใน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้เนาใน เพราะเว้นจากสาระแห่งคุณ โดยความเป็นผู้ไม่มีคุณ.

บทว่า "อวสุโต" ได้แก่ ผู้อันราคะเป็นต้นชุ่มแล้ว.

บทว่า "กสมฺพชาโต"^๑ ได้แก่ ผู้มีหยากเยื่อมีราคะเป็นต้นเกิดแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง นำปฏิภูลที่ซึมเข้าไปสู่ซากศพอันชุ่ม พระองค์ก็ตรัสเรียกว่า กสมฺพ. ก็บุคคลชื่อว่าผู้ทุศีลในพระศาสนานี้ เป็นเช่นกับน้ำเหลืองอันชุ่มในซากศพ เพราะความที่ตนเป็นผู้อันบัณฑิตพึงรังเกียจ เพราะฉะนั้นบุคคลใดเป็นเหมือนน้ำเหลืองซากศพ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า กสมฺพชาต.

ชื่อว่า "ตสฺส น เอว โหติ" ความว่า เพราะเหตุไร เธอจึงไม่มีความคิดอย่างนั้น ? เพราะศีลที่เธอดั้งอยู่แล้วพึงอาจเพื่อจะได้พระอรหัต เธอก็ทำลายเสียแล้ว. เหมือนอย่างว่า ลูกคนจันทาลแมได้ยินว่า ขัตติย कुमार ชื่อโน้น เขาอภิเษกในราชสมบัติแล้วก็เพราะชนทั้งหลายผู้เกิดในภายหลังในตระกูลใดย่อมถึงการอภิเษก ตนมิได้เกิดในตระกูลนั้นจึงมิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้ชื่อว่าเรานั้น ก็จักพึงถึงการอภิเษก เหมือนขัตติย कुमार โดยแน่แท้ฉันใด ภิกษุผู้ทุศีล แม้ฟังว่า "พระภิกษุชื่อโน้นบรรลुพระอรหัตดังนี้ เพราะ

๑. บาลีว่า กสมฺพชาโต

ความที่คิดที่ตนตั้งอยู่แล้วนั้นไม่มี จึงไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้ชื่อว่าเรานั้น จักพึงบรรลुพระอรหัต เหมือนภิกษุผู้มีศีลโดยแน่แท้" ฉะนั้นเหมือนกัน.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า นิราโธ ผู้ไม่มีความหวัง เพราะไม่มีความหวังที่จะได้พระอรหัต.

ชื่อว่า "ตสฺส เอว โหติ" ความว่า เพราะเหตุที่คิดที่เธอตั้งอยู่แล้ว สามารถเพื่อบรรลุพระอรหัตเป็นสภาพมั่นคง. เหมือนอย่างว่า กุมารผู้สุชาติ คือ เกิดดีแล้ว พอสดับคำว่า "ขัตติยกุมารชื่อโน้น เขาอภิเษกแล้ว" เพราะเหตุที่ตนก็เกิดในตระกูลนั้นจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า "แม้เราก็จึงถึงการอภิเษก เหมือนกุมารนั้นโดยแน่แท้" ฉนใด ภิกษุผู้มีศีล พอได้ยินว่า "ภิกษุชื่อโน้น บรรลุพระอรหัตแล้ว" เพราะเหตุที่คิดอันเธอตั้งอยู่แล้วควรจะบรรลุพระอรหัตเป็นธรรมชาติมั่นคง จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้เราก็จึงบรรลุพระอรหัต เหมือนกับภิกษุผู้มีศีลโดยแน่แท้" ฉะนั้นเหมือนกัน.

ชื่อว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อาธ โธ คือ ผู้มีความหวัง เพราะว่าเธอนั้นหวังอยู่ คือ ปรารถนาอยู่ซึ่งพระอรหัต เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า อาธ โธ. บุคคลผู้มีความหวัง

ชื่อว่า "ยา หิสฺส ปุพฺเพ อวิมุตฺตสฺส" ความว่า ความหวังในการ หลุดพ้นอันใด ของพระชินาสพผู้ยังมิได้หลุดพ้น ด้วยการหลุดพ้นด้วย อรหัตมรรคในกาลก่อนความหวังอันนั้นของท่านสงบระงับแล้ว เพราะฉะนั้น พระชินาสพท่านจึงไม่มีความคิดอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า กษัตริย์ผู้อภิเษกแล้ว พอทรงสดับคำว่า "ขัตติยกุมารชื่อโน้น เขาอภิเษกในราชสมบัติแล้ว" เพราะ พระราชาองค์เดียวมิได้มีการอภิเษก ๒ ครั้ง มิได้มีเสวตฉัตร ๒ ครั้ง จึงมิได้มีความดำริอย่างนี้ว่า "แม้เราก็จึงถึงการอภิเษก เหมือนขัตติยกุมารนั้นโดย

แน่แท้" ฉันทิ พระจีณาสพพอไฉนว่า "พระภิกษุชื่อโน้น บรรลุพระอรหัตแล้ว" เพราะความเป็นพระอรหัต ๒ ครั้งไม่มี ท่านจึงมิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "แม้เราก็จะพึงบรรลุพระอรหัต เหมือนพระภิกษุนั้นโดยแน่แท้" ฉันทินั้นนันทิเตยว.

ชื่อว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า วิคทาโส คือ ผู้ปราศจากความหวัง เพราะท่านปราศจากความหวังในความเป็นพระอรหัต.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก
เป็นไฉน ?

[๘๕] คนไข้ ๓ จำพวก.

๑. คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะเป็นที่สบายหรือไม่ได้โภชนะเป็นที่สบาย ได้เภสัชเป็นที่สบายหรือไม่ได้เภสัชเป็นที่สบาย ได้อุปัฏฐากสมควรหรือไม่ได้อุปัฏฐากสมควร ก็ยอมไม่หายจากอาพาธนั้นเลย.

๒. ส่วนคนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะเป็นที่สบาย หรือไม่ได้โภชนะเป็นที่สบาย ได้เภสัชที่สบายหรือไม่ได้เภสัชที่สบาย ได้อุปัฏฐากที่สมควรหรือไม่ได้อุปัฏฐากที่สมควร ก็ยอมหายจากอาพาธนั้น.

๓. ส่วนคนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะเป็นที่สบาย ก็หายจากอาพาธนั้น ไม่ได้ก็หายจากอาพาธนั้น ได้เภสัชเป็นที่สบาย ก็หายจากอาพาธนั้น ไม่ได้ก็หายจากอาพาธนั้น ได้อุปัฏฐากที่สมควร ก็หายจากอาพาธนั้น ไม่ได้ก็หายจากอาพาธนั้น.

ในคนไข้ ๓ จำพวกนั้น คนไข้ใด ได้โทษนะเป็นที่สบายก็หายจาก
อาพาธนั้น ไม่ได้ก็หายจากอาพาธนั้น ได้เภสัชเป็นที่สบายก็หายจากอาพา
ธนั้น ไม่ได้ก็หายจากอาพาธนั้น ได้อุปัฏฐากสมควรก็หายจากอาพาธนั้น
ไม่ได้ก็หายจากอาพาธนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยคนไข้จำพวกนี้จึงได้
ทรงอนุญาตคิลานกัต อนุญาตคิลานเภสัช อนุญาตคิลานอุปัฏฐากไว้ ก็แหละ
เพราะอาศัยคนไข้จำพวกนี้ คนไข้แม้เหล่าอื่นอันภิกษุทั้งหลายก็ควรบำรุง.

[๘๖] บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก
ฉันนั้นเหมือนกัน

บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต หรือไม่ได้เห็นพระ-
ตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัย
อันพระตถาคตประกาศแล้ว ก็ย่อมไม่หยังลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

๒. ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต หรือไม่ได้เห็น
พระตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว หรือไม่ได้ฟังธรรม
วินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว ก็ย่อมก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรม
ทั้งหลายได้.

๓. ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต ย่อมก้าวลงสู่
นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อไม่ได้ ก็ย่อมไม่ก้าวลงสู่นิยาม
อันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว
ย่อมก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่ก้าว
ลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย.

บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลใดได้เห็นพระตถาคต ย่อมก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่ก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ฟังธรรมวินัยอันพระตถาคตประกาศแล้ว ย่อมก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อไม่ได้ ก็ย่อมไม่ก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตพระธรรมเทศนาไว้ เพราะอาศัยบุคคลจำพวกนี้ ก็แหละเพราะอาศัยบุคคลนี้ภิกษุทั้งหลายจึงแสดงธรรมแก่บุคคล แม่เหล่าอื่น ๆ บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกเหล่านี้ ย่อมมีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาธิลानุปมบุคคลเป็นต้น

ชนเหล่านั้น ท่านเรียกว่า ธิลानุปมา คือ ผู้เปรียบด้วยคนไข้ ด้วยอุปมาใดเพื่อจะแสดงอุปมานั้นก่อน ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ตโย ธิลानา" ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "สปปายานิ" ได้แก่ อันเป็นประโยชน์ เกื้อกูล คือ กระทำให้เจริญ บทว่า "ปฐวีรูป" ได้แก่อันเหมาะสม. ด้วยคำว่า "เนว วุฏฐาติ ตมฺหา อาพาธา" พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงบุคคลผู้เป็นไข้ที่ถึงที่สุดแล้ว ที่ประกอบด้วยโรคทั้งหลายมีโรคลม และโรคลมบ้าหมูเป็นต้น ที่แก้ไขไม่ได้. ด้วยคำนี้ว่า "วุฏฐาติ ตมฺหา อาพาธา" พระองค์ตรัสถึงอาพาธเล็กน้อย อันต่างด้วยโรคทั้งหลาย มีโรคน้ำคั่ง โรคบิดเปื่อย โรคตกกระ โรคฝี และโรคชรา เป็นต้น. ก็ความผาสุกของชนเหล่าใดย่อมมิได้ด้วยการปฏิบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงบุคคลผู้อาพาธเหล่านั้นแม้ทั้งหมดด้วยคำนี้ว่า ฌณฺโตะ สปปายานิ โน อฌณฺโตะ.

ก็ในที่นี้ บุคคลผู้อุปัฏฐากคนไข้ ต้องประกอบไปด้วยองค์คุณทั้งหลาย คือ เป็นบัณฑิต ๑ เป็นผู้ขยัน ๑ ไม่เกียจคร้าน ๑ พึงทราบทั่ว ชื่อว่า อุปัฏฐากที่เหมาะสม.

ชื่อว่า "คิลานุปัฏฐากโก อนุยฺหาโต" ความว่า บุคคลใดอัน ภิกษุสงฆ์พึงให้ เพราะฉะนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า อนุยฺหาโต แปลว่า ผู้อันภิกษุสงฆ์อนุญาติแล้ว. ก็บุคคลผู้เป็นเช่นนั้นเมื่อไม่สามารถเพื่อจะยังอัตภาพให้เป็นไปตามธรรมดาของตน ภิกษุสงฆ์พึงอุปโลภณ์แล้วให้อภัยคำว่า "ขอให้อภิกษุหรือสามเณรรูปหนึ่ง จงปฏิบัติบำรุงภิกษุผู้อาพาธนี้" ก็ถ้าภิกษุหรือสามเณรนั้น ยังปฏิบัติภิกษุผู้อาพาธนั้นอยู่ตราบใด คนไข้ก็ดี ภิกษุหรือสามเณรก็ดี มีความต้องการด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นภาระแก่สงฆ์เท่านั้น.

ชื่อว่า "อญฺเฬปี คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพา" ความว่า บุคคลผู้เป็นคนไข้ ๒ จำพวก แม้นอกจากนี้ ภิกษุสงฆ์ก็ควรอุปัฏฐากด้วย.

ถามว่า "เพราะเหตุไร?"

ตอบว่า "ก็บุคคลใดเป็นไข้ถึงที่สุดแล้ว ผู้นั้นเมื่อไม่มีใครอุปัฏฐาก พึงเสียใจว่า "ถ้าหากว่า ภิกษุหรือสามเณรพึงปฏิบัติเรา ความผาสุกจะพึงมีแก่เรา แต่พวกเขาไม่ปฏิบัติเรา" ดังนี้แล้วพึงไปเกิดในอบาย. ก็เมื่อคนไข่นั้น เมื่อภิกษุสามเณรบำรุงปฏิบัติอยู่ เขาย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า "กิจใดที่ภิกษุสงฆ์พึงกระทำ กิจนั้นทั้งหมด ภิกษุสงฆ์ก็กระทำแล้ว แต่กรรมวิบากของเราเป็นเช่นนี้ ภิกษุผู้อาพาธนั้น ยังเมตตาคิดให้ตั้งขึ้นในภิกษุสงฆ์แล้ว ย่อมเกิดในสวรรค์.

อนึ่ง ภิกษุใด มีอาพาธเล็กน้อย ได้อุปัฏฐากก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม ย่อมหายจากโรคได้ ภิกษุผู้อาพาธเล็กน้อยนั้น แม้เว้นจากเภสัช พยาธิก็เข้าไปสงบระงับได้ แต่ถ้าเขาทำเภสัชให้ฉันทัน อาพาธเล็กน้อยนั้นก็ย่อมสงบระงับ

ได้โดยเร็วพลัน. ลำดับนั้น คนไข้ที่หายจากโรคแล้วนั้น เขาอาจเพื่อเรียน พระพุทธวงนะ หรือกระทำสมณธรรม ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ภิกษุ สงฆ์พึงอุปฐากคนไข้แม่พวกอื่น"

ชื่อว่า "เนว โอกกมติ" ได้แก่ ไม่เข้าไป.

ชื่อว่า "นियามิ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตํ " ได้แก่ สัมมตธรรม กล่าวคือมรรคนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงบุคคล ผู้มีบทย่างยิ่ง (ปทปรม) ด้วยธรรมข้อนี้. ทรงถือเอา อุกมภูติญญบุคคล ผู้ เช่นกับพระนาลกเถระในพระศาสนาด้วยวาระที่ ๒ และทรงถือเอาอุกมภูติญญ บุคคลผู้มีปัจเจกโพธิญาณ ซึ่งท่านได้โอวาทในสำนักแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้งหลายครั้งหนึ่งในพุทธันดรแล้วจึงแทงตลอดสังขารคือ บรรลุเป็นพระ- ปัจเจกพุทธเจ้า. พระองค์ทรงกล่าวถึง วิปจิตัญญบุคคล ด้วยวาระที่ ๓. ก็ เนยบุคคล ย่อมเป็นผู้อาศัย วิปจิตัญญบุคคลนั้นเทียว.

ชื่อว่า "ธมฺมเทสนา อนุญญาตา" ความว่า พระองค์ทรงอนุญาต พระธรรมเทศนาเดือนละ ๘ ครั้ง.

ชื่อว่า "อญฺเณสมฺปิ ธมฺโม เทเสตฺพุโป" ความว่า พระธรรม- ถกติกควรกล่าวธรรมแก่ชนทั้งหลายเมื่อนอกจากนี้.

ถามว่า "เพราะเหตุไร?"

ตอบว่า "เพราะปทปรมบุคคล แม้ไม่สามารถแทงตลอดธรรมใน อตภาพนี้ แต่ก็จะเป็นปัจจัยไปในกาลข้างหน้า.

อนึ่ง คนไข้ใด ได้เห็นรูปพระตถาคตก็ดี ไม่ได้เห็นก็ดี และได้ พระธรรมวินัยก็ดี ไม่ได้ก็ดี เขาย่อมตรัสรู้ธรรมได้ คนไข้นั้นเมื่อไม่ได้ตรัส รู้ก่อน แต่เมื่อได้ปัจจัยที่สมควรก็จักตรัสรู้ได้โดยเร็วพลันนั้นเทียว เพราะ

ฉะนั้นพระธรรมกถึกทั้งหลาย พึงแสวงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นด้วยเหตุที่กล่าวมานี้. แต่ว่าความแสดงธรรมแก่บุคคลที่ ๓ บ่อย ๆ ที่เดียว.

[๘๖] ๑. กายสักขีบุคคล บุคคลชื่อว่า กายสักขี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ และกิเลสบางอย่างของผู้้นั้น เป็นของสิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่ากายสักขี.

๒. ทิฏฐิปัตตบุคคลบุคคล ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และธรรมทั้งหลายอันพระตถาคตประกาศแล้ว เป็นอันเธอได้เห็นคิดแล้วด้วยปัญญา เป็นอันเธอดำเนินไปด้วยดีแล้วด้วยปัญญา และอาสวะบางอย่างของเธอเป็นอันสิ้นไปแล้วโดยรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ทิฏฐิปัตตะ.

๓. สัทธาวิมุตตบุคคล บุคคลชื่อว่าสัทธาวิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายอันพระตถาคตประกาศแล้ว ย่อมเป็นอันเธอเห็นแล้วด้วยดีด้วยปัญญา และอาสวะบางอย่างของเธอเป็นอันสิ้นไปแล้วโดยรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของทิฏฐิปัตตะบุคคลสิ้นไปรอบ ฉันทใด อาสวะของสัทธาวิมุตตบุคคลหาเป็นเช่นนั้นไม่ บุคคลนี้เรียกว่า สัทธาวิมุต.

อรรถกถาภิกขุสงฆ์บุคคลเป็นต้น

บุคคลทั้งหลายที่ชื่อว่า กายสักขี ทิฏฐิปัตตะ และ สัทธาวิมุต
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

[๘๘] ๑. อุภยภาณบุคคล บุคคลผู้มีวาจาเหมือนคน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบพูดเท็จ ไปอยู่ในที่ประชุม ไปอยู่ใน
บริษัท ไปอยู่ในท่ามกลางญาติ ไปอยู่ในท่ามกลางอำมาตย์ หรือไปอยู่ในท่าม
กลางราชตระกูล ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า คุณก่อนนรุษผู้เจริญ ท่านรู้
อย่างไร จงพูดอย่างนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ กล่าวว่าข้าพเจ้ารู้ หรือรู้อยู่ กล่าวว่า
ข้าพเจ้าไม่รู้ ไม่เห็นกล่าวว่าข้าพเจ้าเห็น หรือเห็นอยู่ กล่าวว่าข้าพเจ้าไม่เห็น
เป็นผู้กล่าวเท็จ โดยรู้ชื่อว่าเท็จดังว่ามานี้ เพราะเหตุแห่งตน หรือเพราะเหตุ
แห่งคนอื่น หรือเพราะเหตุเห็นแก่อำมิสเล็กน้อย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีวาจา
เหมือนคน.

๒. ปุพฺพภาณบุคคล บุคคลผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ละเสียแล้วซึ่งมุสาวาท เป็นผู้เว้นขาดจาก
มุสาวาท ไปอยู่ในที่ประชุม ไปอยู่ในบริษัท ไปอยู่ในท่ามกลางญาติ ไปอยู่
ในท่ามกลางอำมาตย์ หรือไปอยู่ในท่ามกลางราชตระกูล ถูกเขานำไปเพื่อซัก
ถาม ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า คุณก่อนนรุษผู้เจริญ ท่านรู้อย่างไร จง
พูดอย่างนั้น บุคคลนั้นไม่รู้กล่าวว่าข้าพเจ้าไม่รู้ หรือรู้อยู่กล่าวว่าข้าพเจ้ารู้
ไม่เห็นกล่าวว่าข้าพเจ้าไม่เห็น เห็นอยู่กล่าวว่าข้าพเจ้าเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวคำ
เท็จโดยรู้ชื่อว่าเท็จดังว่ามานี้ เพราะเหตุแห่งตน หรือเพราะเหตุแห่งผู้อื่น
หรือเพราะเห็นแก่อำมิสเล็กน้อย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้.

๓. มรรฐภาณีกุศล บุคคลผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ วาจา^๑นั้นใดไม่มีโทษ สบายหู เป็นที่ตั้งแห่งความรัก จับใจ เป็นของชาวเมือง อันคนมากใคร่ เป็นที่ชอ^๒บใจของคนมาก เป็นผู้กล่าววาจาเช่นนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง.

อรรถกถาคุณภาณีกุศล เป็นต้น

บทว่า "สกุโธ" ได้แก่ อยู่ในสภา คือ ที่ประชุม.

บทว่า "ปริสกุโธ" ได้แก่ อยู่ในบริษัทชาวบ้าน.

บทว่า "คามมชฎกุโธ" ได้แก่ อยู่ในท่ามกลางแห่งชาวชนบททั้งหลาย.

บทว่า "ฌาติมชฎกุโธ" ได้แก่ อยู่ในท่ามกลางแห่งทายาททั้งหลาย (ผู้รับมรดกเรียก ทายาท)

บทว่า "ปุคมชฎกุโธ" ได้แก่ อยู่ในท่ามกลางแห่งอำมาตย์ทั้งหลาย.

บทว่า "ราชกุลมชฎกุโธ" ได้แก่ อยู่ในโรงมหาวิมลชัย ในท่ามกลางราชตระกูล.

บทว่า "อภินิโธ" ได้แก่ ถูกเขานำไปเพื่อประโยชน์แก่การชักถาม.

บทว่า "สกุจิ ปุญโธ" ได้แก่ ถูกเขากระทำให้เป็นพยานแล้วชัก.

คำว่า "เอหุมโธ ปุริส" นี้ เป็นคำอาลปนะ คือ คำสำหรับร้องเรียก.

คำว่า "อตุตเหตุ วา ปรเหตุ วา" ได้แก่ เพราะเหตุแห่งอวัยวะ มีมือและเท้า เป็นต้น หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ของตนหรือของผู้อื่น.

ในคำนี้ว่า "อามิสกิลฺยกิจฺหเหตุ วา" ลาก ท่านประสงค์เอาว่า "อามิส" คือสิ่งของต่าง ๆ.

คำว่า "กิลฺยกิจฺห" ได้แก่ สิ้นจ้างใด ๆ ก็ตามที่มีประมาณเล็กน้อย อธิบายว่า เพราะเหตุแห่งสิ้นจ้างมีประมาณเล็กน้อย โดยที่สุคมี นกกระทา, นกคุ้ม, ก้อนเนยใสและก้อนเนยข้นเป็นต้น

สองบทว่า "สมฺปชานมุสาภาสิตา โหติ" ความว่า กระทำการกล่าวมุสาวาททั้งที่รู้ผู้นั้นแหละ.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่าคูลภาณิ คือ ผู้มีวาจาเหมือนคูล เพราะมีวาจาเช่นกับด้วยคูล (อุจจาระ) ท่านอธิบายไว้ว่า เหมือนอย่างว่า ขึ้นชื่อว่าคูลย่อมไม่เป็นที่ชอบใจแก่มหาชน จันใด, คำพูดของบุคคลผู้กล่าวเท็จนี้ ก็ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกัน.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ปุบผภาณิ คือ ผู้มีวาจาเหมือนดอกไม้งาม. เหมือนอย่างว่า ดอกมะลิทั้งหลาย ทั้งที่กำลั้งตูมหรือกำลั้งบาน ย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่ปรารถนาของมหาชน จันใด, วาจาของบุคคลผู้นี้ก็ย่อมเป็นที่ชอบใจรักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกัน.

โทโส คือ โทษ ท่านเรียกว่า เอลฺ ซึ่งแปลว่า ความชั่ว ในคำว่า "เนลา" วิเคราะห์ว่า โทษของวาจานั้นไม่มี เพราะฉะนั้น วาจานั้นจึงเรียกว่า เนลา แปลว่า วาจาไม่มีโทษ. อธิบายว่า หมดโทษ คือโทษที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า "เนลฺลโก เสตปจฺจาทิ" ดังนี้.

บทว่า "กณฺณสุขา" ได้แก่ ชื่อว่าสบายแก่หูทั้งสอง เพราะเป็นวาจาที่ไพเราะโดยพยัญชนะ. อธิบายว่า ไม่ทำการเสียดแทงหูให้เกิดขึ้น จุกการแทงด้วยเข็มทั้งหลาย. ฟังทราบวิเคราะห์ต่าง ๆ ดังนี้

วาจาใด ไม่ยังความโกรธให้เกิดขึ้นในสรีระทั้งสี่นี้ ย่อมยังความรักให้เกิดเพราะเป็นวาจาที่ไพเราะโดยอรรถ เพราะฉะนั้น วาจานั้นจึงชื่อว่า เปมณียา แปลว่า วาจาอันยังความรักให้เกิดขึ้น.

วาจาใด ย่อมไปสู่หทัย ไม่มีอะไร ๆ กระทบกระเทือน เข้าไปสู่จิต โดยสบาย เพราะฉะนั้นวาจานั้นจึงชื่อว่า หทยงฺคมา แปลว่า วาจาจับใจ.

วาจาใด เป็นของมีอยู่ในเมือง เพราะเป็นวาจาที่สมบูรณ์ด้วยคุณ เพราะฉะนั้นวาจานั้นจึงชื่อว่า โปรี แปลว่า วาจาชาวเมือง. วาจาใดที่กล่าวเรียกว่า ลูกก่อนกุมารผู้ดี คุณาริผู้มีวัฒนธรรมอันดี วาจาเมื่อนั้นก็เรียกว่า โปรี. วาจาใดเป็นของมีอยู่แก่ชาวเมือง แม้วาจานั้น ก็ชื่อว่า โปรี. อธิบายว่าเป็นถ้อยคำของชาวนคร. จริงอยู่ชาวนครทั้งหลายมีถ้อยคำอันควร คือ เหมาะสม ย่อมกล่าวเรียกบุคคลผู้สมควรเป็นพ่อว่า พ่อ เรียกผู้สมควรเป็นแม่ว่า แม่ และกล่าวเรียกผู้สมควรเป็นพี่ชายน้องชายว่า พี่ชาย น้องชาย ดังนี้.

ถ้อยคำใด (ที่กล่าวมาแล้ว) เห็นปานนี้ ย่อมเป็นที่รักใคร่ชอบใจ แก่ชนเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้น วาจานั้นจึงชื่อว่า พหุชนกนฺตา แปลว่า วาจาเป็นที่ชอบใจของคนเป็นจำนวนมาก.

วาจาใดเป็นที่ยังใจให้ชุ่มชื้น คือ กระทำความเจริญแก่จิตของชนเป็นจำนวนมากโดยความเป็นวาจาอันชอบใจนั้นแหละ เพราะฉะนั้น วาจานั้นจึงชื่อว่า พหุชนมฺนาปา แปลว่า วาจาเป็นที่ชอบใจแก่ชนเป็นจำนวนมาก.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า มธุภาณิ แปลว่า ผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง. บาลีว่า "มธุภาณิ" แปลว่า มีวาจาอ่อนโยน" ดังนี้บ้าง. อธิบายว่า เป็นวาจาไพเราะแม้ทั้ง ๒ อย่าง เหมือนอย่างว่า ธรรมดาว่า จตุมธุรส คือ รส ๔ อย่าง มีน้ำมันเนย น้ำมันงา น้ำผึ้ง น้ำตาลโตนด เมื่อระคนปนกันแล้ว เป็นของประณีต ฉันทิ์ ถ้อยคำของบุคคลผู้นี้ ก็เป็นของไพเราะแก่ทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฉันทิ์นั้นเหมือนกัน.

[๘๕] ๑. อรูปมจิตตบุคคล บุคคลผู้มีจิตเหมือนผลเรื้องรัง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคั่งแค้น ถูกเขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ข่มต้อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปรกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย อาการไม่พอใจ ให้ปรากฏ เหมือนผลเรื้องรังถูกท่อนไม้หรือกระเบื้องกระทบ ข่มมีน้ำเล็ดน้ำหนองออกมากมาย ชื่อแม้ฉันทิ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคั่งแค้น ถูกเขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ข่มข้อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปรกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย และอาการไม่พอใจ ให้ปรากฏที่ฉันทิ์นั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนผลเรื้องรัง.

๒. วิชูปมจิตตบุคคล บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าแลบ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ข่มรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ข่มรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ข่มรู้ชัดตามความเป็น

จริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหมือนบุรุษมีจักษุ พึงเห็นรูปทั้งหลายในระหว่างที่ฟ้าแลบในเวลามืดกลางคืน ชื่อนี้ฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า.

๓. วชิรุปมจิตตบุคคล บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยั้งแล้วด้วยตนเอง ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม เหมือนแก้วมณีหรือแผ่นหิน อะไรชื่อว่าไม่แตกย่อมไม่มีเมื่อฟ้าผ่าลงไป ชื่อนี้ฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยั้งแล้วด้วยตนเอง ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรมก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า.

อรรถกถารูปมจิตตบุคคลเป็นต้น.

บทว่า "อภิสซุชติ" ได้แก่ ย่อมช้อง.

บทว่า "กุปปติ" ได้แก่ ย่อมกำเริบ ด้วยอำนาจความโกรธ.

บทว่า "พยุยาปชชติ" ได้แก่ ย่อมละปกติภาวะ จึงชื่อว่า เป็นผู้.

บทว่า "ปติตฺถยิตฺติ" ได้แก่ ย่อมถึงความเป็นผู้กระต่าง และความเป็นผู้หยาบช้า.

บทว่า "โกปี" ได้แก่ ความโกรธที่มีกำลังอ่อน.

บทว่า "โทส" ได้แก่ โทสะที่มีกำลังมากกว่า กว่าความโกรธนั้น ด้วยอำนาจการประทุษร้าย.

บทว่า "อปฺปจฺจย" ได้แก่ โทมนัส คือ ความเสียใจที่มีอาการร้อนไม่ยินดี.

บทว่า "ทฺฐจฺจโรโก" ได้แก่ แผลเรื้อรัง.

บทว่า "กฺกุเณน" ได้แก่ ด้วยปลายท่อนไม้.

บทว่า "กถฺถาย" ได้แก่ ด้วยกระบือ.

บทว่า "อาสวํ เทติ" ได้แก่ ย่อมไหลออกมากมาย. ก็ตามธรรมดาแผลเรื้อรังนั้น ย่อมไหลออกซึ่งสิ่งปฏิกูล ๓ อย่าง คือ ปุพฺพ น้ำหนอง โลหิต น้ำเลือด ยุต น้ำเหลือง ก็แผลนั้น อะไร ๆ กระทบแล้ว สิ่งปฏิกูลเหล่านั้น ย่อมไหลออกมากมาย.

คำว่า "เอวเนว โช" นี้มีการเปรียบเทียบด้วยอุปมา ดังต่อไปนี้.

ก็บุคคลผู้มักโกรธ ท่านเปรียบเหมือนแผลเรื้อรัง (แผลเน่า) ความประพฤติแม้ของผู้มักโกรธ เปรียบเหมือนการไหลออกของสิ่งปฏิกูล ๓ อย่าง มีน้ำหนองเป็นต้นตามธรรมดาของตน ความประพฤติชั่วร้าย เปรียบเหมือนซากศพที่บวมพองขึ้นตามธรรมดาของตน ถ้อยคำของผู้มักโกรธนั้น แม้มีประมาณเล็กน้อย ท่านก็เปรียบเหมือนการกระทบกระทั้งด้วยท่อนไม้ หรือกระบือ บัณฑิตพึงเห็นภาวะ คือ การพองขึ้นโดยประมาณมากมายของผู้มักโกรธนั้น ด้วยความคิดอย่างนี้ว่า "บุคคลนี้ พุคคํอย่างนี้ ชื่อผู้เช่นกับเรา" ท่านเปรียบเหมือนการไหลออกมากมายแห่งปฏิกูลทั้งหลาย.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อรูปมจิตฺโต แปลว่า ผู้มีจิตเปรียบด้วยเปลวเรื่อรัง อธิบายว่า ผู้มีจิตเช่นกับเปลวเก่า (เปลวเก่า)

บทว่า "รตฺตานุสฺสการตมิสสาย" ความว่า ในความมืดที่บอันกระทำ ความมืดโดยห้ามการเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณในเวลากลางคืน.

บทว่า "วิขฺขณฺตริกาย" ได้แก่ ในขณะที่แห่งฟ้าแลบเป็นไป. แม้ในคำว่า วิขฺขณฺตริกาย นี้ พึงทราบการเปรียบเทียบกับอุปมา ดังต่อไปนี้.

พระโยคาวจร คือ ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร บัณฑิตพึงเห็นเหมือนบุรุษผู้มีจักขุดี กิเลสทั้งหลายที่พระโสดาปัตติมรรคพึงประหาน เปรียบเหมือนความมืด การเกิดขึ้นแห่งโสดาปัตติมรรคญาณ เปรียบเหมือนฟ้าแลบ การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค เปรียบเหมือนการเห็นรูปโดยรอบของบุรุษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ. กิเลสทั้งหลายที่พระสกทาคามีมรรคพึงประหาน เปรียบเหมือนการท่วมท้น คือ การปกคลุมแห่งความมืดอีก, ความเกิดขึ้นแห่งสกทาคามีมรรค เปรียบเหมือนฟ้าแลบเป็นไปอีก, การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งสกทาคามีมรรค เปรียบเหมือนการเห็นรูปโดยรอบของบุรุษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ. กิเลสทั้งหลายที่พระอนาคามีมรรคพึงประหาน เปรียบเหมือนกับการท่วมท้น คือ การปกคลุมด้วยความมืดอีก, ความเกิดขึ้นแห่งอนาคามีมรรคญาณ เปรียบเหมือนฟ้าแลบเป็นไปอีก, การเห็นพระนิพพานในขณะที่แห่งอนาคามีมรรคเปรียบเหมือนการเห็นรูปโดยรอบของบุรุษผู้มีจักขุในระหว่างฟ้าแลบ.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า วิขฺขณฺตริกาย แปลว่า ผู้มีจิตเปรียบด้วยฟ้าแลบ. อธิบายว่า ผู้มีจิตเช่นกับฟ้าแลบเพราะความสว่างในเวลาทีประหานมีเล็กน้อย.

ในความที่บุคคลมีจิตเปรียบด้วยฟ้าผ่า มีการเปรียบเทียบกับอุปมาดังต่อไปนี้

ก็บัณฑิตพึงเห็นญาณในอหัตตมรรค เปรียบเหมือนฟ้าผ่า, กิเลสทั้งหลายที่อหัตตมรรคพึงประหาร เปรียบเหมือนปุ่มแก้วมณีหรือปุ่มก้อนหิน, 0 บัณฑิตพึงเห็นความที่กิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไปด้วยอหัตตมรรคญาณ เปรียบเหมือนการไม่มีแห่งภาวะที่ปุ่มแก้วมณีหรือปุ่มก้อนหินที่ถูกฟ้าผ่าจะทำลายตัดขาดแล้วไม่เจริญขึ้น, บัณฑิตพึงเห็นความที่กิเลสทั้งหลายถูกอหัตตมรรคตัดขาดแล้วไม่เกิดขึ้นอีก เปรียบเหมือนปุ่มแก้วมณีหรือปุ่มก้อนหินที่ถูกฟ้าผ่าจะทำลายขาดไปแล้วไม่บริบูรณ์ได้อีก.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า วชิรฺอุปมัจฺจุโต แปลว่า ผู้มีจิตอุปมาด้วยฟ้าผ่า อธิบายว่า ผู้มีจิตเช่นกับด้วยฟ้าผ่า เพราะความเป็นผู้สามารถเพื่อการกระทำการเพิกถอนขึ้นซึ่งกิเลสทั้งหลาย.

[๕๐] ๑. อันธบุคคล บุคคลผู้บอด เป็นไฉน ?

บุคคลพึงได้โงะที่ตนยังไม่ได้ หรือพึงกระทำโงะที่ตนได้แล้ว ให้เจริญด้วยจักขุเช่นใด จักขุเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคลพึงรู้ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่ไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต รู้ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบ โดยเป็นธรรมดาและธรรมชาติ ด้วยจักขุเช่นใด แม้จักขุเช่นนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้บอด.

๒. เอกจักขุบุคคล บุคคลผู้มีตาข้างเดียว เป็นไฉน ?

บุคคลพึงได้โภคะที่ตนยังไม่ได้ หรือพึงกระทำโภคะที่ตนได้แล้วให้
เจริญ ด้วยจักขุเช่นใด จักขุเช่นนั้นย่อมมีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคล
พึงรู้ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่มีโทษ
รู้ธรรมทั้งหลายที่เลวและประณีต รู้ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบโดยเป็นธรรม
ดำและธรรมขาว ด้วยจักขุเช่นใด แม้จักขุเช่นนั้น ก็ย่อมไม่มีแก่บุคคลเช่น
นั้น บุคคลนี้เรียกว่า คนมีตาข้างเดียว.

๓. ทวิจักขุบุคคล บุคคลผู้มีตาสองข้าง เป็นไฉน ?

บุคคลพึงได้โภคะที่ตนยังไม่ได้ หรือพึงกระทำโภคะที่ตนได้แล้วให้
เจริญ ด้วยจักขุเช่นใด จักขุเช่นนั้น ย่อมมีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคล
พึงรู้ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมทั้งหลายที่มีโทษและไม่มีโทษ
รู้ธรรมทั้งหลายที่เลวและประณีต รู้ธรรมทั้งหลายที่มีส่วนเปรียบโดยเป็นธรรมดำ
และธรรมขาว ด้วยจักขุเช่นใด แม้จักขุเช่นนั้นก็ย่อมมีแก่บุคคลนั้น บุคคลนี้
เรียกว่า คนมีตาสองข้าง.

อรรถกถาอันธบุคคลคือบุคคลผู้บอดเป็นต้น

ชื่อว่า "ตถารูป จกฺขุ น โหติ" ความว่า จักขุ คือ ปัญญาที่มี
ชาตಿಯานั้น มีสภาวะอย่างนั้น ย่อมไม่มีแก่เขา.

สองบทว่า "ผาติ กรียะ" ได้แก่ พึงกระทำการเผยแผ่ คือ ทำให้
เจริญ.

บทว่า "สาวชานวชเช" ได้แก่ ธรรมที่มีโทษ และหาโทษมิได้.

บทว่า "หีนปณิเต" ได้แก่ ไม่ยิ่ง และไม่สูงสุด.

บทว่า "กณฺหสฺสกุสสปฏิภาเต" ความว่า ธรรมทั้งฝ่ายดำทั้งฝ่ายขาวนั้นแหละท่านเรียกว่า สัปปฏิภาต แปลว่า มีส่วนเปรียบ ด้วยสามารถแห่งอันปฏิปักษ์ เพราะมีการห้ามซึ่งกันและกัน. ก็ในที่นี้มีข้อสังเกตดังนี้ว่า บุคคลควรรู้กุศลธรรมทั้งหลายว่าเป็นกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นต้น ด้วยปัญญาจักขุใด, ควรรู้อกุศลธรรมทั้งหลายว่าเป็นอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นต้น ด้วยปัญญาจักขุนั้น แม้ในธรรมที่มีโทษ เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.

ก็บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแม้ในภาวะที่เหลือโดยนัยนี้ว่า บุคคลพึงทราบด้วยปัญญาจักขุใดว่า "บรรดาธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว สำหรับธรรมฝ่ายดำมีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายขาว สำหรับธรรมฝ่ายขาวก็มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำ" ดังนี้ จักขุ คือ ปัญญา แม้เห็นปานนี้ย่อมไม่มีแก่เขา.

สองบทว่า "อโย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ท่านเรียกว่า อนุโธ แปลว่า ผู้บอด เพราะไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องรวบรวม โภคทรัพย์อันเป็นไปในทิฏฐธัมมิกภพ คือ ภพนี้ และไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จในสัมปรายิกภพ คือ ภพหน้า. บุคคลจำพวกที่ ๒ ท่านเรียกว่า เอกจฺจุ แปลว่า ผู้มีตาข้างเดียว เพราะมีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องรวบรวมหาโภคทรัพย์ได้ในภพนี้ แต่ไม่มีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จในภพหน้า. บุคคลจำพวกที่ ๓ ท่านเรียกว่า ทฺวิจฺจุ แปลว่า ผู้มีตาทั้ง ๒ ข้าง เพราะมีปัญญาจักขุอันเป็นเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จในภพเบื้องหน้า.

[๕๑] ๑. อวภูชปัญญบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาดังหม้อคว่ำ

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะแก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นฟังนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้นเลย ย่อมไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ย่อมไม่ใส่ใจถึงที่สุด แม้ลุกออกจากอาสนะแล้ว ก็ไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งสถานนั้นเลย เหมือนน้ำที่เขาส่งมือที่คว่ำไว้ ย่อมไหลไป ย่อมไม่คงอยู่ ช่อแม้นใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะแก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ย่อมไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งสถานนั้นเลย แม้ลุกจากอาสนะนั้นแล้ว ก็ไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งสถานนั้นเลย ก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า มีปัญญาดังหม้อคว่ำ

๒. อุจจกปัญญบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาดังหน้าตัก

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะแก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมไม่ใส่ใจถึงที่สุดบ้าง แต่ลุกจากอาสนะนั้นแล้ว ไม่ใส่ใจถึง

เบื้องต้น ไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ไม่ใส่ใจถึงที่สุดแห่งสถานนั้นเลย เหมือนของ
เกี้ยววานาชนิด เช่น งา ข้าวสาร ขนมหัดดี พุทรา วางเรียงรายอยู่แล้ว แม้
บนตักของบุรุษ เมื่อเขาผลอดตัวลุกจากอาสนะ ฟังกระจัดกระจายไป ชื่อแม่
จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้ง
หลายเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลาย ย่อมแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมใส่ใจ
ถึงเบื้องต้นบ้าง ฯลฯ ย่อมใส่ใจถึงที่สุดบ้าง แห่งสถานนั้น แต่ลุกออกจาก
อาสนะนั้นแล้ว ย่อมไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ย่อมไม่ใส่ใจถึงท่ามกลาง ย่อมไม่ใส่
ใจถึงที่สุดแห่งสถานนั้นเลย ก็ฉนั้น บุคคลนี้เรียกว่า มีปัญญาดังหน้าคัก.

๓. ปุณฺณปัญฺณบุคคล บุคคลผู้มีปัญญามาก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรมในสำนักของภิกษุทั้ง
หลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งาม
ในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่บุคคลนั้น ย่อมประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง บุคคลนั้นนั่งแล้วที่อาสนะนั้น ย่อมใส่ใจ
ถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดบ้าง แม้ลุกออก
จากอาสนะนั้นแล้ว ก็ย่อมใส่ใจถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง
ย่อมใส่ใจถึงที่สุดแห่งสถานนั้น เหมือนน้ำที่เขาเทใส่หม้อที่หงายไว้ ย่อมยังอยู่
ย่อมไม่ไหลไป ชื่อแม่จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรม
ในสำนักของภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ พวกภิกษุย่อมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่บุคคลนั้น

ย่อมประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง เขานั่งที่อาสนะนั้นแล้ว ย่อมใส่ใจถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดแห่งภพนั้น แม้ลุกออกจากอาสนะนั้นแล้ว ก็ย่อมใส่ใจถึงเบื้องต้นบ้าง ย่อมใส่ใจถึงท่ามกลางบ้าง ย่อมใส่ใจถึงที่สุดแห่งภพนั้น บุคคลนี้เรียกว่า **คนมีปัญญามาก**.

อรรถกถาบุคคลผู้มีปัญญาเพียงดังหม้อคว่ำ เป็นต้น

สองบทว่า **"ธมฺมํ เทเสณฺติ"** ความว่า ภิกษุทั้งหลายละการงานของตนแล้วแสดงธรรมด้วยการคิดว่า "อุบาสกมาเพื่อต้องการฟังธรรม"

บทว่า **"อาทิกุลฺยาณํ "** ความว่า ย่อมแสดงธรรมให้งาม ให้เจริญ คือ ให้ไม่มีโทษ คือ ปราศจากโทษในเบื้องต้น แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ถิ่นคำว่า **"อาทิ"** นี้ได้แก่เป็นคำเริ่มต้นครั้งแรก.

บทว่า **"มชฺฌมํ "** ได้แก่ เป็นการกล่าวในท่ามกลาง.

บทว่า **"ปริโยสานํ "** ได้แก่ เป็นคำสุดท้าย. ภิกษุทั้งหลายเมื่อแสดงธรรมแก่เรา ย่อมแสดงธรรมให้งาม ให้เจริญ ให้ไม่มีโทษนั่นเทียว ทั้งในคำที่เริ่มต้นครั้งแรก ทั้งในคำที่มีในท่ามกลาง ทั้งในคำที่กล่าวไว้ในที่สุด อนึ่ง ในที่นี้ ความงามแห่งพระธรรมเทศนา อันเป็นเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดมีอยู่ และความงามทั้ง ๓ อย่างนั้นแห่งศาสนาก็มีอยู่. ในบรรดาความงามแห่งเทศนา และความงามแห่งพระศาสนานั้น ฟังทราบความงามแห่งเทศนา ก่อน คือ

พระคาถา ๔ บทแห่งเทศนา บทแรกเรียกว่า เป็นความงามในเบื้องต้น สองบทต่อมาเรียกว่า เป็นความงามในท่ามกลาง บทสุดท้ายเรียกว่า เป็นความงามในที่สุด. สำหรับพระสูตรที่มีเรื่องเดียว นิทานเป็นความงามในเบื้องต้น อนุสนธิ คือ การสืบต่อ เป็นความงามในท่ามกลาง วาจาที่กล่าว

สุดท้ายว่า "อิทมโวจ" เป็นความงามในที่สุด. สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิมาก คือมีเรื่องมาก (อนกานุสนธิ) อนุสนธิแรกเป็นความงามในเบื้องต้น ต่อจากนั้นอนุสนธิหนึ่งก็ดี หลาย ๆ อนุสนธิก็ดี. เป็นความงามในท่ามกลาง อนุสนธิสุดท้ายเป็นความงามในที่สุด. พึงทราบนัยแห่งพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ก่อน.

ก็สำหรับนัยแห่งพระศาสนา สัตถ์จัดเป็นความงามในเบื้องต้น สมาริจัดเป็นความงามในท่ามกลาง วิปัสสนาจัดเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง สมาริเป็นความงามในเบื้องต้น วิปัสสนาเป็นความงามในท่ามกลาง มรรคเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาเป็นความงามในเบื้องต้น มรรคเป็นความงามในท่ามกลาง ผลเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง มรรคเป็นความงามในเบื้องต้น ผลเป็นความงามในท่ามกลาง นิพพานเป็นความงามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง (ท่านจัดเป็นคู่) คือ สัตถ์กับสมาริจัดเป็นความงามในเบื้องต้น วิปัสสนากับมรรคจัดเป็นความงามในท่ามกลาง ผลกับพระนิพพานจัดเป็นความงามในที่สุด.

บทว่า "สาคุถ" ได้แก่ แสดงธรรมให้เป็นไปกับด้วยประโยชน์.

บทว่า "สพฺพยุชฺห" ได้แก่ แสดงธรรมให้มีอักขระบริบูรณ์.

บทว่า "เกวลปริปฺพลุณฺ" ได้แก่ แสดงธรรมการทำให้บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง คือไม่ให้บกพร่อง.

บทว่า "ปริสุทฺธ" ได้แก่ แสดงธรรมให้บริสุทธิ์ ให้หายรกชก คือ ให้หายความฟั่นเฟือน.

สองบทว่า "พฺรหฺมจิริยํ ปกาเสณฺติ" ความว่า ก็เมื่อแสดงธรรมอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า ย่อมประกาศอภิสัมมัตติกรรมอันประเสริฐ อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ และปัญญา อันท่านผู้ประเสริฐประพาศแล้ว.

ชื่อว่า "เนว อาทิ มนสิการโติ" ได้แก่ ไม่มนสิการถ้อยคำที่ตั้งไว้ในเบื้องต้น.

บทว่า "กมุโห" ได้แก่ หม้อ.

บทว่า "นิกุขโติ" ได้แก่ หม้อที่เขาตั้งคว่ำปากไว้. ในคำนี้ว่า "เอวเมว" ความว่า บัณฑิต พึงเห็นบุคคลผู้มีปัญญาที่เปรียบด้วยหม้อคว่ำ ก็เหมือนกันหม้อที่เขาคว่ำปากไว้. บัณฑิตพึงเห็นเวลาที่เขาได้ฟังพระธรรมเทศนา เปรียบเหมือนเวลาที่รดด้วยน้ำ. พึงเห็นเวลาที่เขานั่ง ณ อาสนะนั้นแล้วไม่สามารถเพื่อเรียนธรรมได้ เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไหลออกไปจากหม้อ. พึงทราบว่าเขาสุกขึ้นจากอาสนะแล้วกำหนดธรรมไม่ได้ เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไม่ขังอยู่ในหม้อ.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อวกุชฺชปญฺโญ แปลว่า ผู้มีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำ. อธิบายว่ามีปัญญาเหมือนหม้อน้ำที่เขาตั้งคว่ำปากไว้.

บทว่า "อาภิญฺณานิ" ได้แก่ ใส่เข้าแล้ว.

สองบทว่า "สติสมฺโมสา ปกิเรยฺย" ความว่า เพราะผลอสติ สิ่งของทั้งหลายจึงกระจัดกระจายไป. บัณฑิตพึงเห็นบุคคลผู้มีปัญญาดังหน้าดัก (ชายพก) ก็เหมือนกับหน้าดักที่ท่านตรัสไว้ในคำว่า "เอวเมว" นี้. บัณฑิตพึงเห็นพุทธพจน์มีประการต่าง ๆ เหมือนอาหารที่เกี่ยวกินนานาชนิด. พึงทราบว่าเวลาที่เขานั่ง ณ อาสนะนั้นแล้วเรียนพุทธพจน์ เหมือนเวลาที่เขานั่งเกี่ยวกินของที่ควรเกี่ยวกินต่าง ๆ ชนิดอยู่บนหน้าดัก. พึงทราบว่า เวลาที่เขาลุกจากอาสนะนั้นแล้วเดินไปไม่สามารถกำหนดธรรมได้ เปรียบเหมือนเวลาที่เขาผล่อลืมสติลุกขึ้นทำให้ของเกี่ยวกินกระเด็นกระจัดกระจายไป.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อุกฺกมลฺลโณ แปลว่า มีปัญญาเพียงคั่งหน้าคัก. อธิบายว่า มีปัญญาเช่นกับหน้าคัก.

บทว่า "อุกฺกชฺโซ" ได้แก่ หม้อที่เขาตั้งหงายปากขึ้นเบื้องบน.

บทว่า "สณฺหาติ" ได้แก่ น้ำที่ขังอยู่. ในคำว่า "เอวเมว โช" นี้บันทึกพึงเห็นบุคคลผู้มีปัญญามาก เหมือนหม้อที่เขาตั้งหงายปากขึ้นเบื้องบน พึงทราบว่า เวลาที่เขาได้ฟังธรรมเทศนาแล้ว เหมือนเวลาที่เขารดน้ำ (เทน้ำใส่หม้อ). พึงทราบว่า เวลาที่เขา นั่งเรียนพุทธพจน์ในที่นั้น เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำขังอยู่ พึงทราบว่า เวลาที่ลุกขึ้นจากอาสนะเดินไปยังสามารถกำหนดพุทธพจน์ได้ เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไหลออกไป.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้เรียกว่า ปุณฺณฺณโณ แปลว่าผู้มีปัญญามาก. อธิบายว่า มีปัญญากว้างขวาง.

[๕๒] ๑. บุคคล ผู้มีราคะยังไม่ไปปราศในกามและภพ เป็นไฉน ?

พระโศดาบัน และพระสกทาคามีบุคคล เหล่านี้ เรียกว่า บุคคล มีราคะยังไม่ไปปราศในกามและภพ.

๒. บุคคล มีราคะไปปราศแล้วในกาม แต่มีราคะยังไม่ไปปราศแล้วในภพ เป็นไฉน ?

พระอนาคามีบุคคล เรียกว่า บุคคลมีราคะไปปราศแล้วในกาม แต่มีราคะยังไม่ไปปราศแล้วในภพ.

๓. บุคคล ผู้มีราคะไปปราศแล้ว ในกามและในภพ

เป็นไฉน ?

พระอรหันต์ นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีราคะไปปราศแล้ว ในกาม
และภพ.

อรรถกถาบุคคลผู้มีราคะยังไม่ไปปราศเป็นต้น

พระโสดาบัน และพระสกทาคามี ยังไม่ปราศจากราคะในกามคุณทั้ง
๕ และภพทั้ง ๓ ฉะนั้น แม้ปุถุชนก็ฉนั้น. แต่สำหรับปุถุชนนั้นพระผู้มีพระ
ภาคเจ้ามิได้ทรงถือเอาเพราะไม่เป็นทัฬหบุคคล. เหมือนอย่างว่า นายช่างไม้
ผู้ชาญฉลาด เข้าไปสู่ป่าเพื่อต้องการทัฬหสัมภาระ เขาย่อมไม่ตัดต้นไม้ที่มา
พบแล้วและพบแล้วจำเดิมแต่ต้น แต่ว่าไม้เหล่าใดที่เข้าถึงความเป็นทัฬห-
สัมภาระได้ เขาย่อมตัดต้นไม้เหล่านั้นนั้นแหละฉนั้น. พระอริยสาวกทั้งหลาย
ผู้มีทัฬหชาติเหล่านั้น (ผู้มีชาติแห่งความสามารถ) พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรง
ถือเอาแล้วแม้ในที่นี้ ฉนั้น. ส่วนปุถุชน บัณฑิตพึงทราบว่ามีพระภาค-
เจ้าไม่ทรงถือเอาเพราะความไม่มีทัฬหชาติ คือ ผู้ไม่มีความสามารถเพื่อจะ
ตรัสรู้ธรรม. (คำว่า "ทัฬห" ศัพท์นี้ แปลได้หลายอย่าง เช่น ควร, สมควร,
สามารถ, ปัญญา, ทรัพย์สมบัติ สิ่งที่มีค่า)

สองบทว่า "กามะสุ วิตราโค" ได้แก่ ผู้ปราศจากราคะในเบญจ-
กามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่ารักใคร่ น่าปรารถนา.

สองบทว่า "ภเวสุ อวิตราโค" ได้แก่ ผู้ยังไม่ปราศจากราคะ คือ
ผู้ยินดีในรูปภพและอรุภพ.

[๕๓] ๑. ปาสาณเลขูปมบุคคล บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในหิน

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธอยู่เนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้นแล ย่อมเนื่องอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน เหมือนรอยขีดในหิน ย่อมไม่เลื่อนไปได้ง่าย เพราะลมหรือเพราะน้ำ ย่อมเป็นของตั้งอยู่ได้นาน ชื่อแม้จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธอยู่เนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้นแล ย่อมนอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน ก็ฉนั้นนั่น นี้เรียกว่า บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในหิน.

๒. ปฐวีเลขูปมบุคคล บุคคลผู้เหมือนรอยขีดใน

แผ่นดิน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้นแล ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน เหมือนรอยขีดในแผ่นดิน ย่อมลบ-เลื่อนไปได้ง่าย เพราะลมหรือเพราะน้ำ ไม่ตั้งอยู่ได้นาน ชื่อแม้จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้นแล ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่สิ้นกาลยาวนาน ก็ฉนั้นนั่น นี้เรียกว่า บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในแผ่นดิน.

๓. อุทกเลขูปมบุคคล ผู้เหมือนรอยขีดใน

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกบุคคลว่ากล่าวแม้ด้วยถ้อยคำกระด้าง แม้ด้วยถ้อยคำหยาบคาย แม้ด้วยถ้อยคำไม่เป็นที่พอใจ ยังคงสนิทกัน คงยังติดต่อกัน เหมือนรอยขีดในน้ำย่อมลบเลื่อนไปได้ง่าย ไม่ตั้งอยู่ได้นาน ชื่อแม้จันได บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกบุคคลว่ากล่าว แม้ด้วยถ้อยคำกระด้าง แม้ด้วยถ้อยคำหยาบ แม้ด้วยถ้อยคำไม่เป็นที่พอใจ ยังคงสนิทกัน ยังคงติดต่อกัน ยังคงชอบกัน ก็ฉนั้นนั่น นี้เรียกว่า บุคคลผู้เหมือนรอยขีดในน้ำ.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยรอยขีดในหินเป็นต้น

บทว่า "อนุเสติ" ได้แก่ ความโกรธ ย่อมนอนเนื่องอยู่ เพราะยังละอนุสัยไม่ได้.

ชื่อว่า "น จิปปิ ลุขติ" ได้แก่ ความโกรธนั้นย่อมไม่สูญหายไป ในระหว่าง คือว่า โดยเวลาเกิดขึ้นมาตลอดกับก็ไม่สูญหาย.

ชื่อว่า "เอวเมว" ความว่า ความโกรธของบุคคลเมื่อนั้น ย่อมไม่ดับไปในระหว่าง คือ ในวันรุ่งขึ้น หรือในวันต่อ ๆ ไปก็ไม่ดับ (ลงหมายถึงการดับไม่เกิดอีก) ฉะนั้น อธิบายว่า ก็ความโกรธนั้นย่อมมีอยู่เป็นเวลายาวนาน แต่ย่อมดับไปเพราะการมรณะ^๑ นั้นเทียว.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ปาสาณเลขูปโม แปลว่า ผู้เปรียบด้วยรอยขีดเขียนที่หิน อันเป็นรอยติดอยู่ตลอดกาลนาน โดยความเป็นจุการโกรธ เหมือนรอยขีดเขียนที่หิน.

ชื่อว่า "โส จ ขุสฺสุส โกโธ" ความว่า ความโกรธของผู้มักโกรธนั้น มีความโกรธเร็ว แม้เหตุเล็กน้อย.

ชื่อว่า "น จิริ " ความว่า ความโกรธ ย่อมนอนเนื่องไม่นาน เพราะเขายังละความโกรธไม่ได้. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า รอยขีดที่บุคคลทำการขีดที่แผ่นดินย่อมลบเลือนไปด้วยลมเป็นต้นโดยเร็ว ฉะนั้น ความโกรธของเขาแม้เกิดขึ้นแล้วเร็ว ก็ย่อมดับไปโดยเร็วพลัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

๑. คัมภีร์สัมมอหิโนทนี สัจจวิภังคินิเทศ อธิบายคำว่า มรณะ นี้ไว้ ๓ อย่างคือ. ๑. ขณิก-มรณะ แปลว่าตายทุกขณะ ก็คือ ภัททขณะของรูปและนาม ๒. สมุตติมรณะ แปลว่า ตายโดยสมมติ ได้แก่คนตาย สัตว์ตาย ๓. สมุจเจทมรณะ ตายไม่เกิด ได้แก่พระอรหันต์
ปรินิพพาน

สองบทว่า "อัย วุจฺจคติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า ปฐวีเลหุปโม แปลว่า ผู้เปรียบด้วยรอยขีดเขียนที่แผ่นดิน ซึ่งตั้งอยู่ไม่นานโดยภาวะคือความโกรธ เหมือนรอยขีดเขียนที่แผ่นดิน

บทว่า "อาคาพฺพเหน" ได้แก่ ถ้อยคำอันหยาบช้า คือ ได้แก่ถ้อยคำอันแข็งกระด้าง อันเชือดเฉือนหทัย.

บทว่า "ผรุสฺเสน" ได้แก่ ถ้อยคำอันไม่สบายหู.

บทว่า "อมฺนาเปณ" ได้แก่ ถ้อยคำอันไม่สบายจิต.

บทว่า "ธํ สนฺนทติ" ได้แก่ เป็นอันเดียวกัน.

บทว่า "สนฺนริยติ" ได้แก่ การสืบท่อ.

บทว่า "สมฺมโมทติ" ได้แก่ ไม่มีระหว่างกัน.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า "ธํ สนฺนทติ" อธิบายว่า ย่อมถึงการประชุมลงในการกระทำของจิตด้วยจิต คือว่า ย่อมเข้าถึงเอกภาวะ คือความเป็นอันเดียวกัน ดุจชีโรทกคือน้ำกับนม.

บทว่า "สนฺนริยติ" อธิบายว่า ย่อมถึงการประชุมลงในการกระทำทางกายด้วยกายเป็นต้น ซึ่งมีการยืนและการเดินเป็นต้น คือว่า ย่อมเข้าถึงความเป็นของปะปนกันดุจงากับข้าวสาร (ที่ใส่รวมกันอยู่.)

บทว่า "สมฺมโมทติ" อธิบายว่า ย่อมถึงการประชุมลงในการกระทำทางวาจาด้วยวาจามีการสอบถามอุทเทศเป็นต้น ชื่อว่า ย่อมเข้าถึงความเป็นที่รักยิ่ง เหมือนสหayaที่รักผู้มาจากสถานที่ต่างๆ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เมื่อเข้าถึงความเป็นผู้กระทำโดยความเป็นอันเดียวกันแต่ต้นกับด้วยสหayaเหล่านั้นในกิจที่ควรทำทั้งหลาย จึงชื่อว่า สนิทสนมกัน. บัณฑิตพึงทราบว่าการสนิทสนมกันนั้นว่า ยังคงสืบท่อเป็นไปอยู่ตั้งแต่ต้นจนถึงท่ามกลางและไม่มีการเปลี่ยนแปลงจนถึงที่สุด ดังนี้บ้าง.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า อุทกเลขุปโม แปลว่า ผู้เปรียบด้วยรอยขีดในน้ำ เพราะสนิทกันเร็ว จุจฺรอยขีดในน้ำ.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

[๔๔] ผ้าปาน ๓ ชนิด คือ

๑. ผ้า แม้ยังใหม่ ที่มีสีไม่ดี นุ่งห่มก็ไม่สบาย และมีราคาน้อย
๒. ผ้า แม้กลางใหม่กลางเก่า ที่มีสีไม่ดี นุ่งห่มก็ไม่สบาย และมีราคาน้อยมาก
๓. ผ้า แม้เก่า ที่มีสีไม่ดี นุ่งห่มก็ไม่สบาย และมีราคาน้อย คนทั้งหลายย่อมเอาผ้าผืนเก่า ๆ ทำเป็นผ้าเช็ดหม้อข้าวบ้าง เอาผ้าแก่นั้นไปทิ้งเสียที่กองหยากเยื่อบ้าง.

[๔๕] บุคคลเปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกขุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.

บุคคล เปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. แม้หากว่า ภิกขุใหม่ผู้ทุศีลมีกรรมอันลามกเหมือนผ้าที่มีสีไม่ดีนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาขฉันนั้น นี้ก็เพราะว่า บุคคลนี้มีวรรณะชั่ว ส่วนคนเหล่าใด ย่อมสมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้ การเสพนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่คนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ผ้าที่นุ่งห่มไม่สบายนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ ก็อุปมาขฉันนั้น นี้ก็เพราะว่าบุคคลนี้มีสัมผัสเป็นทุกข์ ก็บุคคลนี้รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ

กิลานปัจจยเกสัขบริหาร ของคนเหล่าใดแล ทานของคนเหล่านั้นย่อมไม่มี
ผลมากย่อมไม่มีอานิสงส์มาก ผ้าที่มีราคาน้อยนั้น แม้ฉันใดบุคคลนี้ก็อุปมา
ฉันนั้น นี่ก็เพราะบุคคลนี้มีราคาน้อย.

๒. แม้หากว่า ภิกษุชั้นมัชฌิมะ ฯลฯ

๓. แม้หากว่าภิกษุชั้นพระเถระ เป็นผู้ทูล มีธรรมอันลามก เหมือน
ผ้าที่มีสีไม่ดีนั้นแม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาฉันนั้น นี่ก็เพราะบุคคลนี้มีวาระชั่ว
ส่วนคนเหล่าใดย่อมสมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้ การ
สมาคมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แห่ง
ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ผ้าที่นุ่มห่มไม่สบายแม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมา
ฉันนั้น นี่ก็เพราะว่าบุคคลนี้มีสัมผัสเป็นทุกข์ ก็บุคคลนี้รับจีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ กิลานปัจจยเกสัขบริหาร ของคนเหล่าใด ทานของคนเหล่านั้น
ย่อมไม่มีผลมาก ย่อมไม่มีอานิสงส์มาก ผ้าที่มีราคาน้อย แม้ฉันใด บุคคลนี้
ก็อุปมาฉันนั้น นี่ก็เพราะบุคคลนี้มีราคาน้อย หากว่าพระเถระเห็นปานนี้จะ
ว่ากล่าวในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็จะกล่าวกับพระเถระผู้นั้นน้อยอย่างนี้
ว่า ประโยชน์อะไรด้วยคำกล่าวของท่านผู้โง่เขลาเบาปัญญา ถึงแม้ท่านจะ
สำคัญว่าควรกล่าวก็ดี พระเถระนั้นโกรธไม่พอใจก็จะเปล่งวาจาชนิดที่จะเป็น
เหตุให้สงฆ์ยกวัตร คุณคนเอาผ้าไปโยนทิ้งเสียที่กองหยากเยื่อจะนั้น บุคคลผู้
เปรียบด้วยผ้าปาน ๓ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย.

อรรถกถาบุคคล ๓ จำพวกที่อุปมาด้วยผ้าปาน

บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้นท่านเรียกว่า โปตุถูปมา แปลว่า ผู้เปรียบ
ด้วยผ้าปาน ด้วยอุปมาใด เพื่อจะแสดงคำอุปมานั้นก่อน ท่านจึงกล่าวคำว่า
" ตโย โปตุถา " เป็นต้น. บรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า "นโว" ได้

แก่ ผ้าที่ทอใหม่. บทว่า "โปตุลโก" ได้แก่ ผ้าที่ทอดด้วยเปลือกป่าน. บทว่า "ทุพฺพณฺโณ" ได้แก่ ผ้าที่มีสีทรม. บทว่า "ทุขฺสมฺผลฺโส" ได้แก่ ผ้าที่มีสัมผัสกระด้าง. บทว่า "อปฺปคุโณ" ได้แก่ ผ้าที่มีราคาไม่แพง คือมีราคาประมาณหนึ่งกหาปณะ (หนึ่งกหาปณะ = ๔ บาท) บทว่า "มฺหณฺนิโม" ได้แก่ ผ้ากลางเก่ากลางใหม่ อธิบายว่า ผ่านล่วงเลยความเป็นของใหม่แต่ยังไม่ถึงความเป็นของเก่าคร่ำคร่า แม้ในเวลาใช้สอยก็มีสีไม่สวยมีสัมผัสไม่สบายมีค่าน้อย เมื่อตีราคาขายแพงก็ได้ราคาเพียงครึ่งหนึ่ง แต่ในเวลาที่ผ่านมาแล้ว ก็มีราคาเพียงหนึ่งมาสก (๑๐ สตางค์) หรือเพียง ๑ กากณิก (กากณิก = ราคาเนื้อที่ากลิ้นกินครั้งหนึ่งเป็นราคาที่ต่ำที่สุดในสมัยนั้น) บทว่า "อุกฺขลิ-ปริมฺขุณฺณ" ได้แก่ ผ้าเช็ดหม้อข้าว. บทว่า "นโว" ความว่า ว่าโดยการอุปสมบท นับแต่ ๕ พรรษาลงมาภิกษุนั้นแม้มีอายุ ๖๐ ปี ก็ชื่อว่า นวะ คือผู้ใหม่ทั้งนั้น. บทว่า "ทุพฺพณฺณตฺยา" ความว่า เพราะมีวรรณะไม่งาม ด้วยวรรณะแห่งสตรีระบ้าง ด้วยวรรณะแห่งคุณงามความดีบ้าง. ก็วรรณะแห่งสตรีของผู้ที่ลึกลงในท่ามกลางบริษัทย่อมไม่รุ่งเรือง เพราะความที่ตนไม่มีอำนาจ สำหรับในวรรณะคือคุณงามความดีของผู้ที่ลึกลงนั้น ก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเลย. ข้อว่า "เย โข ปนฺตฺส" ความว่า ก็ชนเหล่าใดแล เป็นผู้อุปัฏฐาก หรือเป็นญาติ และเป็นมิตร เป็นต้นของผู้ที่ลึกลงนั้น เขาย่อมเสพบุคคลคนหนึ่ง. บทว่า "เตสนฺตํ" ความว่า การเสพนั่นแห่งบุคคลเหล่านั้นย่อมไม่เป็นที่ไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ย่อมเป็นที่ไปเพื่อความทุกข์ตลอดกาลนานเหมือนพวกมิชฌาทิภูติผู้เสพครูทั้ง ๖ หรือเหมือนโกกาลิกภิกษุเป็นต้นผู้เสพพระเทวทัต ฉะนั้น. บทว่า "มฺหณฺนิโม" ความว่า ว่าโดยการอุปสมบท นับตั้งแต่ ๕ พรรษาจนถึง ๘๐ พรรษา ชื่อว่า มัชฌิมภิกษุ. บทว่า "เถโร"

๑. ในที่อื่นตั้งแต่ ๕-๑๐ พรรษา.

ความว่า ตั้งแต่ ๑๐ พรรษาไปชื่อว่า พระเถระ. บทว่า "เอวมาหํ สฺ" ได้
แก่ ย่อมกล่าวอย่างนี้ ชื่อว่า "กิณฺหุ โข ตฺยํ" ความว่า มีคำที่ท่านอธิบาย
ไว้ว่า จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ด้วยคำกล่าวของคนพาล. บทว่า "ตถารูปํ"
ได้แก่ อันเป็นเหตุอุกเขปนียกรรม ที่มีชาติอย่างนั้น มีสภาวะอย่างนั้น.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยผ้าแคว้นกาสี

๓ จำพวก เป็นไฉน ?

[๕๖] ผ้าแคว้นกาสี ๓ ชนิด คือ

๑. ผ้ากาสีเนื้ออย่างใหม่ก็มีสีงาม นุ่งห่มสบายและมีราคามาก
๒. ผ้ากาสีเมื่กลางเก่ากลางใหม่ก็มีสีงาม นุ่งห่มสบายและมีราคามาก
๓. ผ้ากาสีเนื้ออย่างเก่าก็มีสีงาม นุ่งห่มสบายและมีราคามาก คน
ทั้งหลายย่อมเอาผ้ากาสีเมื่เก่าแล้ว ไปใช้สำหรับห่อรัตนะบ้าง หรือเก็บผ้ากาสี
นั้นไว้ในโกหอบ้าง.

[๕๗] บุคคลเปรียบด้วยผ้าแคว้นกาสี ๓ จำพวก เหล่านี้ มี
ปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. แม้หากว่าภิกษุใหม่มีศีล มีธรรมอันงาม แม้ฉันทใด บุคคลเหล่า
นี้ ก็อุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีวรรณะงาม ส่วนคนเหล่าใด ย่อม
สมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้ การเสพนั่นย่อมเป็นไป
เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเหล่านั้นตลอดกาลนาน ผ้ากาสินั่น

นุ่งห่มสบาย แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีสัมผัส-
สบาย ก็บุคคลนี้รับจิวร ภิณฑบาท เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร
ของคนเหล่าใด ทานของคนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก ย่อมมีอานิสงส์มาก ผ้า
กาสินั้น ย่อมมีราคามาก แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะ
บุคคลนี้มีราคามาก

๒. แม้หากว่าภิกษุชั้นมัชฌิมะ ฯลฯ

๓. แม้หากว่าภิกษุชั้นพระเถระ มีศีล มีธรรมอันงาม ผ้ากาสินั้น
สิ่งงาม แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีวรรณงาม
ส่วนคนเหล่าใด ย่อมสมาคม ย่อมคบ ย่อมเข้าใกล้ ย่อมเอาอย่างบุคคลนี้
การเสพนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่คนเหล่านั้นตลอด
กาลนาน ผ้ากาสินั้นมีสัมผัสสบาย แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็
เพราะบุคคลนี้รับจิวร ภิณฑบาท เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ของ
คนเหล่าใด ทานของคนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ผ้ากาสินั้น
มีราคามาก แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น นี้ก็เพราะบุคคลนี้มีค่ามาก
หากว่าพระเถระเห็นปานนี้จะว่ากล่าวในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็จะกล่าว
กับพระเถระผู้นั้นอย่างนี้ว่า ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงเจียบเสียม พระเถระกล่าว
ธรรมและวินัย ถ้อยคำของพระเถระนั้น ย่อมถึงซึ่งความเป็นของควรเก็บไว้ใน
หทัย ดุจผ้ากาสินั้น อันบุคคลควรเก็บไว้ในโอของหอมฉะนั้น บุคคลเปรียบ
ด้วยผ้าแคว้นกาสิ ๓ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุทั้งหลาย.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยผ้าแคว้นกาสิ ๓ จำพวก

ผ้าเนื้อละเอียดที่เขาทอด้วยด้ายที่เขาถักเอาฝ้าย ๓ ชนิด แล้วกรอเข้า
ด้วยกันว่า ผ้าแคว้นกาสิ. ผ้านั้นที่ทอใหม่นับค่ามิได้ ที่ใช้สอยกลางแก่กลาง

ใหม่มีราคาพันบั้ง ๓๐ พันบั้ง แต่ในเวลาที่ผ่านมาแล้วยังมีราคาถึง ๘ พันก็มี ๑๐ พันก็มี.

สองบทว่า "เตสนุต โหติ" ความว่า การเสพนั่นของบุคคลเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน เหมือนบุคคลทั้งหลายผู้เสพพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว แล้วหลุดพ้นจากอัสวกิเลสจนถึงสมัยทุกวันนี้ นับประมาณมิได้ สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และพระอสีติมหาสาวก แล้วไปสู่สวรรค์ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน แม้สัตว์ผู้ดำเนินไปตามทิวฐานาคติ คือ ตามเยี่ยงอย่างของพระอริยะเหล่านั้นจนถึงสมัยทุกวันนี้ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน.

สองบทว่า "อาเรยฺย จจุจติ" ความว่า คำของพระเถระนั้นอาศัยอรรถย่อมถึงซึ่งความเป็นของอันบุคคลพึงเก็บรักษาไว้ คือ วางไว้ในศิระอันเป็นอวัยวะอันสูงสุด และในหัวใจ เหมือนกันกับผ้าแคว้นกาสิ อันนับค่ามิได้ ย่อมถึงซึ่งความเป็นของบุคคลพึงเก็บรักษาไว้ คือวางไว้ในโถสำหรับใส่ของหอม ฉะนั้น.

คำที่เหลือในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบตามแนวแห่งนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแหละ.

[๔๘] ๑. อุปปเมยบุคคล บุคคลผู้ประมาณได้ง่าย เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน เป็นผู้มีมานะพูนใจไม่อ่อน เป็นผู้กลับกลอก เป็นผู้ปากกล้า เป็นผู้มิวจาเกลื่อนกล่น มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด มีอินทรีย์เปิดเผย นี้เรียกว่า บุคคลผู้ประมาณได้ง่าย.

๒. ทูปเมยบุคคล บุคคลผู้ประมาณได้ยาก เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ฟังชาน เป็นผู้ไม่มีมานะฟูขึ้นจุไม้
อ้อ ไม่เป็นผู้กลับกลอก ไม่เป็นผู้ปากกล้า ไม่เป็นผู้มีวาจาเกลื่อนกล่น มีสติ
ตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตเป็นสมาธิ มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว
นี้เรียกว่า บุคคลผู้ประมาณได้ยาก.

๓. อัปเมยบุคคล บุคคลผู้ประมาณไม่ได้ เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึง
แล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไป
แห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว สำเร็จอริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม นี้เรียกว่า บุคคลผู้
ประมาณไม่ได้.

อรรถกถาบุคคลผู้ประมาณได้ง่าย เป็นต้น

ผู้ใด อันเขาพึงประมาณได้โดยง่าย เพราะเหตุที่นั่นผู้นั้นจึงชื่อว่า
ตูปเมยโย แปลว่า ผู้ประมาณได้โดยง่าย.

บทว่า "อิธ" ได้แก่ ในสัตว์โลกนี้.

บทว่า "อุทฺธโต" ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความฟังชาน

บทว่า "อุนฺโนโพ" ได้แก่ ผู้มีมานะเพียงดังไม้ที่อันบุคคลยกขึ้น
แล้ว อธิบายว่า ผู้ยกมานะอันเปล่าแล้วดำรงอยู่.

บทว่า "จปโล" ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความหวนไหว มีการประดับ
บาตร เป็นต้น.

บทว่า "มุขโร" ได้แก่ ผู้มีปากกล้า.

บทว่า "วิกิญจวาโจ" ได้แก่ ผู้มีวาจาอันบุคคลอื่นสังเกตไม่ได้.

บทว่า "อุสมาคีโต" ได้แก่ ผู้เว้นจากความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น.

บทว่า "วิพุลนตจิตฺโต" ได้แก่ ผู้มีจิตอันหม่นไป คือว่า ผู้มีส่วนเปรียบด้วยแม่โคที่หม่นไป และแม่เนื้อที่หม่นไป.

บทว่า "ปากฺกนิทฺธิโย" ได้แก่ ผู้มีอินทรีย์อันเปิดเผย.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **สุปฺปเมยฺโย** เหมือนอย่างว่า ใคร ๆ ย่อมถือประมาณแห่งน้ำ มีจำนวนเล็กน้อยได้ ฉะนั้น ใคร ๆ ก็ย่อมถือประมาณบุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ที่มีใช้คุณได้โดยง่ายฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นบุคคลนี้ท่านจึงเรียกว่า **สุปฺปเมยฺโย** ผู้ประมาณได้โดยง่าย.

บุคคลใด อันเขาพึงประมาณได้โดยยากเหตุที่บุคคลนั้นจึงเรียกว่า **ทฺวปฺปเมยฺโย** แปลว่า ผู้ประมาณได้โดยยาก. การงานที่มีจิตฟุ้งซ่านเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งนัยอันตรงกันข้ามจากคำที่กล่าวแล้ว.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **ทฺวปฺปเมยฺโย**. เหมือนอย่างว่า ใคร ๆ ย่อมประมาณน้ำในมหาสมุทรได้โดยยาก ฉะนั้น ใคร ๆ ก็ย่อมถือประมาณแห่งบุคคลผู้ประกอบด้วยองค์แห่งคุณเหล่านี้ได้โดยยาก ฉะนั้นเหมือนกัน คือ ย่อมถึงซึ่งภาวะอันใด ๆ พึงกล่าวว่า "ผู้นี้เป็นพระอนาคามี หรือว่าเป็นพระจินาสพहनอ" เพราะฉะนั้น บุคคลนี้ท่านจึงเรียกว่า **ทฺวปฺปเมยฺโย** ผู้ประมาณได้ยาก.

ข้อว่า "น สกฺกา ปเมตฺตุ " ความว่า บุคคลใดอันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อประมาณได้ เหมือนอย่างว่าใคร ๆ ไม่อาจเพื่อประมาณอากาศได้ ฉะนั้น

ใคร ๆ ก็ไม่อาจเพื่อตีประมาณแห่งพระจิณาสพได้ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้
บุคคลที่ท่านเรียกว่า อปุปเมโย ผู้อื่นใคร ๆ ประมาณไม่ได้.

[๕๕] ๑. บุคคล ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสื่อมจากศีล จากสมาธิ จากปัญญา
บุคคลเห็นปานนี้ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ ควรเว้นจากความ
เอ็นดู เว้นจากความอนุเคราะห์

๒. บุคคล ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสมอกันด้วยศีล ด้วยสมาธิ ด้วยปัญญา
บุคคล เห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ?
เพราะว่า ศีลกถาแห่งสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยศีล จักมี
แก่เราทั้งหลาย ทั้งกถานั้น จักเป็นความผาสุกแก่เราทั้งหลาย (คือจักไม่เดือด
ร้อน) สมาธิกถาแห่งสัตบุรุษทั้งหลายผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยสมาธิ จักมี
แก่เราทั้งหลาย ทั้งกถานั้นจักเป็นความผาสุกแก่เราทั้งหลาย และกถานั้นจัก
เป็นไปแก่เราทั้งหลาย (คือจักไม่เดือดร้อน) ปัญญาของสัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยปัญญา จักมีแก่เราทั้งหลาย ทั้งกถานั้นจักเป็น
ความผาสุกแก่เราทั้งหลาย และกถานั้นจักเป็นไปแก่เราทั้งหลาย (คือจักไม่
เดือดร้อน) เพราะฉะนั้นบุคคลเห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้.

๓. บุคคล ที่ควรสักการะ เคารพ สมาคม คบหา

เข้าใจดี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ยังด้วยศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเห็นปานนี้ควรสักการะ เคารพ สมาคม คบหา เข้าใกล้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ?

เพราะว่าเราจักได้บำเพ็ญศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราจักได้ถือเอาตามซึ่งศีลชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ เราจักได้บำเพ็ญสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราจักได้ถือเอาตามซึ่งสมาธิชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ เราจักได้บำเพ็ญปัญญาชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้นบุคคลเห็นปานนี้ ควรสักการะ เคารพ สมาคม คบหา เข้าใกล้.

อรรถกถาบุคคลผู้ไม่ควรช่งเสพเป็นต้น

บทว่า "น เสวิตพุโพ" ได้แก่ ผู้อันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปหา.

บทว่า "น ภจิตพุโพ" ได้แก่ ผู้อันใคร ๆ ไม่พึงติดต่อ.

บทว่า "น ปยิริปาติตพุโพ" ได้แก่ ผู้อันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้บ่อย ๆ ด้วยสามารถเข้าไปนั่งในสำนัก. บัณฑิตพึงทราบความเป็นคนเลวด้วยการถือเอาการเปรียบเทียบในคำเป็นต้นว่า "หิโน โหติ สีเลน". ก็บุคคลใดรักษาศีล ๕ เขาผู้นั้นอันบุคคลผู้รักษาศีล ๑๐ ไม่พึงเสพ ส่วนบุคคลใดรักษาศีล ๑๐ เขาผู้นั้นอันบุคคลผู้รักษาศีล ๓๒ ไม่พึงเสพ.

ชื่อว่า "อญฺญตฺร อญฺญา อญฺญตฺร อญฺญมฺปา" ความว่า เว้นจากความเอ็นดูและความอนุเคราะห์ อธิบายว่า ก็บุคคลผู้เห็นปานนี้ อันใคร ๆ ไม่ควรช่งเสพเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่ว่าการเข้าไปหาเขาด้วยสามารถแห่งความเอ็นดูและความอนุเคราะห์ก็สมควร.

ชื่อว่า "สทิโส โหติ" ได้แก่ เป็นผู้เสมอกัน.

ชื่อว่า "สีลสามณฺณคตํ สํ" ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายถึง
ความเป็นผู้เสมอกันด้วยศีล.

ชื่อว่า "สีลถา จ โน ภวิสฺสติ" ความว่า ถ้อยคำที่ปรารภศีลนั้น
จักมีแก่พวกเราผู้มีศีลเสมอกันอย่างนี้.

ชื่อว่า "ธา จ โน ภาสุ ภวิสฺสติ" ความว่า ก็ศีลถานั้น (การพูด
ถึงศีล) จักเป็นการอยู่ผาสุก จักเป็นการอยู่อย่างสบายแก่พวกเรา.

ชื่อว่า "ธา จ โน ปวตฺตติ ภวิสฺสติ" ความว่า ถ้อยคำของ
พวกเราผู้กล่าวอยู่จักเป็นไปแม้อดวันตลอดคืนก็จะไม่ทำให้สะท้อนใจ จริง
อยู่เมื่อบุคคลทั้งสองมีศีลเสมอกัน เมื่อคนหนึ่งกล่าวพรรณนาถึงศีล อีกคน
หนึ่งย่อมยินดี เพราะเหตุที่ถ้อยคำของเขาเหล่านั้นย่อมจะมีความผาสุกและ
เป็นไปตลอด ไม่ขัดกัน. ก็เมื่อมีผู้ทูลอยู่ ถ้อยคำที่กล่าวพูดถึงศีลกับบุคคลผู้
ทูล ย่อมเป็นถ้อยคำที่กล่าวยาก เพราะฉะนั้นศีลถาก็ย่อมมีไม่ได้ ความ
ผาสุกก็มีไม่ได้ ความเป็นไปไม่ได้ตลอด. แม้ถ้อยคำที่กล่าวถึงสมาธิและปัญญา
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ภิกษุ ๒ รูป ผู้ได้สมาธิย่อมกล่าวพรรณนาคุณของสมาธิ
ผู้มีปัญญาก็ย่อมกล่าวพรรณนาคุณแห่งปัญญา เขาทั้งสองเหล่านั้นย่อมไม่รู้ลึก
ถึงการก้าวล่วงตลอดราตรีหรือตลอดวัน.

ชื่อว่า "สกุทฺวา ครุ กตฺวา" ได้แก่ กระทำสักการะ หรือทำ
ความเคารพ.

สองบทว่า "อธิโก โหติ" ได้แก่ เป็นผู้ยิ่ง.

บทว่า "สีลกฺขณํ" ได้แก่ กองแห่งศีล.

บทว่า "ปริปุเรสตามิ" ความว่า เราอาศัยบุคคลผู้มีศีลอันยิ่งนั้น
แล้วจักกระทำศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์.

ในคำว่า "ตตฺถ ตตฺถ ปณฺณาย อหุคฺคเหตฺตมมิมิ" นี้ พึงทราบ
เนื้อความว่า บุคคลเว้นธรรมอันไม่เป็นอุปการะ อันไม่เป็นสปปายะแก่ศีลแล้ว
จึงเสพธรรมอันมีอุปการะอันมีสปปายะแก่ศีล ชื่อว่า ย่อมถือเอาศีลชั้นในที่
ด้วยปัญญา. แม้ในสมาธิขั้นและปัญญาขั้นทั้งหลาย ก็นัยนี้เหมือนกัน.

[๑๐๐] ๑. บุคคลที่ควรรังเกียจ ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ
ไม่ควรเข้าใกล้ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ผู้ประกอบด้วย
กายกรรมเป็นต้น อันไม่สะอาด และมีสมาจารอันผู้อื่นหรือตนพึงระลึกได้ด้วย
ความระแวง ผู้มีภาระงานอันปกปิด ผู้มิใช่สมณะแต่ปณฺณายว่าตนเป็นสมณะ
มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์แต่ปณฺณายว่าตนประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เฝ้าใน ผู้
อันราคะชุ่มแล้ว ผู้รุกรัง บุคคลเห็นปานนี้ ควรรังเกียจ ไม่ควรสมาคม ไม่
ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะว่า ถึงแม้บุคคลผู้คบ
จะไม่เอาอย่างบุคคลนี้ แต่กิตติศัพท์อันลามก ก็ย่อมฟุ้งขจรไปสู่บุคคลผู้คบ
นั้นว่า บุรุษบุคคล ผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว คบคนชั่ว ดังนี้ งูที่เปื้อน.
ครุฑแม้จะไม่กัดคนก็จริง ถึงอย่างนั้น ย่อมเปื้อนบุคคลผู้นั้น ชื่อแม้นั้นใด ถึง
บุคคลผู้คบนั่นจะไม่เอาอย่างบุคคลเช่นนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น กิตติศัพท์อันลามก
ย่อมฟุ้งไปแก่บุคคลนั้นว่า บุรุษบุคคล ผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว คบคนชั่ว
ดังนี้ เพราะฉะนั้น บุคคลเห็นปานนี้จึงควรรังเกียจ ไม่ควรสมาคม ไม่ควร
คบ ไม่ควรเข้าใกล้.

๒. บุคคล ที่ควรเฉยๆ เสีย ไม่ควรสมาคม ไม่ควร

คบ ไม่ควรเข้าใกล้ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความคับแค้น ถูก
เขาว่าเพียงเล็กน้อย ก็ข่มข็อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ ข่ม
กระด้าง ข่มแสดงความโกรธ ความคิดประทุษร้ายและอาการไม่พอใจ ให้
ปรากฏเหมือนแผลเรื้อรัง ถูกไม้หรือกระบือโขงกระทบ ข่มมีน้ำเลือน้ำหนอง
ไหลออกมามาย ชื้อแม้นั้นใด บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไป
ด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่า แม้เพียงเล็กน้อยก็ข่มข็อง ข่มกำเริบ ข่ม
แสดงอาการพิศปกติ ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธ ความคิดประทุษ-
ร้ายและอาการไม่พอใจให้ปรากฏ ก็ฉนั้นนั้น ไบมะพลับแห่งถูกไม้หรือกระบือ
โขงกระทบแล้ว ข่มมีเสียงดังจีจู่ะ จีจู่ะจู่ะเกินประมาณ ชื้อแม้นั้นใด
บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้น ถูกเขาว่า
แม้เพียงเล็กน้อย ข่มข็อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ ข่มกระด้าง
ข่มแสดงความโกรธความคิดประทุษร้ายและอาการไม่พอใจให้ปรากฏ ก็ฉนั้น
นั้น หลุมตูด ถูกไม้หรือกระบือโขงกระทบ ข่มมีกลิ่นเหม็นเกินประมาณ ชื้อ
แม้นั้นใด บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ควรโกรธ มากไปด้วยความคับแค้น
ถูกเขาว่าแม้เพียงเล็กน้อย ก็ข่มข็อง ข่มกำเริบ ข่มแสดงอาการพิศปกติ
ข่มกระด้าง ข่มแสดงความโกรธความคิดประทุษร้ายและอาการไม่พอใจให้
ปรากฏ ก็ฉนั้นนั้น บุคคลเห็นปานนี้ ควรวางเฉยเสีย ไม่ควรสมาคม ไม่ควร
คบ ไม่ควรเข้าใกล้ ชื้อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะว่า เขาจะพึงดำเราบ้าง
พึงว่าเราบ้าง พึงกระทำความฉิบหายแก่เราบ้าง เพราะฉะนั้นบุคคลเห็นปานนี้
จึงควรไม่วางเฉยเสีย ไม่ควรสมาคม ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้

๓. บุคคล ที่ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ เป็น

ไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึนศีล มีธรรมอันงาม บุคคลเห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้ ชื่อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ถึงแม้ว่าบุคคลผู้คบไม่เอาอย่างบุคคลเห็นปานนี้ แต่กิตติศัพท์อันงามก็ย่อมพึงจรไปสู่บุคคลผู้คบนั่นว่า บุรุษบุคคล มีมิตรดี มีสหายดี คบคนดี ดังนี้ เพราะฉะนั้น บุคคลเห็นปานนี้ ควรสมาคม ควรคบ ควรเข้าใกล้.

อรรถกถาบุคคลที่ควรรังเกียจเป็นต้น

บทว่า "ชิจฺจุฉิตฺตํ" ได้แก่ บุคคลที่เขารังเกียจเหมือนกับคูด.

ชื่อว่า "อด โข น" แก่เป็น อด โข อสุส แปลว่า ครั้งนั้นแล กิตติศัพท์ก็ย่อมมี.

บทว่า "กิตฺติสํหะ" ได้แก่ เสียงที่พูดกัน. บัณฑิตพึงเห็นผู้มึนศีล เหมือนหลุมคูด ในชื่อว่า "เอวเมว" นี้. พึงเห็นบุคคลผู้มึนศีล เหมือนกับงู ที่น่ารังเกียจที่ตกไปในหลุมคูด. พึงเห็นภาวะ คือ การไม่ทำตามกิริยาของบุคคลผู้เสพซึ่งบุคคลผู้มึนศีลนั้น เหมือนกับงูที่บุคคลยกขึ้นจากหลุมคูด แม้เขายกขึ้นสู่ สรีระแห่งบุรุษแต่ยังไม่กัด. พึงทราบการพึงจรไปแห่งกิตติศัพท์อันลามกของ บุคคลผู้เสพผู้มึนศีล เหมือนกับงูที่มีสรีระเปื้อนคูดแล้วก็ไป

บทว่า "ติณฺฑิตกาลาตํ" ได้แก่ ไบแห่งของดินมะพลับ.

ชื่อว่า "ภิกฺขุโยโส มตฺตํ จิจฺจุฉายติ" ความว่า ก็ไบแห่งดินมะพลับนั้นเมื่อถูกเผาอยู่แม้ตามธรรมดาย่อมมีเสียงสะเก็ดระเบิดดัง จิจฺจุฉายติ อธิบายว่า เมื่อมีอะไร ๆ มากระทบแล้วย่อมมีเสียงดังมาก.

ชื่อว่า "เอวมเว" ความว่า บุคคลผู้มักโกรธแม้ตามธรรมดาของตนก็เป็นผู้ชั่วร้าย เพราะเขามีจิตฟุ้งซ่าน และย่อมประพฤตินั้นที่นั่นนั่นแหละ. อนึ่งเมื่อผู้อื่นกล่าวคำเล็กน้อย คนผู้มักโกรธนั้นก็กระทำความชั่วร้ายเพราะตนเป็นผู้มีความฟุ้งซ่านหนักขึ้นว่า "บุคคลนี้ ย่อมกล่าวอย่างนี้จะบุคคลชื่อผู้เช่นกันด้วยเรา".

บทว่า "อตุฏโฏโป" ได้แก่ หลุมอันเต็มไปด้วยคุถ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ กองแห่งคุถนั่นเอง. ก็บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบด้วยความอุปมาในคำว่า "อตุฏโฏโป" นี้ โดยนัยก่อนนั่นแหละ เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เห็นปานนี้อันบุคคลพึงวางเฉย ไม่ควรชองเสพ บุคคลผู้มักโกรธนั้น เมื่อผู้อื่นเสพมากเกินไปบ้าง เข้าไปหามากเกินไปบ้าง ย่อมโกรธทั้งนั้น แม้เมื่อผู้อื่นหลีกไปก็โกรธอีกนั่นแหละว่า "ประโยชน์อะไร กับบุคคลผู้นี้เล่า" ฉะนั้น เขา (ผู้มักโกรธนั้น) บุคคลพึงวางเฉยเสีย ไม่ควรชองเสพ เหมือนไฟไหม้ฟาง. ข้อนี้มีคำอธิบายไว้อย่างไร? มีคำอธิบายว่า ผู้ใดเข้าไปใกล้ไฟไหม้ฟางมากเกินไปย่อมเร่าร้อน สรีระของตนก็ย่อมจะถูกไฟไหม้ ผู้ใดไม่ถอยห่างออกมา ก็ย่อมเร่าร้อน ความเย็นย่อมไม่เกิดแก่เขา เมื่อผู้นั้นไม่เข้าไปใกล้ไม่หลีกไป พังอยู่ด้วยความวางเฉย ความเย็นของผู้นั้นย่อมมี แม้กายเขาก็ไม่ถูกไหม้ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มักโกรธนั้น อันบุคคลพึงวางเฉย ไม่ควรชองเสพ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้คุถไฟไหม้ฟาง ฉะนั้นแล.

บทว่า "กลุยานมิตฺโต" ได้แก่ มีมิตรสะอาด.

บทว่า "กลุยานสหาโย" ได้แก่ มีสหายสะอาด

บทว่า "สหาโย" ได้แก่ ผู้ไปพร้อมกัน คือ เทียวไปด้วยกัน.

บทว่า "กลุยานสมฺปงฺโก" ได้แก่ ผู้ร่วมวง ในบุคคลผู้สะอาด ผู้มีธรรมเจริญ. อธิบายว่า ผู้มีใจน้อมไป คือ ยินดี พอใจในมิตรผู้มีกัลยาณธรรมนั้น.

[๑๐๑] ๑. บุคคล ผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีล มีปกติ
กระทำแต่พอประมาณในสมาธิ มีปกติกระทำแต่พอประมาณใน
ปัญญา เป็นไฉน ?

พระโสดาบัน พระสกทาคามี เหล่านี้ เรียกว่า มีปกติกระทำให้
บริบูรณ์ในศีล มีปกติกระทำแต่พอประมาณในสมาธิ มีปกติกระทำแต่พอ
ประมาณในปัญญา.

๒. บุคคล ผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีล และมี
ปกติกระทำให้บริบูรณ์ ในสมาธิ มีปกติกระทำแต่พอประมาณใน
ปัญญา เป็นไฉน ?

พระอนาคามีนี้เรียกว่า บุคคลมีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล และมีปกติ
ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ มีปกติทำแต่พอประมาณในปัญญา.

๓. บุคคลผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล ในสมาธิและ
ในปัญญา เป็นไฉน ?

พระอรหันต์ นี้เรียกว่า บุคคลมีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ
และปัญญา.

อรรถกถาบุคคลผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล เป็นต้น

ชื่อว่า "สีเลสุ ปริปุริการิโน" ความว่า พระอริยสาวกทั้งหลาย
เหล่านี้ เพราะความที่ท่านไม่ก้าวล่วงมหาศีลสิกขาบท คือ อาบัติปาราชิก
อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ คือ อันเป็นอาทิพรหมจรรย์ และเพราะ
เหตุที่ท่านออกจากอาบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ท่านต้อง พระอริยสาวกเหล่านั้นย่อม

กระทำสิกขาบทที่ตนควรกระทำให้บริบูรณ์ คือให้สมบูรณ์ ในศีลทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระอริยสาวกเหล่านั้นอันบัณฑิตย่อมเรียกว่า "สีเลสุ ปริปริ-การิโน" ซึ่งแปลว่า ผู้มีปกติกระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย. ก็เพราะเหตุที่ท่านยังถอนกามราคะและพยาบาททั้งหลาย อันเป็นข้าศึกต่อสมาธิและโมหะ อันปกปิดซึ่งสังขาร อันเป็นข้าศึกต่อปัญญาไม่ได้ ท่านเหล่านั้นแม้เจริญอยู่ซึ่งสมาธิและปัญญา ย่อมกระทำกิจอันบุคคลพึงกระทำพอประมาณพอสมควรได้เพียงบางส่วนในสมาธิและปัญญาทั้งหลายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น พระอริยสาวกเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า "สมาธิสุมี ปัญญา จ มุตโตโส การิโน" ซึ่งแปลความว่า ผู้กระทำพอประมาณในสมาธิและปัญญา. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในนัยทั้งสอง แม้นอกจากนี้โดยอุบายนี้.

แม้ในนัยทั้งสองนั้น นัยแห่งพระสูตรอื่นอีก คือ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เป็นผู้กระทำพอประมาณในสมาธิ เป็นผู้กระทำแต่พอประมาณในปัญญา เธอผู้นั้นย่อมต้องอาบัติบ้าง ย่อมออกจากอาบัติอันเป็นสิกขาบทน้อยใหญ่บ้าง ข้อนี้เป็นเพราะเหตุแห่งอะไร ? ก็เพราะว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นไปไม่ได้ เราได้กล่าวไว้แล้ว แต่ก็สิกขาบทเหล่าใดแล อันเป็นอาทิพรหมจรรย์ อันสมควรแก่พรหมจรรย์ บรรดาสิกขาบทอันเป็นผู้มีปกติมั่นคง มีปกติตั้งมั่น สมาทานแล้วย่อมศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เธอผู้นั้นชื่อว่า พระโสดาบัน เพราะการสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ทั้ง ๓ เป็นผู้ไม่ตกไปสู่อบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้มีการจะตรัสรู้พร้อมในภพหน้า.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปกตทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ฯลฯ เธอขึ้นชื่อว่า พระสกทาคามี เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์ ๓ และเพราะการกระทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง เธอมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น ย่อมกระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปกตกระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่กระทำพอประมาณในปัญญา เธอยังศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เธอขึ้นชื่อว่า พระอนาคามี เพราะการสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ เป็นผู้ไม่กลับมาจากเทวโลกนั้น.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในปัญญา เธอย่อมศึกษาสิกขาบทนี้อยู่ใหญ่ ฯลฯ ย่อมศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเธอขึ้นชื่อว่า ผู้เข้าถึงอยู่ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลสทั้งหลายดังนี้ (พระอรหันต์).

[๑๐๒] ในศาสดาเหล่านั้น ศาสดา ๓ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติการละกาม แต่ไม่บัญญัติการละรูป ไม่บัญญัติการละเวทนา

๒. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติการละกามด้วย ย่อมบัญญัติการละรูปด้วย แต่ไม่บัญญัติการละเวทนา

๓. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติการละกามด้วย ย่อมบัญญัติการละรูปด้วย ย่อมบัญญัติการละเวทนาด้วย

บรรดาศาสนา ๓ จำพวกนั้น ศาสดานี้ใด บัญญัติการละกาม แต่ไม่
บัญญัติการละรูป ไม่บัญญัติการละเวทนา พึงเห็นว่าศาสนานั้นเป็นศาสนาผู้
ได้รู้ปาวจรสมบัติ โดยการบัญญัตินั้น (จำพวกที่ ๑)

ศาสดานี้ใด บัญญัติการละกามด้วย บัญญัติการละรูปด้วย แต่ไม่
บัญญัติการละเวทนา พึงเห็นว่าศาสนานั้นเป็นศาสนาผู้ได้รู้ปาวจร-
สมบัติ โดยการบัญญัตินั้น (จำพวกที่ ๒)

ศาสดานี้ใด บัญญัติการละกามด้วย บัญญัติการละรูปด้วย บัญญัติ
การละเวทนาด้วย พึงเห็นว่าศาสนานั้นเป็นศาสนาผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า
โดยการบัญญัตินั้น (จำพวกที่ ๓)

เหล่านี้เรียกว่า ศาสดา ๓ จำพวก.

[๑๓] บรรดาศาสนาเหล่านั้น ศาสดา ๓ จำพวก แม้อีก
เป็นไฉน ?

๑. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติในในทิฏฐุธรรม (คืออรรถาพ
นี้) โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และย่อมบัญญัติตน
ในอกิสัมปรายธรรม (คืออรรถาพอื่น) โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็น
ของยั่งยืน พวกที่ ๑.

๒. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมบัญญัติตนในทิฏฐุธรรม โดยความ
เป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน แต่ไม่บัญญัติตนในภายหน้า โดย
ความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกที่ ๒.

๓. ศาสดาบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่บัญญัติในในทิฏฐุธรรม โดยความ
เป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และย่อมไม่บัญญัติตนในภายหน้า
โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน พวกที่ ๓.

ศาสดาอีก ๓ จำพวก

๑. บรรดาศาสดาเหล่านั้น ศาสดานี้ใด ย่อมปฏิบัติตนในทฤษฎธรรม โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน และบัญญัติตนในภายหน้า โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน พึงเห็นว่า ศาสดานั้นเป็น ศาสดาผู้มีวาทะว่าเที่ยง โดยการบัญญัตินั้น

๒. ศาสดานี้ใด ย่อมบัญญัติตนในทฤษฎธรรม และย่อมไม่บัญญัติตน ภายหน้า โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน พึงเห็นว่า ศาสดา นั้นเป็นศาสดาผู้มีวาทะว่าขาดสูญ โดยการบัญญัตินั้น

๓. ศาสดานี้ใด ย่อมไม่บัญญัติตนในทฤษฎธรรม โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน และย่อมไม่บัญญัติตนในภายหน้า โดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยังยืน พึงเห็นว่า ศาสดานั้น เป็นศาสดาผู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการบัญญัตินั้น

เหล่านี้เรียกว่าศาสดา ๓ จำพวก แม้อื่นอีก.

จบติกนิทเทศ

อรรถกถาศาสดา ๓ จำพวก

สองบทว่า "ปริณฺณ ปณฺณเปติ" ได้แก่ ย่อมบัญญัติการละ คือ การก้าวล่วง.

ชื่อว่า "ตตฺร" ได้แก่ ในศาสดา ๓ จำพวกนั้น.

สองบทว่า "เตน ทฎฺฐพฺโพ" ความว่า ศาสดานั้น บัณฑิตพึง เห็นว่า เป็นผู้มิปกติได้รูปาวจรสมาบัติด้วยบัญญัตินั้น. แม้ในวาระที่ ๒ ก็ นัยนี้เหมือนกัน.

ชื่อว่า "สมมัสสัมพุทโธ สตฺถา เทน ทฏฺฐพฺโพ" ความว่า พระศาสดาองค์ที่ ๓ ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ บัณฑิตพึงเห็นด้วยการบัญญัติ อันไม่สาธารณะกับเดิรณียนั้น. จริงอยู่ พวกเดิรณียเมื่อบัญญัติการละกามทั้งหลาย ย่อมกล่าวอ้างถึงรูปภพ เมื่อบัญญัติการละรูปทั้งหลาย ย่อมกล่าวอ้างถึงอรูปภพ เมื่อบัญญัติการละเวทนาทั้งหลาย ย่อมกล่าวอ้างถึงอสังขญภพ เมื่อเขาจะบัญญัติโดยชอบพึงบัญญัติอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมไม่สามารถเพื่อบัญญัติได้โดยชอบ. ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมบัญญัติการละ (ปหาน-ปริญญา) กามทั้งหลายด้วยอนาคามิมรรค ย่อมบัญญัติการละรูปและเวทนาทั้งหลายด้วยอโรหิตมรรค.

ชื่อว่า "อิเม ตโย สตฺถาโร" ความว่า ชนทั้ง ๒ จำพวกนี้ เป็นศาสดาภายนอกพระพุทธศาสนา กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ จำพวก ฉะนั้นในโลกนี้ จึงมีศาสดา ๓ จำพวก.

ในนิทเทสแห่งศาสดาพวกที่ ๒

สองบทว่า "ทิกฺขเจว ธมฺเม" ได้แก่ ในอรรถาพจน์เท่านั้น.

ชื่อว่า "อตุตฺตานํ สจฺจโต เอตโต ปญฺญเปติ" ความว่า ย่อมบัญญัติ โดยความมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืนว่า ชื่อว่า อตฺตาอันหนึ่งเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืน เป็นของแน่นอน มีอยู่.

บทว่า "อภิสมฺปฺปายญฺเจ" ได้แก่ ย่อมบัญญัติในอรรถาพณ์อื่นอีกเหมือนกันนั่นแหละ.

คำที่เหลือในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยแห่งคำที่กล่าวไว้แล้วเทียวดังนี้แล.

จบอรรถกถาติกนิทเทส ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก เพียงนี้

จตุกกนิเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก

[๑๐๔] ๑. อสัปปริสบุคคล บุคคลผู้เป็นอัสตบุรุษเป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม
พูดเท็จ คี้มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็น
อัสตบุรุษ

๒. อสัปปริเสนอัสัปปริสตรบุคคล บุคคลผู้เป็น
อัสตบุรุษยิ่งกว่าอัสตบุรุษ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์
ด้วย ลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ด้วย ประพฤติผิดใน
กามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกามด้วย พูดเท็จด้วยตน
เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พูดเท็จด้วย คี้มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ประมาทด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้คั้มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ประมาทด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอัสตบุรุษยิ่งกว่าอัสตบุรุษ.

๓. สัปปริสบุคคล บุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจาก
การลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ
เว้นขาดจากการคั้มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า
ผู้เป็นสัตบุรุษ.

๔. สัปปริเสนสัปปริสตรบุคคล บุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ

ยิ่งกว่าสัตบุรุษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย เว้นขาดจากการลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการลักทรัพย์ด้วย เว้นขาดจากการประพฤติดีกในกามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการประพฤติดีกในกามด้วย เว้นขาดจากการพูดเท็จด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการพูดเท็จด้วย เว้นขาดจากการดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วยตนเองโดย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัตบุรุษยิ่งกว่าสัตบุรุษ.

อรรถกถาจุกกนิเทศ

อธิบายบุคคล ๔ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้เป็นสัตบุรุษเป็นต้น

บทว่า "อสปฺปริโส" ได้แก่ บุรุษผู้ลามก คือ บุรุษผู้ไม่มีธรรม. พึงทราบวิเคราะหฺต่าง ๆ ดังต่อไปนี้.

บุคคลใด ย่อมยังสัตว์มีปราณ คือ ชีวิตให้ตกลงไป เพราะเหตุ นั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ปาณาติปาทิ ผู้ยังสัตว์มีปราณคือชีวิตให้ตกลงไป.

บุคคลใด ย่อมถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ เพราะเหตุ นั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อทินฺนาทาทิ ผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้.

บุคคลใด ย่อมประพฤติดีกในกามทั้งหลาย เพราะเหตุ นั้น บุคคลนั้นชื่อว่า กามมฺมุจฺฉาจาริ ผู้ประพฤติดีกในกามทั้งหลาย.

บุคคลใด ย่อมกล่าวคำเท็จ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่ามุสาวาท
ผู้กล่าวคำเท็จ.

บุคคลใด ย่อมตั้งอยู่ในความประมาทด้วยการคิมน้ำเมา คือ สุรา และ
เมรัย เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า สุราเมรยมหุขปมาทญฺจายี ผู้ตั้งอยู่
ในความประมาทด้วยการคิมน้ำเมาคือสุราและเมรัย.

ชื่อว่า "ปาณาติปาเต สมาทเปติ" ความว่า คนเองย่อมยังสัตว์มี
ชีวิตให้ตกลงไปโดยประการใด ย่อมยังผู้อื่นให้ยึดถือเอาการยังสัตว์ที่มีชีวิตให้
ตกลงไปนั้น โดยประการนั้น. แม้ในคำที่เหลือทั้งหลาย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า อสฺสปุริเสน อสฺสปุริสตรो ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นอัสตนุรุษยิ่งกว่า
อัสตนุรุษ เพราะเหตุที่ตนประกอบด้วยความเป็นผู้ทุศีลอันตนกระทำเองด้วย
และตนก็เป็นทายาทแห่งกรรมกึ่งหนึ่งจากกรรมที่ตนชักชวนให้ผู้อื่นกระทำด้วย.

บทว่า "สฺสปุริโส" ได้แก่ อุดมบุรุษคือบุรุษผู้สูงที่สุด.

สองบทว่า "สฺสปุริเสน สฺสปุริสตรो" ความว่า ผู้ประกอบพร้อม
ด้วยความเป็นผู้มีศีลที่ตนเองกระทำแล้วนั้นแหละด้วย และเพราะเหตุที่ตน
เป็นทายาทแห่งกรรมกึ่งหนึ่งจากกรรมที่ตนชักชวนให้ผู้อื่นกระทำด้วย จึงชื่อ
ว่า อุตฺตมปุริเสน อุตฺตมปุริสตรो ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นอุดมบุรุษยิ่ง
กว่าอุดมบุรุษ.

[๑๐๕] ๑. ปาปบุคคล บุคคลผู้ลามก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม
พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ โลภอยากได้ของเขา พยาบาท
ปองร้ายเขา เห็นผิดจากคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ลามก.

๒. ปาเปนปาปตรบุคคล บุคคลผู้ลามกยิ่งกว่าลามก

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ด้วย ลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ด้วย ประพฤติผิดในกามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกามด้วย พุศเทঁจด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุดเทঁจด้วย พุดส่อเสียดด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุดส่อเสียดด้วย พุดคำหยาบด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุดคำหยาบด้วย พุดเพ้อเจ้อด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พุดเพ้อเจ้อด้วย โลภอยากได้ของเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้โลภอยากได้ของเขาด้วย พยาบาทปองร้ายเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้พยาบาทปองร้ายเขาด้วย เห็นผิดจากคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นผิดจากคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ลามกยิ่งกว่าลามก.

๓. กัลยาณบุคคล บุคคลผู้เป็นคนดี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพุดเทঁจ จากการพุดส่อเสียด จากการพุดคำหยาบ จากการพุดเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนดี.

๔. กัลยาณกัลยาณตรบุคคล บุคคลผู้เป็นคนดียิ่ง

กว่าคนดี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ด้วย

ตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการลักทรัพย์ด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดีกในกามด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการประพฤติดีกในกามด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดเท็จด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียดด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดส่อเสียดด้วย เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดคำหยาบด้วย เป็นผู้เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อด้วย เป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นไม่ให้โลภอยากได้ของเขาด้วย ไม่พยาบาทปองร้ายเขาด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นไม่ให้พยาบาทปองร้ายเขาด้วย เป็นผู้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนดียิ่งกว่าคนดี.

อรรถกถาบุคคลผู้ลามกเป็นต้น

บทว่า "ปาโป" ความว่า ผู้ประกอบด้วยบาป ๑ ประการ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ.

บทว่า "กल्याณ" ความว่า ผู้ประกอบด้วยกัลยาณธรรม กล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นผู้เจริญ. คำที่เหลือในที่นี้มีรรถอันต้น เพราะเหตุว่ามโนยที่ได้กล่าวไว้แล้วในหนหนหลังนั้นเทียว.

[๑๐๖] ๑. ปาปัมมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมลามก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมลามก.

๒. ปาปัมหมนปาปัมมตรบุคคล บุคคลผู้มีธรรม

ลามกยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมลามก เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ด้วย ลักทรัพย์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ด้วย ฯลฯ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมลามกยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมลามก.

๓. กัลยาณัมมบุคคล บุคคลผู้มีธรรมงาม เป็น

ไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ ฯลฯ มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมงาม.

๔. กัลยาณัมหมนกัลยาณัมมตรบุคคล บุคคลผู้มี

ธรรมงามยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมงาม เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วย ฯลฯ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วยตนเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีธรรมงามยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมงาม.

อรรถกถาบุคคลผู้มีธรรมลามกเป็นต้น

ธรรมอันลามกของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า ปาปมโหม แปลว่า ผู้มีธรรมอันลามก. ธรรมอันงามของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า กัลยาณมโหม แปลว่า ผู้มีธรรมอันงาม. คำที่เหลือในที่นี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

[๑๐๗] ๑. สāvāṇabuddha บุคคลผู้มีโทษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมที่มีโทษ ประ-
กอบด้วยวจีกรรมที่มีโทษ ประกอบด้วยมโนกรรมที่มีโทษ บุคคลนี้เรียกว่า
ผู้มีโทษ.

๒. วัชชพหุลบุคคล บุคคลผู้มีโทษมาก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมที่มีโทษมาก
ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษน้อย ประกอบด้วยวจีกรรมที่มีโทษมาก
ประกอบด้วยวจีกรรมที่ไม่มีโทษน้อย ประกอบด้วยมโนกรรมที่มีโทษมาก
ประกอบด้วยมโนกรรมที่ไม่มีโทษน้อย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีโทษมาก.

๓. อัปสāvāṇabuddha บุคคลผู้มีโทษน้อย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษมาก
ประกอบด้วยกายกรรมที่มีโทษน้อย ประกอบด้วยวจีกรรมที่ไม่มีโทษมาก
ประกอบด้วยวจีกรรมที่มีโทษน้อย ประกอบด้วยมโนกรรมที่ไม่มีโทษมาก
ประกอบด้วยมโนกรรมที่มีโทษน้อย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีโทษน้อย.

๔. อนวัชชบุคคล บุคคลผู้ไม่มีโทษ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วยกายกรรมที่หาโทษมิได้ ประกอบ
ด้วยวจีกรรมที่หาโทษมิได้ ประกอบด้วยมโนกรรมที่หาโทษมิได้ บุคคลนี้
เรียกว่า ผู้ไม่มีโทษ.

อรรถกถาบุคคลผู้มีโทษ เป็นต้น

บทว่า "สาวชฺโช" ได้แก่ มิโทษ. สอบทว่า "สาวชฺเชน กาย-
กมฺเมน" ได้แก่ ด้วยกายกรรม อันมิโทษ มีปาณาติบาต เป็นต้น. แม้ใน
บททั้งหลายนอกจากนี้ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สอบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า สาวชฺโช แปลว่า ผู้มิโทษ เพราะความที่กรรมอันประกอบด้วยไตรทวาร
เป็นของมิโทษ จุจประเทศที่เต็มไปด้วยของปฏิกูล มีคุณและชากศพ เป็นต้น.

สอบทว่า "สาวชฺเชน พหุลํ" ความว่า กายกรรมของบุคคลใด
มิโทษเท่านั้นมาก ที่ไม่มีโทษมีน้อย บุคคลผู้นั้นชื่อว่าประกอบด้วยกายกรรมมิ
โทษมีมาก ที่ไม่มีโทษมีน้อย ท่านจึงเรียกว่า อปฺป อนวชฺเชน แปลว่า
กายกรรมที่ไม่มีโทษมีน้อย. ในคำทั้งหลาย นอกจากนี้ ก็มีนัยนี้นั้นแหละ.

ถามว่า ก็ใครเล่าที่เห็นปานนี้ ?

ตอบว่า ผู้ใด ย่อมสมათานอุโบสถศีล ย่อมบำเพ็ญศีลในกาลบาง

ครั้งบางคราว ตามธรรมดาของชาวบ้าน หรือตามธรรมดาของชาวนิคม ผู้นั้น
นั้นแหละ ชื่อว่า ประกอบด้วยกรรมอันมิโทษเป็นส่วนมาก ที่ไม่มีโทษเป็น
ส่วนน้อย.

สอบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ ท่าน
เรียกว่า วชฺชพหุลํ แปลว่า ผู้มากด้วยโทษ เพราะเหตุที่โทษนั้นแหละเป็น
ของมีมาก เพราะเป็นกรรมอันประกอบไปด้วยไตรทวาร.

เหมือนอย่างว่า ดอกไม้ทั้งหลาย มีสีไม่สวย ทั้งมีกลิ่นเหม็น บุคคล
กระทำไว้ให้เป็นกองมีอยู่ในประเทศแห่งหนึ่ง วัตถุทั้งหลายมีแผ่นผ้า เป็นต้นที่
เขาโยนไป พึงตกไปบนกองดอกไม้อันมีกลิ่นเหม็นนั้นในที่นั้น ๆ ทำให้มีกลิ่น

เหมือนฉันใด บุคคลนี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น (หรือ) เหมือน
 อย่างว่า วัตถุทั้งหลายมีแผ่นผ้าเป็นต้น ที่เขากระทำให้เป็นกอง พึงมีใน
 ประเทศแห่งหนึ่ง ดอกไม้ทั้งหลายมีดอกพุทราเป็นต้นที่มีสีไม่งาม มีกลิ่นเหม็น
 พึงตกไปบนกองแห่งผ้านั้นในที่นั้น ๆ ฉันใด บุคคลที่ ๓ นี้ คือ ผู้เห็นปาน
 นี้ บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น. แต่ว่าบุคคลที่ ๔ บัณฑิตพึงเห็นดูฉลาดทองคำ
 อันเต็มแล้วด้วยมธุรสทั้ง ๔ เพราะความที่กรรมอันประกอบด้วยไตรทวารเป็น
 ของหาโทษมิได้.

บรรดาบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น คือ สาวหุโธ ผู้มีโทษ ๑ วุชช-
พหุโธ ผู้มีโทษมาก ๑ อปฺปสวหุโธ ผู้มีโทษน้อย ๑ อนวหุโธ
ผู้ไม่มีโทษ ๑. บุคคลพวกที่ ๑ จัดเป็นอันธพาลปฺปุณฺณ คือ ปุณฺณผู้ทั้ง
บอดทั้งใจ. พวกที่ ๒ จัดเป็นโลกียปฺปุณฺณ ผู้กระทำความชั่วในระหว่างๆ. พวกที่ ๓
ได้แก่ พระโสดาบัน แม้พระสกทาคาโร พระอนาคามี ก็สงเคราะห์ด้วยบุคคล
จำพวกที่ ๓. พวกที่ ๔ ได้แก่ พระจिณาสพ.

จริงอยู่พระเจ้าสพนัน ชื่อว่า **อนวชฺโช** แปลว่า ผู้ไม่มีโทษเลย
ข้อนี้เป็นนัยแห่งอรรถกถาอังคุตตรนิกาย.

[๑๐๘] ๑. บุคคลผู้ອຸກຸມກຸຕິດຢູ່ ເປັນໃຈນ ?

การบรรลุผลและผล ย่อมมีแก่บุคคลใด พร้อมกับเวลาที่ท่านยก
หัวข้อขึ้นแสดง บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้อุตุนิยมวิทยา**.

๒. บุคคลผู้ว่าปญฺจัตถุญฺญ เป็นไฉน ?

การบรรลุผลและผล ย่อมมีแก่บุคคลใด ในเมื่อท่านจำแนกเนื้อ
ความแห่งภยิตโดยย่อ ให้พิศดาร บุคคลนี้เรียกว่า **บุคคลผู้วิปัลยจิตตัญญู**.

๓. บุคคลผู้เนยยะ เป็นไฉน ?

การบรรลุมรรคและผลเป็นขั้น ๆ ไป ย่อมมีแก่บุคคลใด โดยเหตุ
อย่างนี้ คือ โดยอุเทศ โดยไต่ถาม โดยทำไว้ในใจโดยแบบตาย โดยสมาคม
โดยคบหา โดยสนิทสนมกันกับภักตยานมิตร บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้เนยยะ.

๔. บุคคลผู้ปทปรมะ เป็นไฉน ?

บุคคลใด ฟังพุทธพจน์ก็มาก กล่าวก็มาก จำทรงไว้ก็มาก บอกสอน
ก็มาก แต่ไม่มีการบรรลุมรรคผลในชาตินั้น บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้ปท-
ปรมะ.

อรรถกถาบุคคล ผู้อุคมกัตถุญญ เป็นต้น

การยกญาณ คือปัญญาขึ้น ชื่อว่า **อุคมกัตถุญญ** ซึ่งแปลว่า มีปัญญาอัน
เฉียบแหลม ในคำว่า **อุคมกัตถุญญ** นี้ อธิบายว่า ย่อมรู้ธรรมเพียงสักว่า อัน
ท่านยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้นด้วยญาณ.

ชื่อว่า "**สห อุทาหญเวลาย**" ได้แก่ ในการนำหัวข้อมาตั้งไว้ คือ
ในขณะที่สักว่า นำอุเทศมาตั้งไว้เท่านั้น.

บทว่า "**ธมฺมาภิสมโย**" ได้แก่ การตรัสรู้ธรรมทั้ง ๔ พร้อม
ด้วยญาณ คือ ปัญญา.

ลองบทว่า "**อโย วุจฺจติ**" ความว่า บุคคลนี้ เป็นผู้สามารถส่งญาณ
คือ ปัญญาไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ตามที่ท่านตั้งบทมาติกาโดยย่อ
มีนัยเป็นต้นว่า "**จตุตถาโร สติปฏฺฐานา**" แล้วจึงถือเอาพระอรหัตได้ ท่าน
จึงเรียกผู้นี้ว่า **อุคมกัตถุญญ** ซึ่งแปลว่า ผู้เฉียบแหลม เพียงยกหัวข้อธรรม
ขึ้นแสดงเท่านั้นก็รู้ทันที.

บุคคลใดย่อมรู้ธรรมดาที่ท่านอธิบายทำให้พิสดารนั้นแหละ เพราะเหตุ
นั้นบุคคลนั้นจึงชื่อว่า **วิปฺยจิตฺตัญญู** แปลว่า ผู้รู้ธรรมดาที่ท่านอธิบายแล้ว

สองบทว่า "**อโย วุจฺจติ**" ความว่า บุคคลนี้ คือ ผู้มีความสามารถ
เพื่อบรรลุพระอรหัต ในเมื่อมีผู้อื่นตั้งบทมาติกาไว้โดยย่อแล้วจำแนกเนื้อ
ความโดยพิสดาร ท่านจึงเรียกว่า **วิปฺยจิตฺตัญญู**.

วิเคราะห์ศัพท์ เนยยนุคคล

อุทฺทเทสาทิหิ เนตฺตพฺโพติ เนยฺโย บุคคลใด อันผู้อื่นพึงแนะนำ
ด้วยบททั้งหลายมีอุเทศเป็นต้น เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **เนยฺโย**
ผู้อื่นบุคคลพึงแนะนำไป.

สองบทว่า "**อนุปฺพุเพน ฐมฺมาภิสมโย**" ได้แก่ การบรรลุพระ-
อรหัตตามลำดับ.

วิเคราะห์ศัพท์ ปทปรมนุคคล

พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ อสฺสาคิ ปทปรโม บทแห่งพญฺชนะนั้น
เทียว เป็นอย่างยิ่งของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า **ปท-**
ปรโม ผู้มีบทอย่างยิ่ง.

ชื่อว่า "**น ตาย ชาติยา ฐมฺมาภิสมโย โหติ**" อธิบายว่า ปทปรม-
บุคคลนั้น ไม่สามารถเพื่อจะทำมาน วิปัสสนา มรรค ผล ให้เกิดขึ้นได้ด้วย
อรรถาพจน์.

[๑๐๕] ๑. บุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหา ย่อมแก้ได้ถูกต้องแต่ไม่ว่องไว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ได้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว

๒. บุคคลผู้ได้ตอบว่องไวแต่ไม่ถูกต้อง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหาย่อมแก้ได้ว่องไว แต่แก้ไม่ถูกต้อง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ได้ตอบว่องไวแต่ไม่ถูกต้อง

๓. บุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องและว่องไว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหาย่อมแก้ได้ถูกต้องและแก้ได้ว่องไว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ได้ตอบถูกต้องและว่องไว.

๔. บุคคลผู้ได้ตอบไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาถามปัญหาย่อมแก้ไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ได้ตอบไม่ถูกต้องและไม่ว่องไว.

อรรถกถาบุคคลผู้ได้ตอบถูกต้องแต่ไม่ว่องไว เป็นต้น

ญาณ คือปัญญาก็คือ ถ้อยคำที่ตั้งขึ้นเพราะญาณก็ดี เรียกว่า ปฏิภาณ คือ ความเฉียบแหลมในการได้ตอบ. ปฏิภาณนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์เอาในคำว่า ยุตฺตปฏิภาโณ นี้.

ปฏิภาณ อันสมควรแก่เหตุและสมควรแก่ผล ของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ยุตฺตปฏิภาโณ ผู้มีปฏิภาณอันถูกต้อง. ปฏิภาณอันไม่ว่องไวของบุคคลนั้นมีอยู่ เพราะความที่ตนเป็นผู้ไม่สามารถเพื่อ

จะได้ตอบปัญหาได้โดยรวดเร็ว ในขณะที่เขาถามปัญหานั้นแหละ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า โนมุตตปฏิภาโณ แปลว่า ผู้มีปฏิภาณอันไม่ว่องไว. บุคคลที่เลื้อยพันติดพันทราบโดยนัยนี้.

ก็ในบุคคลเหล่านี้ บุคคลจำพวกที่ ๑ พิจารณาปัญหาล้นเวลาเพียงเล็กน้อยแล้วจึงเพ่งปัญหาได้ถูกต้องนั้นเทียว เหมือนพระอุพพาสเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้ยินว่า พระเถระนั้นถูกเขาถามปัญหา ท่านกำหนดปัญหาได้ถูกต้องและเหมาะสมทีเดียว.

บุคคลจำพวกที่ ๒ ย่อมห้ามปัญหาในระหว่างที่เขาถามนั้นแหละ ด้วยถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ท่านพิจารณาปัญหาแล้วยังตีความหมายปัญหาได้ไม่เหมาะสม เหมือนพระติสสเถระ ผู้ฉลาดเพียงนิกาย ๔ นัยว่า พระเถระนั้น ถูกเขาถามปัญหาแล้ว ท่านรอคอยแม้การสิ้นสุดลงแห่งปัญหาแล้วท่านก็ตอบส่ง ๆ ไป ก็เนื่องความแห่งถ้อยคำที่ท่านพิจารณาอยู่ย่อมไม่สอดคล้องในที่ไหน ๆ.

บุคคลจำพวกที่ ๓ ท่านเพ่งเนื้อความอันสมควรแก่เวลาแห่งปัญหานั้นแหละ ย่อมตอบคำถามใน ณ นั้นนั้นแหละ เหมือนพระอุพพาสเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้ยินว่า พระเถระนั้น ถูกเขาถามปัญหาแล้วย่อมตอบได้โดยรวดเร็ว มีเหตุผลอันถูกต้องและเหมาะสมด้วย.

บุคคลจำพวกที่ ๔ ถูกเขาถามปัญหาแล้วย่อมไม่เพ่งปัญหาให้ถูกต้องได้ ทั้งยังไม่อาจเพ่งจะห้ามด้วยถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นคุณบุคคลผู้จมลงในความมืดที่บอานยิ่งเหมือนพระโลจุทายี.

[๑๑๐] บุคคลผู้เป็นธรรมกถึก ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ธรรมกถึกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวน้อยและกล่าวคำไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่รู้ค้ำนั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าธรรมกถึกของบริษัทเห็น ปานนี้เท่านั้น

๒. ธรรมกถึกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวน้อยและกล่าวคำที่ประกอบ ด้วยประโยชน์ และบริษัทรู้ค้ำนั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าเป็นธรรมกถึกของบริษัท เห็นปานนี้เท่านั้น

๓. ธรรมกถึกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวมากและกล่าวคำไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่รู้ค้ำนั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าธรรมกถึก ของ บริษัทเห็นปานนี้เท่านั้น

๔. ส่วนธรรมกถึกบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวมาก และกล่าวคำที่ ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็รู้ค้ำนั้นว่าประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ ย่อมถึงซึ่งอันนับว่าธรรมกถึก ของบริษัทเห็นปานนี้เท่านั้น

เหล่านี้เรียกว่า บุคคลผู้เป็นธรรมกถึก ๔ จำพวก.

อรรถกถาบุคคลผู้เป็นธรรมกถึก ๔ จำพวก

สองบทว่า "อุปฺปญฺจ ภาสติ" ความว่า ย่อมกล่าวเพียงเล็กน้อย แก่บริษัทผู้มาถึงแล้ว.

บทว่า "อสนหิตญ" ความว่า ก็แลเมื่อกล่าว ก็ย่อมไม่กล่าวให้
เหมาะสมแก่เหตุผล.

ชื่อว่า "ปริสาจสฺส อกุสลา โหติ" อธิบายว่า ก็บริษัทผู้นั่ง
ประชุมกันเพื่อจะฟังธรรมมีอยู่ ภิกษุผู้ธรรมกถิกนั้น ย่อมไม่รู้ถ้อยคำที่ควร
และไม่ควร มีเหตุหรือไม่มีเหตุ สละสลวยหรือไม่สละสลวย.

บทว่า "เอวรูป" ความว่า ผู้นี้ คือ พระธรรมกถิกผู้โง่ ผู้มีชาติ
อย่างนั้นย่อมได้ชื่อว่า ธรรมกถิกของบริษัทผู้โง่เขลา ผู้มีชาติอย่างนั้นนั้น
เทียว. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในทุกๆ บทโดยนัยนี้. ก็ในพระธรรมกถิก
เหล่านี้. พระธรรมกถิก ๒ พวกเท่านั้น ชื่อว่า เป็นพระธรรมกถิกโดยสภาวะ
ส่วนพระธรรมกถิกนอกจากนี้ ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น เพราะอยู่ในระหว่างแห่ง
พระธรรมกถิกทั้งหลาย.

บุคคลเปรียบด้วยวลาห ๔ อย่าง เป็นไฉน ?

[๑๑๑] วลาห ๔ อย่าง

ฟ้าร้อง ฝนไม่ตก ๑

ฝนตก ฟ้าไม่ร้อง ๑

ฟ้าร้อง ฝนตก ๑

ฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก ๑

[๑๑๒] บุคคลเปรียบด้วยวลาห ๔ อย่างนี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก ก็อย่างนั้นเหมือนกัน.

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนไม่ตก ๑

บุคคลเหมือนฝนตก ฟ้าไม่ร้อง ๑

บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนตก ๑

บุคคลเหมือนฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก ๑

๑. บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนไม่ตก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้พูด แต่ไม่ทำ อย่างนี้เป็นคนเหมือนฟ้าร้องฝนไม่ตก ฟ้านั้นร้องแต่ฝนไม่ตก แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มิอุปไมยฉันนั้น.

๒. บุคคลเหมือนฝนตก ฟ้าไม่ร้อง เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทำ แต่ไม่พูด อย่างนี้เป็นคนเหมือนฝนตกฟ้าไม่ร้อง ฝนตกฟ้าไม่ร้อง แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มิอุปไมยฉันนั้น.

๓. บุคคลเหมือนฟ้าร้อง ฝนตก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้พูดด้วย ทำด้วย อย่างนี้เป็นคนเหมือนฟ้าร้องฝนตก ฟ้าร้องฝนตก แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มิอุปไมยฉันนั้น.

๔. บุคคลเหมือนฟ้าไม่ร้อง ฝนไม่ตก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่พูด ไม่ทำ อย่างนี้เป็นคนเหมือนฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก ฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก แม้ฉันใด บุคคลผู้นี้ก็มิอุปไมยฉันนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยลาหก ๔ อย่างเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบเทียบกับฉนวน ๔ อย่าง

บทว่า "ฉนวน" แปลว่า ก้อนเมฆ.

บทว่า "คหิศา" แปลว่า ไฟคำรามแล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในข้อนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าไฟคำรามแล้วฝนไม่ตกย่อมเป็นบาป เพราะว่ามีมนุษย์ทั้งหลายคิดว่า เมื่อใดไฟร้องแล้ว ฝนก็จักงาม จึงพากันนำพืชออกหว่าน ครั้นเมื่อฝนไม่ตก พืชที่มีอยู่ในนาทั้งหลายก็ไหม้ไปในนานั้นแหละ พืชที่มีอยู่ในบ้านก็ไหม้ไหม้ไปในบ้านนั้นแหละ เพราะฉะนั้นคราวนั้นนั้นแหละทุกข์ภัยย่อมมี จึงชื่อว่าบาป.

แม้ภาวะที่ไฟไม่ร้อง แต่ฝนตกก็เป็นบาปนั้นแหละ เพราะว่ามีมนุษย์ทั้งหลายย่อมกระทำการหว่านพืชในนาเหล่านั้นด้วยคิดว่า เวลานี้ฝนจักแล้ง ที่นั่นฝนก็เกิดตกขึ้น ได้ยังพืชทั้งหลายให้ถึงมหาสมุทร ในกาลนี้ทุกข์ภัยนั้นแหละย่อมมี. แต่ว่าภาวะที่ไฟร้องแล้วฝนตก นับว่าเป็นความเจริญ เพราะเวลานั้น เป็นเวลาที่มีภิกษาหาได้ง่าย. ภาวะที่ไฟไม่ร้อง ฝนก็ไม่ตก ชื่อว่าเป็นบาปหนักทีเดียว.

ข้อว่า "ภาสิตา โหติ โน กตฺตา" ความว่า บุคคลกล่าวว่า "บัดนี้ข้าพเจ้าจักบำเพ็ญคันถธุระ หรือจักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ นั้นแหละ แต่ว่าไม่ถือเอาอุเทศและไม่เจริญกรรมฐาน.

ข้อว่า "กตฺตา โหติ โน ภาสิตา" ความว่า บุคคลไม่กล่าวว่า บัดนี้ข้าพเจ้าจักบำเพ็ญคันถธุระ หรือจักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ แต่เมื่อถึงเวลาแล้ว เขาย่อมยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จ. บัณฑิตพึงทราบบุคคลนอกจากนี้โดยนัยนี้ ก็ค่านั้นแม้ทั้งหมดท่านกล่าวไว้สำหรับบุคคลผู้ถวายปัจจัยเท่านั้นจริงอยู่ทายกคนหนึ่ง นิมนต์พระสงฆ์ด้วยกล่าวว่า "ข้าพเจ้าจักถวายทานใน

วันโน้น" ครั้นถึงเวลาแล้วก็ไม่กระทำ ผู้นี้ย่อมเสื่อมจากบุญ แม้ภิกษุสงฆ์ก็
ย่อมเสื่อมจากลาภ (เปรียบได้กับฟาร้องฝนไม่ตก) ทายกอีกคนหนึ่ง ไม่นิมน့်
พระสงฆ์เลยคิดว่า "เราจักทำสักการะ แล้วจักนำพระมา" เขาย่อมไม่ได้
พระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์ทั้งหมดถูกผู้อื่นนิมนต์ไปในที่อื่นเสียแล้ว บุคคลนี้
ย่อมเสื่อมจากบุญ แม้สงฆ์ก็เสื่อมจากลาภนั้น (เปรียบได้กับฝนตกฟ้าไม่ร้อง)
ฝ่ายทายกอีกพวกหนึ่ง นิมนต์สงฆ์ก่อนแล้วจัดแจงสักการะในภายหลังแล้วจึง
ถวายทาน ผู้นี้ชื่อว่า ย่อมทำกิจที่ถูกต้อง (เปรียบได้กับฟาร้องฝนตก) อีก
พวกหนึ่ง สงฆ์ก็ไม่นิมนต์ ทานก็ไม่ถวาย ผู้นี้บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นบาป-
บุคคล (เปรียบได้กับฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก)

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก เป็น
ไฉน ?

[๑๑๓] หนู ๔ จำพวก.

หนูที่ขุดรูไว้ แต่ไม่อยู่ ๑

หนูที่อยู่ แต่มิได้ขุดรู ๑

หนูที่ขุดรูด้วย อยู่ด้วย ๑

หนูที่ทั้งไม่ขุดรู ทั้งไม่อยู่ ๑

[๑๑๔] บุคคลเปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
ในโลก ก็ฉนั้นเหมือนกัน

บุคคล เปรียบด้วยหนู ๔ จำพวกเป็นไฉน ?

บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ แต่ไม่อยู่ ๑

บุคคลเป็นผู้อยู่ แต่ไม่ทำที่อยู่ ๑

บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ และอยู่ด้วย ๑

บุคคลทั้งไม่ทำที่อยู่ ทั้งไม่อยู่ด้วย ๑

๑. บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ แต่ไม่อยู่ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเรียนธรรม คือ สุตตะ เกยยะ เวชยาภรณ์ะ
คถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อปัฏทธรรม เวทลละ บุคคลนั้นไม่รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ทำที่อยู่แต่ไม่อยู่ หนูนั่นทำรังไว้แต่ไม่อยู่ ฉันทใด
บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันทนั้น.

๒. บุคคลเป็นผู้อยู่ แต่ไม่ทำที่อยู่ เป็นไฉน ?

บุคคลบางในโลกนี้ ย่อมไม่เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เกยยะ
เวชยาภรณ์ะ คถา อุทา อิติวุตตะกะ ชาดก อปัฏทธรรม เวทลละ บุคคลรู้อยู่
ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้อยู่แต่ไม่ทำที่อยู่ หนูที่เป็นผู้อยู่แต่ไม่ทำรัง
นั้น แม้ฉันทใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันทนั้น.

๓. บุคคลเป็นผู้ทำที่อยู่ และอยู่ด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เกยยะ เวชยา-
ภรณ์ะ คถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อปัฏทธรรม เวทลละ บุคคลนั้นย่อม

รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ทำที่อยู่และอยู่ด้วย หนุที่ทำรังอยู่ และอยู่
ด้วยนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

๔. บุคคลผู้ทั้งไม่ทำที่อยู่ทั้งไม่อยู่ด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เกยยะ
เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ บุคคลนั้น
ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ทั้งไม่ทำที่อยู่ ทั้งไม่อยู่ด้วย หนุที่ทั้งไม่ทำรัง
ทั้งไม่อยู่ด้วยนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยหนุ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยหนุ ๔ จำพวก

ชื่อว่า "คัธ กตุตา โน วสิตา" ความว่า หนุจำพวกที่ ๑ ย่อม
ขุดรูให้เป็นที่อยู่อาศัยของตน แต่ไม่อยู่ในรูนั้น ไปอยู่เสียในที่แห่งหนึ่งนั้น
เทียว เมื่อเป็นเช่นนี้ มันย่อมไปสู่อำนาจของอมิตร มีแมวเป็นต้น . บาลีว่า
"ขตุตา แปลว่า ขุด" ดังนี้บ้าง.

ชื่อว่า "วสิตา โน คัธ กตุตา" ความว่า หนุพวกที่ ๒ ไม่ขุด
รูอยู่เอง แต่อาศัยรูที่ผู้อื่นขุดไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ยังชื่อว่ารักษาชีวิตไว้ได้. หนุ
จำพวกที่ ๓ กระทำกิจแม้ทั้ง ๒ อย่าง ย่อมรักษาชีวิตไว้ได้. หนุจำพวกที่ ๔
ไม่ทำกิจทั้ง ๒ อย่าง มันยอมถึงอำนาจของอมิตร.

ก็บรรดาบุคคลทั้งหลายที่ท่านอุปมาแล้วด้วยการเปรียบเทียบนี้ บุคคลพวกที่ ๑ เรียนคำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๕ เหมือนกับหนูที่ขูดรูสำหรับอยู่ลึก คือ เหมือนหนูนั้นไม่อยู่ในรูลึกที่ตนขุดเอาไว้ แต่ไปอยู่ในที่ใดที่หนึ่งนั้นแหละ ย่อมไปสู่อำนาจของอมิตร จันใด บุคคลเหล่านี้ส่งญาณไปด้วยสามารถแห่งการศึกษาเล่าเรียน แต่มิได้แทงตลอดสังขารทั้ง ๔ เมื่อประพติดอยู่เช่นนี้ในที่โลกามิสทั้งหลาย เขาย่อมไปสู่อำนาจของอมิตรทั้งหลาย กล่าวคือ มัจฉมาร กิเลสมาร และเทพุตตมาร จันนั้น.

บุคคลจำพวกที่ ๒ ไม่เรียนคำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๕ (คือ ๑. สุตตะ, ๒. เกยยะ, ๓. เวชยากรรมะ, ๔. คาถา, ๕. อุทาน, ๖. อิติวุตตะกะ, ๗. ชาดก, ๘. อพภูตธรรม ๙. เวทลละ) เปรียบเหมือนหนูนั้นไม่ขูดรูอยู่ คือ เหมือนอย่างว่า หนูนั้นอาศัยอยู่ในรูที่หนูอื่นขุดแล้ว มันย่อมรักษาชีวิตไว้ได้ จันใด ภิกษุผู้นี้ฟังธรรมกถาของผู้อื่น แล้วก็แทงตลอดสังขารทั้ง ๔ ก้าวล่วงอำนาจของมารทั้ง ๓ ได้ จันนั้น. บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบอุปมาแม้ในบุคคลที่ ๓ ที่ ๔ โดยนัยนี้

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ ชนิด
เป็นไฉน ?

[๑๑๕] มะม่วง ๔ ชนิด

มะม่วงดิบ แต่สีเป็นมะม่วงสุก ๑

มะม่วงสุก แต่สีเป็นมะม่วงดิบ ๑

มะม่วงดิบ สีก็เป็นมะม่วงดิบ ๑

มะม่วงสุก สีก็เป็นมะม่วงสุก ๑

[๑๑๖] บุคคลเปรียบด้วยมะม่วง ๔ ชนิด มีปรากฏอยู่ในโลก
ฉนั้นเหมือนกัน.

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลเช่นมะม่วงดิบ แต่มีสีเป็นมะม่วงสุก ๑

บุคคลเช่นมะม่วงสุก แต่มีสีเป็นมะม่วงดิบ ๑

บุคคลเช่นมะม่วงดิบ มีสีก็เป็นมะม่วงดิบ ๑

บุคคลเช่นมะม่วงสุก มีสีก็เป็นมะม่วงสุก ๑

๑. บุคคล ผู้เป็นเช่นมะม่วงดิบ แต่มีสีเป็นมะม่วงสุก

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียว
ซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาภิบาลและจิวร น่าน่าเลื่อมใส บุคคล
นั้นไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคา-
มินิปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นเช่นมะม่วงดิบ แต่มีสีเป็นมะม่วงสุก
มะม่วงดิบแต่มีสีเป็นมะม่วงสุกนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มิอุปไมย ฉนั้น.

๒. บุคคล ผู้เป็นเช่นมะม่วงสุก แต่มีสีเป็นมะม่วงดิบ

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียว
ซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาภิบาลและจิวร ไม่น่าน่าเลื่อมใส บุคคล
นั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคา-
มินิปฏิบัติ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นเช่นมะม่วงสุก แต่มีสีเป็นมะม่วงดิบ
มะม่วงสุกแต่มีสีเป็นมะม่วงดิบนั้น ฉนั้น. บุคคลนี้ก็มิอุปไมย ฉนั้น.

๓. บุคคลผู้เช่นมะม่วงดิบ มีสติเป็นมะม่วงดิบ เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร ไม่น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นเช่นมะม่วงดิบ มีสติก็เป็นมะม่วงดิบ มะม่วงดิบมีสติก็เป็นมะม่วงดิบนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาฉันนั้น.

๔. บุคคลผู้เช่นมะม่วงสุก มีสติเป็นมะม่วงสุก เป็น

ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา คู้เข้าเหยียดออก ทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นเช่นมะม่วงสุก มีสติเป็นมะม่วงสุก มะม่วงสุกมีสติก็เป็นมะม่วงสุกนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปมาฉันนั้น

บุคคลเปรียบด้วยมะม่วง ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ ชนิด

สองบทว่า "อามํ ปกฺกวนฺตฺติ" ได้แก่ ผลมะม่วงที่ดิบในภายใน แต่ภายนอกเหมือนมะม่วงสุก.

สองบทว่า "ปกฺก อามวณฺณิ" ได้แก่ ภายในสุข แต่ภายนอก
เหมือนมะม่วงดิบ. แม้ใน ๒ บทที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ในคำเปรียบ
เทียบกับผลมะม่วงนั้นคือ ภาวะที่มะม่วงไม่สุก คือเป็นของดิบย่อมมีฉันท
แม้ในบุคคล ความเป็นปุถุชนเป็นเช่นมะม่วงดิบ ความเป็นพระอริยะก็เป็นเช่น
กับมะม่วงสุกฉันทนั้น บัณฑิตพึงทราบการเปรียบเทียบด้วยการอุปมาในบุคคลที่
ท่านอุปมาแล้ว โดยนัยนี้ว่า เหมือนอย่างว่า ความที่มะม่วงมีสีอันสุก เช่นกับ
มะม่วงสุก ในมะม่วงทั้งหลายเหล่านั้น ฉันท แม้ในบุคคล ความที่พระอริย-
เจ้าทั้งหลายมีวรรณะอันสุก คือ ความงาม เช่นกับด้วยความงามของอิริยาบถ
ทั้งหลาย มีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ก็ฉันทนั้น.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด เป็น
ไฉน ?

[๑๑๗] หม้อ ๔ ชนิด

หม้อเปล่าปิด ๑ หม้อเต็มเปิด ๑

หม้อเปล่าเปิด ๑ หม้อเต็มปิด ๑

[๑๑๘] บุคคลเปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด เหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
ในโลก ฉันทนั้นเหมือนกัน.

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

คนเปล่าปิด ๑ คนเต็มเปิด ๑

คนเปล่าเปิด ๑ คนเต็มปิด ๑

๑. บุคคล ที่เป็นคนเปล่าปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร นำน่าเลื่อมใส บุคคลนั้นย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นคนเปล่าปิด หม้อเปล่าปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๒. บุคคลที่เป็นคนเต็มเปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาฏิบาตรและจีวร ไม่นำน่าเลื่อมใส บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้เรียกว่า เป็นคนเต็มเปิด หม้อเต็มเปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๓. บุคคลที่เป็นคนเปล่าเปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร ไม่นำน่าเลื่อมใส บุคคลนั้น ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นคนเปล่าเปิด หม้อเปล่าเปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๔. บุคคลที่เป็นคนเต็มปิด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลังแลตรง เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร นำน่าเลื่อมใส บุคคล

นั่น รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า เป็นคนเต็มปิด หม้อเต็มปิดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มิอุปไมย
ฉันนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยหม้อ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยหม้อ ๔ ชนิด

บทว่า "กมุโ" แปลว่า หม้อ.

บทว่า "ตุจฺโ" ได้แก่ ภายในว่าง.

บทว่า "ปีหิโต" ได้แก่ หม้อที่เขาปิดปากตั้งไว้.

บทว่า "ปุโร" ได้แก่ ภายในเต็ม.

บทว่า "วิวฺโ" ได้แก่ หม้อที่เขาเปิดปากตั้งไว้. ก็ในบรรดาบุคคล
ที่ท่านอุปมาแล้วในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า เป็นบุคคลผู้เปล่า เพราะ
เว้นจากสาระ คือคุณความดีอันมีในภายใน และชื่อว่า เป็นผู้ปิด เพราะความ
เป็นผู้งามในภายนอก. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ ชนิด
เป็นไฉน ?

[๑๑๕] ห้วงน้ำ ๔ ชนิด

ห้วงน้ำตื้น เกาลึก ๑

ห้วงน้ำลึก เกาลตื้น ๑

ห้วงน้ำตื้น เกาลตื้น ๑

ห้วงน้ำลึก เกาลึก ๑

[๑๒๐] บุคคลเปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ ชนิด มีปรากฏอยู่ในโลก
ก็ฉนั้นเหมือนกัน

บุคคลมี ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

คนตื่น เกาลึก ๑

คนลึก เกาลตื่น ๑

คนตื่น เกาลตื่น ๑

คนลึก เกาลึก ๑

๑. คนตื่น เกาลึก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง
เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงตั้งสมาธิบาตรและจิวร น่าน่าเลื่อมใส
บุคคลนั้น ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คนตื่น เกาลึก ห่วงน้ำตื่นเกลือนั้น แม้ฉนั้นใด บุคคล
นี้ก็มีอุปไมย ฉนั้นนั้น.

๒. คนลึก เกาลตื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง
เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงตั้งสมาธิ บาตรและจิวร ไม่น่าเลื่อมใส
บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า คนลึก เกาลตื่น ห่วงน้ำลึกเกลือนั้น แม้ฉนั้นใด บุคคลนี้ก็มี
อุปไมย ฉนั้นนั้น.

๓. คนตื่น เงามืด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาภิ บาตรและจีวร ไม่น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คนตื่น เงามืด หวังน้ำตื่นเงามืดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๔. คนลึกลับ เงามืด เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง แลตรง เหลียวซ้ายแลขวา กู้เข้าเหยียดออก ทรงสังฆาภิบาตรและจีวร น่าเลื่อมใส บุคคลนั้นรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า คนลึกลับ เงามืด หวังน้ำลึกลับเงามืดนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยหวังน้ำ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยหวังน้ำ ๔ ชนิด

ก็เมื่อน้ำลึกมีประมาณแต่เข่า แต่หวังน้ำมีพื้นน้ำไม่ปรากฏ เพราะมีสี น้ำอันเจือกัน หรือเพราะเป็นน้ำขุ่น ชื่อว่า เป็นน้ำตื่น มีเงาอันลึกลับ ประมาณ ๓ หรือ ๔ บุรุษ หวังน้ำมีพื้นน้ำปรากฏ เพราะเป็นน้ำใส จึงชื่อว่า เป็นน้ำลึกลับ มีเงาอันตื่น. ก็บัณฑิตพึงทราบหวังน้ำทั้งสองนอกนี้ เพราะมีเหตุเป็นแดนเกิดพร้อมทั้ง ๒ เหตุ. แม้บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยาบถทั้งหลายมี

การก้าวไปข้างหน้าเป็นต้นอันเป็นเช่นกับด้วยความลึกซึ่งแห่งคุณธรรมทั้งหลาย แต่เพราะความมีกิเลสหนา และเพราะความไม่มีแห่งคุณธรรมอันลึกซึ่ง จึงชื่อว่า เป็นเหมือนกับน้ำตื้น แต่มีเงาอันลึก (อุตฺตนาโน คมฺภีโรภาโส นาม).
บุคคลที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยนี้.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยโคถึก ๔ จำพวก
เป็นไฉน ?

[๑๒๑] โคถึก ๔ จำพวก

โคดูพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น ๑.

โคดูพวกอื่น ไม่ดูพวกของตน ๑.

โคดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น ๑.

โคไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น ๑.

[๑๒๒] บุคคลเปรียบด้วยโคถึก ๔ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏ
อยู่ในโลกฉัณนนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

คนดูพวกของตน แต่ไม่ดูพวกอื่น ๑.

คนดูพวกอื่น แต่ไม่ดูพวกของตน ๑.

คนดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น ๑.

คนไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น ๑.

๑. บุคคล ดูพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบเบียดเบียนบริษัทของตน แต่ไม่เบียดเบียนบริษัทของผู้อื่น บริษัทอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ดูแต่ในพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น โคถึกที่ดูพวกของตน ไม่ดูพวกอื่น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปมาเช่นนั้น.

๒. บุคคล ดูพวกอื่น ไม่ดูพวกของตน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบเบียดเบียนบริษัทของผู้อื่น แต่ไม่เบียดเบียนบริษัทของตน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ดูพวกอื่นแต่ไม่ดูพวกของตน โคถึกที่ดูพวกอื่น แต่ไม่ดูพวกของตน แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปมาเช่นนั้น.

๓. บุคคล ดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เบียดเบียนทั้งบริษัทของตน เบียดเบียนทั้งบริษัทของผู้อื่น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น โคถึกที่ดูทั้งพวกของตน ดูทั้งพวกอื่น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปมาเช่นนั้น.

๔. บุคคล ไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เบียดเบียนทั้งบริษัทของตน ไม่เบียดเบียนทั้งบริษัทของผู้อื่น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เปรียบด้วยโคที่ไม่ดูทั้งพวกของตน และพวกอื่น โคถึกที่ไม่ดูทั้งพวกของตน ไม่ดูทั้งพวกอื่น แม้ฉันใด บุคคลนี้ก็มีอุปมาเช่นนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยโคถึก ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยโคถึก ๔ จำพวก

พึงทราบโคถึกก่อน โคตัวใด ย่อมรบกวน คือย่อมทำฝูงโคพวกตน
ให้กลัว แต่สงบเสงี่ยม มีปกติเป็นสุขในฝูงโคหมู่อื่น โคตัวนี้ ชื่อว่าเป็นโค
ดุร้ายในพวกของตนแต่ไม่ดุร้ายในโคพวกอื่น แม้บุคคลก็เช่นกัน เบียดเบียน
ทีมแห่งบริษัทของตน มีการร้องเรียกด้วยถ้อยคำหยาบคาย แต่เป็นผู้สงบเสงี่ยม
ประพฤติด่อมตนในบริษัทผู้อื่น ชื่อว่าเป็นเหมือนโคที่ดุร้ายในฝูงตน แต่ไม่
ดุร้ายในโคฝูงอื่น ๆ บุคคลแม้ที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยนี้. ถิ่นนิทเทศ-
วาระในคำว่า "อุพฺพชิตา โหติ" นี้ ได้แก่ การกระทบกระทั่ง การเสียด
แทง คือการทำอาการให้ตกใจกลัวนั้นแหละ.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก
เป็นไฉน ?

[๑๒๓] อสรพิษ ๔ จำพวก

อสรพิษมีพิษแล่นเร็ว แต่มีพิษไม่ร้าย ๑.

อสรพิษมีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่นเร็ว ๑.

อสรพิษมีพิษแล่นเร็วด้วย มีพิษร้ายด้วย ๑.

อสรพิษมีพิษไม่แล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย ๑.

[๑๒๔] บุคคลเปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก เหล่านี้มีปรากฏ
อยู่ในโลก ฉะนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลมีพิษเล่นเร็ว แต่มีพิษไม่ร้าย ๑.

บุคคลมีพิษร้าย แต่พิษไม่เล่นเร็ว ๑.

บุคคลมีพิษเล่นเร็วด้วย มีพิษร้ายด้วย ๑.

บุคคลมีพิษไม่เล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย ๑.

๑. บุคคล มีพิษเล่นเร็ว แต่พิษไม่ร้าย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้น
แล ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีพิษเล่น
เร็วแต่พิษไม่ร้าย อสรพิษที่มีพิษเล่นเร็วแต่พิษไม่ร้ายนั้น แม้นินใด บุคคล
นี้ก็มิอุปไมย ฉะนั้น.

๒. บุคคล มีพิษร้าย แต่พิษไม่เล่นเร็ว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่โกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธของเขา
นั้นแล ย่อมนอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า มีพิษร้าย
แต่มีพิษไม่เล่นเร็ว อสรพิษที่มีพิษร้ายแต่มีพิษไม่เล่นเร็ว แม้นินใด บุคคล
นี้ก็มิอุปไมย ฉะนั้น.

๓. บุคคล มีพิษเล่นเร็วด้วย มีพิษร้ายด้วยเป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโกรธเนื่อง ๆ และความโกรธของเขานั้น
แล ย่อมนอนเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลเหล่านี้ชื่อว่า มีพิษเล่นเร็ว

ด้วยมีพิษร้ายด้วย อสรพิษที่มีพิษเล่นเร็วด้วยมีพิษร้ายด้วย แม้นั้นใด
บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

๔. บุคคล มีพิษไม่เล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่โกรธเนื่อง ๆ ทั้งความโกรธของเขานั้น
ไม่นานเนื่องอยู่ตลอดกาลยาวนาน บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า มีพิษไม่เล่นเร็วด้วย
มีพิษไม่ร้ายด้วย อสรพิษที่มีพิษไม่เล่นเร็วด้วย มีพิษไม่ร้ายด้วย แม้นั้นใด
บุคคลนี้ก็มีอุปไมย ฉะนั้น.

บุคคลเปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก

พึงทราบ อสรพิษก่อน. พิษของงูใด ย่อมเล่นมาโดยเร็ว คือ แผ่
ซ่านไปโดยเร็ว แต่มีพิษไม่ร้ายทั้งไม่เบียดเบียนอยู่นาน พิษของงูนี้ ชื่อว่า
มาแล้วเร็วแต่มีพิษไม่ร้าย. ในบทที่เหลือทั้งปวง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน และ
การจำแนกบุคคลก็มีเนื้อความอันง่ายทั้งนั้น.

[๑๒๕] ๑. บุคคล ไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว พุทธสร-
เรณูคนที่ไม่ควรสรรเสริญ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ พุทธสรเรณูพวกเดียรฉัตร สาวกของเดียรฉัตร
ผู้ปฏิบัติชั่วปฏิบัติผิด ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีบ้าง เป็นผู้ปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่าง
นี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว พุทธสรเรณูคนที่ไม่ควรสรรเสริญ.

๒. บุคคล ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว พุคฺติเตียน

คนที่ควรสรรเสริญ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ พุคฺติเตียนพระพุทฺธเจ้า พระสาวกของพระพุทฺธเจ้า ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ เป็นผู้ปฏิบัติชั่วบ้าง เป็นผู้ปฏิบัติผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว พุคฺติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ.

๓. บุคคล ไม่ใคร่ครวญ ไม่ไตร่ตรองแล้ว มีความ

เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น ในข้อปฏิบัติชั่ว ปฏิบัติผิด ว่าเป็นข้อปฏิบัติดีบ้าง เป็นข้อปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว มีความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส.

๔. บุคคล ไม่ใคร่ครวญแล้ว ไม่ไตร่ตรองแล้ว ไม่

เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดขึ้นในข้อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ว่าเป็นข้อปฏิบัติชั่วบ้าง เป็นข้อปฏิบัติผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่ใคร่ครวญไม่ไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส.

[๑๒๖] ๑. บุคคล ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุคฺติเตียนคน

ที่ควรติเตียน เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมพุคฺติเตียนพวกเดียรฉิยฺ สาวกเดียรฉิยฺ ผู้ปฏิบัติชั่ว ปฏิบัติผิด ว่าเป็นผู้ปฏิบัติชั่วบ้าง ว่าเป็นผู้ปฏิบัติผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุคฺติเตียนคนที่ควรติเตียน.

๒. บุคคล ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุคสรสรเสริญ

คุณของคนใดควรสรรเสริญ เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ปฏิบัติประพฤดิชอบ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติบ้าง ปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว พุคสรสรเสริญคุณของคนใดควรสรรเสริญ.

๓. บุคคล ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสใน

ฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความไม่เลื่อมใสให้เกิดขึ้น ในข้อปฏิบัติชั่ว ในข้อปฏิบัติผิด ว่าข้อปฏิบัตินี้ชั่วบ้าง ข้อปฏิบัตินี้ผิดบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว ไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส.

๔. บุคคล ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว เลื่อมใสใน

ฐานะที่ควรเลื่อมใส เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น ในข้อปฏิบัติปฏิบัติชอบ ว่านี้เป็นข้อปฏิบัติบ้าง นี่เป็นข้อปฏิบัติชอบบ้าง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ใคร่ครวญไตร่ตรองแล้ว เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส.

[๑๒๗] ๑. บุคคล พุคติเตียนคนที่ควรติเตียน จริงแท้ตามกาล

แต่ไม่พุดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ในคน ๒ คนนั้นผู้ใดควรติเตียน ย่อมติเตียนผู้นั้น จริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรสรรเสริญ

ย่อมไม่พูดสรรเสริญผู้นั้น จริงแท้ตามกาล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล แต่ไม่พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ จริงแท้ตามกาล.

๒. บุคคล สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ จริงแท้ตามกาล แต่ไม่พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ใน ๒ คนนั้น ผู้ใดควรสรรเสริญ ย่อมพูดสรรเสริญผู้นั้น จริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรติเตียน ย่อมไม่พูดติเตียนผู้นั้น จริงแท้ตามกาล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล แต่ไม่พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล.

๓. บุคคล พูดติเตียนคนที่ควรติเตียน จริงแท้ตามกาล และพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ใน ๒ คนนั้น ผู้ใดควรติเตียน ย่อมพูดติเตียนผู้นั้นจริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรสรรเสริญ ย่อมพูดสรรเสริญบุคคลผู้นั้นจริงแท้ตามกาล เป็นผู้รู้กาลเพื่อจะแก้ปัญหานั้นในที่นั้น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า พูดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล และพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล.

๔. บุคคล ไม่พูดติเตียนคนที่ควรติเตียน จริงแท้ตามกาล ทั้งไม่พูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ควรสรรเสริญก็มี ควรติเตียนก็มี ใน ๒ คน
นั้น ผู้ใดควรติเตียน ย่อมไม่พุดติเตียนผู้นั้นจริงแท้ตามกาล ผู้ใดควรสรร-
เสริญ ย่อมไม่พุดสรรเสริญผู้นั้นจริงแท้ตามกาล เป็นผู้วางเฉย มีสติ มีสัมป-
ชัญญะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ไม่พุดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้ตามกาล ทั้ง
ไม่พุดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญจริงแท้ตามกาล.

อรรถกถาบุคคลพุดติเตียนคนที่ควรติเตียนจริงแท้

ตามกาล ฯลฯ เป็นต้น

บทว่า "อนนฺวิจฺจ" ได้แก่ ไม่พิจารณา คือ ไม่สำรวจ.

บทว่า "อปรีโยคาเหตุว" ได้แก่ ไม่ให้ถือเอาซึ่งคุณทั้งหลายด้วย
ปัญญา.

สองบทว่า "ภฺรุตํ ตจฺจน" ได้แก่ ที่เชื่อว่าเป็นจริง เพราะเป็นของมี
อยู่ เชื่อว่า เป็นของแท้ เพราะเป็นของไม่วิปริต.

บทว่า "กาเลน" ได้แก่ ตามกาลอันควรและเหมาะสม.

ชื่อว่า "ตตฺร กาลญฺญ โหติ" ความว่า คำนี้ใด ท่านกล่าวไว้ว่า
"กาเลน" ก็บุคคลใดเป็นกาลัญญ คือเป็นผู้รู้จักกาล เพื่อประโยชน์แก่การ
พยากรณ์ปัญหานี้ว่า กาลนี้เมื่อข้าพเจ้าถูกเขถามปัญหาไม่ควรกล่าว ในกาลนี้
ควรกล่าว" เพราะเหตุนี้ผู้นี้ จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวตามกาล.

สองบทว่า "อุเปกฺโข วิหริติ" ได้แก่ เป็นผู้ตั้งอยู่ในอุเบกขาอัน
มีความเป็นกลาง. ในคำทุก ๆ บทที่เหลือมีเนื้อความตื้นทั้งนั้น.

[๑๒๘] ๑. บุคคล ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยแห่งความหมั่น มิใช่

ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ เป็นไฉน ?

อาชีพของบุคคลใด ย่อมเจริญรุ่งเรืองเพราะความหมั่น ความขยัน ความเพียรพยายาม มิได้บังเกิดแต่บุญ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น มิใช่ดำรงอยู่ด้วยผลแห่งบุญ.

๒. บุคคลผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ มิใช่ดำรง-
ชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น เป็นไฉน ?

เทวดาชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ตลอดถึงเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตดี ชื่อว่าผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญ มิใช่ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น.

๓. บุคคล ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย
ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย เป็นไฉน ?

อาชีพของบุคคลใด ย่อมเจริญรุ่งเรืองเพราะความหมั่น ความขยัน ความเพียร ความพยายามด้วย เพราะบุญด้วย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย.

๔. บุคคล ผู้มีมิใช่ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น
ด้วย มิใช่ดำรง พอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย เป็นไฉน ?

สัตว์นรกทั้งหลาย ชื่อว่าผู้มีมิใช่ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่นด้วย มิใช่ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งบุญด้วย.

อรรถกถาบุคคลผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยผลแห่งความหมั่น ฯลฯ เป็นต้น

ผู้ใด ให้เวลาล่วงไปตลอดวันด้วยความหมั่น คือ ความเพียรนั้นแหละ ได้วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งอันสักว่าเป็นผลอันไหลออกของความหมั่นนั้นแล้วสำเร็จ การเลี้ยงชีพอยู่ ก็บุคคลอาศัยความหมั่นนั้นแล้วไม่ได้ผลแห่งบุญอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ท่านหมายเอาบุคคลผู้นั้น แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า **"ยสฺส ปุคฺคสฺส อฏฺฐหโต"** ดังนี้.

บทว่า **"ตตฺตฺปรเทว"** ได้แก่ เทวดาทั้งหลาย ในเบื้องต้นจากนั้น มีพวกพรหมเป็นต้น จริงอยู่ ชื่อว่า กิจ คือการงาน ด้วยความขยันหมั่นเพียร ย่อมไม่มีแก่เทพเหล่านั้น พวกเทพเหล่านั้นอาศัยผลบุญเท่านั้นเป็นอยู่.

คำว่า **"ปุณฺณโต"** นี้กล่าวหมายถึงชนทั้งหลายผู้มีบุญ มีกษัตริย์ มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และเทวดาทั้งหลาย ตั้งแต่กุ่มมเทวดาจนถึงเทวดาชั้นนิมมานรดีเป็นที่สุด เพราะว่าเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นแม้ทั้งปวง ย่อมเสวยผลแห่งความเพียร และผลแห่งบุญ ส่วนสัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมไม่อาจเพื่อทำอาชีพให้เกิดขึ้นด้วยความเพียรได้เลย ทั้งอาชีพอะไร ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่สัตว์นรกเหล่านั้น ด้วยผลแห่งบุญก็ไม่มี.

[๑๒๕] ๑. **ตโมตมปฺรายนบุคคล บุคคล บุคคลผู้มีคฺมา มีคฺไป เป็นไฉน ?**

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมา ในตระกูลต่ำ คือตระกูลคนจัณฑาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างसान ตระกูลช่างหนัง ตระกูลคนเทอดอกไม้ ซึ่งขัดสนมีข้าวน้ำโภชนาอันน้อยมีความเป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหารที่จะพึงกิน มีฝ้านุ่งห่มหาได้ยาก และบุคคลนั้นเป็นผู้มีผิวพรรณจืดจาง ไม่น่าดูเป็น

คนเดีย มีอาพารมาก เป็นคนบอด คนมือเท้ากุด คนกระจอก หรือเป็นคนง่อย
มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผำ ขาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย
วัตถุเป็นอุปกรณ์แห่งประทีป เขาย่อมประพตีสุจริตทางกาย ประพตีสุจริตทาง
วาจา ประพตีสุจริตทางใจ ครั้นเขาประพตีสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีตมามีตไป.

๒. โทมนิธิปรายบุคคล บุคคลผู้มีตมามีตมา สว่างไป

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมา ในตระกูลต่ำ คือตระกูล-
จันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างหนัง ตระกูลคนเท
ดอกไม้ ซึ่งขัดสน มีข้าวน้ำโภชนะน้อย มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหาร
ที่จะพึงกิน มีฝ้านุ่งห่มหาได้ยาก และบุคคลนั้นเป็นผู้มีศิวพรรณจืดจาง ไม่น่าดู
เป็นคนเดีย มีอาพารมาก เป็นคนบอด คนมือเท้ากุด คนกระจอก
หรือเป็นคนง่อย มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผำ ขาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แห่งประทีป เขาย่อมประพตีสุจริตทางกาย
ประพตีสุจริตทางวาจา ประพตีสุจริตทางใจ ครั้นเขาประพตีสุจริตทางกาย
วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีตมามีตมา สว่างไป.

๓. โทมนิธิปรายบุคคล บุคคลผู้มีตมามีตมา สว่างไป

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาแล้ว ในตระกูลสูง คือ
ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล ซึ่งมี

อำนาจวาสนามาก มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจเพียงพอ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ และบุคคลนั้นเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใสประกอบด้วยเป็นผู้มีสรีระมีสีราวกับทอง มีปกติได้ข้าว น้ำ ผ้า ยานดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ประทีป เขาย่อมประพติจุจริตทางกาย ประพติจุจริตทางวาจา ประพติจุจริตทางใจ ครั้นเขาประพติจุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะความแตกแห่งร่างกาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้สว่างมา มีคไป.

๔. โขติโขติปรายนบุคคล บุคคลผู้สว่างมา สว่างไป

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาแล้วในตระกูลสูง ถือตระกูล ขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล ซึ่งมีอำนาจวาสนา มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ และบุคคลนั้นเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเป็นผู้มีสรีระราวกับทอง มีปกติได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ประทีป เขาย่อมประพติจุจริตทางกาย ประพติจุจริตทางวาจา ประพติจุจริตทางใจ ครั้นเขาประพติจุจริตทางกาย วาจา ใจ แล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้สว่างมา สว่างไป.

[๑๓๐] ๑. โอนโตนตบุคคล บุคคลผู้ต่ำมา ต่ำไปเป็นไฉน ?

ฯลฯ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้ต่ำมา ต่ำไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๑ ข้อ ๑๒๕)

๒. โอนคุณตบุคคล บุคคลผู้ต่ำมา สูงไปเป็นไหน ?

๑๓๑ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้ต่ำมา สูงไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๒
ข้อ ๑๒๕)

๓. อุณฺณโณตตบุคคล บุคคลผู้สูงมาต่ำไป เป็นไหน ?

๑๓๒ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้สูงมาต่ำไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๓
ข้อ ๑๒๕)

๔. อุณฺณตุณฺณตบุคคล บุคคลผู้สูงมาสูงไป เป็นไหน ?

๑๓๓ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ผู้สูงมา สูงไป (เหมือนบุคคลพวกที่ ๔
ข้อ ๑๒๕)

อรรถกถาบุคคลผู้มีดมามีดไปเป็นต้น

บุคคลใด ประกอบด้วยความมีด เป็นต้นว่า เกิดมาในตระกูลต่ำ เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า ตโม แปลว่า ผู้มีด. บุคคลชื่อว่า ตมปฺรายโน คือ ผู้มีความมีดเป็นไปในเบื้องหน้า เพราะการเข้าถึงความ มีดในนรกอีก ด้วยทุจริตทั้งหลาย มีกายทุจริต เป็นต้น.

บทว่า "เนสาทกุเล" ได้แก่ ตระกูลนายพรานเนื้อเป็นต้น. คำว่า "เวนกุเล" ได้แก่ ตระกูลช่างจักสาน. คำว่า "ปุกกกุสกุเล" ได้แก่ ตระกูล บุคคลผู้ทิ้งดอกไม้. คำว่า "กสิรวุตฺติเก" แปลว่า มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง. บทว่า "ทุพฺพณฺโณ" ได้แก่ ผู้มีผิวพรรณดุจดอกไม้ที่ถูกไฟไหม้ เหมือน ปีศาจคลุกฝุ่น เล่นฝุ่น. บทว่า "ทุพฺพสฺสลิโก" ได้แก่ ใคร ๆ เห็นไม่เป็นที่

ชอบใจแม้แต่มารดาผู้บังเกิดเกล้าของตน. คำว่า "โอโณภูมิโก" แปลว่า เป็นคนเตี้ย. บทว่า "กาโณ" ได้แก่ มีตาบอดข้างหนึ่ง หรือสองข้าง. บทว่า "กุณิ" ได้แก่ มีมือฝ่ายข้างหนึ่ง หรือสองข้าง. บทว่า "ขณฺโฆ" ดังที่เท้าเขย่งข้างหนึ่ง หรือสองข้าง. บทว่า "ปญฺหโต" ได้แก่ ผู้ถูกโรคกำจัดไปแถบหนึ่ง คือ เป็นผู้ข่อยเปลี้ย. บทว่า "ปติเปยฺยสฺส" ได้แก่ อุปกรณ์แห่งประทีป มีน้ำมันและตะเกียงเป็นต้น.

ในคำว่า "เอว ปุคฺคโล ตโม โหติ ตมปรายโน" นี้ท่านอธิบายไว้ว่า บุคคลพวกหนึ่งไม่เห็นแสงสว่างในภายนอก ทำกาละ คือ ตายในท้องมารดานั้นแหละแล้วเกิดในอบายทั้งหลาย เขาย่อมท่องเที่ยวไปตลอดกับทั้งสิ้นชื่อว่า ตโม ตมปรายโน คือ ผู้มีคมามิดไปนั้นเที่ยว และเขาผู้นั้นพึงเป็นกุหกบุคคล คือ บุคคลผู้หลงกลวง ก็การบังเกิดของกุหกบุคคลนั้น มีสภาวะเห็นปานนี้ อนึ่งในอธิการนี้ ท่านแสดงการวิบัติแห่งการมา และความวิบัติแห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นของเขา ด้วยคำว่า "นิเจ กุเล ปจฺจชาโต โหติ จณฺทาลกุเล วา" ดังนี้เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า ผู้เกิดมาแล้วในตระกูลต่ำหรือตระกูลจันทาล. ท่านแสดงการวิบัติแห่งปัจจัยของกุหกบุคคลนั้น ด้วยคำเป็นต้นว่า "ทลิตฺเต" แปลว่า ชัดสน. ท่านแสดงการวิบัติแห่งอุบายเป็นเครื่องเลี้ยงชีพของเขา ด้วยคำเป็นต้นว่า "กสิรฺวุตฺติเก" แปลว่า ผู้เป็นอยู่ลำบาก. ท่านแสดงการวิบัติแห่งรูปของเขา ด้วยคำเป็นต้นว่า "ทุพฺพณฺโณ" แปลว่า มีวรรณะทราม. ท่านแสดงการประกอบพร้อมด้วยเหตุแห่งทุกข์ของเขาด้วยคำเป็นต้นว่า "พหฺวาพาโธ" แปลว่า มีอาพาธมาก. ท่านแสดงการวิบัติด้วยเหตุแห่งความสุข และการวิบัติแห่งเครื่องอุปโภค ด้วยคำเป็นต้นว่า "น ลาภิ" แปลว่า ไม่มีลาภ. ท่านแสดงการประกอบเหตุแห่งความมีความมิด

เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยคำเป็นต้นว่า "กายน ทุจฺจริตฺ " แปลว่า มีกาย
ทุจฺจริตเป็นต้น . ท่านแสดงความเข้าถึงความมืดในภพเบื้องหน้า ด้วยคำเป็นต้น
ว่า "กายสุส เกทา" แปลว่า เพราะกายแตกทำลาย. บัณฑิตพึงทราบ
ธรรมฝ่ายขาว โดยนัยตรงข้ามกับคำที่กล่าวแล้ว.

อีกประการหนึ่ง ในอธิการนี้ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า บุคคลประ-
กอบด้วยความรุ่งเรืองมีการเกิดในภายหลัง เพราะความถึงพร้อมด้วยตระกูล ๓
อย่าง คือ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และ คหบดีมหาศาล ชื่อว่า
โชติ ผู้รุ่งเรือง คือผู้สว่างมา และชื่อว่า โชติปรายโน แปลว่า ผู้สว่างไป
ข้างหน้า เพราะความเข้าถึงความเป็นผู้สว่าง คือ การอุบัติขึ้นในภพสวรรค์
ด้วยสุจฺจริตทั้งหลายมีกายสุจฺจริตเป็นต้น.

บัณฑิต พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "ขตฺติยมหาศาลกุเล วา" เป็น
ต้น บทว่า "ขตฺติยมหาศาลา" ได้แก่กษัตริย์ผู้มีทรัพย์อันเป็นสาระมาก คือ
ว่า กษัตริย์ผู้ถึงพร้อมด้วยสาระแห่งสมบัติมาก. ก็กษัตริย์เหล่าใด มีพระราช-
ทรัพย์อย่างค่าประมาณร้อยโกฏิอันเป็นทุนนอน และได้ตั้งขุมทรัพย์ไว้ ๓ หม้อ
กระทำให้เป็นกองในท่ามกลางเรือนเพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย กษัตริย์
เหล่านั้นชื่อว่า ขตฺติยมหาศาล. พราหมณ์เหล่าใดมีทุนทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ
ตั้งขุมทรัพย์ไว้หม้อครึ่งสำหรับใช้สอยในบ้าน พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
พราหมณ์มหาศาล. คหบดีเหล่าใด มีทุนทรัพย์ ๔๐ โกฏิ ตั้งขุมทรัพย์ไว้
หนึ่งหม้อ กระทำให้เป็นกองในท่ามกลางเรือนเพื่อต้องการใช้สอยในบ้าน
คหบดีเหล่านั้น ชื่อว่า คหบดีมหาศาล. อธิบายว่าบุคคลผู้รุ่งเรืองคือผู้สว่าง
มานั้น เกิดในตระกูลแห่งชนเหล่านั้น.

บทว่า "อทุเณ" ได้แก่ความเป็นอิสระ ชื่อว่ามีทรัพย์มาก เพราะ
มีทรัพย์อันเป็นทุนนอนมาก. ชื่อว่ามีโคะมาก เพราะมีเครื่องอุปโภค มี

ภาชนะเงินเป็นต้นมาก. ชื่อว่า มีทองเงินมาก เพราะมีทองและเงินอันเป็น
ต้นทุนเก็บไว้มาก ๆ ชื่อว่า มีอุปกรณ์แห่งทรัพย์เป็นเครื่องปลื้มใจ คือมีเหตุแห่ง
ความยินดีมาก. ชื่อว่า มีทรัพย์ และธัญญาหารมาก เพราะมีวัตถุทั้งหลาย
มีโคและทรัพย์เป็นต้นด้วย มีธัญญาหาร ๘ ชนิดด้วย มาก.

คำว่า "อิริยา" แปลว่า มีรูปงาม.

คำว่า "ทสฺสนิโย" แปลว่า นำทศนา คือ สมควรแล้วแก่อันใคร ๆ
จะละการงานอย่างอื่นแล้วมอญดูแม่ตลอดวัน.

คำว่า "ปาสาทิโก" แปลว่า นามซึ่งความเลื่อมใสแห่งจิต ด้วย
การเห็นนั้น แหละ.

คำว่า "ปรมา" แปลว่า สูงที่สุด.

บทว่า "วณฺณโปกฺขรตยา" ได้แก่ วรรณะแห่งสรีระ สรีระท่าน
เรียกว่า โปกฺขร อธิบายว่า เพราะความถึงพร้อมด้วยวรรณะแห่งสรีระนั้น.

บทว่า "สมนฺนาคโต" ได้แก่ เข้าถึงแล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัย
ในคำ "โณณโตณต" เป็นต้น ชื่อว่า ผู้ต่ำ เพราะเว้นจากสมบัติในทฤษฐรรมิก-
ภพหรือในสัมปรายภพ อธิบายว่า เป็นผู้ต่ำ คือเป็นผู้ลามก. ชื่อว่า ผู้สูง
เพราะความเป็นสภาพตรงกันข้ามกับคนต่ำนั้น อธิบายว่า ผู้สูง คือ เป็นผู้เลิศ.
คำที่เหลือในที่นี้บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในคำว่า ผู้มีด เป็นต้น. อีก
อย่างหนึ่ง บทว่า "โณณโตณโต" ความว่า บัณฑิตนี้ คือชาตินี้เป็นผู้ต่ำ แม้ต่อไป
คือชาติต่อไป ก็จะเป็นผู้ต่ำนั้นแหละ. บทว่า "โณณตฺตฺตฺโต" ความว่า ชาติ
นี้เป็นผู้ต่ำ แต่ชาติต่อไปจักเป็นผู้สูง. บทว่า "อฺณณโตณโต" ความว่า ชาติ
นี้เป็นผู้สูง แต่ชาติต่อไปจักเป็นผู้ต่ำ. บทว่า "อฺณณตฺตฺตฺโต" ความว่า
ชาตินี้เป็นผู้สูง แม้ชาติต่อไปก็จักเป็นผู้สูง.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ ชนิด เป็น
ไฉน ?

[๑๓๑] ต้นไม้ ๔ ชนิด คือ

ไม่มีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น ๑

ไม่มีแก่น แต่บริวารมีกระพี้ ๑

ไม่มีกระพี้ บริวารก็มีกระพี้ ๑

ไม่มีแก่น บริวารก็มีแก่น ๑

[๑๓๒] บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวก เหล่านี้ มีปรากฏ
อยู่ในโลก ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

บุคคล ๔ จำพวก เป็นไฉน ?

บุคคลมีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น ๑

บุคคลมีแก่น แต่บริวารมีกระพี้ ๑

บุคคลมีกระพี้ บริวารก็มีกระพี้ ๑

บุคคลมีแก่น บริวารก็มีแก่น ๑

๑. บุคคลมีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามกแต่บริษัทของ
บุคคลนั้น เป็นคนมีศีล มีธรรมอันงาม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีกระพี้
แต่บริวารมีแก่น ต้นไม้นั้นมีกระพี้ แต่บริวารมีแก่น แม้ฉันใด บุคคลนี้
ก็อุปมาฉันนั้น.

๒. บุคคลมีแก่น แต่บริวารมีกระดูก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันงาม ส่วนบริษัทของ
บุคคลนั้นเป็นผู้มึสติล มีธรรมอันลามก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีแก่น แต่
บริวารมีกระดูก ด้นไม้ันมีแก่น แต่บริวารมีกระดูก แม้ฉันใด บุคคลนี้ ก็อุปไมย
ฉันนั้น.

๓. บุคคลมีกระดูก บริวารก็มีกระดูก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันลามก แม้บริษัทของ
บุคคลนั้นก็เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันลามก บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีกระดูก
บริวารก็มีกระดูก ด้นไม้มีกระดูก บริวารก็มีกระดูกนั้น แม้ฉันใด บุคคลนี้
ก็อุปไมย ฉันนั้น.

๔. บุคคลมีแก่น บริวารก็มีแก่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันงาม ฝ่ายบริษัทของ
บุคคลนั้นก็เป็นผู้มึสติล มีธรรมอันงาม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า บุคคลมีแก่น บริวาร
ก็มีแก่น ด้นไม้มีแก่น บริวารก็มีแก่นนั้น ฉันใด บุคคลนี้ก็อุปไมย ฉันนั้น

บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ใน
โลก.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวก

พึงทราบต้นไม้มิกระดูก บริวารมีแก่นก่อน. ต้นไม้เจริญที่สุดใน
ป่าตัวเองมีกระดูก แต่บริวารมีแก่น. คำที่เหลือ พึงทราบโดยนัยนี้ ก็ใน

บุคคลทั้งหลาย บัณฑิตพึงทราบความที่บุคคลผู้เป็นเช่นกับต้นไม้มีกระพี้ เพราะเว้นจากสาระคือศีล และพึงทราบความที่บุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้มีแก่น เพราะประกอบด้วยสาระคือศีล.

[๑๓๓] ๑. รูปุปมาโนรูปุปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือรูปเป็น
ประมาณ เลื่อมใสในรูปเป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปที่สูง รูปที่ไม่อ้วนไม่พอม รูปที่มีอวัยวะ
สมส่วนหรือรูปที่งามพร้อมไม่มีที่ติ ถือเอาเป็นประมาณในรูปนั้น แล้วจึงยัง
ความเลื่อมใสให้เกิด บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป.

๒. โฉสัพปมาโนโฉสัพปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือ
เสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียงเป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถือเอาประมาณในเสียงนั้น โดยการสรรเสริญ
คุณที่คนอื่นพูดในที่ลับหลัง โดยการชมเชยที่คนอื่นนิพนธ์ขึ้น โดยการยกย่อง
ที่คนอื่นพูดต่อหน้า โดยการสรรเสริญที่ผู้อื่นนำไปพรรณนาต่าง ๆ กันไป แล้ว
จึงยังความเลื่อมใสให้เกิด บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสใน
เสียง.

๓. อูหัพปมาโนอูหัพปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือความ
เศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นความเศร้าหมองแห่งจิวร เห็นความเศร้า
หมองแห่งบาตร เห็นความเศร้าหมองแห่งเสนาสนะ หรือเห็นการทำทุกรกิริยา

มีอย่างต่าง ๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้ว จึงยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น นี่เรียกว่า บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง.

๔. รั้วมัลปมาโนรั้วมัลปสันนบุคคล บุคคลผู้ถือ

ธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นศีล เห็นสมาธิ เห็นปัญญา ถือเอาธรรมนั้นเป็นประมาณแล้ว ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม.

อรรถกถาบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป เป็นต้น

บุคคลใด ย่อมกระทำรูปอันสมควรแก่สมบัติให้เป็นประมาณ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **รูปปุปมาโน** แปลว่า ผู้กระทำรูปให้เป็นประมาณ. บุคคลใด ย่อมยังความเลื่อมใสให้เกิดในรูปอันควรแก่สมบัตินั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **รูปปุปสนุโน** แปลว่า ผู้เลื่อมใสในรูป.

บุคคลใดย่อมกระทำเสียงอันเป็นกิตติศัพท์ให้เป็นประมาณ เพราะเหตุ นั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า **โสมสฺสปมาโน** แปลว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ.

วินิจฉัยในคำว่า "อาโรหิ ว" เป็นต้น ก็คำว่า "อาโรหิ " ได้แก่ สูงขึ้นไป. คำว่า "**ปริณห์** " ได้แก่ มีรูปสมบัติอันสมบูรณ์โดยรอบ ปราศจากความผอมและอ้วน. บทว่า "**สณฺฐาน** " ได้แก่ ความเป็นของคงที่แห่งอวัยวะใหญ่ทั้งหลาย ในที่ที่ควรแล้ว มีความยาว สั้น และกลม เป็นต้น. บทว่า "**ปริปุรี**" ได้แก่ ความไม่บกพร่องของอวัยวะทั้งหลายมีประการตาม

ที่กล่าวแล้ว หรือความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยลักษณะ. บทว่า **"ปรวณฺณนาย"** ได้แก่ เพราะการพรรณนาคุณ อันผู้อื่นเปล่งออกแล้วในที่ลับหลัง. บทว่า **"ปรโณมนาย"** ได้แก่ การสคฺคิ (การยกย่อง) ที่ผู้อื่นกล่าวได้ด้วยสามารถ แห่งการชมเชย มีการนิพนธ์ผูกเป็นคาถาไว้ เป็นต้น. บทว่า **"ปรปฺปํ สนาถ"** ได้แก่ การสรรเสริญคุณที่ผู้อื่นกล่าวเฉพาะหน้า. บทว่า **"ปรวณฺณหาริกาย"** ได้แก่ การนำการสรรเสริญคุณ ที่ผู้อื่นให้เป็นไปด้วยอำนาจการชมเชยต่อ ๆ กันไป. บทว่า **"จิวรลฺลํ "** ได้แก่ ความที่จิวรเป็นของเศร้าหมอง โดยภาวะมี สีมืด เป็นต้น. บทว่า **"ปตฺตลฺลํ "** ได้แก่ ความที่ภาชนะเป็นของเศร้าหมอง ด้วยสี ล้นฐาน และพัสดุ. บทว่า **"เสนาสนลฺลํ "** ได้แก่ ความที่เสนาสนะเป็นของเศร้าหมอง เพราะเว้นจากสมบัติของนักพ้อนรา เป็นต้น. บทว่า **"วิวิธ "** ได้แก่ มีประการต่าง ๆ โดยความเป็นของอเจลก (ซีเปื้อน) เป็นต้น. บทว่า **"ทุกฺกการก "** ได้แก่ การกระทำสรีระของตนให้เร่าร้อน.

อปโร นโย อีกนัยหนึ่ง ก็บุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลผู้ถือประมาณ ในรูปแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า **รูปุปปมาโน** แปลว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณ. บทว่า **"รูปุปปสนฺโน"** แปลว่า ผู้เลื่อมใสในรูป ได้แก่ เป็นการกล่าวถึงเนื้อความ ของบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณนั้นนั่นแหละ. บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ แล้วเลื่อมใส ชื่อว่า **โณสอุปปมาโน** แปลว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ. บุคคลผู้ถือประมาณในจิวรที่เศร้าหมอง และบาตรที่เศร้าหมองแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า **ลฺลูปปมาโน** แปลว่า ผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ. บุคคลผู้ ถือธรรมเป็นประมาณแล้วเลื่อมใส ชื่อว่า **ธมฺมุปปมาโน** แปลว่า ผู้ถือ ธรรมเป็นประมาณ. คำนอกจากนี้ เป็นการกล่าวถึงเนื้อความของบุคคล จำพวกเหล่านั้นนั่นแหละ.

ก็สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ที่ถือรูปเป็นประมาณมี ๒ ส่วน ที่ไม่ถือมี ๑ ส่วน. สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ที่ถือเสียงเป็นประมาณมี ๔ ส่วน ที่ไม่ถือมี ๑ ส่วน. สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๑๐ ส่วน ที่ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณมี ๙ ส่วน ที่ไม่ถือมี ๑ ส่วน. สัตว์โลกทั้งหมดแบ่งออกเป็นแสนส่วน ส่วนเดียวเท่านั้น ถือธรรมเป็นประมาณ ส่วนที่เหลือไม่ถือธรรมเป็นประมาณ โลกสันนิวาสนี้ถือประมาณ ๔ อย่างอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ในโลกสันนิวาสนี้ประมาณ ๔ อย่างนี้ ผู้ที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีประมาณน้อย ที่เลื่อมใสมีมาก เพราะว่าบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณชื่อว่า รูปอันนำมาซึ่งความเลื่อมใส ยิ่งกว่ารูปของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่มี.

ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ ชื่อว่า เสียงอันนำมาซึ่งความเลื่อมใสยิ่งกว่าเสียงประกาศเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่มี.

ผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ ชื่อว่า ความเศร้าหมองอื่นอันนำความเลื่อมใสมา ที่ยิ่งกว่าความเศร้าหมองของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้ละผ้าทั้งหลายที่เขาทอในแคว้นกาสิ ละภษาชนะทองคำอันมีค่ามาก และละปราสาทอันประกอบด้วยสมบัติทั้งปวงอันสมควรแก่ฤดูแลสงฆ์ทั้ง ๓ แล้วเสพผ้าบังสุกุลจีวร บาตรอันสำเร็จด้วยศิลา และเสนาสนะมีโคนไม้เป็นต้น ย่อมไม่มี.

ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ ชื่อว่า คุณมี ศีลเป็นต้นอื่น อันนำมาซึ่งความเลื่อมใส อันยิ่งกว่าคุณมีศีลเป็นต้น ของพระตถาคต ผู้มีศีลาที่อื่นอันไม่ทั่วไปในโลกนี้ตลอดเทวโลก ย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำรงอยู่ เป็นเสมือนหนึ่งถือเอาโลกสันนิวาสนี้ประมาณ ๔ นี้ ด้วยกำมือฉะนี้แล.

[๑๓๔] ๑. บุคคล ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์คนอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง แต่ไม่
ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเอง แต่ไม่
ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง แต่
ไม่ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนเอง
แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ
ด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่าง
นี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น.

๒. บุคคล ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น แต่ไม่ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง แต่ชักชวน
ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเอง แต่ชักชวนคน
อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง แต่ชักชวนคน
อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนเอง แต่ชักชวนคนอื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตนเอง แต่
ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.

๓. บุคคล ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประ-
โยชน์คนอื่นด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเองด้วย ชักชวน
ถึงพร้อมด้วยศีลด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเองด้วย ชักชวนคนอื่นให้
ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเองด้วย
ชักชวนคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตน
เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วย เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ-
ญาณทัสสนะด้วยตนเองด้วยชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วย
บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วย.

๔. บุคคล ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์คนอื่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง ไม่ชักชวน
ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติด้วยตนเอง ไม่ชักชวนผู้อื่น
ให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะด้วยตนเอง ไม่
ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น.

อรรถกถาบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเป็นต้น

วินิจฉัยในคำว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ตน เป็นต้น. บทว่า
"ศีลสมบุโน" ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมแล้ว คือ ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล. ในบุคคล
ผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ในคำว่า ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย

ศีลเป็นต้นนั้น ศีล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ทั้งโลกียศีล และ โลกุตตรศีล. สมาธิและปัญญา ก็เหมือนกัน. วิมุตติ ได้แก่ วิมุตติแห่งอรหัตตผล. วิมุตติญาณทัสสนะ ได้แก่ปัจจุเวกขณะญาณ มี ๑๕ อย่าง.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "โน ปริ " เป็นต้น ก็บุคคลกล่าวกับผู้อื่นว่า แม้ท่านก็สมควรถึงพร้อมด้วยศีล แต่ตนเองสมทานศีลโดยวิธีใด ย่อมไม่ชักชวน ไม่ยังบุคคลอื่นให้ถือเอาโดยวิธีนั้น, ในทุก ๆ บท ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็บรรดาบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่า บุคคลพวกที่ ๑ ย่อมเป็นเช่นกันพระเถระ ชื่อว่า พกุละ. พวกที่ ๒ เป็นเช่นกับ พระอุปนันท-สากยบุตร พวกที่ ๓ เป็นเช่นกับ พระสารีบุตรเถระ และ พระ-โมคคัลลานเถระ. พวกที่ ๔ เป็นเช่นกับ พระเทวทัต.

[๑๓๕] ๑. บุคคล ทำตนให้เดือดร้อน ขวนขวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเปลือย ไม่มีอาจารย์ บริโภคอุจจาระซึ่งคิดที่มีมือ คนเรียกให้มารับภิกษาไม่มา คนบอกให้หยุดไม่หยุด ไม่ยินดีภิกษาที่เขา รับก่อนแล้วนำมา ไม่ยินดีภิกษาที่เขาทำอุทิสเพื่อตน ไม่รับนิมนต์เขา ไม่รับภิกษาที่เขาจดจากหม้อแล้วก็ให้ ไม่รับจากหม้อข้าวหรือกระเช้า ไม่รับภิกษาที่มี ธรณีประตูปะเป็นระหว่างคัน ไม่รับภิกษาที่มีท่อนไม้เป็นระหว่างคัน ไม่รับภิกษาที่มีสากเป็นระหว่างคัน ไม่รับภิกษาของตนทั้ง ๒ ซึ่งกำลังบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกดื่มน้ำนมอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงผู้อยู่ในระหว่างบุรุษ ไม่รับภิกษาในภตที่เขาทำรวมกันไว้ ไม่

รับภิกษาในที่เขาลี้ขงสุนัข ไม่รับภิกษาในที่มิแมลงวันอยู่เป็นหมู่ ๆ ไม่รับปลาเนื้อ ไม่ดื่มสุราเมรัย น้ำสำหมัก บุคคลผู้นั้นเป็นผู้รับภิกษาในเรือนหลังเดียว ยังอรรถาพให้เป็นไปด้วยข้าวเพียงคำเดียวบ้าง เป็นผู้รับภิกษาในเรือนสองหลัง ยังอรรถาพให้เป็นไปด้วยข้าวสองคำบ้าง ฯลฯ เป็นผู้รับภิกษาในเรือนเจ็ดหลัง ยังอรรถาพให้เป็นไปด้วยข้าวเจ็ดคำบ้าง ยังอรรถาพให้เป็นไปด้วยภิกษาอันเขาจัดให้เป็นไปด้วยภิกษาอันเขาจัดไว้ให้ ๒ ที่บ้าง ฯลฯ ยังอรรถาพให้เป็นไปด้วยภิกษาอันเขาจัดไว้ให้ ๗ ที่บ้าง ย่อมบริโภคอาหารวันละ ๑ ครั้งบ้าง. ย่อมบริโภคอาหารสองวันต่อครั้งบ้าง ฯลฯ ย่อมบริโภคอาหารเจ็ดวันต่อครั้งบ้าง เป็นผู้ชวนขวายประกอบในการบริโภคอาหารโดยปริยาย กิ่งเดือนต่อครั้งบ้าง เห็นปานนี้ด้วยประการฉะนี้ บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีฝักเป็นภิกษาบ้างเป็นผู้มีข้าวฟ่างเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีลูกเดือยเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีเศษหนังเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มียางไม้เป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีปลายข้าวเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีข้าวตังเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีน้ำข้าวเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีหญ้าเป็นภิกษาบ้าง เป็นผู้มีโคมัยเป็นภิกษาบ้าง ยังอรรถาพให้เป็นไปด้วยมูลผลาหารในป่า มีปักษิณบริโภคผลไม้ที่หล่นแล้ว บุคคลผู้นั้นย่อมครองผ้าป่านบ้าง ย่อมครองผ้าเจือป่านบ้าง ย่อมครองผ้าที่เขาทิ้งจากซากศพบ้าง ย่อมครองผ้าบังสุกุลบ้าง ย่อมครองผ้าเปลือกไม้บ้าง ย่อมครองผ้าหนังเสือบ้าง ย่อมครองผ้าหนังเสือผ่ากลางบ้าง ย่อมครองผ้าคากรองบ้าง ย่อมครองผ้าเปลือกไม้กรองบ้าง ย่อมครองผ้าผลไม้กรองบ้าง ย่อมครองผ้ากัมพลที่ทำด้วยพมมนุษย์บ้าง ย่อมครองผ้ากัมพลที่ทำด้วยหนังสัตว์ร้ายบ้าง ย่อมครองผ้าที่ทำด้วยปีนกนกเล้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด ขวนขวายประกอบในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยืนอยู่โดยไม่ต้องการที่นั่งบ้าง เป็นผู้นั่งกระโหยังประกอบความเพียรในการนั่งกระโหยังบ้าง

เป็นผู้ทำกรขึ้นและจงกรมเป็นต้นบนเหล็กแหลม สำเร็จการนอนบนเหล็กแหลม นั้นบ้าง เป็นผู้ชวนขายประกอบความเพียรในการลงน้ำลอยบาป มีเวลาเย็น เป็นครั้งที่ ๓ อยู่บ้าง เป็นผู้ชวนขายประกอบในการยังกายให้ร้อนทั่วและให้ ร้อนรอบ มีประการมิใช่น้อยเห็นปานนี้ด้วยประการฉะนี้อยู่ บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ทำคนให้เดือดร้อนและชวนขายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน.

๒. บุคคล ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ชวนขายประกอบ สิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าเนื้อ ฆ่านก เป็น พราน เป็นชาวประมง เป็นโจร เป็นโจรผู้ฆ่าคน เป็นคนฆ่าโค เป็นผู้ รักษาเรือนจำ ก็หรือว่าบุคคลบางพวกแม้เหล่านี้ผู้มีภาระงานอันทารุณ บุคคล อย่างนี้ชื่อว่า ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนชวนขายประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน.

๓. บุคคล ทำตนให้เดือดร้อน และชวนขายประ- กอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและชวนขาย ประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นเดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นกษัตริย์ผู้พระราชได้รับมรธาภิเษกแล้ว หรือเป็นพราหมณ์มหาศาล บุคคลนั้นให้สร้างสันถาคารใหม่สำหรับพระนคร ด้านทิศบูรพา ปลงผมและหนวด นุ่งห่มหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ ทากายด้วย เนยใสและน้ำมัน เกลาหลังด้วยเขาเนื้อเข้าไปสู่สันถาคารพร้อมเหสีและ พราหมณ์ปุโรหิต ผู้นั้นยอมสำเร็จการนอนในที่นั้น บนพื้นปราศจากเครื่องลาด ซึ่งบุคคลเข้าไปฉาบทาด้วยของเจียว พระราชยอมยังอัธภาพให้เป็นไปด้วย

นํ้ามนในนมเต้าที่หนึ่งของแม่โคนั้นซึ่งมีลูกเช่นกับแม่ (คือแม่ขาวลูกก็ขาวแม่แดงลูกก็แดง) พระมเหสีย่อมยังอัฏฐาพให้เป็นไปด้วยนํ้ามนในนมเต้าที่สองนั้น พราหมณ์ปุโรหิตย่อมยังอัฏฐาพให้เป็นไปด้วยนํ้ามนในนมเต้าที่สามนั้น ย่อมบูชาไฟด้วยนํ้ามนในนมเต้าที่สี่นั้น ลูกโคย่อมยังอัฏฐาพให้เป็นไปด้วยนํ้ามนที่เหลือนพระราชนันดรแล้วอย่างนี้ว่า พวกท่านจงฆ่าโคตัวผู้ประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงฆ่าลูกโคตัวผู้ประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ ตัวเมียประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงฆ่าแพะประมาณเท่านี้ จงฆ่าแกะประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงฆ่าม้าประมาณเท่านี้เพื่อบูชายัญ จงตัดไม้ประมาณเท่านี้เพื่อปลูกโรงพิธี จงเกี่ยวแฝกประมาณเท่านี้เพื่อประโยชน์แก่การทำเครื่องแวล้อม แม้คนเหล่าใดเป็นทาส เป็นคนใช้ หรือเป็นกรรมกรของพระราชนัน แม้คนเหล่านั้นก็ถูกอาญาคุกคามแล้ว ถูกภัยคุกคามแล้ว มีหน้าซุ้มด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ ย่อมต้องทำการงานรอบข้างทั้งหลาย บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน และชวนขายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และชวนขายประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน.

๔. บุคคล ที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน และไม่ชวน-

ขายประกอบสิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และ
ไม่ชวนขายประกอบสิ่งที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นไฉน ?

บุคคลนั้น ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่มี
ค้นหา ดับกิเลสได้แล้ว เป็นผู้เยือกเย็น เสวยความสุข มีตนอันประเสริฐอยู่ใน
ทักขิณธรรม พระตถาคตทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้ พระองค์เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัส
รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้โลก เป็นสารถิ

ฝึกบุรุษไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า
เป็นผู้มีโชค พระองค์ทรงทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม-
โลก สมณพราหมณ์ ประชาชนพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ เพราะรู้ยิ่งด้วยพระองค์
เองแล้วทรงประกาศ พระองค์ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่าม
กลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ
บริบูรณ์สิ้นเชิง คหบดีหรือบุตรแห่งคหบดี หรือผู้ที่เกิดเฉพาะแล้วในตระกูล
ใดตระกูลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ผู้นั้น ครั้นฟังธรรมแล้ว ย่อมได้ความเลื่อม
ใสในพระตถาคต เขาประกอบด้วยการได้เฉพาะซึ่งความเลื่อมใสนั้น ย่อม
พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชามีโอกาส
ดียิ่ง การที่เราอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยส่วนตัว
ให้บริสุทธิโดยส่วนตัว เช่นกับสังข์ที่ขัดดีแล้วเป็นของทำได้ยาก ถ้ากระไร
แล้ว เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต
ผู้ไม่มีเรือนดังนี้ โดยสมัยอื่นเขาละกองแห่งโกศะน้อยหรือมาก ละเครือญาติ
น้อยหรือมาก ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวะออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิตผู้ไม่มีเรือน ผู้นั้นเป็นผู้บวชแล้วอย่างนี้ ถึงพรหมด้วยสิกขาสาขาของ
ภิกษุทั้งหลาย ละปาณาติบาต เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วาง
ศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่
ปวงสัตว์อยู่ ละการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่
เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤตินเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่
ละกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ มีความประพฤติห่าง
ไกลจากกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ เว้นขาดจากเมถุนกรรมอันเป็นกิจ
ของชาวบ้าน ละการพูดเท็จ เว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์

เป็นนิจ มีถ้อยคำมั่นคง ไม่พูดพล่อย ไม่พูดลวงโลก ละคำพูดต่อเสียด ฟัง
 ข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังข้างโน้นแล้ว
 ไม่บอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง
 ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบความพร้อมเพรียงกัน ยินดีในความ
 พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในหมู่คนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คน
 พร้อมเพรียงกัน ละคำหยาบเว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษเพราะ
 หู เป็นที่ตั้งแห่งความรัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ
 ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิง
 อรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด
 ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร ผู้นั้นเป็นผู้เว้นขาดจากการพรากพิช-
 ความ และภูตคาม เป็นผู้ฉันทนเดียว เว้นการฉันทนในราตรี งดจากการฉันทนใน
 เวลาวิกาล เว้นขาดจากการพ้อรำขับร้อง ประโคมดนตรีและดูการเล่นอันเป็น
 ข้ำศึกต่อพระศาสนา เว้นขาดจากการตัดทรงประดับและตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้
 ไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นที่ตั้งแห่งการแต่งตัว เว้นขาดจาก
 การนั่งนอนบนที่นั่งที่นอน สูงและใหญ่ เว้นขาดจากการรับทองและเงิน เว้น
 ขาดจากการรับธัญญาหารดิบ เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ เว้นขาดจากการรับ
 สตรีและกุมารี เว้นขาดจากการรับทาสีและทาสา เว้นขาดจากการรับแพะและ
 แกะ เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร เว้นขาดจากการรับช้าง ม้า ลา เว้นขาด
 จากการรับไธนาและที่ดิน เว้นขาดจากการประกอบทูตกรรมและการรับใช้ เว้น
 ขาดจากการซื้อขาย เว้นขาดจากโกงด้วยเครื่องตวงเครื่องวัด เว้นขาดจากการกด
 โกงโดยการรับสินบน โดยการหลอกลวง โดยการทำของเทียมของปลอม เว้น
 ขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้นและกรรโชก เธอเป็น

ผู้ยินดีด้วยจิรวสำหรับบริหารกาย ด้วยวิณฑาตสำหรับบริหารท้อง เธอย่อม
ถือเอาเพียงบริวาร ๘ เท่านั้น แล้วหลีกไปโดยทิศที่ตนปรารถนาจะไป นกมีซึ่ง
ปีก มีภาระเพียงปีกของตนอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมบินไปตามทิศที่ตนประสงค์
จะไป ซื่อแม้นใด เธอก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมยินดีด้วยจิรวสำหรับบริหารกาย
ด้วยวิณฑาตสำหรับบริหารท้อง ย่อมถือเอาเพียงบริวาร ๘ เท่านั้นแล้วหลีก
ไปโดยทิศที่ตนปรารถนาจะไป เธอประกอบแล้วด้วยศีลชั้นอันประเสริฐนี้
ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งสุขอันหาโทษมิได้ในภายใน เธอเห็นรูปด้วยตา ไม่เป็นผู้ถือ
เอาซึ่งนิमित ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ
อภิชฌาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรี คือจักขุนีอยู่
เพราะการไม่สำรวมอินทรีคือจักขุนีเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรี
คือจักขุนีนั้น ย่อมรักษามินทรี คือจักขุนี ย่อมถึงความสำรวมในอินทรี คือ
จักขุนี พึงเสียดด้วยหู ฯลฯ ตูคกลั่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ
ถูกต้องโณภูมิจะด้วยกาย ฯลฯ วัชรธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่ง
นิमित ไม่เป็นผู้ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คือ
อภิชฌาและโทมนัส พึงชานไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรี คือใจนี้อยู่
เพราะการไม่สำรวมอินทรี คือใจใด ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรี คือใจนั้น
ย่อมรักษามินทรี คือใจนั้น ย่อมถึงความสำรวมในอินทรี คือใจนั้น เธอ
ประกอบแล้วด้วยอินทรีสังวรอันประเสริฐนี้ ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสุขอัน
สรรพกิเลสรวรัดไม่ได้ เธอย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการก้าวไป ในการถอย
กลับ ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการแลไปข้างหน้าและเหลียวไปข้างๆ ย่อม
ทำความรู้ทั่วพร้อมในการคู้เข้าเหยียดออก ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการทรง
สังฆาภิบาตร และจิรว ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม

ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้ทั่วพร้อมในการเดินไป ในการขึ้น ในการนั่ง ในการหลับ ในการตื่น ในการพูด ในการนิ่ง เธอประกอบด้วยศีลชั้นอันประเสริฐนี้ ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันประเสริฐนี้ ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันประเสริฐนี้ และประกอบด้วยความสันโดษอันประเสริฐนี้ ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำในเขา ป่าช้า ป่าดง กลางแจ้ง กองฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตร นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติให้มั่น เธอละอภิชฌาในโลกเสียได้ มีจิตปราศจากอภิชฌาอยู่ ยังจิตให้ผ่องใสจากอภิชฌา ละความขัดเคือง คือ พยาบาทแล้วมีจิตไม่เบียดเบียน มีความอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์อยู่ ยังจิตให้ผ่องใสจากความขัดเคือง คือพยาบาท ละถีนมิทระ เป็นผู้ปราศจากถีนมิทระอยู่ มีสัญญาในแสงสว่าง มีสติ มีสัมปชัญญะ ยังจิตให้ผ่องใสจากถีนมิทระ ละอุทธัจจกุกกุจจะ เป็นผู้มึตไม่ฟุ้งซ่านอยู่ ผู้มีจิตสงบระงับในภายใน ยังจิตให้ผ่องใสจากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉา มีวิจิกิจฉาอันข้ามได้แล้ว ไม่มีการกล่าววาทะอย่างไรในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ยังจิตให้ผ่องใสจากวิจิกิจฉา เธอละนิรวณห์ห้าเหล่านั้นได้แล้ว สว่างจากกามทั้งหลาย สว่างจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุข อันเกิดแต่วิเวก สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะความสงบแห่งวิตกและวิจารณ์ เข้าทุติยฌานอันยังใจให้ผ่องใส เป็นธรรมเอกผุดขึ้นภายในไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะเบื่อหน่ายปีติ เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย เข้าตติยฌาน มีนัยอันพระอริยะทั้งหลายกล่าวว่าเป็นผู้มีจิตอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขดังนี้ สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัส

ในก่อนเทียว เข้าจุตตณาน ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิ์เกิดแต่อุเบกขา
 สำเร็จอิริยาบถอยู่ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศ
 จากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นแล้วถึงความไม่หวั่น
 ไหวแล้วดังนี้ เธอข่มน้อมจิตไปเพื่ออุปเพนิวาสานุสสติญาณ เธอข่มระลึก
 ชาติที่เคยเกิดในก่อนได้เป็นอันมาก นี่ก็อย่างไร คือ หนึ่งชาติบ้าง สอง
 ชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง
 สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง
 แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏะกัปเป็น
 อันมากบ้างว่า ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีวรรณะอย่างนั้น
 มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้น
 เขาจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นก็ชื่ออย่างนั้น มี
 โคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุ
 เพียงเท่านั้น ครั้นเขาจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เธอข่มระลึกถึง
 ชาติที่เคยเกิดในก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วย
 ประการฉะนี้ ภิกษุโน้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศ-
 จากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหว
 แล้วอย่างนี้ เธอข่มน้อมจิตไปเพื่อรู้จติ และอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอข่ม
 เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังเกิดอยู่ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณ
 ทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุแห่งมนุษย์ ข่มรู้
 ชัดซึ่งหมู่มนุษย์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วิ-
 ทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือเอาการกระทำด้วย
 อำนจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไปเขาเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์

เหล่านั้นประกอบด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าเป็น
สัมมาทิฐิ ยึดถือเอาการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เมื่อตายไป เข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ ดังนี้เธอย่อมเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด เลว ประณีตมีผิวพรรณ
ดี มีผิวพรรณงามได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่งจักษุของมนุษย์
ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่มสัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้ เมื่อจิตเป็นสมาธิ
บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่
การงานตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหวแล้ว อย่างนี้ เธอย่อมโน้มจิตไปเพื่ออาศัย-
ขณญาณย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์
นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ
นี่เหตุเกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเธอ
รู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จาก
อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติ
สิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็น
อย่างนี้มีไม่ได้มี บุคคลอย่างนี้ชื่อว่าไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ชวนชวายประกอบ
สิ่งที่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และไม่ชวนชวายประกอบสิ่ง
ที่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน. บุคคลผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน
นั้น เป็นผู้ไม่มีความปรารถนา เป็นผู้มีกิเลสอันดับแล้ว เป็นผู้เย็นแล้ว ย่อม
เป็นผู้เสวยความสุข สำเร็จอริยาบถอยู่ในทิฐุธรรมด้วยคนอันประเสริฐ.

อรรถกถาบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน เป็นต้น

บุคคลใด ย่อมทรมาณตน คือย่อมทำตนให้ถึงความทุกข์ เพราะ
เหตุนี้บุคคลนั้น จึงชื่อว่า อตฺตนฺตโป แปลว่า ผู้ทำตนให้เร่าร้อน. การ
ประกอบตามในการยังตน ให้เร่าร้อน ชื่อว่า อตฺตปริตฺตปาปนาหุโยค .

บทว่า "อเจลโก" ได้แก่ ผู้ไม่นั่งผ้า คือ ผู้เปลือยกาย. บทว่า "มุตฺตจาโร" แปลว่า ผู้มีอาจารย์อันสลัดทิ้งแล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "อุจจารกรรม" เป็นต้น ได้แก่ บุคคลผู้เว้นจากอาจารย์ของกุลบุตรชาวโลกดำรงชีวิตอยู่ ทำการเกี่ยว กิน คือ บริโภคอุจจาระ ปัสสาวะ. บทว่า "หตุถาเลชโน" ความว่า เมื่อก่อนอุจจาระติดมือ ก็ใช้ลิ้นเลีย. อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงไว้ว่า ถ้ายุจจาระแล้วเป็นผู้มีความสำคัญว่ามีท่อนไม้ในมือนั้นแหละแล้วก็บริโภคด้วยมือ. ได้ยินว่า ชนเหล่านั้นย่อมบัญญัติท่อนไม้นั้น เป็นสัตว์ เพราะฉะนั้น เมื่อเขา (เคียรติย) จะบำเพ็ญปฏิบัติทางของชนเหล่านั้น จึงกระทำอย่างนั้น.

ผู้ใด อันบุคคลอื่นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงมาเพื่อประโยชน์แก่การรับภิกษา ก็ไม่มาเพราะฉะนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า นเอหิภทฺติโก. ผู้ใด แม้อันผู้อื่นกล่าวว่าผู้เจริญ ถ้อยคำอย่างนั้น ท่านจงยืนอยู่ ก็ไม่ยืนอยู่ เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า นติฏฺฐภทฺติโก. ก็เคียรติยทั้งหลาย ย่อมไม่กระทำตามคำของบุคคลนั้นทั้ง ๒ อย่างด้วยคิดว่า คำของผู้นั้น จักเป็นกรรมอันเรากระทำแล้ว. บทว่า "อภินฺนุ" ได้แก่ ภิกษาที่เขาถือเอาก่อน แล้วนำมาให้. บทว่า "อุทฺทิสฺส กตฺ" ได้แก่ ภิกษาที่เขาบอกอย่างนี้ว่า ภิกษานี้เขาทำเฉพาะท่าน. บทว่า "นิมนฺตณฺ" ได้แก่ ไม่ยินดี และไม่ถือเอา แม้ภิกษาที่เขา นิมนต์อย่างนี้ว่า ท่านจงเข้าไปสู่ตระกูล หรือถนน หรือบ้านชื่อนั้น. บทว่า "น กุมฺภิมฺพา" ได้แก่ ไม่รับภิกษาที่บุคคลคดจากหม้อแล้วให้. บทว่า "น กโฬปิมฺพา" ความว่า หม้อ หรือกระเช้า ชื่อว่า กโฬปิ แปลว่า ภาชนะ เขาย่อมไม่รับอาหารจากภิกษุเช่นนั้น ด้วยการคิดว่า เพราะเหตุไร ? จึงเอาทัพพีกระทบหม้อข้าวและภาชนะ. บทว่า "น เอพฺภกฺกมนฺตรํ" ได้แก่ ไม่รับ

กัตที่เขาทำธรณีประตุนั้นแล้วให้ ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เขาคิดว่า บุคคลนี้อาศัยเราแล้วจะได้มีการกระทำที่มีระหว่างกัน. แม้ในท่อนไม้และซากก็มีนัยนี้เหมือนกัน, บทว่า "ทวินุ" ได้แก่ เมื่อ ๒ คนกำลังบริโภคอาหารอยู่ คนหนึ่งลุกขึ้นแล้วให้ภิกษาอยู่ ไม่ยอมรับ. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เขาคิดว่า อันตรายสำหรับก้อนข้าวจะมี.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "น คพฺภินิยา" เป็นต้น ก็ทราบอยู่ในท้องของหญิงมีครรภ์ย่อมลำบาก. อันตรายแห่งน้ำมันของทารกผู้ตั้งอยู่ย่อมมี. ไม่ยอมรับภิกษาด้วยคิดว่า อันตรายแห่งความยินดีย่อมมีแก่หญิงผู้ไปสู่ระหว่างแห่งบุรุษ. บทว่า "น สงฺกตฺตีสู" ได้แก่ กัตที่ทำรวมกันไว้. ได้ยินว่า ในสมัยที่มีภิกษาหาได้ยาก พวกสาวกของชีเปลือยทั้งหลายพากันรวบรวมข้าวสารเป็นคันจากที่นั้น ๆ เพื่อประโยชน์แก่ชีเปลือยทั้งหลายแล้วจึงหุงข้าว ชีเปลือยผู้ถูกอุกฤษฏ์ไม่ยอมรับภิกษาจากที่นั้น. บทว่า "น ยตฺถ ส" ได้แก่ เขาเลียงสุนัขไว้ในที่ใด ด้วยตั้งใจว่า เราจักได้การเลียงชีพ ไม่ยอมรับภิกษาที่เขาไม่ให้แก่สุนัขแล้วนำมาในที่นั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เขาคิดว่า อันตรายแห่งก้อนข้าวของสุนัขนั้นจะมี.

บทว่า "สณฺฑสณฺฑทวารินี" ได้แก่ การเที่ยวไปประชุมกันเป็นหมู่ ๆ ก็ถ้าว่าพวกมนุษย์ทั้งหลายเห็นชีเปลือยแล้ว เขาก็เข้าบ้านไปเพื่อต้องการกัตด้วยตั้งใจว่า เราจักถวายภิกษาแก่ชีเปลือยนี้ ก็ครั้นเมื่อมนุษย์เหล่านั้นเข้าไปอยู่ พวกแมลงวันก็แอบจับอยู่ที่ปากกระเชาเป็นคันพากันบินขึ้นไป ย่อมเที่ยวไปเป็นหมู่ ๆ ย่อมไม่รับภิกษาที่เขานำมาจากกระเชานั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพราะเขาคิดว่า เพราะอาศัยเรา อันตรายแห่งการโคจรของแมลงวันทั้งหลายจึงเกิด. บทว่า "อุโสหกั" ได้แก่ น้ำสำหมักที่เขากระทำ

ด้วยเครื่องปรุง ด้วยข้าวกล่ำทุกชนิด ก็ในที่นี้ น้ำสุราเท่านั้นจัดว่ามีโทษ แต่บุคคลนี้มีความสำคัญแม้ในน้ำสำคัญกว่ามีโทษ. บทว่า "เอกาจาริโก" ได้แก่ ได้ศึกษาในเรือนหลังหนึ่งเท่านั้นแล้วก็กลับไป. บทว่า "เอกาโลปีโก" ได้แก่ เขาย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยคำข้าวเพียงคำเดียว. แม้ในคำว่า "ปาและบ้าน" เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

สองบทว่า "เอกิสฺสาปี ทตฺติยา" แปลว่า ถาดใบหนึ่ง ถาดใบเล็กๆ ใบหนึ่งชื่อว่า **ทตฺติ** ก็ชนทั้งหลายบรรจุภิกษาอันเลิศตั้งไว้ในที่ใด. บทว่า "เอกาหิโก" แปลว่า ภัตที่เขาถวายวันหนึ่ง. บทว่า "อหุตฺตมาสิโก" แปลว่า ภัตที่เขาถวายมีกำหนดเดือนหนึ่ง. บทว่า "ปริยายภตฺตโกชน" ได้แก่ ภัตที่เขาบริโภครตามวาระ การบริโภครภัตที่เขานำมาโดยวาระแห่งวันอย่างนี้ คือตามวาระหนึ่งวัน สองวัน เจ็ดวัน กึ่งเดือน. บทว่า "สาภกฺโข" ได้แก่ มีผักสดเป็นอาหาร. บทว่า "สาภากภกฺโข" ได้แก่ มีเมล็ดข้าวฟ่างเป็นอาหาร.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **นิวรา** แปลว่า การห้าม เป็นต้น พึงทราบ รัชชาติที่เกิดขึ้นเองในปาก่อน. บทว่า "ททฺทุล्ल" ได้แก่ เศษหนังที่ช่างหนังขูดหนังออกทิ้ง. ยางก็ดี สาหร่ายก็ดี แม้ยางคันไม่มีต้นกรรมนิการเป็นต้น เรียกว่า หนุ . บทว่า "กณฺ" แปลว่า ร้าข้าว. บทว่า "อาจาโม" ได้แก่ ข้าวตั้งที่ติดอยู่ที่หม้อข้าว. เขาถือเอาข้าวตั้งนั้นในที่ที่คนทิ้งแล้วจึงเคี้ยวกิน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เขาบริโภคน้ำข้าวตั้งนี้บ้าง. บทว่า **ปิณฑาก** เป็นต้นมีความปรากฏชัดแล้ว. บทว่า "ปวตฺตผลโกชี" แปลว่า ผู้บริโภครผลไม้ที่หล่นเอง.

บทว่า "มสฺสาณิ" ได้แก่ ผ้าที่เขาทอปะปนกัน. บทว่า "ฉวทุสฺสาณิ" ได้แก่ ผ้าที่เขาทิ้งแล้วจากชาวศพ. อีกอย่างหนึ่ง ผ้าที่เขาถักกระทำด้วยหญ้า

ตะไคร้น้ำเป็นต้น. บทว่า "ปัสสูลานิ" ได้แก่ เศษผ้าที่เขาทิ้งที่แผ่นดิน.
 บทว่า "อิริฏฺฐานิ" ได้แก่ ผ้าที่เขาทอดด้วยเปลือกไม้. บทว่า "อจิน" ได้แก่
 หนังสือ (คือผ้าที่เขาทำด้วยหนังสือ.) บทว่า "อจินกฺขิป" ได้แก่ หนังสือ
 นั้นนั่นแหละ ที่เขาผ่าตรงกลาง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ผ้านุ่งที่เขาทำด้วย
 หนังสือพร้อมด้วยเล็บ ดังนี้บ้าง. บทว่า "กฺุสจิริ" ได้แก่ ผ้าที่เขาถักกระทำ
 ด้วยหญ้าคา แม้ในผ้าคากรองที่เขาทอดด้วยเปลือกไม้ แผ่นไม้เป็นต้น ก็มีนัย
 นี้เหมือนกัน. บทว่า "เกสกมฺพล" ได้แก่ ผ้ากัมพล ที่เขาทำด้วยผสมมนุษย์
 คำที่ท่านกล่าวหมายเอาไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผ้าทั้งหลายเหล่านั้น เหล่าใด ที่
 เขากรอแล้วถักแล้วมีอยู่ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยผสมมนุษย์ เรากล่าวว่าเป็นของน่า
 รังเกียจยิ่งกว่าผ้าเหล่านั้น." บทว่า "วาลกมฺพล" ได้แก่ ผ้ากัมพลที่ทำด้วย
 หางม้าเป็นต้น. บทว่า "อุฏฺฐกฺขก" ได้แก่ ผ้าที่เขาถักกระทำด้วยปีก
 นกเค้า.

บทว่า "อุพฺพกฺกุโ" แปลว่า ผู้ยืนอยู่ในเบื้องบน. บทว่า "อุกฺกุฏิ-
 กปฺปธานมฺมยุตฺโต" ความว่า ผู้ประกอบความเพียรในการนั่งกระโห้ง-
 เมื่อไปก็เป็นผู้นั่งกระโห้งเที่ยวแล้วกระโดดไป ๆ. บทว่า "กณฺฐกาปสฺส-
 ยิก" ความว่า ปีกเหล็กแหลมหรือหนามแหลมที่แผ่นดินแล้วปลูกรดด้วยหนัง
 บนเหล็กแหลม หรือหนามแหลมนั้น แล้วจึงกระทำการขึ้น การเดิน เป็นต้น.
 บทว่า "เสยฺย" ได้แก่ แม้เมื่อนอน ก็สำเร็จการนอนบนแผ่นหนังปลูกรดนั้น
 นั้นแหละ. ผู้นั้นประกอบการอาบน้ำเป็นครั้งที่ ๓ ในเวลาเย็น เพราะเหตุนี้
 ผู้นั้น ชื่อว่า สยตติยะ ผู้ประกอบการอาบน้ำเป็นครั้งที่ ๓ ในเวลาเย็น.
 ผู้ประกอบความเพียรในการลงอาบน้ำด้วยตั้งใจว่า เราจักลอบบาปวันละ ๓ ครั้ง
 คือ เวลาเช้า ๑ ครั้ง เวลาเที่ยงวัน ๑ ครั้ง และเวลาเย็น ๑ ครั้ง.

บุคคลใด ย่อมยังบุคคลอื่นให้เดือดร้อน เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า **ปรนุตโป** ผู้ยังบุคคลอื่นให้เดือดร้อน การประกอบความเพียรเพื่อ ยังบุคคลอื่นให้เดือดร้อนชื่อว่า **ปรปรีตานิพนาโยค**.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **โอรพุกา** (ผู้ฆ่าแพะ) เป็นต้น แพะหรือ แกะ ท่านเรียกว่า **อูรพุกา** บุคคลใดยอมฆ่าแพะหรือแกะ เพราะเหตุนี้ บุคคล นั้นจึงชื่อว่า **โอรพุกโก** ผู้ฆ่าแพะหรือแกะ. แม้ในคำว่า ผู้ฆ่าช้างเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า "**ลฺหุโท**" แปลว่า นายพราน ได้แก่ ผู้ทารุณ ผู้ กักขฬะ (ดุร้าย). บทว่า "**มจฺจามาณโก**" แปลว่า ชาวประมง ผู้จับปลา. บทว่า "**พฺนุชฺชาคารโก**" แปลว่า ผู้รักษาเรือนจำ. บทว่า "**กฺรูรกมฺมมฺตา**" แปลว่า ผู้มีการงานอันหยาบ. บทว่า "**มฺหุชฺชากิลิตโต**" ได้แก่ ผู้อภิเษกบน ศิระส โดยการอภิเษกเป็นกษัตริย์. สองบทว่า "**ปฺรตุติเมณ นฺครสฺส**" ได้แก่ ในทิศตะวันออกแห่งพระนคร. บทว่า "**สฺนุถาคาริ**" ได้แก่ โรงขัง.

สองบทว่า "**ชฺราชินิ นิวาเสตุวา**" ได้แก่ นุ่งห่มหนังเสือพร้อมทั้ง เล็บ. บทว่า "**สพฺปิเตเลน**" ได้แก่ เนยใส และน้ำมัน ก็ยกเว้นเนยใสเสีย แล้ว ยางเหนียวอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหลือ ท่านเรียกว่า **เตล** น้ำมัน. บทว่า "**กณฺฑวฺมาโน**" ได้แก่ เพราะตนตัดเล็บเสีย จึงเอายางเหนียวเกาหลังในเวลา ที่ควรเกา. บทว่า "**อนนฺตรหิตาย**" ได้แก่ เขามีได้ลาดเครื่องลาดไว้. บทว่า "**สฺรูปวฺจฺฉาย**" ได้แก่ ลูกโคที่เหมือนแม่โค. อธิบายว่า ได้แก่ ลูกโคที่มีรูป อย่างนี้ คือ ถ้าแม่โคขาว ลูกโคก็ขาวเทียว ถ้าแม่โคเหลืองหรือแดง แม่ลูกโค ก็เป็นเช่นนั้น. ข้อว่า "**โส เอวมาห**" ได้แก่ พระราชานั้น ตรัสอย่างนี้. บทว่า "**วฺจฺจรา**" ได้แก่ ลูกโคหนุ่มที่มีกำลังก้าวล่วงความเป็นลูกโคอ่อน. แม้ ในลูกโคตัวเมีย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า "**ปรีหิสฺสตุถาย**" ได้แก่ เพื่อต้อง

การแก้การล้อมรั้ว และเพื่อต้องการแก้การปลุก ณ ที่ยัญญุมิ. สอนบทว่า "ทัญญูเจว ธมฺเม" ได้แก่ ในอรรถาพินันแห่งละ.

ค้นหา ท่านเรียกว่า ฉาคี แปลว่า ความหิว ความกระหาย ความอยาก ในคำนี้ว่า นิจุฉาโต ค้นหา คือความกระหายนั้นของบุคคลใดไม่มี เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้นจึงชื่อว่า นิจุฉาโต ผู้ไม่มีค้นหาคือความกระหาย. ชื่อว่า ผู้ดับสนิทแล้วเพราะกิเลสทั้งหมดดับไปแล้ว. ผู้ใด เป็นผู้เยือกเย็นเกิดขึ้น เพราะความไม่มีกิเลสเป็นเครื่องให้เราร้อนในภายใน เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า สติญฺโตะ คือ ผู้เย็นแล้ว. ผู้ใดเสวยพร้อมเฉพาะซึ่งความสุขอันเกิดแต่ ฌาน มรรคผล และพระนิพพาน เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า สุขปฏิสฺส เวที คือ ผู้เสวยพร้อมเฉพาะซึ่งความสุข.

สอนบทว่า "พฺรหฺมญฺเฒ ณฺนํ" แปลว่า มีคนประเสริฐที่สุด. ก็เพื่อจะแสดงบุคคลผู้ประเสริฐที่สุดนี้ จำเดิมแต่กาลอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสคำว่า "อิธ ตถาคโต" เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "ตถาคโต" บัณฑิตพึงทำการวินิจฉัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงพระนามว่า ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการคือ

(๑) ตถา อาคโตติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว อย่างนั้นคือ เสด็จมาอย่างพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๒) ตถา คโตติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๓) ตถลฺกขณํ อาคโตติ ตถาคโต. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ มาสู่ลักษณะอย่างนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๔) ตถรมุเม ยาวาโต อภิสมพุทฺธโรติ ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ธรรมทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า ตถาคต.

(๕) ตถสฺสติดาย ตถาคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติเห็นอย่างนั้น.

(๖) ตถวาทิตาย ตถาคโต พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติตรัสอย่างนั้น.

(๗) ตถการิตาย ตถาคโต พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะมีปกติทรงกระทำอย่างนั้น.

(๘) อภิภวนฺนุเจเน ตถาคโต พระองค์ทรงพระนามว่า ตถาคต เพราะอรรกว่าทรงครอบงำ.

คำว่า "อรหํ สมฺมาสมพุทฺธโร" เป็นต้น ข้าพเจ้าให้พิสดารแล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล. สองบทว่า "ติ รมฺม " ได้แก่ ย่อมพึงธรรมนั้น อันถึงพร้อมด้วยคำมีประการตามที่กล่าวแล้ว. ข้อว่า "คหปติ ว" ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม กับคหบดีก่อน เพราะเหตุไร? แก้วว่า เพราะเขากำจัดมานะได้แล้ว และ เพราะเป็นผู้มีกุศลอันหนาแน่น จริงอยู่ ชนเป็นจำนวนมากที่บวชมาจากชาติตระกูล อาศัยเชื้อชาติแล้วถือตัว ที่บวชมาจากตระกูลพราหมณ์ อาศัยมนต์แล้วก็ถือตัว พวกที่มีตระกูลต่ำบวชแล้วก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ เพราะความที่ตนมีชาติตระกูลต่ำ. ก็ทารกของคหบดีทั้งหลายทำงานมีเหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง มีหลังชุ่มอยู่ด้วยน้ำเต็มทำการไถภาคพื้น เขาไม่มีมานะ ไม่มีความเย่อหยิ่ง เพราะความไม่มีมานะเย่อหยิ่งเช่นนั้น ลูกคหบดีเหล่านั้นบวชแล้วจึงไม่กระทำความมานะ ไม่กระทำความเย่อหยิ่ง เขา

จะเรียนพุทธพจน์ตามกำลัง กระทำการทำงานอยู่ด้วยวิปัสสนา ย่อมสามารถเพื่อ ดำรงอยู่ในพระอรหัตได้. ก็ชื่อว่าชนผู้ออกจากตระกูลที่นอกจากนี้มาบวชไม่ มาก คหบดีเท่านั้นมีมาก ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงธรรมกับ คหบดีก่อน เพราะเขาเป็นผู้จัดมานะ คือการถือตัวได้แล้ว และเพราะเขามี กุศลอันสั่งสมมามากด้วย.

คำว่า "อณฺณตฺรสุมี วา" ได้แก่ ผู้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง แห่งตระกูลทั้งหลายที่นอกจากนี้. ชื่อว่า "ตถาคเต สทุธฺ ปฏิลลิตี" ความ ว่า ผู้ฟังธรรมอันบริสุทธ์แล้วได้เฉพาะซึ่งศรัทธา ในพระตถาคต ผู้เป็นธรรม สามี คือ เจ้าของธรรม ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงเป็น พระสัมมาสัม พุทฺธะ หนอ" ชื่อว่า "อิติ ปฏิสลฺยจิกฺขติ" ได้แก่ ย่อมพิจารณาอย่างนี้. สอนบทว่า "สมุพฺพาโธ มรราวาโส" แปลว่า การอยู่ครองเรือนเป็นของคับ แแคบ ความว่า ก็ถ้าสามี และภรรยาทั้ง ๒ คน อยู่ครองเรือนมีประมาณ ๖๐ สอก หรือตั้งร้อยโยชน์ แม้ถึงอย่างนั้นมรราวาส คือ การอยู่ครองเรือนของ สามีและภรณานัน ก็ชื่อว่า คับแคบแท้ เพราะอรรถว่า มีการเป็นไปกับด้วย กิเลสอันเป็นเครื่องเข้ายวน และกิเลสเป็นเครื่องกังวลใจ. คำว่า "รหฺปโธ" ท่านกล่าวไว้ในมหาอรรถกถาว่า เป็นฐาน คือ เป็นที่ตั้งขึ้นแห่งธุลี มีรากะเป็น ดัน แต่จะกล่าวว่าเป็นทางมาแห่งธุลี ดังนี้บ้างก็ควร.

บรรพชา ชื่อว่า มีโอกาสอันดี เพราะอรรถว่าไม่ต้อง. จริงอยู่ บุคคลผู้บวชแล้วแม้จะอยู่ในปราสาทแก้ว คือ เรือนยอดก็ดี อยู่ในที่ทั้งหลาย มีวิมานเป็นต้นอันปกปิดดีแล้ว คือ มีประตุนหน้าต่างอันปิดสนิทดีแล้วก็ดี เขา ย่อมไม่ข้อง ไม่ติด ไม่ผูกพัน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "อพฺโล- กาสี ปพฺพชา" แปลว่า การบรรพชา มีโอกาสอันดียิ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง ฌราวาส ชื่อว่า คับแคบ เพราะไม่มีโอกาสในการสร้างกุศลตามสบาย. การอยู่ครองเรือน ชื่อว่าเป็นทางมาแห่งธุลี เพราะเป็นที่สันนิบาต คือการประสมแห่งธุลี คือ กิเลสทั้งหลาย คุณสมบัติที่กองหยากเยื่ออันบุคคลมิได้ปกปิดทิ้งไว้ การบรรพชาจึงชื่อว่า มีโอกาสอันดียิ่ง เพราะมีโอกาสในการสร้างกุศลได้ตามสบาย.

ในคำว่า "นยิํ สุกรํ ฌเปฯ ปพฺพชเย " นี้มีคำกล่าวไว้โดยสังเขปดังต่อไปนี้ว่า พรหมจรรย์คือ ไตรสิกขานี้ ชื่อว่า บริบูรณ์แล้วโดยสิ้นเชิง เพราะไม่กระทำให้ขาดตลอดวันหนึ่ง แล้วสามารถยังจรมกจิต คือ จิตดวงสุดท้ายให้ถึงได้. พรหมจรรย์นี้ ชื่อว่า บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง เพราะกระทำไม่ให้มัวหมอง ด้วยกิเลสสมลทินตลอดวันหนึ่งแล้ว ก็สามารถยังจรมกจิตให้ถึงได้. บทว่า "สงฺขลจิตฺ " ได้แก่ พึงประพฤติพรหมจรรย์ให้เป็นเช่นกับสังขที่ลิจิตแล้ว คือ ให้มีส่วนเปรียบด้วยสังขที่จัดดีแล้ว การประพฤติพรหมจรรย์นี้ บุคคลผู้อยู่ครองเรือนกระทำไม่ได้ง่าย การที่บุคคลผู้อยู่ในท่ามกลางเรือนไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยสิ้นเชิงได้ โจนหนอ เราพึงปลงผมโกนหนวดนุ่งห่มผ้า ชื่อว่า กาสายะ เพราะความเป็นผ้าสีเหลืองที่ย้อมด้วยน้ำฝาดอันสมควรแก่บรรพชิต ผู้ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ผู้ไม่มีเรือน ดังนี้.

ก็ในอธิการนี้ กรรมมี กสิกรรม และพานิชกรรม เป็นต้น อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การครองเรือน ท่านเรียกว่า "อคาริยํ " แปลว่า ผู้ครองเรือน ก็กสิกรรมเป็นต้นนั้นไม่มีในบรรพชา เพราะฉะนั้น การบรรพชาบัณฑิต พึงทราบว่าเป็น "อนคาริยํ " แปลว่า ผู้ไม่ครองเรือน. การบวชนั้นจึงเป็น อนาคาริยะ. บทว่า "ปพฺพชเย " ได้แก่ พึงปฏิบัติ. บทว่า

"อุปป วา" ความว่า กองโกละต่ำกว่าหนึ่งพัน ชื่อว่า มีน้อย ตั้งแต่หนึ่งพันขึ้นไปชื่อว่า มีมาก. ญาตินั้นแหละ ชื่อว่า เครือญาติ เพราะอรรถว่าเกี่ยวเนื่องกัน เครือญาตินั้น ต่ำกว่า ๒๐ ชื่อว่า มีน้อย ตั้งแต่ ๒๐ ขึ้นไปชื่อว่า มีมาก. สองบทว่า "ภิกขุณฺ ลิกขาสาชีวสมาปนโน" ความว่า ลิกขา กล่าวคือ อริสัลลสิกขาใดของภิกษุทั้งหลายมีอยู่ ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขานั้นด้วย ภิกษุเหล่านั้นย่อมเป็นอยู่ร่วมกันคือ เป็นผู้อยู่เป็นอันเดียวกัน เป็นผู้มีคุณสมบัติเสมอกัน ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วซึ่งสิกขาสาชีพ กล่าวคือ สิกขาบทอันพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แล้วนั้นด้วย ในสิกขาสาชีพใด ด้วยภาวะ คือ การศึกษาในสิกขาสาชีพนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่า "ภิกขุณฺ ลิกขาสาชีวสมาปนโน" แปลว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยสิกขาสาชีพของภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ภิกษุเป็นผู้ยังศึกษาให้บริบูรณ์ด้วย ไม่กำลวงสาชีพด้วย แล้วเข้าถึงซึ่งสิกขาสาชีพนั้นทั้ง ๒ อย่าง.

กถา คือ ถ้อยคำมี ปาณาติบาต เป็นต้น ในคำทั้งหลายมีคำว่า "ปาณาตปาตํ ปหาย" เป็นต้น ข้าพเจ้าให้พิสดารไว้ในหนหลังนั้นเทียว. บทว่า "ปหาย" ได้แก่ ละความเป็นผู้ทุศีลอันบัณฑิต นับพร้อมแล้วว่าเจตนาเป็นเครื่องยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปนี้. สองบทว่า "ปฐวิโรโต โหติ" ความว่า เป็นผู้เว้นแล้ว คือ เว้นขาดแล้วจากความเป็นผู้ทุศีลนั้น จำเดิมแต่กาลเป็นที่ละแล้ว. สองบทว่า "นิหิตทณฺโท นิหิตสตฺโถ" อธิบายว่า ชื่อว่าผู้มีท่อนไม้และมีศาตราอันวางแล้ว เพราะการไม่ถือท่อนไม้หรือศาตราเพื่อต้องการเบียดเบียนสัตว์อื่นให้เป็นไป. ก็ในอธิการนี้ ยกเว้น ทณฺฑะคือ ท่อนไม้เสียแล้ว อุปกรณ์ที่เหลือแม้ทั้งปวง บัณฑิตพึงทราบว่ ชื่อว่า สตฺถํ คือ ศาตรา เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย. ก็ภิกษุถือเอาวัตถุใด คือ จะ

เป็นไม้เท้าคนแก่หรือมีดสำหรับเหลาไม้สีฟัน หรือมีดเล็กเที่ยวไป วัดดูนั้นไม่
ชื่อว่า ศาสดา เพราะไม่เป็นไปเพื่อต้องการเบียดเบียนสัตว์อื่น เพราะฉะนั้น
ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นย่อมถึงซึ่งการนับว่า เป็นผู้มืท่อนไม้และศาสดาอันวาง
แล้วเที่ยว.

บทว่า "ลขฺชฺ" ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความละอาย มีการรังเกียจ
บาปเป็นลักษณะ. บทว่า "ทยาปนฺโน" ได้แก่ ผู้ถึงความเอ็นดู คือ ผู้มี
จิตอันประกอบด้วยเมตตา. บทว่า "สพฺพปาณภูตहितานุกมฺปิ" ได้แก่
ผู้อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวงด้วยประโยชน์เกื้อกูล อธิบายว่า ชื่อว่า ผู้มีจิตประกอบ
ด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง เพราะความเป็นผู้ถึงความเอ็นดูนั้น. บทว่า
"วิหฺรติ" ได้ยอมแก่ ย่อมผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ คือยอมรักษาอรรถภาพ.

ผู้ใด ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาให้เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึง
ชื่อว่า **ทินฺนาทายี** แปลว่า ผู้ถือเอาเฉพาะของเขาให้. ผู้ใด หวังสิ่งของ
ที่เขาให้แม้ด้วยจิตนั้นแหละ เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า **ทินฺนปาฏิภฺจฺจิ**
แปลว่า ผู้หวังสิ่งของที่เขาให้. ผู้ใด ย่อมขโมย เหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า **เถโน**
แปลว่า ผู้ขโมย การไม่ขโมยชื่อว่า **อเถนะ**. ชื่อว่า เป็นผู้สะอาด เพราะความ
ไม่เป็นขโมยนั้นแหละ.

บทว่า "อตุตฺตนา" แปลว่า อรรถภาพ มีคำอธิบายไว้ว่า การกระทำ
อรรถภาพไม่ให้ขโมย คือทำให้สะอาดอยู่. บทว่า "อพฺรหฺมจฺริยํ" แปลว่า
การประพฤติธรรม อันไม่ประเสริฐ. บุคคลใด ย่อมประพฤติอาจารย์ คือ
จรรยาที่ดีงาม อันประเสริฐที่สุด เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า **พฺรหฺมจฺริ**
แปลว่า ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐที่สุด. บทว่า "อาราจาโร" แปลว่า
ประพฤติห่างไกลจากพรหมจรรย์.

บทว่า "เมณฺหา" ได้แก่ อสัทธิธรรม อันถึงซึ่งการนับว่าเป็น "เมณฺห" เพราะภาวะอันบุคคลพึงเสพเฉพาะตามโวหารแห่งชาวโลก ที่ได้ชื่อว่า เมณฺหา คือ ผู้เสพเมณฺหารธรรม เพราะเป็นเช่นกับด้วยอำนาจแห่งการบรรเทาของราคะอันครอบงำจิต. บทว่า "คามมฺมา" แปลว่า ธรรมของชาวบ้าน.

บุคคลใด ย่อมพูดคำอันเป็นจริง เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า **สจฺจวาที** แปลว่า ผู้พูดคำจริง. ผู้ใดติดต่อกับ ย่อมสืบทอดวาจาจาก ด้วยวาจาจาก เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า **สจฺจสนฺโน** แปลว่า ผู้สืบทอดสัจจะ เขาเป็นผู้ไว้วางใจได้ อธิบายว่า ไม่พูดคำเท็จในระหว่าง ก็บุคคลใด บางคราวพูดคำเท็จ บางคราวพูดคำจริง คำของผู้นั้นไม่เชื่อมต่อความจริงด้วยความจริง เพราะคำของเขาขึ้นด้วยความเท็จ เพราะเหตุนี้เขาจึงชื่อว่า ผู้ไม่สืบทอดสัจจะ เป็นผู้ไว้วางใจไม่ได้. ก็บุคคลผู้นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เขาไม่ยอมพูดคำเท็จแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ย่อมสืบทอดความจริงด้วยความจริงเท่านั้น เพราะฉะนั้น ผู้นี้จึงชื่อว่า **สจฺจสนฺโน**.

บทว่า "เถโต" แปลว่า ผู้มั่นคง อธิบายว่า ผู้มีวาจาอันตั้งมั่น. บุคคลคนหนึ่งเป็นผู้มีวาจาอันไม่ตั้งมั่น เปรียบเหมือนกับผ้าที่เขาข้อมด้วยขม้น เหมือนตอไม้ที่เขาปักไว้ที่กองแกลบ เหมือนลูกฟักที่เขาวางไว้ที่หลังม้า. บุคคลคนหนึ่งมีวาจามั่นคงเหมือนรอยขีดที่ติดอยู่ ณ แผ่นหิน และเหมือนเสาเขื่อน แม้จะถูกตัดศีรษะด้วยดาบ เขาก็ไม่กล่าวคำเป็นสองภาค ผู้นี้ท่านเรียกว่า **เถโต** ผู้มีวาจามั่นคง.

บทว่า "ปจฺจยฺโก" ได้แก่ ผู้มีวาจาควรเชื่อถือ คือ ได้แก่ผู้ที่ควรเชื่อถือได้. ก็บุคคลบางคนเป็นผู้เชื่อถือไม่ได้ เมื่อใคร ๆ ถามว่า "คำนี้ใครพูด" ก็กล่าวว่า "คนโน้นพูด" เขาย่อมถึงวาทีอันใคร ๆ พึงกล่าวว่า "อย่า

เชื่อถือถ้อยคำของเขา. บุคคลคนหนึ่งเป็นผู้มีวาจาเชื่อถือได้ เมื่อใคร ๆ ถามว่า "คำนี้ใครพูด ก็กล่าวว่า คนโน้นพูด" เขาย่อมถึงวาตะอันใคร ๆ ฟังกล่าวว่า "ผิด" คำของผู้นั้นกล่าว คำนี้เท่านั้นถือเป็นประมาณได้ บัดนี้การสอบถามย่อมไม่มี คำนี้เป็นอย่างนี้เท่านั้น.

สองบทว่า "อวิธ วาทโก โลกุตส" อธิบายว่า ย่อมไม่ลงชาวโลก เพราะความที่คนมีปกติกล่าวคำเช่นนั้น. สองบทว่า "อิเมธฺ เกทาย" ได้แก่ เพื่อการทำลายเหล่าชนที่ตนฟังในสำนักของชนที่เขากล่าวจากข้างนี้. ข้อว่า "ภินฺนํ วา สนฺธาตา" ได้แก่ การเข้าไปหาที่ละฝ่าย ในชนทั้งสองฝ่าย คือ ผู้เป็นมิตร หรือผู้ร่วมอุปัชฌาย์เป็นต้น ที่แตกสามัคคีกันด้วยเหตุอย่างใด อย่างหนึ่งแล้วกล่าวว่า การวิวาทกันนี้ไม่สมควรแก่ท่านทั้งหลายผู้เกิดในตระกูล เช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ แล้วกระทำการสมัคสมานสามัคคีกันให้มั่นคง. บทว่า "อนุปฺปาทา" ได้แก่ ผู้สนับสนุนความพร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า เห็นคนทั้งสองคนผู้มีความสามัคคีกันแล้วกล่าวว่า ข้อนี้เหมาะสมแก่ท่านผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเห็นปานนี้ แล้วกระทำให้เป็นผู้นั่นคง.

ความยินดีทั่วในชนผู้พร้อมเพรียงกัน ของผู้นั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า สมกฺขคาราโม แปลว่า ผู้มีความยินดีในชนผู้สามัคคีกัน อธิบายว่า ชนผู้พร้อมเพรียงกันไม่มีในที่ใด เขาย่อมไม่ยอมไปแม้เพื่อจะอยู่ในที่นั้น. พระบาลีว่า สมกฺขคาราโม ดังนี้บ้าง คำนี้มีเนื้อความเหมือนกัน. บทว่า "สมกฺขรโต" ได้แก่ ผู้ยินดีในชนผู้พร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า เขาละชนผู้พร้อมเพรียงกันนั้นแล้ว เขาก็ไม่ปรารถนาแม้จะไปที่อื่น.

ผู้ใด เห็นก็ดี ฟังก็ดี ซึ่งชนผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมผลิตเพลิน เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า สมกฺขคนฺนุที แปลว่า ผู้ผลิตเพลินในชนผู้

พร้อมเพรียงกัน. ชื่อว่า "สมकुกระณี วาจิ ลาลิตา" ความว่า วาจาใดย่อมกระทำสัตว์ทั้งหลายให้เป็นผู้พร้อมเพรียงกันเท่านั้น เขาย่อมกล่าววาจานั้น อันแสดงถึงคุณแห่งความสามัคคีนั่นแหละ ไม่กล่าววาจานอกจากนี้.

ผู้ใด ย่อมกล่าวในกาลอันสมควร เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า กาลวาที แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวในกาล อธิบายว่า เขากำหนดกาลอันสมควรแก่คำอันตนพึงกล่าวแล้วจึงกล่าว.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอันเป็นจริง คือ คำอันเป็นสภาวะเท่านั้น เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ภูตวาที แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวคำอันเป็นจริง.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอิงอาศัยประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภพหน้าเท่านั้น เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อตุตวาที แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวคำอันเป็นประโยชน์.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอิงอาศัยโลกุตตรธรรม ๘ ประการ เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า ธมฺมวาที แปลว่า ผู้มีปกติกล่าวธรรม.

ผู้ใด ย่อมกล่าวคำอิงอาศัยสังวรวินัย และปหานวินัย เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า วินยวาที แปลว่า ผู้มีปกติกล่าววินัย.

โอกาสอันเป็นที่ตั้งของวาจานั้น ท่านเรียกว่า นิธาน . โอกาสอันเป็นที่ตั้งของวาจานั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น วาจานั้นจึงชื่อว่า นิธานวตี แปลว่า วาจาที่มีหลักฐาน อธิบายว่า กล่าววาจาสอดคล้องแก่คำอันบุคคลพึงฟังไว้ในหทัย.

บทว่า "กาเลน" ความว่า ก็เขาคิดว่า เราจักกล่าววจาอันมีหลัก. ฐาน แม้เมื่อกล่าววจาเห็นปานนี้แล้ว เขาย่อมไม่กล่าวโดยกาลอันไม่สมควร หมายความว่าพิจารณาเวลาอันเหมาะสมแล้วจึงกล่าว. บทว่า "สาปเทส " ได้

แก่ ถ้อยคำมีอุปมา คือ ได้แก่ ถ้อยคำมีเหตุ. บทว่า "ปริยัตตวุติ" ได้แก่ แสดงการกำหนด อธิบายว่า การกำหนดความจำนั้น ย่อมปรากฏโดยวิธีใด ย่อมกำหนดโดยวิธีนั้น. บทว่า "อตุลสยหิต" ความว่า ชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยประโยชน์อันใคร ๆ ผู้จำแนกอยู่ โดยนัยแม้มีใช้น้อย ก็ไม่อาจจะกำหนดได้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ย่อมกล่าววาทาอันเป็นประโยชน์และประโยชน์เกื้อกูลพร้อม เพราะประกอบไปด้วยประโยชน์อันดี ที่ท่านอรรถาธิบายนั้นกล่าวเนื้อความไว้. ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่ละทิ้งคำอย่างหนึ่ง กล่าวคำอีกอย่างหนึ่ง.

บทว่า "พีชคามภูตคามสามารถ" ความว่า การพรางพีชคาม ๕ อย่าง คือ มূলพีช พืชเกิดจากราก, ขนฺธพีช พืชเกิดจากลำต้น, ผลพีช พืชเกิดจากผล, อุกฺคพีช พืชเกิดจากยอด, พีชพีช พืชเกิดจากเมล็ดพืช, และการพราง (การทำลาย) ภูตคามมีหญ้าเขียวสด และต้นไม้เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ได้แก่เป็นผู้เว้นขาดจากการทำลายโดยภาวะมีการตัดการต้มเป็นต้น.

บทว่า "เอกภตฺติโก" ความว่า ภัต ๒ อย่าง คือ ภัตสำหรับเวลาเช้า และภัตสำหรับเวลาเย็น ในภัต ๒ อย่างนั้น ภัตที่บริโภคนในเวลาเช้า ท่านกำหนดภายในเวลาเที่ยงวัน ภัตที่บริโภคนในเวลาเย็นท่านกำหนดตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงเวลาอรุณยังไม่ขึ้น เพราะฉะนั้นเมื่อภิกษุบริโภคนอาหารอยู่สิ้น ๑๐ ครั้งภายในเวลาเที่ยงวัน ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า "เอกภตฺติโก" คือ ผู้มีภัตเดียวเที่ยว. คำว่า "เอกภตฺติโก" นี้ท่านกล่าวหมายเอาภัตที่บริโภคนในเวลาเช้านั้น. การบริโภคนภัตในเวลากลางคืน ชื่อว่า รตฺติ. ผู้ใดเว้นขาดจากการบริโภคนภัตในเวลากลางคืนนั้น เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า รตฺตฺตฺปรโต แปลว่าผู้เว้นขาดจากการบริโภคนภัตในเวลากลางคืน. การบริโภคนภัต ตั้งแต่เวลาเที่ยงวันล่วงไป

แล้วจนถึงพระอาทิตย์ตก ชื่อว่า **วิกาลโภชน** แปลว่า การบริโภคภัตในเวลาวิกาล เป็นผู้เว้นขาดจากการบริโภคภัตในเวลาวิกาลนั้น.

การดูการเล่นอันเป็นข้าศึก อันเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ เพราะเป็นของไม่เหมาะสมกับพระศาสนา ฉะนั้น การดูนั้น จึงชื่อว่า **วิสุกทสฺสน** แปลว่า การดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ (**วิสุก** ข้าศึก, **ทสฺสน** การดู). การฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี ด้วยสามารถแห่งการฟ้อนรำด้วยตนเอง หรือให้ผู้อื่นฟ้อนรำเป็นต้นก็ดี การดูการฟ้อนเป็นต้นโดยที่สุด แม้ดูการฟ้อนรำของนกยูงเป็นต้นก็ดี จัดเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น การฟ้อนรำเป็นต้นนั้น จึงชื่อว่า **นจฺจกิตฺวาทิตฺวิสุกทสฺสนา** แปลว่า จากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์. (**นจฺจ** การฟ้อนรำ **กิตฺ** การขับร้อง **วาทิต** การประโคมดนตรี) ก็การที่จะประกอบการฟ้อนรำเป็นต้นก็ดี ให้ผู้อื่นประกอบก็ดี การดูการเล่นที่เราประกอบแล้วก็ดี ไม่สมควรแก่ภิกษุและภิกษุณีเลย.

พึงทราบ วินิจจัยในคำว่า "**มาลา**" เป็นต้น. บทว่า "**มาลา**" ได้แก่ออกไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า "**คนฺธ**" ได้แก่ คันธชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า "**วิเสปน**" ได้แก่ การย้อมผิว. ในอธิการนี้ บุคคลเมื่อประดับตกแต่งอยู่ ชื่อว่า ย้อมทรงไว้ เมื่อบุคคลทำสิ่งที่บกพร่องให้บริบูรณ์ชื่อว่า ย้อมประดับ. ผู้ยินดีอยู่ด้วยของหอมก็ดี ด้วยการย้อมผิวก็ดี ชื่อว่า ย้อมตกแต่ง. การกระทำ ท่านเรียกว่า **ฐาน** อธิบายว่า มหาชน ย้อมกระทำ การทัดทรงดอกไม้เป็นต้นนั้น ด้วยเจตนาเป็นเครื่องทูลอันใด ผู้มีศีลย้อมเป็นผู้เว้นขาด จากเจตนาเป็นเครื่องทูลนั้น.

ที่นอนสูงเกินประมาณ ท่านเรียกว่า **อุจาสยน** แปลว่าที่นอนสูง
ที่นอนที่มีเครื่องปูลาดด้วยวัตถุอันไม่สมควร, ท่านเรียกว่า **มhasยน** แปลว่า
ที่นอนใหญ่ ผู้มีศีลเป็นผู้เว้นขาดจากที่นอนนั้น .

ทองคำ ชื่อว่า **ชาตรูป** . กหาปณะ ชื่อว่า **รชต** . กหาปณะเหล่านี้
ที่เรียกว่า **โลหมาสโก** คือ มาสกทำด้วยโลหะ **ชตุมาสโก** คือ มาสกทำด้วย
ยาง **ทารุมาสโก** คือ มาสกทำด้วยไม้ อธิบายว่า ท่านเป็นผู้เว้นขาดจากการ
รับเงินและทองทั้ง ๒ อย่างนั้น คือ ทั้งไม่รับเองและไม่ให้ผู้อื่นรับแทน ทั้งไม่
ยินดีเงินและทอง ที่เขาเก็บไว้เพื่อตน.

บทว่า "**อามกธณุปปฏิคฺคหณา**" ได้แก่ เว้นขาดจากการรับ
ธัญชาติดิบ ๗ ชนิด คือ. ๑. สาลี ข้าวสาลี ๒. วิหิ ข้าวเจ้า ๓. ยวะ
ข้าวเหนียว ๔. โคธุมะ ข้าวละมาน ๕. กังคฺ ข้าวฟาง ๖. วรกะ ลูกเดือย
๗. กุทฐุสกะ หญ้ากับแค้น. ก็การรับธัญชาติดิบ ๗ ชนิดนั้น ไม่ควรแก่ภิกษุ
ทั้งหลายเท่านั้น ก็หาไม่ แม้การจับต้องสิ่งเหล่านั้น ก็ไม่ควรเหมือนกัน. ก็
ในคำว่า "**อามกมฺ สปฏิคฺคหณา**" นี้ การรับเนื้อปลาดิบก็ไม่ควรแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตไว้โดยเฉพาะเท่านั้น ทั้งการ
จับต้องเนื้อปลาดิบ ก็ไม่ควร.

ในคำว่า "**อิติถิกุมาริภาปฏิคฺคหณา**" นี้ หญิงที่ไปสู่ระหว่างบุรุษ
ชื่อว่า อิติถิ หญิงนอกจากนี้ ชื่อว่า **กุมาริกา** (หญิงสาว) การรับไว้ก็ดี การจับ
ต้องก็ดีซึ่งหญิงทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเป็นของไม่ควรทั้งสิ้น. ในคำว่า "**ทาสี-**
ทาสาปฏิคฺคหณา" นี้การรับหญิงและ ชาย เหล่านั้นไว้สำหรับเป็นทาสีเป็น
ทาสย่อมไม่เหมาะสม ก็เมื่อใคร ๆ กล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าขอถวายกับปียการก
คือ ผู้อุปฐาก ข้าพเจ้าขอถวายอารามิก คือ ผู้รับใช้ในวัด" ดังนี้ จะรับไว้
ก็สมควร. นัยที่ควรและไม่ควร แม้ในสัตว์ทั้งหลายมี แพะ แกะ เป็นต้น ใน
สถานที่ทั้งหลาย มีนาสวนเป็นที่สุด บัณฑิตพึงพิจารณาด้วยอำนาจพระวินัย.

ในสถานที่เหล่านั้น ที่ใด มีบุพพชาติดังอกงามที่นั่นชื่อว่า ที่นา ในที่ใดอุปรีชาติ ย่อมงอกงาม ที่นั่นชื่อว่า ที่สวน. อีกอย่างหนึ่ง บุพพชาติและอุปรีชาติทั้ง ๒ ย่อมงอกงามในที่ใด ที่นั่น ชื่อว่า นา. ภูมิภาคที่เขากระทำแล้วเพื่อต้องการบุพพชาติ. และอุปรีชาติ ชื่อว่า สวน. ก็ในอธิการนี้ แม้ที่บึง และหนองน้ำเป็นต้น ท่านก็สงเคราะห์เข้าด้วยการถือเอาที่ นา และ ที่สวน เป็นประธาน.

การงานของทูต ท่านเรียกว่า ทูตเยยฺย อธิบายว่า การถือเอาหนังสือหรือสาสน์ ของคฤหัสถ์ทั้งหลายแล้วไปในที่นั้น ๆ. การรับใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ ของผู้ส่งข่าวไปสู่บ้านผู้อื่น ท่านเรียกว่า ปหิณคมนํ แปลว่า การรับใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ (หมายถึงผู้ส่งข่าว) การทำกิจทั้ง ๒ อย่างนั้น ชื่อว่า อนุโยโค แปลว่า การตามประกอบ เพราะฉะนั้นบัณฑิตพึงทราบเนื้อความในคำนี้ว่า "ทูตเยยฺยปหิณคมนานํ อนุโยโค" ซึ่งแปลว่า การประกอบทูตกรรม และการรับใช้.

บัณฑิต พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ผู้โกงด้วยตาชั่ง เป็นต้น. บทว่า "อญฺญํ" แปลว่า การโกง คือ การหลอกลวง. บรรดาการโกงเหล่านั้น การโกงด้วยตาชั่งมี ๔ อย่าง คือ. ๑. รูปอญฺญํ โกงด้วยรูป ๒. อํกญฺญํ โกงด้วยอวัยวะ ๓. คหณญฺญํ โกงด้วยการถือเอา ๔. ปฏิจฺจนญฺญํ โกงด้วยสิ่งที่ปิดบังไว้. ในการโกงเหล่านั้น บุคคลกระทำเครื่องชั่งทั้ง ๒ ให้มีรูปคล้ายกันเมื่อจะถือเอาย่อมถือเอาส่วนมาก เมื่อให้ย่อมให้ด้วยส่วนที่น้อย ชื่อว่า รูปอญฺญํ โกงด้วยรูป. บุคคลเมื่อจะถือเอาสิ่งของ ย่อมใช้มือข่มตาชั่งไว้ในส่วนเบื้องหลัง เมื่อจะให้ย่อมใช้มือข่มตาชั่งไว้ในส่วนเบื้องต้น ชื่อว่า อํกญฺญํ โกงด้วยอวัยวะ. บุคคลเมื่อจะถือเอา ย่อมถือเอาที่คั่นเชือก. เมื่อจะให้ก็ย่อมจับ

ถือเอาที่ปลายเชือก ชื่อว่า **คหณญฺญ** โกงด้วยการจับถือ. บุคคลกระทำตาชั่งให้เป็นโพรงแล้วใส่จุณเหล็กไว้ในภายใน เมื่อจะถือเอาสิ่งของ ย่อมทำจุณเหล็กนั้นไว้ในส่วนเบื้องหลัง เมื่อให้ก็ทำจุณเหล็กนั้นไว้ในส่วนเบื้องปลาย ชื่อว่า **ปฏิจจนฺนญฺญ** โกงด้วยสิ่งของที่ปกปิดไว้.

ถาดที่ทำด้วยทองคำ ท่านเรียกว่า **กัม โส**. การลวงด้วยถาดทองคำนั้น ชื่อว่า **กัม สญฺญ**. ถามว่าทำอย่างไร. แก้วว่า ชนทั้งหลายทำถาดทองคำไว้ใบหนึ่ง ทำเทียมไว้ ๒-๓ ใบ แต่นั่นเขาก็ไปสู่ชนบทเข้าไปสู่ตระกูลมั่งคั่งตระกูลใดตระกูลหนึ่งแล้วพูดว่า ท่านทั้งหลาย จงซื้อถาดทองคำ เมื่อใคร ๆ ถามถึงราคา เขามีความประสงค์ให้ราคาเสมอกัน แต่เวลานั้นเมื่อชนเหล่านั้นกล่าวว่า ข้าเจ้าพึงทราบความเป็นภาชนะทองคำ ของถาดเหล่านี้ได้อย่างไร ? เขาจึงเอาถาดทองคำเข้ากับแผ่นหิน กล่าวว่า ท่านทั้งหลายทดลองเสียก่อนแล้วจึงถือเอา แล้วให้ถาดทั้งหมด คือขายทั้งหมดแล้วก็ไป. **มานญฺญ** แปลว่า โกงด้วยการวัดระยะมี ๓ อย่าง คือ ๑. หทยเภทะ วัดแบ่งด้วยการถ่ายออก ๒. สิบาเภทะ วัดแบ่งด้วยยอด ๓. รัชชูปเภทะ วัดแบ่งด้วยเชือก. ในการวัดเหล่านั้น **หทยเภโท** ชื่อว่า การวัดแบ่งด้วยการถ่ายออก ย่อมได้ในเวลาที่เขาดวงเนยใส และน้ำมันเป็นต้น ก็บุคคลเมื่อจะถือเอาเนยใสเป็นต้นเอาเสียเอง ก็พูดว่า ท่านจงเทค่อย ๆ เพราะเครื่องวัดเป็นรูปทะลุข้างล่าง แล้วก็ให้ไหลออกไปภายในภาชนะที่รองมากมาย จึงถือเอา เมื่อจะให้ผู้อื่นก็ปิดช่องรูนั้นเสียแล้วรีบให้เต็มโดยเร็วแล้วก็ให้. **สิบาเภโท** ชื่อว่าการวัดแบ่งด้วยยอด ย่อมได้ในกาลดวงงาและข้าวสารเป็นต้น ก็เมื่อจะถือเอาสิ่งของนั้นเสียเอง ก็ให้พูนยอดของนั้นค่อย ๆ สูงขึ้นไป แล้วถือเอา เมื่อจะให้ก็ทำให้เต็มโดยเร็วทำลายยอดเสียแล้วยอมให้. **รัชชูปเภโท** ชื่อว่าการวัดแบ่งด้วยเชือก ย่อมได้ในเวลาที่วัดนาวัด

สวน ก็บุคคลทั้งหลาย เมื่อไม่ได้สินบน ย่อมกระทำการวัดนาแม้ไม่กว้างให้กว้าง.

บัณฑิต พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า "อุกโกฏฐน" เป็นต้น. การกระทำสิ่งของ ๆ เจ้าของทั้งหลายมิให้เป็นเจ้าของ แล้วก็ถือเอาสินบน ชื่อว่า **อุกโกฏฐน** แปลว่า การคดโกง. การหลอกลวงผู้อื่นด้วยอุบายนั้น ๆ ชื่อว่า **วณฺณ** แปลว่า การหลอกลวง. ในเรื่องเหล่านั้น มีเรื่องหนึ่งเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้
ได้ยินว่า นายพรานเนื้อคนหนึ่งจับได้เนื้อและลูกเนื้อเดินทางมา นักเลงการพนันคนหนึ่ง พุดกับนายพรานนั้นว่า เนะท่านผู้เจริญ เนื้อกับลูกเนื้อราคาเท่าไร? เมื่อนายพรานตอบว่า เนื้อราคา ๒ กหาปณะ ลูกเนื้อ ๑ กหาปณะ ดังนี้แล้วนายนักเลงการพนันก็ให้เงินหนึ่งกหาปณะแล้วก็จับเอาลูกเนื้อไป ครั้นไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็กลับมา พุดว่า ท่านผู้เจริญ เราไม่ต้องการลูกเนื้อ ท่านจงให้เนื้อแก่ข้าพเจ้า. นายพรานพุดว่า ถ้าอย่างนั้น จงให้ข้าพเจ้า ๒ กหาปณะ. นายนักเลงการพนันนั้นพุดว่า ผู้เจริญ ข้าพเจ้าให้หนึ่งกหาปณะก่อนแล้วมิใช่หรือ เมื่อนายพรานตอบว่า ถูกแล้วท่านให้ข้าพเจ้าหนึ่งกหาปณะ. นายนักเลงจึงพุดว่า ท่านจงจับเอาลูกเนื้อแม่นี้ ก็ครั้น เมื่อความเป็นอย่างนั้น กหาปณะนั้นด้วย ลูกเนื้อมีราคาหนึ่งกหาปณะนี้ด้วย ก็รวมเป็น ๒ กหาปณะ. นายพรานนั้น พิจารณาว่า นายนักการพนันนี้ยอมกล่าวถึงเหตุควร แล้วจึงรับเอาลูกเนื้อ และได้ให้เนื้อแก่นายนักเลงการพนันไป นี้ก็เรียกว่า **วณฺณ** * การหลอกลวง.

การทำ **อปามงฺค** คือ ซึ่งวัดอุมิใช่สายสังวาลย์ว่าเป็นสังวาลย์ที่ดี ทำวัดอุมิใช่แก้วมณีให้เป็นเหมือนแก้วมณีที่ดี ทำทองเทียมให้เหมือนทองคำแท้ก็ดี

* ในที่อื่นท่านเรียกว่า อุปายกถา อทินนาทาน

แล้วลงด้วยของปลอมนั้น ด้วยสามารถ การประกอบ หรือด้วยกลมาชา ชื่อว่า
นิกคิซึ่งแปลว่า การปลอม. ผู้ประกอบในการคดโกง ชื่อว่า **สาวิโยคะ**^๑ ก็คำว่า
สาวิโยคะ นี้เป็นชื่อของการโกง ซึ่งมีการรับสินบนเป็นต้นนั้นแหละ เพราะ
ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบอธิการอย่างนี้ คือ **อุกโกฏฐสาวิโยโค** คือ ผู้ประกอบ
การโกงด้วยการรับสินบน **วณฺณสาวิโยโค** คือ ผู้ประกอบการโกงด้วยการ
หลอกลวง **นิกคิสาวิโยโค** คือ ผู้ประกอบการโกงด้วยการปลอมแปลง-
เท็จอาจารย์ กล่าวว่าการแสดงของอย่างหนึ่งแล้วเปลี่ยนของอีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
สาวิโยคะ ก็คำว่า **สาวิโยคะ** นี้ ท่านสงเคราะห์ด้วยการหลอกลวงนั้นแหละ.

พึงทราบคำวินิจฉัยในคำว่า **เจทน** เป็นต้น. บทว่า "**เจทน** "
แปลว่า การตัดมีการตัดมือเป็นต้น. บทว่า "**วโร**" แปลว่า การฆ่าให้ตาย.
บทว่า "**พฺนุโร**" แปลว่า เครื่องจองจำด้วยเชือกเป็นต้น. บทว่า "**วิปฺรา-**
โมโส" แปลว่า การตีชิง. การตีชิงมี ๒ อย่าง คือ **หิมวิปฺราโมโส** การ
ชิงอาศัยหิมะ **คฺมุพฺวิปฺราโมโส** การตีชิงอาศัยพุ่มไม้. จริงอยู่ ในสมัยใดที่
หิมะตก พวกนักเลงทั้งหลาย ปกปิดตนด้วยหิมะที่ตกแล้ว จึงตีชิงผู้เดินทาง
ภาวะเช่นนี้ชื่อว่า **หิมวิปฺราโมโส**. สมัยใด พวกนักเลงอาศัยกำบังคนด้วย
พุ่มไม้ แล้วตีชิงผู้เดินทาง ภาวะเช่นนี้ ชื่อว่า **คฺมุพฺวิปฺราโมโส**. การปล้น
สดมภ์ตามบ้าน และหมู่บ้านเป็นต้น ท่านเรียกว่า **อาโลโป** ซึ่งแปลว่า การ
ปล้นสดมภ์. การเข้าไปสู่บ้านผู้อื่นด้วยกิริยาทำทางที่ชั่วร้ายแล้วเอาศาสตราจ่อที่
อกมนุษย์ แล้วก็ถือเอาสิ่งของที่ตนปรารถนา ชื่อว่า **สหสฺสารโร** แปลว่า
การกรรโชก. ผู้มีศีลยอมเว้นขาดจากการทำความชั่วร้าย มีการตัดมือเป็นต้นนั้น
ด้วยประการฉะนี้.

๑. ม. สาวิโยโคติ กุฏิลโยโค.

ชื่อว่า "โธ สุนทฺฐุโจ โหติ" ความว่า เธอเป็นผู้ประกอบด้วย
ความสันโดษในปัจจัยตามมีตามได้ ๑๒ อย่างในปัจจัย ๔ อย่าง. บทว่า "กาย-
ปริหาริเกน" แปลว่า ด้วยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งที่สัກว่าเป็นเครื่องบริหารกาย.
บทว่า "กุญฺฉิปริหาริเกน" แปลว่า ด้วยปัจจัย สัກว่าเป็นเครื่องบริหารท้อง.
สองบทว่า "สมาทาเยว ปกุณฺณมติ" ความว่า เธอถือเอาบริจาร ๘ ทั้งหมด
อันเป็นบริจารสำหรับภิกษุเท่านั้น กระทำให้เนื่องด้วยกายแล้วก็ไป เธอเป็น
ผู้ไม่ข้อง ไม่ผูกพันว่า "วิหารของเรา บริเวณของเรา อุปัฏฐากของเรา"
เธอใช้สอยเสนาสนะที่เป็นไพโรสณห์ มีโคนไม้ ทิวป่า เจื่องเขา ตามที่
ปรารธนา เป็นผู้ยืนคนเดียว นั่งคนเดียว ไม่มีเพื่อนสองในอิริยาบถทั้งปวง
เหมือนลูกศรที่พ้นจากสาย เหมือนช้างข้ามมันหลีกออกจากโขลง ฉะนั้น เธอ
ย่อมถึงความเป็นผู้เหมือนนอแรด ที่ท่านพรรณนาคำเป็นคาถาไว้อย่างนี้ว่า

"จาคุฑุฑิโส อปฺปฏฺโหม ว โหติ

ธนุสสุตมานัน อิตริตเรน

ปริศยานันท์ สหิตา อจฺจนมณี

เอโก จเร ขคควิสาณกปโป."

แปลความว่า ภิกษุเป็นผู้ไม่เดือดร้อนเที่ยวไปในทิศทั้ง ๔ เธอเป็นผู้สันโดษอยู่ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ เป็นผู้อดทนต่ออันตรายทั้งหลาย เป็นผู้ไม่สะดุ้งหวาดเสียว พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

บัดนี้ พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงยังเนื้อความนั้นให้สำเร็จประโยชน์
ด้วยคำอุปมาจึงตรัสคำว่า "เสยยถาปิ" เป็นต้น. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยใน

คำว่า "เสยฺยถาปี" เป็นต้นนั้น. สองบทว่า "ปกฺขี สกฺกโณ" ได้แก่ นก
ประกอบด้วยปีก. บทว่า "เทติ" แปลว่า ย่อมบินไป. ก็ในอธิการนี้มีเนื้อ
โดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ธรรมดาว่า นกทั้งหลายทราบทั่วกันว่า ต้นไม้ในประเทศโน้นมีผลasuk ก็
พากันบินมาจากทิศต่าง ๆ แล้วพากันจิกเจาะทำลาย และจิกกินผลไม้ทั้งหลาย
แห่งต้นไม้ต้นนั้น ด้วยเล็บ ปีก และจะงอยปากเป็นต้นเคี้ยวกิน. ก็ความห่วงใย
ของนกเหล่านั้นว่า ผลนี้ จักมีประโยชน์แก่พวกเราในวันนี้ ผลนี้ จักมีประ-
โยชน์แก่พวกเราในวันนี้ ผลนี้ จักมีประโยชน์แก่พวกเราในวันพรุ่งนี้ ดังนี้
ย่อมไม่มี. ก็ครั้นเมื่อผลไม้หมดแล้ว พวกนกก็ไม่ตั้งอารักขาต้นไม้ไว้เลย คือ
หมายความว่า พวกนกเหล่านั้นจะไม่เอาปีก หรือเล็บ หรือจะงอยปากตะ
ต้องต้นไม้เพื่อต้องการรักษาไว้ ที่นั่นแล ฝูงนกผู้ไม่ห่วงใยในต้นไม้ต้นนี้จะพา
กันไป นกตัวใดปรารถนาจะไปสู่ทิศภาคใด นกตัวนั้น ก็มีแต่เพียงปีกเท่านั้น
เป็นภาระแล้วก็โฉบบินไป จันใด ภิกษุนี้ ก็จันนั้นเหมือนกัน คือ เป็นผู้ไม่ข้อง
ไม่ห่วงใย ถือเอาเพียงบริขาร ๘ เท่านั้นแล้วก็หลีกไปด้วยประการฉะนี้.

บทว่า "อริเยน" แปลว่า ไม่มีโทษ. บทว่า "อชฺฌตฺตํ " แปลว่า
ในอรรถาพของตน. บทว่า "อนวชฺชสุขํ " แปลว่า ความสุขที่ปราศจากโทษ.
ชื่อว่า "โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา" อธิบายว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ประกอบด้วย ศีล-
จันธอันไม่มีโทษนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ. แม้ในบทที่เหลือ คำใดที่
ข้าพเจ้าพึงกล่าว คำนั้นทั้งหมดข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ. บทว่า
"อพฺยาเสกฺขสุขํ " ได้แก่ ความสุขที่กิเลสทั้งหลายไม่รบกวน. คำนี้ท่านกล่าว
ว่า เป็นความสุขอันไม่เคลื่อนกล่น ดังนั้นบ้าง. จริงอยู่ ความสุขในอินทรีย์สังวร
ชื่อว่าความสุขอันไม่เคลื่อนกล่นแล้ว เพราะความเป็นไปด้วยเหตุสักว่า

อารมณ์อันตนเห็นแล้วเป็นต้น ในบรรดาอารมณ์ทั้งหลายที่ตนเห็นแล้ว. ข้อว่า "โส อภิกุณฺเต ปฏิกุณฺเต" อธิบายว่า ภิกษุนั้นประกอบด้วยความสำรวม อินทรีย์ทั้งหลาย ซึ่งมีใจเป็นที่หก ย่อมเป็นผู้กระทำสัมปชัญญะ ด้วยสามารถแห่งสติสัมปชัญญะในที่ทั้งหลาย ๓ มีการก้าวไปข้างหน้าและถอยหลังกลับเป็นต้นเหล่านี้. ในบรรดาบทเหล่านั้น คำใดที่ข้าพเจ้าพึงกล่าว คำนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในฉานวิภังค์แล.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอะไรไว้ ด้วยคำเป็นต้นว่า "โส อมิณา จ" ดังนี้

ตอบว่า พระองค์ทรงแสดงปัจจัยสมบัติ คือ การถึงพร้อมด้วยปัจจัยของภิกษุผู้อยู่ในป่า ด้วยว่าปัจจัย ๔ คือ ศีลขันธ์ ๑ อินทรีย์สังวร ๑ สติสัมปชัญญะ ๑ ความสันโดษ ๑ เหล่านี้ไม่มีแก่ภิกษุใด การอยู่ในป่า ก็ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ภิกษุนั้น หมายความว่า ภิกษุนั้นจะต้องถึงความเป็นผู้อันใคร ๆ พึงตำหนิตีเตียน กล่าวเปรียบด้วยสัตว์เดรัจฉาน และนายพรานป่า. เทวดาผู้สิงอยู่ในป่า ย่อมประกาศคำให้ได้ยินเสียงอันน่ากลัวว่า จะมีประโยชน์อะไร ด้วยการอยู่ป่าของผู้ลามกเห็นปานนี้ พวกมนุษย์ทั้งหลายจะพากันเอามือลูบคลำศีรษะกระทำอาการให้เธอหนีไป ความไม่มีศขของเธอย่อมพึงไปว่า ภิกษุชื่อโน้นเข้าไปอยู่ป่าแล้วสร้างกรรมอันลามกอย่างนี้ ๆ ก็ปัจจัย ๔ เหล่านี้มิได้อยู่แก่ภิกษุใด การอยู่ในป่าก็ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ภิกษุนั้น เพราะว่า เมื่อเธอพิจารณาศีลของตน เมื่อไม่เห็นจุดตำต่างแต่สักอย่างหนึ่ง เธอก็จะยังปีติปราโมชให้เกิดขึ้นแล้ว ก็พิจารณาปีตินั้นอยู่ โดยความเสื่อมไปสิ้นไป แล้วย่อมหยั่งลงสู่ภูมิแห่งพระอริยะ. เหล่าเทพทั้งหลายที่สถิตอยู่ในปามีใจเป็นของตน

มีจิตใจเบิกบาน ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณ ด้วยเหตุนี้ ยศของภิกษุนั้น ย่อมแผ่กว้างออกไป เหมือนหยาดน้ำมันที่บุคคลใส่เข้าไปในน้ำ ย่อมแผ่ขยายกว้างออกไป ฉะนั้น.

บทว่า "วิวิตถุ" เป็นต้น มีความเหมือนคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังนั่นแหละ. คำใดที่ควรกล่าวในฐานะมีประมาณเท่านั้นว่า "โส เอว สมานะจิตเต จิตฺเตฯ เปฯ ยถากัมมุเปเค สตุเต ปชานาติ" ดังนี้ คำนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล. บัณฑิตพึงทราบ จตุตถฌานจิต อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ในคำว่า "โส เอว สมานะจิตเต" แห่งตติยวิชา คือ วิชาที่ ๓ ได้แก่ อาสวักขญาณ. ชื่อว่า "อาสวานํ ขยณานาย" ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ พระอรหัตมรรคญาณ. ก็พระอรหัตมรรค อันยังอาสวะกิเลสให้พินาศ ท่านเรียกว่า "อาสวานํ ขโย" แปลว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. จริงอยู่ ญาณในอรหัตมรรคญาณนั้น ท่านเรียกว่า "อาสวานํ ขโย" เพราะเป็นธรรมอันนับเนื่องในอรหัตมรรคนั้น. ชื่อว่า "จิตฺตํ อภินิหนามเต" ได้แก่ วิปัสสนาจิตของเขา ย่อมมุ่งไป.

ในคำทั้งหลาย มีคำว่า "โส อิทํ ทุกฺขํ" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบ เนื้อความอย่างนี้ว่า ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอด ทุกขัตถ์จะแม้ทั้งปวงตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสว่า "เอตฺตํ ทุกฺขํ น อโตะ ภัยโย" แปลว่า ทุกข์มีประมาณเท่านี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้. ก็ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอดค้นหาอันเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์นั้นตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสว่า "อโย ทุกฺขสมุทโย" สภาวะธรรมนี้เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์. ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอด ซึ่งพระนิพพานอันเป็นที่ถึงความดับคือไม่เป็นไปของธรรมแม้ทั้งสองเหล่านั้นตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสว่า "อโย ทุกฺขนิโรธ" สภาวะ-

ธรรมนี้เป็นที่ดับทุกข์. ก็ภิกษุย่อมรู้ทั่ว คือ ย่อมแทงตลอดอริยมรรค อันเป็นสัมปทาปะกะเหตุแห่งพระนิพพานนั้นตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งรสรว่า "อัย ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา" สภาวธรรมนี้ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัจจะทั้งหลายโดยสรุปอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสัจจะโดยปริยาย ด้วยอำนาจกิลเลส พระองค์จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "อิเม อาสวา."

ชื่อว่า "ตสฺส เอวฺ ขานโต เอวฺ ปสฺสโต" ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสประโยชน์อันถึงที่สุดพร้อมด้วยวิปัสสนาแก่ภิกษุผู้นั้น ผู้รู้อยู่อย่างนี้ผู้เห็นอยู่อย่างนี้. บทว่า "กามาสวา" ได้แก่ (ย่อมพ้น) จากกามาสวะ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงขณะแห่งมรรค ด้วยบทนี้ว่า "วิมุจฺจติ" ซึ่งแปลว่า กำลังหลุดพ้น. ทรงแสดงขณะแห่งผล ด้วยบทนี้ว่า "วิมุตฺตสมิ" แปลว่า หลุดพ้นแล้ว. ก็จิตในขณะแห่งมรรค ชื่อว่า กำลังหลุดพ้น จิตในขณะแห่งผลชื่อว่า หลุดพ้นแล้ว. ย่อมทรงแสดงญาณในปัจจุบันขณะ ด้วยคำนี้ว่า "วิมุตฺตสมิ วิมุตฺตมิตฺติ ฌานํ " เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว ทรงแสดงภูมิแห่งปัจจุเวกขณะญาณนั้น ด้วยคำว่า "ชาติ จินา" เป็นต้น. ก็พระจินาสพนั้นเมื่อพิจารณาด้วยญาณนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาติของท่านสิ้นแล้ว. บทว่า "วุธิตํ " ได้แก่ อยู่แล้ว คืออยู่จบแล้ว คือกระทำแล้ว ประพฤติเสร็จกิจแล้ว อธิบายว่า สำเร็จกิจแล้ว. บทว่า "พฺรหฺมจฺริยํ " ได้แก่ มรรค-พรหมจรรย์.

ก็ พระเสกขบุคคล ๗ จำพวก กับ กัลยาณปุณฺณชน ชื่อว่า ย่อมอยู่ อยู่ ประพฤติพรหมจรรย์ พระจินาสพ ชื่อว่า มีการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อพระจินาสพ ท่านพิจารณาการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของท่าน ท่านย่อมรู้ชัดว่าพรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว. สองบทว่า "กตํ

กรณีย "อธิบายว่า กิจแม้ ๑๖ อย่างในสังจะทั้ง ๔ ที่พระจินาสพทำให้สำเร็จแล้ว ด้วยสามารถปริญญากิจ ปหานกิจ สังคิกิริยากิจ และภาวนากิจ ด้วยมรรคทั้ง ๔. จริงอยู่ กัลยาณปฤษนเป็นต้น กำลังทำกิจนั้นอยู่ แต่พระจินาสพทำกิจนั้นสำเร็จแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อพระจินาสพพิจารณากรณียกิจของตน ท่านย่อมทราบชัดว่า **"กตฺ กรณีย "** แปลว่า กรณียกิจเรากระทำเสร็จแล้ว. ชื่อว่า **"นาปริ อิตฺตตฺตาย"** ความว่า พระจินาสพ ย่อมทราบชัดว่า "บัดนี้ กิจด้วยการเจริญมรรคอื่นอีก ย่อมไม่มี จะด้วยการเจริญกิจในที่นี้ หรือด้วยการเจริญกิจ ๑๖ อย่าง หรือด้วยการสิ้นกิเลสก็ตาม.

[๑๓๖] ๑. **สรวคบุคคล บุคคลผู้มีราคะ เป็นไฉน ?**

บุคคลใด ละราคะยังไม่ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า **ผู้มีราคะ**

๒. **สโทสบุคคล บุคคลผู้มีโทสะ เป็นไฉน ?**

บุคคลใด ละโทสะยังไม่ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า **ผู้มีโทสะ**

๓. **สโมหบุคคล บุคคลผู้มีโมหะ เป็นไฉน ?**

บุคคลใด ละโมหะยังไม่ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า **ผู้มีโมหะ**

๔. **สมานบุคคล บุคคลผู้มีมานะ เป็นไฉน ?**

บุคคลใด ละมานะยังได้ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า **ผู้มีมานะ**.

อรรถกถาบุคคลผู้มีราคะเป็นต้น

วินิจฉัยในคำทั้งหลาย มีคำว่า "ผู้มีราคะ" เป็นต้น. บทว่า "อุปปหิโน" ความว่า ผู้ประหารราคะยังไม่ได้ ด้วยวิกขัมภนปหาน หรือ ด้วยตทังคปหาน.

[๑๓๗] ๑. บุคคล ผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ปัญญา ที่เห็นแจ้งในธรรมกล่าวคือ อธิปัญญา เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้สมาบัติที่สหรรคด้วยรูป หรือสหรรคด้วย อรูป แต่ไม่ได้โลกุตตรมรรค หรือโลกุตตรผล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ได้ เจโตสมณะในภายใน แต่ไม่ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญา.

๒. บุคคล ผู้ได้ปัญญาเห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญา แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้โลกุตตรมรรค หรือโลกุตตรผล แต่ ไม่ได้สมาบัติที่สหรรคด้วยรูป หรือสหรรคด้วยอรูป บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็น ผู้ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญา แต่ไม่ได้เจโต- สมณะในภายใน.

๓. บุคคล ผู้ได้เจโตสมณะในภายใน ด้วย ได้ปัญญา ที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคืออธิปัญญาด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้สมบัติที่สหคด้วยรูป หรือ สหคด้วยอรูป เป็นผู้ได้โลกุตตรมรรคหรือโลกุตตรผล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคือ อธิปัญญาด้วย.

๔. บุคคล ผู้ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน ด้วย ไม่
ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรม กล่าวคืออธิปัญญาด้วย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ได้สมบัติที่สหคด้วยรูป หรือ สหคด้วยอรูป ไม่เป็นผู้ได้โลกุตตรมรรคหรือโลกุตตรผล บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ได้เจโตสมณะในภายในด้วย ไม่ได้ปัญญาที่เห็นแจ้งในธรรมกล่าวคืออธิปัญญาด้วย.

อรรถกถาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน ฯลฯ เป็นต้น

วินิจฉัย ในคำทั้งหลายมีคำว่า "ลาภี โหติ" เป็นต้น. บทว่า "ลาภี" แปลว่า ผู้มีปกติได้ คือ ได้เฉพาะแล้วดำรงอยู่. สองบทว่า "อชฺมุคฺตฺตฺ เจโตสมณฺณสฺส" ได้แก่ เจโตสมณะที่บังเกิดขึ้นในจิตของตน กล่าวคือ เป็นไปในภายในของตนเอง. บทว่า "อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย" ความว่า ด้วยวิปัสสนา คือ อธิปัญญา ที่เป็นไปด้วยสามารถแห่งอนิจจลักษณะ เป็นต้น ในธรรมชั้นทั้งหลาย. บทว่า "รูปสทฺคตาณํ " ได้แก่ รูปาวจรสมบัติที่มีรูปนิमितเป็นอารมณ์. บทว่า "อรูปสทฺคตาณํ " ได้แก่ อรูปสมบัติซึ่งไม่มีรูปนิमितเป็นอารมณ์. ก็ในอธิการนี้ พึงทราบว่าเป็นบุคคลพวกที่ ๑ ได้แก่

ปฤชนผู้มีสมบัติ ๘, บุคคลพวกที่ ๒ ได้แก่ พระอริยสาวกผู้สุกขวิปัสสก บุคคลพวกที่ ๓ ได้แก่ พระอริยสาวกผู้ได้สมบัติ ๘, บุคคลพวกที่ ๔ ได้แก่ โลภีย-ปฤชน.

[๑๓๘] ๑. อนุโสตกามีบุคคล บุคคลผู้ไปตามกระแส เป็น
ไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเสพกาม ย่อมกระทำความอันลามก นี้
เรียกว่าบุคคลผู้ไปตามกระแส.

๒. ปฏิโสตกามีบุคคล บุคคลผู้ไปทวนกระแส
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เสพกามและไม่กระทำความอันลามก บุคคล
นั้น ถึงจะมีทุกข์ มีโทมนัส มีหน้าซุมด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ก็ยังประพฤติดุพ-
การยบบริบูรณ์บริสุทธิอยู่ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไปทวนกระแส.

๓. จิตัตตบุคคล บุคคลผู้ตั้งตัวได้แล้ว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดผุดขึ้น เพราะความสิ้นไปแห่ง
โอรัมภาคิยสัญโญชน ๕ ปรีนิพพานในโลกนั้น มีการไม่กลับมาจากโลกนั้น
เป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ตั้งตัวได้แล้ว.

๔. บุคคล ผู้ข้ามถึงฝั่งยืนอยู่บนบก เป็นพราหมณ์
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะรู้
ยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอริยาบถอยู่ในทิฏฐธรรม บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ข้ามถึงฝั่ง
ยืนอยู่บนบก เป็นพราหมณ์.

อรรถกถาบุคคลผู้ไปตามกระแสเป็นต้น

วินิจฉัย ในคำว่า "อนุโสตกามิ" คือ ผู้ไปตามกระแส เป็นต้น.
บทว่า "อนุโสตกามิ" พึงทราบได้แก่ ปุณฺชนผู้ไปตามกระแส คือ วัฏฏะ
ผู้จมลงในกระแสคือ วัฏฏะ. บทว่า "ปฐฺโสตกามิ" คือ ผู้ไปทวนกระแส.
คำว่า "ปฐฺโสตกามิ" นี้เป็นชื่อของท่านผู้ไม่ไปตามกระแส แต่ไปทวนกระแส.
ชื่อว่า "ปาปญฺจ กมฺมํ น กรโติ" ได้แก่ ผู้ไม่ก้าวก้าวบัญญัติกระทำบาป.
ชื่อว่า "สหาปี ทุกฺเขน สหาปี โทมนสฺสเสน" ความว่า ครั้นเมื่อกิเลส
อันเป็นปรีชญาณยังมีอยู่ ย่อมกระทำความกรรมอันลามก แม้กับด้วยทุกข์โทมนัส
ที่เกิดขึ้น. บทว่า "ปรีปฺปญฺญํ" ได้แก่ บรรดาสิกขาทั้ง ๓ ไม่บกพร่องแม้
สักอย่าง. บทว่า "ปรีสุทฺธํ" ได้แก่ ไม่มีอุปกิเลส. บทว่า "พฺรหฺมจฺริยํ"
แปลว่า ประพฤติธรรมอันประเสริฐที่สุด. พระโสดาบัน และพระสกทาคามี
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยวาระนี้.

ถามว่า ก็บุคคลเหล่านี้ ร้องให้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์หรือ ?

ตอบว่า ถูกแล้ว ท่านเหล่านี้ ชื่อว่าร้องให้ประพฤติพรหมจรรย์ โดย
การร้องให้ ด้วยอำนาจของกิเลส. แม้ภิกษุผู้ปุณฺชนสมบุรณด้วยศีล พระผู้มี
พระภาคเจ้าก็ทรงสงเคราะห์เข้าในบทว่า "พฺรหฺมจฺริยํ" นี้เหมือนกัน. บทว่า
"จิตฺตโต" ได้แก่ ผู้มีการดำรงตัวอยู่ได้เป็นสภาพ ก็พระอนาคามี ชื่อว่า ดำรง
ตัวอยู่ได้เป็นสภาพ เพราะท่านเป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหว ด้วยกามราคะ และ
พยาบาท และเป็นผู้ไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. บทว่า "ติณฺโณ"
ได้แก่ ผู้ข้ามกระแสแห่งตัณหา. บทว่า "ปารคฺโต" ได้แก่ ผู้ถึงฝั่งคือ พระ-
นิพพาน. สองบทว่า "ผลํ ติณฺณจติ" ได้แก่ ยืนอยู่บนบก คือ อรหัตผลและ
สมาปัตติผล. บทว่า "เจโตวิมุตฺติ" ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า "ปญฺญาวิมุตฺติ"

ได้แก่ ผลญาณ. สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า พระจินาสพ ผู้ข้าม
กระแสตัณหาไปแล้ว ถึงฝั่ง คือ พระนิพพานแล้ว ยืนอยู่บนบก คือ อรหัตผล
และสมาปัตติผล ท่านเรียกว่าเป็น "พราหมณ์". ก็พระจินาสพนี้ชื่อว่าเป็น
พราหมณ์ เพราะท่านเป็นผู้มีบาปอันลอยเสียแล้ว.

[๑๓๕] ๑. บุคคล ผู้มีสุทธะน้อย และไม่ได้ประโยชน์เพราะ

สุทธะ เป็นไฉน ?

สุทธะ คือ สุตตะ เกยยะ เวชยาภรณ์ะ คาคา อุทาน อติวุตตะกะ ชาตกะ
อัพภูตธรรม เวทัลละ ของบุคคลบางคนในโลกนี้มีน้อย บุคคลนั้นไม่รู้ธรรมดา
ไม่รู้ธรรมแห่งสุทธะอันน้อยนั้น ไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า ผู้มีสุทธะน้อย และไม่ได้ประโยชน์เพราะสุทธะนั้น.

๒. บุคคล ผู้มีสุทธะน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะ

สุทธะ เป็นไฉน ?

สุทธะ คือ สุตตะ เกยยะ เวชยาภรณ์ะ คาคา อุทาน อติวุตตะกะ
ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ ของบุคคลใดในโลกนี้มีน้อย บุคคลนั้นรู้ธรรมดา
รู้ธรรมของสุทธะน้อยนั้น เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า
ผู้มีสุทธะน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะสุทธะ.

๓. บุคคล ผู้มีสุทธะมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะ

สุทธะ เป็นไฉน ?

สุตะ คือ สุตะ เกยยะ เวชยาकरणะ คาคา อุทาน อติวุตตะกะ ชาตกะ
อัပ္ภุตธรรม เวทัลละ ของบุคคลบางคนในโลกนี้มีมาก บุคคลนั้นไม่รู้orro
ไม่รู้ธรรมของสุตะอันมากนั้น ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลอย่างนี้
ชื่อว่า ผู้มีสุตะมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะสุตะ.

๔. บุคคล ผู้มีสุตะมาก และได้ประโยชน์เพราะ

สุตะ เป็นไฉน ?

สุตะ คือ สุตะ เกยยะ เวชยาकरणะ คาคา อุทาน อติวุตตะกะ ชาตกะ
อัပ္ภุตธรรม เวทัลละ ของบุคคลบางคนโลกนี้มีมาก บุคคลนั้นรู้orro ธรรม
ของสุตะอันมากนั้น เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า
ผู้มีสุตะมาก และได้ประโยชน์เพราะสุตะ.

อรรถกถาบุคคลผู้มีสุตะน้อย เป็นต้น

วินิจฉัยในคำว่า "ผู้มีสุตะน้อย" เป็นต้น.ชื่อว่า "อปปกั สุตฺ โหติ"
ความว่า สุตะ คือ การฟัง การเรียน ในนวังคสัตถุศาสน์ มีบางส่วน คือ
มีนิดหน่อยเท่านั้น. ชื่อว่า "น อตฺถมญฺญาย น ธมฺมญฺญาย ธมฺมานุ-
ธมฺมปฏิปนฺโน โหติ" ความว่า เป็นผู้รู้บาติ อรรถกถา แล้วปฏิบัติธรรม
อันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น อันสมควรแก่โลกุตตรธรรม ย่อมไม่มีแก่เขา. ใน
บททั้งปวง บัณฑิตพึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้.

[๑๔๐] ๑. สมณมจลบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เชื่อว่าเป็นพระโสดาบัน เพราะความสิ้นไปแห่ง
สัญโญชน์ ๓ มีอันไม่ตกไปในอบายภูมิ เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้จักตรัสรู้ในเบื้อง
หน้า บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว.

๒. สมณปทุมบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะบัวหลวง

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้เชื่อว่า เป็นพระสกทาคามี เพราะความสิ้นไป
แห่งสัญโญชน์ ๓ เพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง จะมาสู่โลกนี้อีก
เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ก็จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะ
บัวหลวง.

๓. สมณปฺณทริกบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะบัวขาว

เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดผุดขึ้น เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัม-
ภาคิยสัญโญชน์ ๕ และปรินิพพานในเทวโลกนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้น
เป็นธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะบัวขาว.

๔. สมณสุขุมาลบุคคล บุคคลผู้เป็นสมณะสุขุมาล

ในหมู่สมณะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ รู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล้ว
สำเร็จอิริยาบถอยู่ ในทิวาสธรรมเทียว บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมณะสุขุมาล
ในหมู่สมณะดังนี้แล.

จบบุคคล ๔ จำพวก

อรรถกถาบุคคลผู้เป็นสมณะไม่หวั่นไหว เป็นต้น

วินิจฉัยในคำว่า "สมณมจโล" เป็นต้น. บทว่า "สมณมจโล"
แก้เป็น สมณจโล ซึ่งแปลว่า สมณะผู้ไม่หวั่นไหว ม อักษรกระทำการ
เชื่อมบทไว้ อธิบายว่าบุคคลผู้เป็นสมณะ เป็นผู้ไม่หวั่นไหว คือ ผู้เป็นสมณะ
ย่อมเป็นผู้มีจิตมั่นคง. สองบทว่า "อัย วุจฺจติ" ความว่า พระโศคาบันนี้
ท่านเรียกว่า "สมณมจโล" เพราะท่านเป็นผู้ตั้งมั่นด้วยศรัทธา (อจลศรัทธา)
อันเป็นเหตุมั่นคงเกิดแล้วในพระศาสนา. ส่วนพระสกทาคามี พระองค์ตรัสว่า
"สมณปทุโม" คือ สมณะบัวหลวง เพราะเกิดสัจเป็นเครื่องยินดียังมีอยู่.
ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า "ก็ชื่อว่า อรรถแห่ง ปทุม ศัพท์ ในคำว่า
สมณปทุโม" นี้ ว่ามีความยินดีเป็นอรรถ (รตฺตตฺตฺโต). พระอนาคามี
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "สมณปฺนุฑฺธิโก" คือ สมณะบัวขาว เพราะ
ท่านไม่มีกิเลสอันเป็นเครื่องยินดี กล่าวคือ กามราคะ ท่านอธิบายว่า "ก็
ชื่อว่า อรรถแห่ง ปฺนุฑฺธิกะ ศัพท์ ในคำว่า "สมณปฺนุฑฺธิโก" นี้ ว่ามี
ความสะอาดเป็นอรรถ. ก็พระจิณาสพ พระองค์ตรัสว่า ชื่อว่า สมณสุขุมาล
ในสมณะทั้งหลาย เพราะความเป็นผู้ไม่มีกิเลสทั้งหลาย อันกระทำความ
กระด้าง. ก็พระจิณาสพนี้ ชื่อว่าเป็นสมณะ ผู้สุขุมาลโดยแท้ เพราะอรรถว่า
ท่านเป็นผู้มีทุกข์น้อย ดังนี้แล.

อธิบายบุคคล ๔ จำพวก จบเพียงนี้

ปัญจกนิเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๕ จำพวก

[๑๔๑] ๑. บรรดาบุคคลที่ได้แสดงไว้แล้วนั้น ๆ บุคคลนี้ใด ต้องอาบัติด้วยเดือดร้อนด้วย ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลเหล่านั้น บุคคลนั้นเป็นผู้อันบุคคลที่ ๕ คือ พระชินาสพพิงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมมีแก่ท่านแล อาสวะทั้งหลายเกิดแต่ความเดือดร้อน ย่อมเจริญยิ่งแก่ท่าน ทางดีที่สุดของท่านผู้มีอายุ จงละอาสวะทั้งหลายที่เกิดแต่การต้องอาบัติ จงบรรเทาอาสวะทั้งหลาย อันเกิดแต่ความเดือดร้อน จงยังจิตและปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๒. บุคคลนี้ใด ต้องอาบัติ แต่ไม่เดือดร้อน ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือ แห่งอกุศลธรรมอันลามก ที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลเหล่านั้น บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้อันบุคคลที่ ๕ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมมีแก่ท่านแล้ว อาสวะทั้งหลายเกิดแต่ความเดือดร้อน ย่อมไม่เจริญยิ่งแก่ท่าน ทางดีที่สุดของท่านผู้มีอายุ จงละอาสวะทั้งหลาย ซึ่งเกิดแต่การต้องอาบัติ จงยังจิตและปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๓. บุคคลนี้ใด ไม่ต้องอาบัติ แต่มีความเดือดร้อน ทั้งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามก ซึ่งเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้น เป็นผู้อันบุคคลที่

๕ พึงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมไม่มีแก่ท่าน
แล อาสวะทั้งหลายเกิดแต่ความเดือดร้อน ย่อมไม่เจริญยิ่งแก่ท่าน ทางที่ดีที่
สุด ท่านผู้มีอายุ จงบรรเทาอาสวะทั้งหลายซึ่งเกิดแต่ความเดือดร้อน จงยังจิต
และปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๔. บุคคลใด ไม่ต้องอาบัติ ไม่มีความเดือดร้อน ทั้งไม่รู้ตามความ
เป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งอกุศล-
ธรรมอันลามก ซึ่งเกิดแล้วแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นเป็นผู้อันบุคคลที่ ๕ พึง
กล่าวอย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายซึ่งเกิดแต่การต้องอาบัติ ย่อมไม่มีแก่ท่านแล
อาสวะซึ่งเกิดแต่ความเดือดร้อน ย่อมไม่เจริญยิ่งแก่ท่าน ทางดีที่สุด ขอท่าน
ผู้มีอายุ จงยังจิตและปัญญาให้เจริญ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านจักเป็นผู้เสมอ
ด้วยบุคคลที่ ๕ นี้.

๕. บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ อันบุคคลที่ ๕ คือ พระจีณาสพน์
กล่าวสอนอยู่อย่างนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะโดย
ลำดับ.

อรรถกถาปัญจกนิเทศ

อธิบายบุคคล ๕ จำพวก

บทว่า "ตตฺร" ได้แก่ บุคคลที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ในหนหลัง โดย
นัยเป็นต้นว่า "อารมฺภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหติ" เหล่านั้น. บทว่า "ยฺวามิ"
ตัดบทเป็น โย อมฺ . อารัมภะ ศัพท์ในคำว่า "อารมฺภติ" นี้ ย่อมเป็นไป
ในอรรถว่ากรรม คือการกระทำ ๑ ในกิริยา คือ กิจ ๑ ในหิงสนะ คือ การ
เบียดเบียน ๑ ใน อาปัตติวิติกมมะ คือ การลวงอาบัติ ๑

จริงอย่างนั้น อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า กรรม ในคำว่า "ยิ กิญจิ
ทุกขํ สมุโภติ สพุทฺธ อารมฺภปฺจฺยา" แปลว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิด
ขึ้น ทุกข์ทั้งหมดมีกรรมเป็นปัจจัย.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า กิริยา ในคำว่า "มหายญฺญา
มหารมฺภา น เต โหนฺติ มหปฺผลา" แปลว่า ชัยใหญ่ เป็น กิริยาที่ใหญ่
แต่ชัยเหล่านั้นไม่มีผลมาก.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า หิงสนะ คือ การเบียดเบียน ในคำนี้ว่า
"สมณํ โคตมํ อุตฺตมํ ปาณํ อารมฺภติ" แปลว่า ย่อมฆ่าสัตว์ อุทิศ
เจาะจงต่อพระสมณโคดม.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า วิริยะ คือ ความเพียร ในคำนี้ว่า
"อารมฺภ นิกฺกมฺล ยฺยชฺช พุทฺธสาสนเณ" แปลว่า ท่านทั้งหลาย จง
ปรารภความเพียร จงบากบั่น จงประกอบธุระในพระพุทธานุสาสนา.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า วิโกปนะ คือ การพรากรทำลาย ใน
คำนี้ว่า "พืชคามภูตคามสมารฺมฺภา ปฏฺวิโร โหติ" แปลว่า ภิกษุ
เว้นขาดจากการพรากรพืชคามและภูตคาม.

อารัมภะศัพท์นี้มาในอรรถว่า อาปัตติวิติกกมะ คือการลวงอาบัติ
ของภิกษุ ในคำนี้ว่า "อารมฺภติ วิปฺปฏิสํวโร โหติ" แปลว่า ภิกษุต้อง
อาบัติย่อมเป็นผู้เดือดร้อน. เพราะฉะนั้น จึงมีเนื้อความในที่นี้ว่า ภิกษุยอม
ต้องอาบัติ ด้วยสามารถแห่งการลวงอาบัติด้วย และยอมเป็นผู้เดือดร้อน
เพราะการต้องอาบัตินั้นเป็นปัจจัยด้วย ดังนี้.

บทว่า "เจโตวิมุตฺติ" ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า "ปญฺญาวิมุตฺติ"
ได้แก่ผลญาณ. ข้อว่า "ยถาภูตํ นปฺปชานาติ" ได้แก่ ย่อมไม่รู้ตามความเป็น

จริง เพราะความที่ตนเป็นผู้ยังไม่บรรลुकุณพิเศษ. บทว่า "ยตุตฺต" ตัก
บทเป็น ยตุต อตฺต แปลว่า ของบุคคลนั้นมีอยู่ ในที่ใด. อธิบายว่า อกุศล
ธรรมอันลามก อันเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ เพราะถึง
ฐานะใด.

ถามว่า ก้อกุศลธรรมเหล่านั้นถึงฐานะอะไรแล้ว จึงดับไปโดยไม่
เหลือ.

ตอบว่า ถึงฐานะคือพระอรหัตมรรค จึงดับไปโดยไม่เหลือ.

ก็ อกุศลธรรม อันลามกของท่านผู้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว ชื่อว่า ดับ
ไปแล้วโดยไม่เหลือ แม้เมื่อความเป็นอย่างนั้นมิอยู่ ผลจิตเท่านั้น ฟังทราบ
ว่าท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งมรรคในที่นี้. บทว่า "อารมฺภา" ได้แก่
เกิดจากการล่วงอาบัติ. บทว่า "วิปฺปฏิสารา" ได้แก่ เกิดจากความเดือด
ร้อน. บทว่า "ปวทุณฺหิ" ได้แก่ อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญด้วยการเกิดขึ้น
บ่อย ๆ. บทว่า "สาธุ" ได้แก่ ความดีที่เกิดจากการขอร้อง. มีคำอธิบาย ที่ท่าน
กล่าวไว้ดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ก็กรรมอันพลังพลาคมิอยู่เพียงไรหนอ แม้เมื่อ
ความเป็นอย่างนั้นมิอยู่ ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านผู้มีอายุ ขอท่านผู้มีอายุ จง
ละอาสวะที่เกิดจากการต้องอาบัติ ด้วยการแสดงอาบัติของภิกษุผู้ควรแสดง
ด้วยการออกจากอาบัติของภิกษุผู้ควรออกจากอาบัติ ด้วยการกระทำให้แจ้งซึ่ง
อาบัติของภิกษุผู้ควรกระทำ ให้แจ้ง แล้วบรรเทาซึ่งอาสวะทั้งหลายอันเกิดจาก
ความเดือดร้อน ด้วยการพิจารณาถึงภาวะที่ตนตั้งอยู่ในส่วนแห่งความบริสุทธิ์
แล้วจงนำอาสวะทั้งหลายออก แล้วจงยังวิปัสสนาจิต และ วิปัสสนาปัญญา
ให้เจริญเกิด.

ชื่อว่า "อมนา ปญฺเจเมน ปุคฺคเลน" ได้แก่ บุคคลผู้เป็นพระ-
จินาสพเป็นที่ ๕ นั้น. สองบทว่า "สมสโม ภวิสฺสตี" อธิบายว่า ผู้อัน
พระจินาสพพึงโอวาทอย่างนี้ว่า "จักเป็นผู้เสมอ ด้วยความเป็นผู้เสมอกันด้วย
โลกุตตรคุณ นั้นแหละ". ชื่อว่า "นารมฺภติ น วิปฺปฏิสํสริ โหตี" ได้แก่
ภิกษุผู้ต้องอาบัติ. ก็เพื่อจะแสดงอาบัตินั้นจึงแสวงหาภิกษุผู้ชอบพอกัน เพราะ
ฉะนั้นเธอจึงไม่เป็นผู้เดือดร้อน.

ท่านอรรถกถาจารย์ได้กล่าวคำอธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตร-
นิกายว่า "เธอยอมเป็นผู้ไม่เดือดร้อนเพราะออกจากอาบัติได้แล้ว". ชื่อว่า
"นารมฺภติ น วิปฺปฏิสํสริ โหตี" ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติ แต่เพราะเธอ
เป็นผู้ไม่ฉลาดในวินัยบัญญัติ เป็นผู้มีความสำคัญอนาบัติ ว่าเป็นอาบัติ จึง
มีความวิปปฏิสาร คือ เดี๋ยวร้อน. แต่ในอังคุตตรนิกายอรรถกถา อธิบายว่า
ภิกษุต้องอาบัติครั้งเดียว ออกจากอาบัตินั้นแล้วภายหลังไม่ต้องอาบัติแม้ไร ๆ
อีกก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอก็ไม่อาจเพื่อจะพ้นจากความวิปปฏิสารได้. ชื่อว่า
"น นารมฺภติ น วิปฺปฏิสํสริ โหตี" ความว่า ทั้งไม่ต้องอาบัติ ทั้งไม่
เดือดร้อน.

ถามว่า ก็บุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ และไม่เดือดร้อนนั้นเป็นไหน.

ตอบว่า บุคคลผู้มีความเพียรอันสละแล้ว. อธิบายว่า ก็บุคคลผู้มีความ
เพียรอันสละแล้วนั้น แม้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ย่อมไม่บำเพ็ญข้อปฏิบัติด้วยการ
คิดว่า ประโยชน์อะไรของเราด้วยการปรินิพพานในพุทธกาลนี้ เราจักปรินิพ-
พานในสมัยแห่งพระเมตเตยยสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอนาคตกาล. แม้เธออัน
ใคร ๆ พึงโอวาทว่า "ผู้มีอายุเป็นผู้ประมาทอยู่เพื่อประโยชน์อะไร ขึ้นชื่อว่า
คติของปุถุชนเป็นของไม่แน่นอน ท่านผู้มีอายุ ก็ใครเล่าจะรู้ว่า บุคคลพึงได้

หรือไม่ได้ซึ่งความเป็นผู้มีหน้าเฉพาะต่อพระเมตเตยยสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ท่านจึงเจริญวิปัสสนา เพื่อต้องการแก้พระอรหัตเกิด. คำที่เหลือบันทึกพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในบททั้งปวงนั้นแหละ.

[๑๔๒] ๑. บุคคล ให้แล้วดูหมิ่น เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เกสัชบริหารแก่บุคคลใด แล้วพูดแก่บุคคลนั้นว่า คนนี้ได้แต่รับของที่เขาให้ ดังนี้ ชื่อว่า ให้แล้วดูหมิ่นบุคคลนั้น บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ให้แล้วดูหมิ่น.

๒. บุคคล ดูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ คนยอมอยู่ร่วมกับด้วยบุคคลใด ลิ่น ๒ ปี หรือ ๓ ปี ย่อมดูหมิ่นบุคคลนั้นด้วยการอยู่ร่วม บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ดูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม.

๓. บุคคล ผู้เชื่อง่าย เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อเขาสรรเสริญ หรือติเตียนผู้อื่น ย่อมเชื่อทันที บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้เชื่อง่าย.

๔. บุคคล ผู้โลเล เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความไม่จริงจัง มีความรักดีไม่จริงจัง มีความรักไม่จริงจัง มีความเลื่อมใสไม่จริงจัง บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โลเล.

๕. บุคคล ผู้โง่งมงาย เป็นไหน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้กุศลธรรม อกุศลธรรม ย่อมไม่รู้
สภาวะธรรม อนวัชชธรรม ย่อมไม่รู้หีนธรรม ปณิธธรรม ย่อมไม่รู้ธรรม
ที่มีส่วนเปรียบด้วยของคำและของขาว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โง่งมงาย.

อรรถกถาบุคคลให้แล้วดูหมิ่นเป็นต้น

ภิกษุรูปหนึ่งมีบุญมาก ย่อมเป็นผู้มีปกติได้ปัจจัย ๔ เธอได้ปัจจัย ๔
มีจีวรเป็นต้นแล้วย่อมถามโดยเอื้อเพื่อจะภิกษุรูปอื่นผู้มีบุญน้อย เธอขึ้นเมื่อ
ภิกษุผู้มีบุญมากถามอยู่บ่อย ๆ จึงรับเอาปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้นไป ที่นั้น
ภิกษุผู้มีบุญมากโกรธภิกษุผู้มีบุญน้อยนั้นน้อยหนึ่ง ประสงค์จะให้เธอเกิด
ความเก้อเขิน จึงกล่าวว่า ภิกษุนี้ไม่ได้ปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น ตาม
ธรรมดาของตน เพราะอาศัยเราจึงได้. บุคคลนี้จึงชื่อว่า ให้แล้วดูหมิ่น.

ก็บุคคลคนหนึ่งเมื่ออาศัยอยู่กับบุคคลคนหนึ่ง ๒-๓ ปี เขากระทำ
ความเคารพในบุคคลนั้นอยู่แต่กาลก่อน ต่อมาภายหลังเมื่อเวลาผ่านไป ๆ ไม่
กระทำความเคารพยำเกรงคือ ไม่ลุกขึ้นจากอาสนะบ้าง ไม่ไปสู่ที่บำรุงบ้าง
บุคคลนี้ชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นด้วยการอยู่ร่วม.

บทว่า "อาเรยฺยมุโข" ได้แก่ ผู้เชื่อง่ายแต่ต้น อธิบายว่า ผู้มี
ความสำคัญอันตั้งไว้แล้วในคำแรกเท่านั้น. สองบทว่า "อริมุจฺจิตา โหติ"
"ได้แก่ ความเป็นผู้มีศรัทธา. ในคำว่า "อริมุจฺจิตา โหติ" นี้มีนัยดังต่อไปนี้
บุคคลคนหนึ่งกล่าวถึงภิกษุผู้มีสมณสาธูปนั้นแหละว่า "ภิกษุนี้ ไม่มีสมณสาธูป"
ผู้นั้นครั้นฟังคำนั้นแล้ว เชื่ออย่างมั่นคง คือ เชื่อถึงที่สุด แม้ภิกษุผู้ชอบพอ
กันรูปอื่นกล่าวว่า "ภิกษุนี้มีสมณสาธูป" ก็ไม่เชื่อฟังคำของภิกษุนั้นเลย เขา

กล่าวยืนยันว่าภิกษุรูปโน้นบอกข้าพเจ้าว่า "ภิกษุรูปนี้ ไม่มีสมณสารูป จึงเชื่อถ้อยคำของภิกษุรูปก่อนเท่านั้น. แม้บุคคลอื่นอีก ย่อมกล่าวถึงภิกษุผู้มีศีลว่าเป็นผู้ไม่มีศีล เธอเชื่อคำของผู้นั้นแล้ว แม้ภิกษุอื่นอีกกล่าวว่า "ภิกษุนี้ ไม่มีสมณสารูป ไม่ควรเข้าไปสู่สำนักของท่าน" ดังนี้ เธอไม่เชื่อถ้อยคำของผู้นั้น ย่อมเชื่อฟังถ้อยคำของภิกษุรูปก่อน เท่านั้น. บุคคลอื่นอีก ย่อมยึดถือถ้อยคำที่ผู้อื่นกล่าวถึงความดีบ้างความชั่วบ้างนั้นแหละ บุคคลเหล่านี้ชื่อว่า ผู้มีความเชื่อถ้อยอันตั้งไว้ อธิบายว่า ผู้มีความเชื่ออันตั้งไว้นี้ ฟังคำใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีความเชื่อถ้อยอันตั้งไว้ในคำนั้น ๆ.

บทว่า "โลโล" ความว่า เชื่อว่า เป็นผู้โลเล คือ ผู้หวั่นไหว เพราะความที่ตนเป็นผู้หวั่นไหวด้วยความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น เพราะเหตุที่ศรัทธาเป็นต้น เป็นธรรมชาติตั้งอยู่ชั่วกาลนิคหน้อย. บทว่า "อิตุตฺรสฺสทโท" ได้แก่ ผู้มีศรัทธาน้อย คือ มีศรัทธาไม่บริบูรณ์. แม้ในคำที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บุคคลผู้มีศรัทธาอันไม่จริงจังนี้ ย่อมเป็นไปด้วยสามารถแห่งการคบบ่อ ๆ ในอธิการนี้. เชื่อว่าความรัก จะเป็นความรักที่เกิดจากศรัทธาก็ดี จะเป็นความรักอันเกิดจากศรัทธาก็ดี ก็ควร. ความเลื่อมใส ก็คือความเลื่อมใสที่เกิดจากศรัทธานั้นแหละ. ข้อว่า "เอวํ ปุคฺคโล โลโล โหติ" ความว่า บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้โลเล เพราะความที่ตนเป็นผู้มีศรัทธานิคหน้อยเป็นต้น อธิบายว่า บุคคลผู้โลเลนี้ เป็นผู้มีฐานะอันไม่ตั้งมั่น จุฬผ้าที่ย้อมด้วยขมิ้น จุฬหลักที่ปักไว้ในกองแกลบ จุลูกฟักที่เขาวางไว้บนหลังม้า เขาย่อมเลื่อมใสโดยกาลครู่หนึ่ง ย่อมโกรธโดยกาลครู่หนึ่ง หมายความว่าประเดี๋ยวรักประเดี๋ยวชิง. ข้อว่า "มนุโห โมมฺหุโ" ความว่าบุคคลชื่อว่า โง่ เพราะไม่มีญาณ (อญาณ) ชื่อว่า จมจาย เพราะความเป็นผู้ไม่ฉลาด อธิบายว่า ผู้หลงใหลมาก.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕

จำพวก เป็นไหน ?

[๑๔๓] **นักรบอาชีพ ๕ จำพวก คือ**

๑. นักรบบางคนในโลกนี้ พอเห็นปลายธูลีเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบจำพวกที่ ๑ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๒. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลีแล้วยังอดทนได้ แต่ว่าพอเห็นปลายธงเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๒ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๓. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลียังอดทนได้ เห็นปลายธงยังอดทนได้ แต่พอได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก็เท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๓ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๔. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลียังอดทนได้ เห็นปลายธงยังอดทนได้ ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก็อดทนได้ แต่พอถูกอาวุธแม้แต่เล็กน้อย ย่อมเค็ดร้อนระตำระสาย นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๔ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

๕. นักรบอาชีพอื่นยังมีอยู่อีก คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้เห็นปลายธูลี เห็นปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก็ถูกอาวุธก็อดทนได้ นักรบ

นั้นขณะสงครามนั้นแล้วได้ชื่อว่า ผู้มีสงครามอันชนะวิเศษแล้ว ย่อมครอบครองความเป็นยอดนักรบนั้นนั่นแลไว้ได้ นักรบอาชีพบางคนแม้เห็นปานนี้ย่อมมีในโลกนี้ นี่เป็นนักรบอาชีพจำพวกที่ ๕ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก.

[๑๔๔] นักรบอาชีพ ๕ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในโลก

ฉนฺได บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในภิกษุฉนฺไดนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ๕ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ พอเห็นปลายธุลีเท่านั้น ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ย่อมดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุรพลในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว ถ้ามว่า ปลายธุลีของภิกษุนั้นเป็นอย่างไร ? คือ ภิกษุในศาสนานี้ ได้ยินข่าวว่าในบ้านหรือในนิคมชื่อนั้น มีสตรีหรือกุมาริรูปงามน่ารักน่าเลื่อมใส ประกอบพร้อมด้วยผิวพรรณและทรวดทรงอันงามยิ่ง ภิกษุนั้นครั้นได้ยินข่าวนั้นแล้ว ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุรพลในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาแล้วเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว นี่ชื่อว่าปลายธุลีของภิกษุนั้น นักรบอาชีพนั่น พอเห็นปลายธุลีเหล่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ แม้ฉนฺได ภิกษุนั้นก็อุปไมยฉนฺไดนั้น บุคคลบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพจำพวกที่ ๑ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๒. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ฐลียังอดทนได้ แต่พอเห็นปลายธงเท่านั้น ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด
ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจสืบทอดพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุพผล
ในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาแล้วเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว ปลาย
ธงของภิกษุนั้น เป็นอย่างไร ? คือ ภิกษุในศาสนานี้ไม่เพียงแต่ได้ย่นข้าวเล้า
ลือว่า ในบ้านหรือในนิคมชื่อนั้นมีสตรีหรือกุมารรูปงามน่าดูน่าเลื่อมใส ประ-
กอบพร้อมด้วยผิวพรรณและทรวดทรงอันงามยิ่งดังนี้ แต่เธอได้เห็นสตรีหรือ
กุมารรูปงาม น่าดูน่าเลื่อมใส ประกอบพร้อมด้วยผิวพรรณและทรวดทรงอัน
งามยิ่งด้วยตนเอง ครั้นเธอเห็นเข้าแล้วย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ไม่
ดำรงอยู่ได้ ไม่อาจสืบทอดพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุพผลในสิกขาออก
ให้ปรากฏ บอกลาสิกขา เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว นี่ชื่อว่าปลายธงของ
ภิกษุนั้น นักรบอาชีพนั่น เห็นปลายฐลียังอดทนได้แต่พอเห็นปลายธงเท่านั้น
ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อมไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู้รบได้แม้ฉันทใด ภิกษุนี้
ก็มีอุปไมยฉันทนั้น บุคคลบางคนเห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลผู้เปรียบ
ด้วยนักรบอาชีพจำพวกที่ ๒ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๓. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ฐลียังอดทนได้ ยังอดทนได้ แต่ว่าพอได้ย่นเสียดพลนิกายอีกทีก็เท่านั้น ย่อม
จมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจเพื่อสืบทอดพรหม-
จรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทุพผลในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาแล้ว
เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว การได้ย่นเสียดพลนิกายอีกทีของภิกษุนั้น เป็น
อย่างไร ? คือ มาตุคามในโลกนี้ เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ในป่า อยู่โคนไม้ หรือ
อยู่เรือนว่างเปล่าแล้ว ย่อมยิ้ม ย่อมทักทาย ย่อมซิกซี้ ย่อมขำเข้า เธอถูก

มาตุคามยืมยั่ว ทักทาย ชิกชี ยั่วเย้าอยู่ ย่อมจมอยู่ในมิจฉาวิตก ย่อมหยุด
ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้ ย่อมไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ แสดงความเป็นผู้ทรพล
ในสิกขาออกให้ปรากฏ บอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว นี่ชื่อว่า การ
ไฉนเสียงพลนิกายอีกทีของภิกษุนั้น นักรบอาชีพนั่น เห็นปลายธูติเห็นปลาย
ธง ย่อมอดทนได้ แต่พอไฉนเสียงดังเท่านั้น ย่อมชะงัก ย่อมหยุด ย่อม
ไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่อาจเข้าสู่รบ แม้ฉันทใด ภิกษุนี้ก็มีอุปไมยฉันทนั้น บุคคล
บางคนแม้เห็นปานนี้ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพลคนที่
๓ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๔. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ธูติ เห็นปลายธง ไฉนเสียงพลนิกายอีกที ย่อมอดกลั้นได้ แต่เมื่อถูกอาวุธ
เล็กน้อย ย่อมเดือดร้อน ย่อมกระสับกระส่าย การถูกอาวุธเล็กน้อยของภิกษุ
นั้นเป็นอย่างไร ? คือ มาตุคามในโลกนี้เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ในป่า อยู่โคนไม้
อยู่เรือนว่างเปล่า ย่อมนั่งใกล้ชิด ย่อมนอนใกล้ชิด ย่อมกอดรัด ภิกษุนั้น
ถูกมาตุคามนั่งใกล้ชิด นอนใกล้ชิดกอดรัด ไม่แสดงความเป็นผู้ทรพลเพื่อลา
สิกขา แต่ ย่อมเสพเมถุนธรรม นี่ชื่อว่า การถูกอาวุธเล็กน้อยของภิกษุนั้น
นักรบอาชีพนั่น เห็นปลายธูติ เห็นปลายธง ไฉนเสียงพลนิกายอีกที ย่อม
อดทนไว้ได้ แต่ว่าย่อมเดือดร้อน ย่อมระส่ำระสายในเมื่อถูกอาวุธเล็กน้อย
แม้ฉันทใด ภิกษุนี้ ก็มีอุปไมยฉันทนั้น บุคคลบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลก
บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพลคนที่ ๔ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

๕. ภิกษุจำพวกอื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นปลาย
ธูติ เห็นปลายธง ไฉนเสียงพลนิกายอีกที ถูกอาวุธเล็กน้อย ย่อมอดทนได้
บุคคลนั้นชนะสงครามนั้นแล้ว ชื่อว่าผู้มีสงครามอันชนะวิเศษแล้ว ย่อมบรรลु

ความมีชัยในสงครามนั้นนั่นแล การได้ชัยชนะในสงครามของภิกษุนั้น เป็นอย่างไร ? คือ มาตุคามนางคนในโลกนี้เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ป่า อยู่โคนไม้ อยู่เรือนว่างเปล่า แล้วข้อมนั้งไถ่ชีวิต ข้อมนอนไถ่ชีวิต กอครัด ภิกษุนั้นถูกมาตุคามนั้งไถ่ชีวิต นอนไถ่ชีวิต กอครัด ก็ปลดเปลื้องเอาตัวรอดแล้วหลีกไปตามปรารภนา ภิกษุนั้นข้อมเสพเสนาสนะอันสงัด เช่นป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำเขา ป่าช้า ป่าดง กลางแจ้ง กองฟาง เธอไปอยู่ในป่า โคนต้นไม้ หรือเรือนว่างเปล่า นั้งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอข้อมละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา สำเร็จอิริยาบถอยู่ ยังจิตให้ผ่องใสจากอภิชฌา ละความขัดเคืองคือพยาบาทแล้ว มีจิตไม่เบียดเบียน มีความอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์สำเร็จอิริยาบถอยู่ ยังจิตให้ผ่องใสจากความขัดเคือง คือพยาบาท ละดินมิถะ เป็นผู้ปราศจากดินมิถะ มีสัญญาในแสงสว่าง มีสติ มีสัมปชัญญะ สำเร็จอิริยาบถอยู่ ยังจิตให้ผ่องใสจากดินมิถะ ละอุทธัจจกุกกุจจะ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตเข้าไปสงบระงับในภายใน ยังจิตให้ผ่องใสจากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจจา เป็นผู้ข้ามพ้นจากวิจิกิจจา ไม่เป็นผู้มีการกล่าวว่อย่างไรในกุศลธรรมทั้งหลาย ยังจิตให้ผ่องใสจากวิจิกิจจา ภิกษุนั้นละนิรรณเหล่านี้อันเป็นอุปกิเลสแห่งใจ อันทำปัญญาให้ทุรพลเสียได้แล้ว สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ มีปีติ และมีสุขเกิดแต่วิเวก สำเร็จอิริยาบถอยู่ เพราะความสงบแห่งวิตกวิจารณ์เข้าถึงทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน สำเร็จอิริยาบถอยู่ ภิกษุนั้นครัน้จิตเป็นสมาธิบริสุทธิผุดผ่อง ไม่มีกิเลสจุนเินปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ครอบแก่การงานตั้งมั่นแล้ว ถึงความไม่หวั่นไหวแล้วอย่างนี้ ข้อมยังจิตให้น้อมไปในญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะ

ทั้งหลาย เธอย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ-
นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุเกิด
ขึ้นแห่งอาสวะ นี่ความดับไปแห่งอาสวะ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อ
เธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ
แม้จากอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ความรู้ว่า หลุดพ้นแล้วย่อมมี ย่อม
รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจ
อื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี นี่คือการได้ชัยชนะในสงครามของภิกษุนั้น นครบ
อาชีพนั่น เห็นปลายธูลี ปลายธง ได้ยินเสียงพลนิกายอีกทีก็ ถูกอาวุธเล็กน้อย
ย่อมอดทนได้ บุคคลนั้นชนะสงครามแล้ว ชื่อว่าผู้มีสงครามอันชนะวิเศษแล้ว
ย่อมบรรลुความมีชัยในสงครามนั้นนั่นแล แม้จันใด ภิกษุนี้ก็มีอุปไมยจันนั้น
บุคคลบางคนแม้เห็นปานนี้ ย่อมมีในโลกนี้ บุคคลเปรียบด้วยนักรบอาชีพ
ที่ ๕ นี้ มีปรากฏอยู่ในหมู่ภิกษุ.

บุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏ
อยู่ในหมู่ภิกษุ.

อรรถกถาบุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ ๕ จำพวก

วินิจฉัย ในบุคคลผู้เปรียบด้วยนักรบอาชีพ. บทว่า "โยธาชีวา"
"ได้แก่ บุคคลผู้เข้าไปอาศัยการรบเลี้ยงชีพเป็นอยู่. บทว่า "รชकुคฺ" "ได้แก่"
กองธูลีที่ฟุ้งขึ้นจากแผ่นดิน ที่ช้างม้าเป็นต้นเหยียบย่ำ. บทว่า "น สนฺถมฺภติ"
"ได้แก่" ครั้นกระด้างแล้วย่อมไม่อาจเพื่อจะตั้งมั่นได้. สองบทว่า "สหติ
รชकुคฺ" ความว่า นักรบบางพวกแม้เห็นกองธูลีที่ฟุ้งขึ้นไปจากแผ่นดินที่
ช้างม้าเป็นต้น เหยียบย่ำ ยังอดทนได้. บทว่า "รชकुคฺ" "ได้แก่" ยอดธง

ทั้งหลายที่เขายกขึ้นบนหลังช้าง ม้า หรือบนรถ. บทว่า "อุสุสาทนํ" ได้แก่ เสียงสูงเสียงใหญ่ของช้างม้ารถ และพลนิกาย. บทว่า "สมุปหาร" ได้แก่ ครั้นเมื่อการประหารแม้มีประมานน้อยที่มาถึงแล้ว. บทว่า "หฺนฺยติ" ได้แก่ ย่อมเดือดร้อน คือ ถึงความระส่ำระสาย. บทว่า "พฺยาปฺพชฺชติ" ได้แก่ ย่อมถึงความวิบัติ คือ ย่อมละปกติภาพ. สองบทว่า "สฺหติ สมฺปหารํ" ความว่า นักรบอาชีพนั้แม้ถูกประหารสองสามครั้ง ยังอดทน คือยังทนได้. สองบทว่า "ตเมว สงฺคามลีสํ" ได้แก่ ที่นั้นนั้นแหละเป็นที่ตั้งค่ายรบอันมีชัย. บทว่า "อชฺฌมาวสตี" ได้แก่ ย่อมอยู่ครอบครองประมาณ ๗ วัน. ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพื่อต้องการรักษาเขตประหารของชนที่ได้ประหารไปแล้ว เพื่อทราบความต่างกันของกรรมที่ชนกระทำแล้วจึงให้ฐานันดร และเพื่อต้องการเสวยความสุข คือ ความเป็นใหญ่. บัดนี้ ก็ด้วยความเป็นนักรบอาชีพของพระศาสดาไม่มี แต่เพื่อจะแสดงบุคคล ๕ จำพวกในพระศาสนานี้ พระองค์จึงตรัสคำว่า "เอวเมว" เป็นต้นมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า "สํ สิทฺติ" ได้แก่ จมอยู่ คือ ย่อมตกไปในมิจฉาวิตก. ข้อว่า "น สกฺโก พุรฺหมจฺจริยํ สมนฺตานํ" ความว่า ย่อมไม่อาจเพื่อรักษาการประพฤติพรหมจรรย์ อันไม่ขาดสายได้. สองบทว่า "สฺสิกฺขาทุพฺพลํ อวิกตฺวา" ได้แก่ ประกาศความที่ศึกษาเป็นสภาพมีกำลังทราม. ข้อว่า "กิมสฺส รชฺชคฺคสมิ" ความว่า ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าปลายรุติของบุคคลนั้น เป็นอย่างไร ? บทว่า "อภिरูปา" แปลว่ารูปงาม. บทว่า "ทสฺสนียา" ได้แก่ ควรจะดู. บทว่า "ปาสาทิกา" ได้แก่ นำความเลื่อมใสมาสู่จิตด้วยการเห็นนั้นแหละ. บทว่า "ปรมาย" ได้แก่ สูงที่สุด. บทว่า "วณฺณโปกฺขรตฺยา" ได้แก่ ด้วยวรรณแห่งสรีระ และสัณฐานแห่ง

อวัชระ. บทว่า "โอสหติ" ได้แก่ ย่อมอดทน. บทว่า "อุตุลปติ" แปลว่า
ย่อมกล่าว. บทว่า "อุชฺชุกฺขมติ" ได้แก่ ตบมือแล้วหัวเราะใหญ่. บทว่า
"อุปฺพลฺลสฺสตี" ได้แก่ ย่อมกล่าวคำเยาะเย้ย. บทว่า "อภินิสฺสตี" ได้แก่
ผู้ชนะแล้วนั่งในสำนักหรือในอาศรมเดียวกัน. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้เหมือน
กัน. บทว่า "อุชฺโณตุรติ" ได้แก่ ย่อมปลุก. สองบทว่า "วินิเวเรตฺวา"
วินิโมเจตฺวา" ได้แก่ เปลี่ยนแปลง ปลดและเปลื้องมือของเขาจากที่อัน
มาตุคามจับแล้ว. คำที่เหลือในที่นี้ มีอรรถดั้นทั้งนั้น.

[๑๔๕] บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร

๕ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ภิกษุเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะเป็นผู้เขลา เป็นผู้มงาย.
๒. ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากได้เข้าครอบงำ
จึงถือบิณฑบาตเป็นวัตร.
๓. ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะเป็นบ้า คือ มีจิตฟุ้งซ่าน.
๔. ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะคิดว่าองค์แห่งภิกษุ ผู้ถือ
บิณฑบาตเป็นวัตรนี้ เป็นข้อที่พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว.
๕. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัย
ความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะ
อาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติ
อันงามน้อมอย่างเดียว.

๑. บาลีว่าอุสหติ.

๒. วินิเวเรตฺวา

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุนี้ใด ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัย
ความปรารภณาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะ
อาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการ ด้วยข้อปฏิบัติ
อันงามนี่ยังเดียว ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ ประเสริฐสุด เป็นประมุข
เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐ ในบรรดาภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕
จำพวกเหล่านั้น. น้านมเกิดจากแม่โค นมสั้มเกิดจากน้านม เนยข้นเกิดจาก
นมสั้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น ก้อนเนยใสเกิดจากเนยใสบรรดาเกสัซ ๕ นั้น
ก้อนเนยใสชาวโลกกล่าวว่าเลิศ ชื่อแม่ฉั่นใด ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตรนี้
ใด เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารภณาน้อยอย่างเดียว
เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว
เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี่ยังเดียวก็ฉั่นนั้นเหมือนกัน
ภิกษุนี้ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐ
ในภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้.

ภิกษุ ๔ จำพวกเหล่านี้ ชื่อว่า ผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร.

อรรถกถาบุคคลผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวก

วินิจฉัย ในภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือ ผู้ถือการฉันภัตตาหารที่
ได้มาจากการบิณฑบาต. สอนบทว่า "มนุหตุตา โมมุหตุตา" ได้แก่ ย่อม
ไม่รู้จักการสมาทาน และไม่รู้จักอาณิสยสงส์. อธิบายว่า ก็ภิกษุผู้ถือบิณฑบาต
เป็นวัตรด้วยความไม่รู้ฉั่นแหละ เพราะความที่เป็นคนโง่งมง่าย. สอนบทว่า
"ปาปิโจโถ อิจฺฉาปกโต" ความว่า ชนทั้งหลายจะทำการสักการด้วย
ปัจจัย ๔ แก่เราผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ด้วยการคิดว่า "สโต อัย
ปิณฑปาติโก" ซึ่งแปลว่า ภิกษุนี้ มีสติ เป็นผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร.

ภิกษุผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยความอยากอันลามกอย่างนี้ว่า ก็ชนทั้งหลายจะยกย่องเรา ด้วยคุณทั้งหลายว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีคุณละอาย มีความปรารถนาน้อยเป็นต้น และถูกความปรารถนาอันลามกนั้นครอบงำแล้ว จึงถือบิณฑบาตเป็นวัตร. ก็ ภิกษุนั้น ย่อมเที่ยวไปบิณฑบาตด้วยความเป็นบ้า ชื่อว่า ผู้ถือบิณฑบาตเป็น วัตร เพราะความบ้า คือ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต. บทว่า "วณฺณิตฺติ" ความว่า ภิกษุพิจารณาว่า ธรรมดาว่า บิณฑบาตดิग्งคฺคํนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายและสาวก ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายพรรณนาคุณ คือ สรรเสริญไว้แล้วจึงถือการบิณฑ- บาตเป็นวัตร. ในคำว่า "อปฺปิจุํ เอว นิสฺสาย" เป็นต้น ฟังทราบวินิจฉัยดัง ค่อไปนี้ คือ ภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร คิดว่าเราจักเป็นผู้มีกนน้อย เพราะ เหตุนี้ องค์แห่งบิณฑบาตดิग्งคฺคํของเรานี้ จักเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีกนน้อย เราจักเป็นผู้สันโดษ เพราะเหตุนี้ องค์แห่งบิณฑบาตดิग्งคฺคํของเรานี้ จักเป็น ไปเพื่อความเป็นสันโดษ เราจักเป็นผู้ขัดเกลากิเลสทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ องค์ แห่งบิณฑบาตดิग्งคฺคํของเรานี้จักเป็นไปเพื่อความเป็นผู้ขัดเกลากิเลส. บทว่า "อิทฺมตฺถิตฺติ" ความว่า อาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี้ หรืออาศัย ความต้องการด้วยเหตุสักว่า บิณฑบาตนี้ อธิบายว่า อาศัยภาวะ คือการยังอัตภาพ ให้เป็นไป ด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่จะได้. บทว่า "อคุโ" ได้แก่ ผู้เจริญที่สุด. คำที่เหลือเป็นโวพจน์ของคำว่า อคุโ นัน. บทว่า "ควา จิริ" ความว่า ธรรมดาว่า นานมย่อมเกิดจากโค เว้นแม่โคเสียแล้วก็หาไม่มี. แม้ ในคำว่า "จิรมฺหา ทริ" เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า "เอวเมว" อธิบายว่า เนยใสชนิดใส เป็นเลิศกว่าเบญจโครสเหล่านี้ ฉันทิ บรรดา ภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้ ภิกษุใดอาศัยความเป็นผู้มีก นน้อยเป็นต้นแล้ว ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ภิกษุนั้นเป็นเลิศ เป็นเจริญที่สุด เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด และประเสริฐสุดในภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร เหล่านี้ฉันนั้นเหมือนกัน.

ก็บรรดาภิกษุผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้ ที่ถือการบิณฑบาตเป็นวัตรที่แท้จริงมี ๒ จำพวก ที่ไม่ถือมี ๓ จำพวก บัณฑิตพึงทราบ ชน ๓ จำพวกนี้ว่า เป็นผู้ถือการบิณฑบาตเป็นวัตรเพียงแต่ชื่อ.

[๑๔๖] ภิกษุถือการห้ามกัศอันเขานามถวายต่อภายหลังเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการนั่งฉ้นบนอาสนะเดียวกันเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือไตรจีวรเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการนั่งเป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่ในเสนาสนะที่ท่านจัดไว้เป็นวัตร ๕ จำพวก, ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก เป็นไฉน ?

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก เป็นไฉน ?

๑. ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะความเป็นผู้เขลา เพราะความเป็นผู้มกมาย.

๒. ภิกษุมีความปรารถนาลามก ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร.

๓. ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะเป็นบ้า เพราะจิตฟุ้งซ่าน.

๔. ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะคิดว่า การอยู่ป่าช้าเป็นวัตรนี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ.

๕. และอีกอย่างหนึ่ง ภิกษุถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัย

ความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี้
อย่างเดียว.

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุนี้ใด ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัย
ความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะ
อาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอัน
งามนี้อย่างเดียว ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด
และเป็นผู้ประเสริฐ บรรดาภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้
นํานมเกิดจากแม่โค นมสํมเกิดจากนํานม เนยข้นเกิดจากนมสํม เนยใสเกิดจาก
เนยข้น ก้อนเนยใสเกิดจากเนยใส บรรดาเกสัชเหล่านั้น ก้อนเนยใส ชาว
โลกกล่าวว่าเลิศ ชื่อแม่ฉันโค ภิกษุถือการอยู่ป่าเป็นวัตรนี้ใด เป็นผู้ถือ
บิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความ
สันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลากิเลสอย่างเดียว เพราะอาศัยความ
ต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามนี้อย่างเดียว ก็ฉันทันเหมือนกัน ภิกษุนี้เป็นผู้
เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐในภิกษุผู้ถือ
บิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวกเหล่านี้.

ภิกษุ ๕ จำพวกเหล่านี้ ชื่อว่าถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร.

จบบุคคล ๕ จำพวก

อรรถกถาภิกษุผู้ถือการห้ามภักที่เขานํามาถวายภายหลัง

เป็นวัตรเป็นต้น

แม้ในภิกษุผู้ถือการห้ามภักที่เขานํามาถวายภายหลังเป็นวัตรเป็นต้น
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

อธิบายบุคคล ๕ จำพวก จบเพียงเท่านี้

ฉกนิเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก

[๑๔๗] ๑. บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลนี้ใด ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเอง ในธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน ทั้งบรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้นด้วย ทั้งถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย บุคคลนั้น พึงเห็นว่าเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้น.

๒. บุคคลนี้ใด ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมนั้นด้วยทั้งมิได้ถึงความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลายด้วย บุคคลนั้น พึงเห็นว่าเป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยปัจเจกโพธิญาณนั้น.

๓. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทวิภูตรวมเทียว ทั้งบรรลุสาวกบารมีด้วย บุคคลเหล่านั้น พึงเห็นว่าเป็น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ด้วยสาวกบารมีญาณนั้น

๔. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในทวิภูตรวมเทียว แต่ไม่บรรลุสาวกบารมี บุคคลเหล่านั้น พึงเห็นว่าเป็น พระอรหันต์ที่เหลือ ด้วยการกระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น.

๕. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน ทั้งมิได้กระทำที่สุดทุกข์ในทวิภูตรวมเทียวเป็นพระอนาคามี ไม่มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้ บุคคลนั้น พึงเห็นว่าเป็น พระอนาคามี ด้วยการไม่กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้นั้น.

๖. บุคคลนี้ใด มิได้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย
ที่ไม่ได้สดับมาแล้วในกาลก่อน ทั้งไม่ได้ทำที่สุดทุกข์ในทวิภูตรมเทียว ยังมา
สู่ความเป็นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้น พึงเห็นว่าเป็น พระโศดาบัน พระ-
สกทาคามี ด้วยการมาสู่ความเป็นอย่างนี้นั่น.

จบบุคคล ๖ จำพวก

อรรถกถาฉกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๖ จำพวก

บทว่า "ตตฺร" ได้แก่ บรรดาบุคคลเหล่านั้น. ชื่อว่า "สมุมา-
สมพุทฺโธ เตน ทฏฺฐพุโ" ความว่า บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า
เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้น อันพระองค์ให้เกิดขึ้น
ด้วยพระองค์เองไม่มีใคร ๆ เป็นอาจารย์นี้ จัดเป็นพวกที่ ๑. แม้ในคำว่า
"ปัจเจกสมพุทฺโธ เตน" เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยต่อไป.

บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้า ด้วย
ปัจเจกสัมโพธิญาณนั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๒. บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็น
ว่าเป็นพระอัครสาวก คือ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ด้วยสาวกบารมี
ญาณนั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๓. บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระ-
อรหันต์ทั้งหลาย ด้วยการกระทำสิ่งที่สุดแห่งทุกข์นั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๔.
บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระอนาคามี เพราะไม่มาสู่โลกนี้อีก
นี้จัดเป็นพวกที่ ๕. บุคคลเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นพระโศดาบันและ
พระสกทาคามี เพราะการมาสู่โลกนี้นั้น นี้จัดเป็นพวกที่ ๖. รวมเป็น ๖
จำพวก ดังนี้แล.

อธิบายบุคคล ๖ จำพวก จบเพียงเท่านี้

สัตตกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๗ จำพวก

[๑๔๘] ๑. บุคคล ผู้จมแล้วคราวเดียว ย่อมจมอยู่นั่นเอง
เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยขุศลธรรมอันดำโดย
ส่วนเดียว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้จมแล้วคราวเดียว ย่อมจมอยู่นั่นเอง.

๒. บุคคล ผู้โผล่ขึ้นแล้ว จมลงอีก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี
ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ โอต-
ตปปะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ วิริยะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม
คือ ปัญญาอันดี ศรัทธาของบุคคลนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อม
เสื่อมไปถ่ายเดียว หิริของบุคคลนั้นไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อมเสื่อมไป
ถ่ายเดียว โอตตปปะของบุคคลนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อมเสื่อม
ไปถ่ายเดียว ปัญญาของบุคคลนั้นย่อมไม่ตั้งอยู่ได้ ย่อมไม่เจริญ ย่อมเสื่อมไป
ถ่ายเดียว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นแล้ว จมลงอีก.

๓. บุคคล ผู้โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือศรัทธาอันดี ใน
กุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ในกุศลธรรม คือ
วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี ศรัทธาของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม

ไม่เจริญ คงตั้งอยู่ หิริของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม ไม่เจริญ คงตั้งอยู่ โอตตปปะ
ของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม ไม่เจริญ คงตั้งอยู่ วิริยะของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม
ไม่เจริญ คงตั้งอยู่ ปัญญาของบุคคลนั้น ไม่เสื่อม ไม่เจริญ คงตั้งอยู่ บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่.

๔. บุคคล โผล่ขึ้นแล้ว เหลียวมองดู เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ โผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ใน
กุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ในกุศลธรรม
คือ วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้น เป็นพระโสดาบัน
เป็นผู้มีอันไม่ตกไปในอบายภูมิเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง เป็นผู้มีความตรัสรู้
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะสัญญาโยชน ๓ สิ้นไปแล้ว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า
โผล่ขึ้นแล้ว เหลียวมองดู.

๕. บุคคล โผล่ขึ้นแล้ว ว่ายข้ามไป เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี
ในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตปปะอันดี ในกุศลธรรม
คือ วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นพระ-
สกทาคามี เพราะสัญญาโยชน ๓ สิ้นไปแล้ว เพราะราคะ โทสะ และโมหะเบา
บางลง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคล
อย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นแล้ว ว่ายข้ามไป.

๖. บุคคล ผู้โผล่ขึ้นแล้ว ว่ายไปถึงที่ตื่นพอหยั่งถึง
แล้ว เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ในกุศลธรรม คือ โอตตัปปะอันดี ในกุศลธรรม คือ วิริยะอันดี ในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้นเป็นอุปปาติกะ เพราะ โอรัมภาคิยัญญุชฌ ๕ สิ้นไปแล้ว จะปรินิพพานในเทวโลกนั้น เป็นผู้มิอันไม่กลับมาจากเทวโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นแล้วและ ว่ายไปถึงที่ตื้นพออย่างยิ่งแล้ว.

๗. บุคคล ผู้โผล่ขึ้น ว่ายข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เป็น

พราหมณ์ยืนอยู่บนบก เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ศรัทธาอันดี ย่อมโผล่ขึ้น ในกุศลธรรม คือ หิริอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ โอต- ตัปปะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ วิริยะอันดี ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม คือ ปัญญาอันดี บุคคลนั้นรู้ยิ่งด้วยตนเองแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เข้าถึงแล้วซึ่ง เจโตวิมุตติ ซึ่งปัญญาวิมุตติ ชื่อว่าหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป แล้ว สำเร็จอิริยาบถอยู่ในทิฐฐธรรมเทียว บุคคลอย่างนี้ชื่อว่า ผู้โผล่ขึ้นและ ว่ายข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนบนบก.

[๑๔๕] ๑. บุคคล ผู้เป็นอุภโตภาควิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ และอาสวะทั้งหลายของบุคคลนั้นสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นอุภโตภาควิมุต.

๒. บุคคล ผู้เป็นปัญญาวิมุต เป็นไฉน ?

๓. บุคคล ผู้เป็นกายสักขี เป็นไฉน ?

๔. บุคคล ผู้เป็นทัญญูปัตตะ เป็นไฉน ?

๕. บุคคล ผู้เป็นสัทธาวิมุต เป็นไฉน ?

๖. บุคคล ผู้เป็นธัมมานุสारी เป็นไฉน ?

๗. บุคคล ผู้เป็นสัทธานุสारी เป็นไฉน ?

สัทธินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผลมี
ประมาณยิ่ง อบรมมริยมรรคมีศรัทธาเป็นต้นนำ มีศรัทธาเป็นประธาน บุคคล
นี้เรียกว่า ผู้เป็นสัทธานุสारी. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล
ชื่อว่า สัทธานุสारी ผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า สัทธาวิมุต ด้วยประการ
ดังนี้แล.

จบบุคคล ๗ จำพวก

อรรถกถาสัตตกนิเทศ

อธิบายบุคคล ๗ จำพวก

ชื่อว่า "สก็ นิมุคฺโค" ความว่า บุคคลบางคน จมลงแล้วสิ้นวาระ
หนึ่ง. บทว่า "เอกนฺตกาพเกหิ" ได้แก่ ด้วยธรรม คือ นิยตมิจฉาทัญญู
ทั้งหลาย คือ นัตถิกวาทะและอภิกิริยวาทะ อันคำอย่างเดียวนั้น. ชื่อว่า "เอว
ปุคฺคโล" ความว่า บุคคลจมลงสิ้นวาระหนึ่งด้วยเหตุนี้ คือ ด้วยนิยตมิจฉา-
ทัญญูนี้ แล้วก็จมอยู่อย่างนั้น นั้นแหละ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ก็ชื่อว่า
การออกจากภพของนิยตมิจฉาทัญญูนั่น ย่อมไม่มี" เชื่อไฟ คือ สัตว์นรกทั้ง
หลาย มีอยู่ในภพได้นั้นแหละ เหมือนศาสดาทั้งหลายมีมักขลิโคศล เป็นต้น.
ชื่อว่า "สาหุ สทฺธา กุสเลสุ ธมฺเมสุ" ความว่า ย่อมโผล่ขึ้นในกุศลธรรม

ทั้งหลาย ด้วยการคิดว่า "ชื่อว่าศรัทธา เป็นลัทธิที่ดี" บุคคลนั้น ชื่อว่า
 ย่อมโผล่ขึ้นด้วยกุศลธรรมมีประมาณเท่านั้น นั่นแหละ. แม้ในคำว่า "สาธุ
 หิริ" แปลว่า ความละอายเป็นลัทธิที่ดีเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า
 "หายติเมว" ความว่า ผู้นั้นย่อมเสื่อมอย่างเดียวนั้น เหมือนน้ำที่เทลงใน
 เปือกตม. ชื่อว่า "เอว ปุคฺคโล" ความว่า ก็นิยตมิจฉาปฏิญฺญิบุคคลนั้น
 โผล่ขึ้นสิ้นวาระหนึ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธาเป็นต้นเหล่านี้ว่า "เอว สาธุ
 สทฺธธา" แปลว่า ศรัทธาเป็นความดีอย่างนี้ดังนี้ และก็จมลงเพราะความเสื่อม
 จากธรรมมีศรัทธาเป็นต้นนั้น นั่นแหละ เหมือนพระเทวทัต เป็นต้น.

ความย่อว่า พระเทวทัตเม้าทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดแล้ว
 ก็เสื่อมจากคุณวิเศษเหล่านั้น เพราะความเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธเจ้าอีก จึง
 กระทำโลหิตูปปาตกรรม และสังฆเภทกรรมครั้งกายแตกทำลาย จึงเกิดใน
 นรกด้วยวาระจิตที่ ๒. พระโกกาลิกะใส่โทษพระอัครสาวกทั้งสองจึงบังเกิดใน
 ปทุมนรก.

ชื่อว่า "เนว หายติ โน วฑฺฒติ" ความว่า ในเวลาที่ไม่เสื่อมก็
 ดี ในเวลาที่เสื่อมก็ดี ศรัทธาก็ไม่ลด และไม่เจริญ. ก็เหตุทั้งสองนั้น บัณฑิต
 พึงแสดงด้วยขอยคาริกบุคคล คือ คฤหัสถ์ และอนาคาริกบุคคล คือ บรรพชิต
 แม้ทั้งสองเป็นอุทาหรณ์. ก็คฤหัสถ์บางคน ในเวลาที่คนไม่เสื่อมจากศรัทธา
 จึงให้จัดแจงปักจิกภัต หรือสลาภภัตหรือผ้าอาบน้ำฝน. คฤหัสถ์นั้น ในกาลที่
 เสื่อมจากศรัทธา ในภายหลัง ย่อมยังสักว่าปักจิกภัตเป็นต้นให้เป็นไป ศรัทธา
 ก็ไม่เจริญ. ฝ่ายบรรพชิต ในเวลาที่ไม่เสื่อม ในเบื้องต้น ย่อมเรียนเอาอุทเทส
 หรือธุดงค์ แม้เวลาที่เสื่อมจากการถึงพร้อมด้วยปัญญา พละและวิริยะ ก็กระทำ
 ให้ยิ่งกว่านั้นไม่ได้. ชื่อว่า "เอว ปุคฺคโล" ความว่า บุคคลอย่างนี้ ชื่อว่า
 โผล่ขึ้นแล้วหยุดอยู่ เพราะความตั้งอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้นนี้.

ชื่อว่า "อุมมุขิตวา วิปสุตติ วิโลเกติ" ความว่า พระโศดาบัน
ชื่อว่า ย่อมแลดูมรรคอันเป็นที่ไปในเบื้องบน หรือทิศที่ควรจะไปเพราะการ
โผล่ขึ้นจากห้วงน้ำ คือ วัฏฏะ. ชื่อว่า "อุมมุขิตวา ปตริติ" ความว่า
พระสกทาคามีบุคคล โผล่ขึ้นจากห้วงน้ำ คือ วัฏฏะแล้ว เป็นผู้มุ่งต่อทิศที่จะ
พึงไป เพราะความที่ตนมีกิเลสเบาบาง จึงชื่อว่า ย่อมข้ามไปได้. ชื่อว่า
"ปติลาธิปยุโต โหติ" ความว่า พระอนาคามีบุคคลโผล่ขึ้นจากห้วงน้ำ คือ
วัฏฏะแล้ว เหลือวาทิตที่จะไป แล้วก็ข้ามไปถึงที่แห่งหนึ่งอันเป็นที่พึง จึงพักอยู่
ย่อมไม่กลับมาอีก. ชื่อว่า "ติณโณ ปารุญโค ธเล ติฏฐติ" ความว่า พระ-
จिณาสพ ท่านข้ามห้วงน้ำ คือกิเลสทั้งหมดแล้ว ถึงฝั่งโน้นแล้ว ย่อมเป็นผู้ชื่อ
ว่ายืนอยู่บนบก คือ พระนิพพาน.

ก็บุคคล ๗ จำพวกนี้ ท่านแสดงการอุปมาไว้ด้วยห้วงน้ำเป็นอุทาหรณ์
ดังนี้

ได้ยินว่า นายชังมพานิซ คือ พ่อค้าเร่ ๗ คน เดินทางไกลถึงแม่น้ำ
เต็มฝั่งในระหว่างหนทาง บรรดาพ่อค้าเหล่านั้น พ่อค้าคนที่ ๑ เป็นผู้กลัวน้ำหยัง
ลงก่อนแล้วก็ดำลงจากทำเป็นที่ข้ามนั้นแหละไม่สามารถที่จะโผล่ขึ้นอีก เขาจึง
ตกเป็นรักษาหารของปลาและเต่าในแม่น้ำนั้นนั่นแหละ. พ่อค้าคนที่ ๒ ดำลง
แล้ว ณ ที่เป็นที่ข้าม โผล่ขึ้นมาครั้งหนึ่งแล้วก็จมลงอีกไม่อาจเพื่อจะโผล่ขึ้นได้
เขาจึงเป็นรักษาหารของปลาและเต่าในแม่น้ำนั้นเหมือนกัน. พ่อค้าคนที่ ๓
ดำลงแล้ว โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่ในท่ามกลางแม่น้ำ ไม่อาจเพื่อจะไปฝั่งโน้น
ไม่อาจจะมาฝั่งนี้. พ่อค้าคนที่ ๔ ดำลงแล้ว โผล่ขึ้นแล้ว หยุดอยู่แลดูทำเป็นที่ข้าม
ที่ข้ามไป. พ่อค้าคนที่ ๕ ดำลงแล้ว โผล่ขึ้นแล้ว หยุดแลดูทำเป็นที่ข้ามแล้ว
จึงข้ามไป. พ่อค้าคนที่ ๖ ดำลงแล้วโผล่ขึ้นแล้ว ข้ามไปแล้วถึงฝั่งโน้นแล้ว
จึงหยุดอยู่ในที่น้ำแค่สะเอว. พ่อค้าคนที่ ๗ ดำลงแล้ว ฯลฯ ถึงฝั่งโน้นแล้ว

อาบนํ้าชำระตัวด้วยจุนหอมเป็นต้น นุ่งห่มผ้าอันประเสริฐ ลูบไล้ด้วยของหอม
ประดับดอกอุบลเขียวเป็นต้น แล้วประดับด้วยเครื่องอลังการนาชนิด แล้ว
จึงเข้าไปสู่มหานคร ก้าวขึ้นสู่ปราสาทบริโกลโกชนะอันอุดม.

ในข้อนั้น บัณฑิตพึงทราบคำอุปมาดังนี้ คือ บุคคล ๗ จำพวกเหล่านี้
นี้เปรียบเหมือนพ่อค้าเร่ ๗ คนนั้น วัฏฏะ เปรียบเหมือน แม่นํ้า, การจม
ลงในวัฏฏะของนิยตมิฉนาทิกฐิ บัณฑิตพึงทราบว่าเหมือนกับการจมลงในท่า
เป็นที่ข้ามของพ่อค้าผู้กลัวน้ำคนที่ ๑ บุคคลผู้ไพล่ขึ้นด้วยเหตุสัการะการเกิดขึ้น
แห่งศรัทธาเป็นต้นแล้วจมลง เพราะความเลื่อมศรัทธาเป็นต้นนั้น เหมือนกับ
พ่อค้าคนที่ไพล่ขึ้นครั้งเดียวแล้วก็จมลงไปแม่น้ำ. พระโศดาบัน แลดูอยู่
ซึ่งทางอันตนพึงไป หรือทิศทางที่ควรจะไป เหมือนกับ พ่อค้าคนที่ไพล่
ขึ้นจากน้ำแลดูซึ่งท่าเป็นที่ข้าม. พระสกทาคามี ชื่อว่า กำลังข้ามไป เพราะ
ความที่ตนเป็นผู้มีกิเลสเบาบาง เปรียบเหมือนกับ พ่อค้าที่กำลังข้ามไป. พระ-
อนาคามี ชื่อว่า หยุดอยู่ เพราะความเป็นผู้ไม่กลับมาสู่กามโลกนี้ เหมือนกับ
พ่อค้าคนที่ข้ามไปแล้วยืนอยู่ที่น้ำแคะสะเอว. พระจินาสพ ผู้เป็นพราหมณ์ ผู้
ก้าวล่วงโอฆะทั้ง ๔ แล้ว ยืนอยู่บนบก คือ พระนิพพาน บัณฑิตพึงทราบว่า
เปรียบเหมือนพ่อค้าคนที่อาบนํ้าชำระร่างกายให้สะอาดแล้วก็ข้ามขึ้นฝั่งโน้น แล้ว
ยืนอยู่บนบก. บัณฑิตพึงทราบว่า การที่พระจินาสพท่านเข้าผลสมาบัติ ซึ่งมี
นิพพานเป็นอารมณ์แล้วให้กาลผ่านไปอยู่ เป็นเหมือนพ่อค้าคนที่ยืนอยู่บนบก
แล้วเข้าไปสู่พระนคร ก้าวขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ แล้วก็บริโภคอาหารอัน
อุดม. พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีอุภโตภาควิมุตตบุคคลเป็นต้น ข้าพเจ้าชี้แจง
ไว้แล้วในหนหลังนั้นแล้ว แล.

อธิบายบุคคล ๗ จำพวก จบเพียงเท่านี้

อัฐกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๘ จำพวก

[๑๕๐] บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ บุคคลผู้พร้อม
เพรียงด้วยผล ๔ เป็นไฉน ?

๑. บุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน.
๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.
๓. บุคคลผู้เป็นพระสกทาคามี.
๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล.
๕. บุคคลผู้เป็นพระอนาคามี.
๖. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล.
๗. บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์.
๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอรหันต์.

บุคคลเหล่านี้ ชื่อว่า ผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ ชื่อว่า ผู้
พร้อมเพรียงด้วยผล ๔.

จบบุคคล ๘ จำพวก^๑

๑. ข้อ ๑๕๐ - ๑๕๑ ไม่มีอรรถกถาอธิบาย.

นวกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๕ จำพวก

[๑๕๑] ๑. บุคคล ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรม
ทั้งหลายที่ตนมิได้เคยสดับมาแล้วในกาลก่อน บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูใน
ธรรมนั้น ๆ และบรรลุความเป็นผู้มีความชำนาญในธรรมเป็นกำลังทั้งหลาย
บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

๒. บุคคล ผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยตนเองในธรรม
ทั้งหลายที่ตนมิได้เคยสดับมาแล้วในกาลก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระ-
สัพพัญญูในธรรมนั้น ทั้งไม่ถึงความเป็นผู้มีความชำนาญในธรรมอันเป็นกำลัง
ทั้งหลาย บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า.

๓. บุคคล ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่
ทั้งอัสวาของผู้นั้นก็หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้
เป็นอุกโตภาควิมุต.

บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถ อยู่แต่อาสวะของผู้นั้นหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นปัญญาวิมุต.

๕. บุคคล ผู้เป็นกายสักขี เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย สำเร็จอิริยาบถอยู่ ทั้งอาสวะบางอย่างของผู้นั้นก็หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นกายสักขี.

๖. บุคคล ผู้เป็นทักขิปัตตะ เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้นั้นเห็นชัดด้วยปัญญา ดำเนินไปด้วยดีแล้วด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่าง ของผู้ นั้น ก็หมดสิ้นแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็น ทักขิปัตตะ.

๗. บุคคล ผู้เป็นสัทธาวิมุต เป็นไฉน ?

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ผู้ นั้นเห็นชัดด้วยปัญญา ดำเนินไปด้วยดีด้วยปัญญา อนึ่ง อาสวะบางอย่างของ ผู้ นั้นก็หมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มิใช่เหมือนบุคคลผู้เป็นทักขิปัตตะ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัทธาวิมุต.

๘. บุคคล ผู้เป็นชัมมานุสारी เป็นไฉน ?

ปัญญินทรีย์ของบุคคลใด ผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผล มีประมาณยิ่ง บุคคลนั้นย่อมอบรมอริยมรรค อันมีปัญญาเป็นต้นนำ อันมีปัญญาเป็นประธาน บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นชัมมานุสारी บุคคลผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผล ชื่อว่า ชัมมานุสारी. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า ทิณฺณิปัตตะ.

๙. บุคคล ผู้เป็นสัทธานุสारी เป็นไฉน ?

สัทธินทรีย์ของบุคคลใดผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผล มีประมาณยิ่งย่อมอบรมอริยมรรค อันมีศรัทธาเป็นต้นนำ อันมีศรัทธาเป็นประธาน บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัทธานุสारी บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศคาปัตติผล ชื่อว่า สัทธานุสारी. บุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ชื่อว่า สัทธาวิมุต.

จบบุคคล ๘ จำพวก

อรรถกถาอัฐก - นวกนิทเทศ

อธิบายบุคคล ๘ และ ๙ จำพวก

แม้ในนิทเทศแห่งบุคคล ๘ และบุคคล ๙ จำพวก บัณฑิตพึงทราบ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง นั้นแล.

อธิบายบุคคล ๘ และ ๙ จำพวกจบเพียงเท่านี้

ทสกนิทเทศ

ว่าด้วยบุคคล ๑๐ จำพวก

[๑๕๒] ความสำเร็จ ในกามาวจรภูมิจี้ ของพระอริยบุคคล

๕ จำพวกนี้ เหล่าไหน ?

ความสำเร็จในกามาวจรภูมิจี้ ของพระอริยบุคคล จำพวก
เหล่านี้ คือ.

๑. พระอริยบุคคลประเภท สัตตักขัตตอุปมะ

๒. พระอริยบุคคลประเภท โกธังโกละ

๓. พระอริยบุคคลประเภท เอกพีชี

๔. พระอริยบุคคลประเภท สกทาคามี

๕. ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอรรถาพินิ

ความละอรรถาพินิในกามาวจรนี้ไปแล้ว จึงสำเร็จ ของพระ-
อริยบุคคล ๕ จำพวก เหล่าไหน ?

ความละอรรถาพินิในกามาวจรนี้ไปแล้ว จึงสำเร็จของพระอริย-
บุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ คือ

๑. พระอริยบุคคลประเภท อันตราปรินิพพายี

๒. พระอริยบุคคลประเภท อุปหัจจปรินิพพายี

๓. พระอริยบุคคลประเภท อสังขารปรินิพพายี

๔. พระอริยบุคคลประเภท สสังขารปรินิพพายี

๕. พระอริยบุคคลประเภท อุทรังโสโต อกนิภูฐคามิ

พระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติ เล่ม ๓ - หน้า 460
การบัญญัติจำพวกบุคคลทั้งหลาย ย่อมมีด้วยบัญญัติ เพียงเท่านี้.

จบบุคคล ๑๐ จำพวก
บุคคลบัญญัติปกรณ์ ฉ ภาณวาร จบ

อรรถกถาทสกันทิเทศ

อธิบายบุคคล ๑๐ จำพวก

คำว่า "อิธ" ได้แก่ ในกามาวจรภูมิ. ก็พระอริยบุคคลทั้งหลายมี
สัตตักขัตตอุปรมบุคคลเป็นต้น ที่อยู่ในกามาวจรภูมิ ท่านย่อมสำเร็จในกามาว-
จรภูมินั้นแหละ หมายความว่า การบรรลุพระอรหัตก็ดี การบรรลุ
อนุปาติเสสนิพพานก็ดี ย่อมมีในอรรถภาพที่ท่านเกิดอยู่ในกามาวจรภูมินั้นเทียว.

บทว่า "อิธ วิหาย" อธิบายว่า พระอนาคามีบุคคล ท่านละอรรถภาพ
ในกามาวจรภูมินี้แล้ว จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอรรถภาพ ฉ ชั้นสุทธาวาสภูมิ.
ก็พระอนาคามี ๕ ประเภท มีอันตราปรีนิพพายีเป็นต้นท่านบรรลุอนาคามีผล
ในกามภูมินี้ ครั้นจุติจากกามภูมิแล้วก็บังเกิดขึ้นในสุทธาวาสภูมิ จึงบรรลุ
พระอรหัต และ อนุปาติเสสนิพพานธาตุ. เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า
"อิเมสํ ปญฺจนํ วิหาย นิฏฺฐา" เป็นต้น ซึ่งแปลว่า พระอนาคามี ๕
จำพวกเหล่านี้ ละอรรถภาพในกามาวจรภูมินี้แล้ว จึงจะสำเร็จพระอรหัต
ในสุทธาวาสภูมิ แล.

อธิบายบุคคล ๑๐ จำพวก จบเท่าเพียงนี้

นิคมคถา

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระศาสดาผู้หาบุคคล
ในโลกเปรียบมิได้ ทรงแสดงแล้วซึ่งคัมภีร์บุคคล-
บัญญัติใดแล โดยมีได้ย่อนัก ในที่อยู่แห่งเทวดา
ชาวไตรทศ.

ข้าพเจ้าถืออรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้น ที่ท่านแต่ง
ย่อไว้ด้วยภาษาชาวเกาะสิงหล และอรรถกถาอันมีที่มา
ทั้งหลายโดยไม่เหลือ.

เนื้อความใด ๆ ที่ท่านจำแนกไว้ดีแล้วไม่กระจัด
กระจายมีอยู่ในคัมภีร์ใด ๆ ข้าพเจ้าละข้อความที่พิศดาร
เกินไปแล้ว จึงถือเอาเนื้อความนั้น จากคัมภีร์นั้น ๆ.

ก็คำใด ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในปกรณ์วิสุทธิ-
มรรค ข้าพเจ้ามิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้อีก และได้
แต่งคัมภีร์อรรถกถาบุคคลบัญญัติไว้ โดยข้อความที่
ไม่ย่อ และไม่พิศดารเกินไป.

ได้แต่งไว้โดยแบบแผนมีประมาณ ๗ ภาณวาร
เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรมตลอดกาลนาน.

อนึ่ง กุศลใดที่ข้าพเจ้าบรรลุลแล้ว ด้วยเดชะกุศล
ผลบุญนั้น ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงแลดู พระสัทธรรม
อันสุขุมลึกซึ้ง อันเป็นศิริมงคล ด้วยธรรมจักขุอัน-
บริสุทธิเทอญ.

จบ อรรถกถาแห่งบุคคลบัญญัติปกรณ์